

“การที่จะเข้าใจและสามารถรับมือกับเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นตลอดเวลา จำเป็นอย่างยิ่งที่สังคมไทยต้องหลุดพ้นจากกรอบวิธีคิดแบบเก่า องค์ความรู้ทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา จึงต้องการจินตนาการใหม่ๆ ในการวิจัยทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เพื่อรับมือคลี่คลายปัญหาในมิติต่างๆ....”

พื้นที่ความรู้และกลไกเชิงซ้อนในจินตนาการใหม่
ของสังคมเปลี่ยนผ่าน
อานันท์ กาญจนพันธุ์

“คณะราษฎร...อาวโส”: บทวิพากษ์ผ่านอานันท์
ชนบทใหม่กับปัญหาเชิงโครงสร้าง
ยุกติ มุกดาวิจิตร

กระบวนทัศน์กับการแสวงหาความรู้ทางสังคม
ชาย โพธิ์สิตา

การเมืองกับความเสี่ยงอันตราย
ท่ามกลางทิศทางมุ่งสู่ปรองดอง-ปฏิรูป
สุริชัย หวันแก้ว

วิธีการศึกษาเรื่องเล่า:
จุดเปลี่ยนของการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์
นภาพรณ์ ทะวานนท์

“ความรู้” ในแบบสมเกียรติ ตั้งนโม แห่ง ม.เที่ยงคืน
สมชาย ปรีชาศิลป์กุล

การประชุมปฏิบัติการ จินตนาการใฝ่ทางสังคมวิทยา

การประชุมปฏิบัติการ

จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยา

กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ)

วิทยากร:

ศ.ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล, ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์, ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว,
รศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล, รศ.ดร.ไชยันต์ รัชชกุล, ผศ.ดร.ยุกติ มุกดาวิจิตร,
รศ.ดร.ชาย โพธิ์สิตา, รศ.ดร.นภาพรณ์ ทะวานนท์, รศ.ดร.นวนนิตย์ ตรีรัตน์

จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยา

การประชุมปฏิบัติการ เรื่อง “จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยา”

วิทยากร

ศ.ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล

ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว

รศ.ดร.ไชยันต์ รัชชกุล

ผศ.ดร.ยุกติ มุกดาวิจิตร

รศ.ดร.ชาย โพธิสิตา

รศ.ดร.นภาพรณีย์ หะวานนท์

รศ.ดร.นवलน้อย ตีรรัตน์

กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ)

จัดโดย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
ร่วมกับ คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา
ณ ห้องประชุมภาณุมาศ ชั้น 10 โรงแรมรอยัลริเวอร์ เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร
วันจันทร์ที่ 2 สิงหาคม 2553 เวลา 9.00–15.30 น.

จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยา

กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ)

การประชุมปฏิบัติการ

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ)

จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยา

พิมพ์ครั้งที่ 1.

นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

และคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา, 2554.

(เอกสารทางวิชาการ / สถาบันวิจัยประชากรและสังคม ; หมายเลข 376)

232 หน้า.

1. สังคมวิทยา. 2. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม. 3. สังคมวิทยาชนบท.

4. สังคมไทย --วิจัย.

I. กฤตยา อาชวนิจกุล. II. มหาวิทยาลัยมหิดล. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม.

III. คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา. IV. ชื่อชุด.

ISBN 978-974-11-1439-9

HM101 จ482 2554

พิมพ์ครั้งที่ 1 : เมษายน 2554 จำนวน 500 เล่ม © สงวนลิขสิทธิ์ตามกฎหมาย

จัดพิมพ์โดย: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

999 ถ.พุทธมณฑลสาย 4 ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

โทรศัพท์ 0-2441-0201-4 โทรสาร 0-2441-9333

ทุนสนับสนุนโดย คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สภาวิจัยแห่งชาติ

บรรณาธิการเล่ม กุลภา วจนสาระ และกฤตยา อาชวนิจกุล

ปกและรูปเล่ม : สุกัญญา พรหมทรัพย์ <http://khunnaipui.multiply.com>

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์เด็อนตุลา

39/200-201 ซอยวิภาวดีรังสิต 84 (กวีเหียนระวี) ถนนวิภาวดีรังสิต

แขวงสีกัน เขตดอนเมือง กรุงเทพฯ 10210

โทรศัพท์ 02-996 9471-3 โทรสาร 02-996 9474

<http://www.winyuchon.co.th>

สารบัญ

คำนำ	5
กล่าวเปิดประชุม	8
โดย ศ.ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล	
ประธานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา	
ดำเนินรายการภาคเช้า	
โดย ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว	
ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	
นำเสนอบทความ “พื้นที่ความรู้และกลไกเชิงซ้อน ในจินตนาการใหม่ของสังคมเปลี่ยนผ่าน”	13
ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์	
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	
ให้ความเห็นต่อบทความ	
โดย รศ.ดร.ไชยันต์ รัชชกุล	
สถาบันศาสนาวัดนธรรมและสันติภาพ มหาวิทยาลัยพายัพ เชียงใหม่	
ผศ.ดร.ยุกติ มุกดาวิจิตร	
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	
ดำเนินรายการภาคบ่าย	
โดย รศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล	
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล	
นำเสนอบทความ “กระบวนทัศน์กับการแสวงหาความรู้ทางสังคม”	71
โดย รศ.ดร.ชาย โพธิ์สิตา	
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล	
ให้ความเห็นต่อบทความ	
โดย รศ.ดร.นภาพรณี หะวานนท์	
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ	
รศ.ดร.นवलน้อย ตริรัตน์	
คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	

สรุปและปิดการประชุม โดย ศ.ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล	124
เอกสารประกอบการประชุม	127
พื้นที่ความรู้และกลไกเชิงซ้อนในจินตนาการใหม่ ของสังคมเปลี่ยนผ่าน ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์	128
“คณะราษฎร...อาวุโส”: บทวิพากษ์ผ่านอานันท์ ชนบทใหม่ กับปัญหาเชิงโครงสร้าง ยุกติ มุกดาวิจิตร	161
กระบวนการค้นกับการแสวงหาความรู้ทางสังคม รศ.ดร.ชาย โพธิ์สิตา	170
การเมืองกับความเสี่ยงอันตราย ท่ามกลางทิศทางมุ่งสู่ปรองดอง-ปฏิรูป ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว	196
วิธีการศึกษาเรื่องเล่า: จุดเปลี่ยนของการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ รศ.ดร.นภาพรณีย์ หะวานนท์	202
“ความรู้” ในแบบสมเกียรติ ตั้งนโม แห่ง ม.เที่ยงคืน สมชาย ปรีชาศิลป์กุล	228

คำนำ

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่หลากหลายด้าน บางเรื่องเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงปรับตัวของโลก ทั้งทางด้านการเมือง วัฒนธรรม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนทั่วโลก ไม่เฉพาะเพียงประเทศไทย ขณะที่หลายเรื่องเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างด้านต่างๆ ของสังคมไทยเอง ที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนในวงกว้างหลังจากวิกฤตเศรษฐกิจ การปฏิรูปทางสังคมและการเมือง รวมทั้งการเคลื่อนตัว ขยายตัว และเพิ่มบทบาทการมีส่วนร่วมในพื้นที่ทางการเมืองและสังคมอย่างกว้างขวางของผู้คนในหลากหลายมิติ อย่างไรก็ตามท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สังคมไทยต้องรับมือกับความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่ และผลกระทบทางสังคมวัฒนธรรมหลากหลายลักษณะ เช่น การบริโภคข่าวสารผ่านช่องทางใหม่ๆ ในบริบทความขัดแย้งกับบทบาทของสื่อ รูปแบบใหม่ของครอบครัวไทย ชุมชนพหุวัฒนธรรม สังคมพหุลักษณะ และความหลากหลายทางประชากรและชาติพันธุ์ เป็นต้น

คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา จึงเห็นว่าการที่จะเข้าใจและสามารถรับมือกับเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นตลอดเวลา (dynamics of changes) ได้นี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่สังคมไทยต้องหลุดพ้นจากรอบวิธีคิดแบบเก่า องค์ความรู้ทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาซึ่งมีภารกิจสำคัญในการสร้างความเข้าใจและคำอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น ก็ต้องการจินตนาการใหม่ๆ ในการวิจัยทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เพื่อรับมือคลี่คลายปัญหาในมิติต่างๆ เช่น การจัดรูปความสัมพันธ์ใหม่ในสังคมชนบท การสร้าง

เสริมกลไกทางสังคมในการติดตามกำกับเศรษฐกิจทุนนิยมเสรี กระบวนการสร้างกลไกใหม่เชิงสถาบัน การสร้างสวัสดิการสังคมในรูปแบบใหม่ เพื่อลดช่องว่างทางชนชั้นที่ขยายตัวซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ และการสร้างมาตรฐานความเป็นธรรมที่สอดคล้องกับบริบทสังคมไทย ซึ่งกำลังสะสมความขัดแย้งในรูปแบบที่หลากหลายซับซ้อนมากขึ้น เป็นต้น

หนังสือเล่มนี้จึงเป็นอีกหนึ่งความพยายามที่จะร่วมคิด ร่วมสร้าง และร่วมเสนอทางเลือกในการรับมือกับปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงซับซ้อน โดยการพูดคุยถกเถียงกันทั้งในเชิงแนวคิด/ทฤษฎี และวิธีคิดวิพากษ์ ผ่านบทความ 2 เรื่องจาก 2 นักวิชาการด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาของไทย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ในฐานะผู้รับผิดชอบการประชุมปฏิบัติการเรื่อง “จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยาเพื่อรับมือกับความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่” คาดหวังว่าผลจากการพูดคุยครั้งนี้จะช่วยสร้างจินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และนำไปสู่ประเด็นหัวข้อวิจัยใหม่ๆ ที่มุ่งตอบคำถาม สร้างคำอธิบาย และสร้างความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างเท่าทัน เพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่กำลังหยั่งรากลึกในสังคมไทย

กฤตยา อาชวนิจกุล

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
และคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา

การประชุมปฏิบัติการเรื่อง

“จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยา
เพื่อรับมือกับความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่”

จัดโดย

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ร่วมกับ

คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา
ณ ห้องประชุมภาณุมาศ ชั้น 10 โรงแรมรอยัลริเวอร์
เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร

วันจันทร์ที่ 2 สิงหาคม 2553 เวลา 9.00 น.-15.30 น.

กล่าวเปิดการประชุม

โดย ศ.ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล

ประธานคณะกรรมการสภากวีวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา

วันนี้ เป็นการประชุมเรื่องจินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยา ที่จริงแล้ว เราคงจะหมายถึงสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์ต่างๆ ไป ไม่ใช่เฉพาะสังคมวิทยาเท่านั้น สภากวีวิจัยแห่งชาติแบ่งออกเป็น 12 สาขา สาขาทางสังคมศาสตร์ก็มี เช่น รัฐศาสตร์ ปรัชญา การศึกษา เศรษฐศาสตร์ ฯลฯ ที่เรามาประชุมกันวันนี้ ผมเห็นอาจารย์ ดร.ยงยุทธ แฉล้มวงษ์ ที่อยู่ในที่นี้เป็นนักเศรษฐศาสตร์ ผมก็เข้าใจว่าในที่นี้จะมีนักอื่นๆ เข้ามาร่วมด้วย

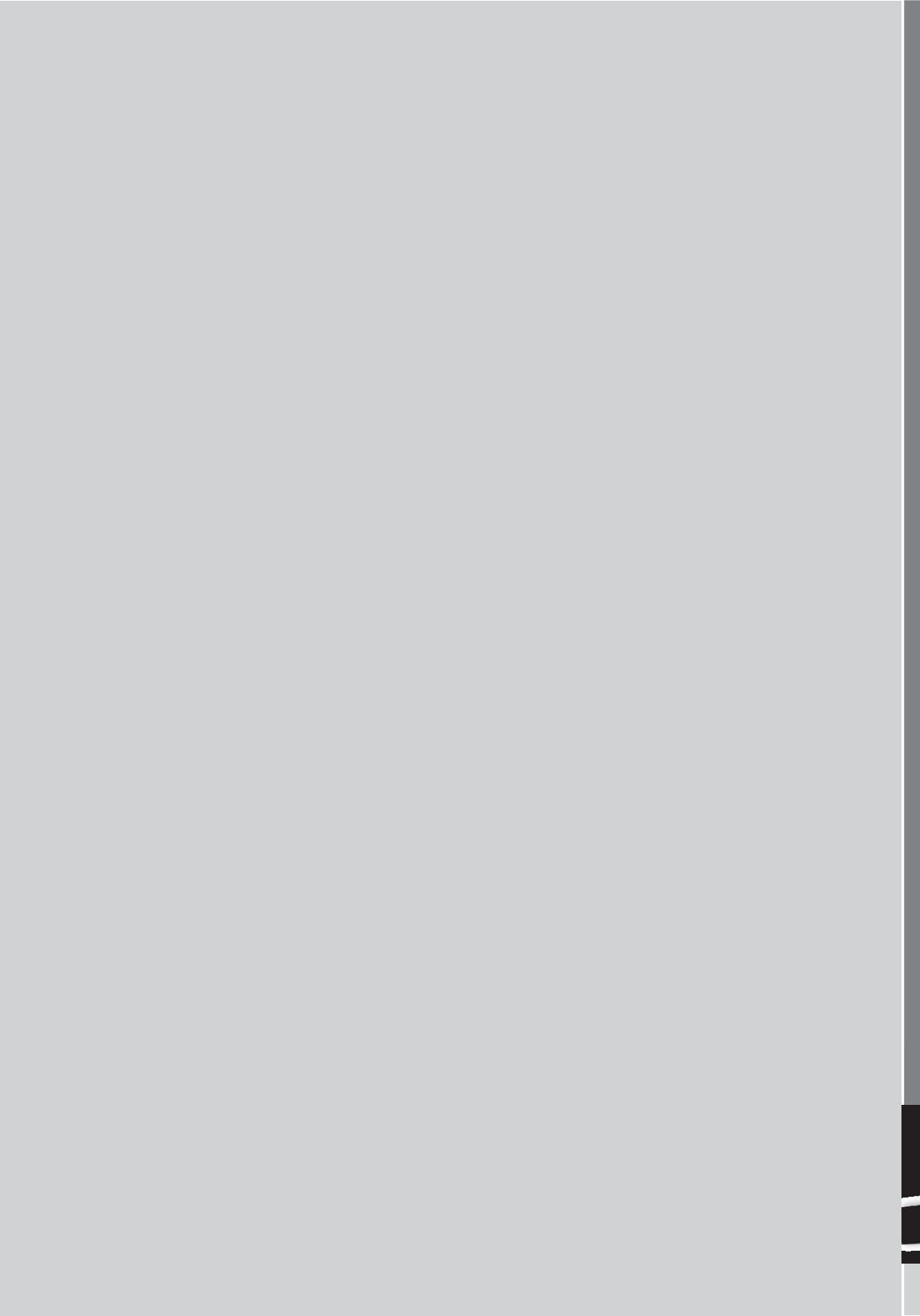
สิ่งที่เราจะมาพูดกันในวันนี้ “จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยา” เราจะใช้ความหมายของสาขาสังคมวิทยา ที่คลุมไปถึงสังคมศาสตร์สาขาอื่นๆ ด้วย ไม่ใช่สังคมวิทยาตามความหมายของสภากวีวิจัยแห่งชาติ ซึ่งหมายถึง สังคมวิทยา มานุษยวิทยา และประชากรศาสตร์ แต่เราเปิดกว้างให้นักวิชาการในสาขาอื่นๆ เข้ามาร่วมด้วย

ในชื่อของการประชุมวันนี้ มีอีกคำหนึ่งคือคำว่า “ใหม่” ที่ขยายคำว่าจินตนาการ อาจจะแสดงให้เห็นว่าเรากำลังจะพูดกันถึงเรื่องสิ่งใหม่ๆ หรือที่เขียนไว้ในนี้ว่า “ออกจากกรอบเดิมหรือหลุดพ้นจากจินตนาการหรือการปฏิบัติเก่าๆ” คำว่าใหม่เป็นสิ่งที่ฟังดูคล้ายกับว่าผู้จัดอยากจะเน้นว่าเราต้องการพูดถึงสิ่งใหม่ที่หลุดออกจากกรอบเดิม เกิดเป็นคำถามว่าแล้วของเก่ามันเป็นสนิมอย่างไร หรือไม่ดีอย่างไร หรือมีข้อขัดข้องอย่างไร เรื่องนี้คงเป็นประเด็นที่เราจะมาพูดกันในวันนี้ด้วย

วลีต่อมาต่อท้ายชื่อของการประชุม “เพื่อรับมือกับความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่” ท่านผู้เข้าร่วมประชุมที่เป็นนักสังคมวิทยามานุษยวิทยา บางคนอาจจะเห็นด้วยว่า คณะกรรมการที่จัดเรื่องนี้ขึ้นมาแสดงว่ามีเจตนาที่จะให้การวิจัยทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาต้องก้าวออกมาจากสถาบันการศึกษา เพื่อจะรับมือกับความเปลี่ยนแปลงหรือปัญหาสังคมใหม่ๆ ที่จะเกิดขึ้น คำว่าการรับมือ สื่อให้เห็นว่าเรากำลังจะให้การวิจัยทางสังคมวิทยามานุษยวิทยาในบ้านเราเป็นเครื่องมือที่จะรับมือ หรือถ้าจะตีความคำว่ารับมือก็คือการแก้ปัญหา หรือเสนอทางออกหรือเป็นคำตอบให้กับสังคม

คำว่า “ความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่” คงหมายถึงว่าแนวความคิดใหม่หรือสิ่งที่เราจะพูดวันนี้ น่าจะสื่อไปทางที่ว่า เรากำลังหาทางรับมือกับมันหรือแก้ปัญหาสังคม เหมือนกับว่าเรากำลังมองทิศทางของสังคมวิทยาในบ้านเราว่า ควรจะออกมาจากนอกรั้วมหาวิทยาลัยมาสู่สังคมภายนอก ออกมา มีการปะทะสังสรรค์กับสาธารณชนหรือกับประชาคมข้างนอก คล้ายๆ กับว่าสังคมวิทยาบ้านเราน่าจะมีลักษณะที่เรียกว่าเป็น public sociology หรือเรียกว่าเป็น applied sociology มากขึ้น มากกว่าที่จะเป็น pure sociology หรือ professional sociology ที่อยู่แต่ในรั้วมหาวิทยาลัย หรือ audience มีอยู่เฉพาะในหมู่นักวิชาการด้วยกัน

เพราะฉะนั้นชื่อเรื่อง “จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยาเพื่อรับมือกับความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่” ที่เรามาประชุมกันในวันนี้ ผมคิดว่่า ก็คงจะจุดประกายให้เราเกิดจินตนาการใหม่ๆ ในเรื่องการวิจัยทางสังคมวิทยาขึ้นมาอย่างมากมาย ขอให้พวกเราที่มาประชุมได้ใช้จินตนาการกันอย่างอิสระเสรี ขอเปิดประชุม ขอขอบคุณครับ

การนำเสนอบทความเรื่อง
**‘พื้นที่ความรู้และกลไกเชิงซ้อน
ในจินตนาการใหม่ของสังคมเปลี่ยนผ่าน’**
โดย
ศ.ดร.อนันท์ กาญจนพันธุ์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ให้ความเห็น โดย
รศ.ดร.ไชยนต์ รัชชกุล
สถาบันศาสนาวัฒนธรรมและสันติภาพ
มหาวิทยาลัยพายัพ เชียงใหม่
พศ.ดร.ยุกติ มุกดาวิจิตร
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ดำเนินรายการ โดย
ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว
ศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว

ปขอขอบคุณอาจารย์ปราโมทย์ ประธานสาขาสังคมวิทยา สภาวิจัยแห่งชาติ เราพูดกันวันนี้จริงๆ แล้วพูดกันถึงเรื่องสังคมวิทยากับจินตนาการใหม่ เราอยากจะมีแนวคิดใหม่ๆ คำว่าใหม่ๆ เหล่านี้ถ้าเราไม่ชวนกันสำรวจกันจริงๆ อาจจะถูกฝังอยู่กับดักแด้ๆ ที่เราไม่สำนึกจริงๆ ว่าเป็นไปได้ทุกวันนี้ เราได้รับการเปิดฉากโดยอาจารย์อานันท์ กาญจนพันธุ์ ทราบล่าสุดว่าท่านได้รับรางวัลหนังสือดีของมูลนิธิโตโยต้า

ผมปรารถนาที่ท่านประธานสาขาฯ เราเห็นตรงกันว่าภารกิจจะคุยกันถึงเรื่องหน้าที่และบทบาทของวิชาสังคมวิทยา ในสังคมปัจจุบันประเทศเราในโลกปัจจุบัน คงต้องการชวนให้เห็น ส่วนที่เราในบริบทที่เราเกี่ยวข้องให้ชัดเจนมากขึ้น ชวนให้เห็นประเด็นที่เกี่ยวข้องมากขึ้น อาจารย์อานันท์ชวนให้เราตั้งหลัก ตั้งสติ ตั้งคำถามเยอะๆ ชวนให้ท้าทายคำถาม ท่านที่กรุณาเข้ามาเข้าร่วมในห้องนี้ หลายท่านถึงไม่ใช่ทางสังคมวิทยา อาจจะต้องทำให้เรารู้สึกว่าวิชานี้ ต้องถูกชวนเชิญให้ร่วมกันคิดร่วมกันถาม โดยเฉพาะในบริบทที่สังคมเรากำลังเผชิญ สถานการณ์หลายๆ อย่างที่เราอาจจะไม่เคยพบไม่เคยประสบกันมาก่อน หรือเป็นสถานการณ์ที่เคยพบ แต่ว่าเปลี่ยนวิธีใหม่ที่มีความเข้มข้นและรุนแรงกว่าเดิม เรื่องเหล่านี้เดี่ยวเราฟังจากท่านอาจารย์อานันท์ก่อน

ท่านอาจารย์อานันท์เคยไปพูดที่ปักกิ่งที่ประชุมร่วมกับสภาสังคมศาสตร์ของเมืองจีน เรื่องการมองการเปลี่ยนแปลงในชนบทในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ในโครงสร้างที่ปรับเปลี่ยนไปอย่างมากมาย

‘พื้นที่ความรู้และกลไกเชิงซ้อน ในจินตนาการใหม่ ของสังคมเปลี่ยนผ่าน’

โดย ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธ์

สวัสดีทุกท่านครับ เรื่องที่ผมจะพูด ผมได้เขียนเป็นบทความไว้ แล้วตามเอกสารประกอบการสัมมนา การพูดวันนี้ผมจึงเพียงหยิบยกประเด็นสำคัญขึ้นมาย้ำเท่านั้น ก่อนอื่นต้องบอกว่า ในการใช้คำว่า จินตนาการใหม่เป็นหัวข้อสัมมนาครั้งนี้ น่าสนใจ เพราะคำว่าจินตนาการ นั้นเคยใช้ครั้งแรกโดย C. Wright Mills¹ ในหนังสือชื่อ *The Sociological Imagination* ผมเองเมื่อไปเรียนที่อเมริกาในปี พ.ศ. 2513 ชอบหนังสือเล่มนี้มาก แล้วก็เกลียดมากตอนหลังที่คนมาใช้คำว่า “วิสัยทัศน์” ผมฟังดูแล้วรู้สึกไม่ค่อยเข้ากับจริต เพราะเราชอบคำว่า “จินตนาการ” หมายความว่า การสร้างความเข้าใจด้วยการมองออกไป ข้างหน้าให้ไกล สำหรับผมแล้ว วิสัยทัศน์รู้สึกว่าจะเน้นถึงความพยายาม จะหาประโยชน์ส่วนตัวเป็นส่วนใหญ่ แต่เวลาเราพูดถึงจินตนาการมักจะ ไม่เกี่ยวข้องกับตัวเราเอง ตรงนี้ผมว่าเป็นจุดหนึ่งที่ผมคิดว่า C. Wright Mills เป็นผู้มีความสำคัญให้กับ การคิดภาษาสังคมศาสตร์ของเรา

¹ ชื่อเต็มคือ Charles Wright Mills (1916-1962) เป็นนักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน มีผลงานหลายเล่ม เช่น *The New Men of Power: America's Labor Leaders* (1948) *White Collar: The American Middle Classes* (1951) *The Power Elite* (1956) ผลงานที่สร้างชื่อมากที่สุด คือ *The Sociological Imagination* (1959) ว่าด้วยสามองค์ประกอบที่สัมพันธ์กับจินตนาการทางสังคมวิทยา คือ ประวัติศาสตร์ ว่าสังคมมีความเป็นมา คลี่คลายตัวเปลี่ยนแปลงอย่างไร ประวัติชีวิตส่วนตัวหรือธรรมชาติของมนุษย์ในสังคม และโครงสร้างสังคม หรือระเบียบเชิงสถาบันต่างๆ ในสังคม

เมื่อเรานำเอาจินตนาการใหม่มาใช้กับการทำความเข้าใจหรือแสวงหาลู่ทางในการหาแนวทางในการเปลี่ยนแปลง ขณะที่สังคมไทย ณ ปัจจุบันนี้กำลังอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่าน เรามักจะนิยมการเปลี่ยนผ่าน การคิดอะไร หรือการปฏิรูประลอกต่างๆ ด้วยการหาผู้เชี่ยวชาญ ตั้งคณะทำงานที่ค่อนข้างจะเป็นผู้มีความรู้ ขณะเดียวกันก็คิดว่าการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของทุกคน คงจะไม่ใช้การไปฝากความหวังไว้กับใครหรือกลุ่มใด ถ้าจะมีจินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยา ก็คือความคิดใหม่ๆ ที่น่าจะช่วยให้เรามองวิธีการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างไปได้ จากในช่วง 3-4 ปีที่ผ่านมา ผมจึงพยายามมองหาความคิดที่น่าสนใจ แต่ก็ไม่ว่าจะน่าสนใจสำหรับผู้อื่นหรือไม่ ผมได้พยายามนำคำๆ หนึ่งขึ้นมาใช้นำทาง คือ “พื้นที่ความรู้” ซึ่งครั้งแรกที่ใช้ เป็นภาษาอังกฤษว่า knowledge space นักวิชาการฝรั่งบางคนเขาบอกว่าผมพูดผิดไวยากรณ์ ผมก็เลยต้องไปค้นใน google ในอะไรต่างๆ แล้วก็พบว่าเขามีใช้กันมานานมากแล้ว แต่ว่าไม่ได้ใช้ในทางสังคมวิทยา มักใช้อยู่ในทางสายคอมพิวเตอร์ขั้นสูง แล้วก็มือนักปรัชญาหลายคนทั้งในฝรั่งเศสในประเทศต่างๆ พูดกันมานานแล้ว

ในตอนแรกนั้น knowledge space หมายถึงพื้นที่ใน cyber space ที่เปิดให้มีการเรียนรู้ ไม่มีขอบเขตจำกัด แล้วต่อมาทางสังคมศาสตร์ได้นำมาใช้ น่าจะเป็นคำที่มองความคิดอะไรแตกต่างออกไปบ้าง อีกคำหนึ่งที่มีอยู่แล้วในสังคมศาสตร์ที่น่าสนใจคือคำว่า “กลไกเชิงสถาบัน” ประเด็นสำคัญอยู่ตรงที่ว่าเราจะใช้มันในมิติใหม่ได้หรือไม่ ของเก่าไม่ได้หมายความว่าแล้วทิ้งไป เก่าแล้วอาจจะปรับใหม่ (reproduce) ถ้าเราผลิตซ้ำไม่ได้เราผลิตใหม่ก็ได้ เช่น เมื่อก่อนเราใช้ทอดผ้าป่าในความหมายที่เราหาปัจจัยเข้าวัดอย่างเดียว ปัจจุบันเราปรับมาใช้การทอดผ้าป่าข้าวสำหรับคนจน ตรงนี้หมายความว่า

ถ้าคำเดิมความหมายเก่าอาจจะไม่มีอะไรใหม่ แต่ถ้าเราใช้ของเดิมแต่ปรับกับสถานการณ์ใหม่ได้ คำนั้นก็น่าจะช่วยให้เรามองอะไรได้แตกต่างไปได้บ้างเหมือนกัน

เราพูดถึงการเปลี่ยนแปลงหลายๆ ครั้ง เรามักจะคิดว่าการเปลี่ยนแปลงนี้มีความรู้มาก่อนแล้ว เราก็อใช้ความรู้เดิมๆ กับ การเปลี่ยนแปลง ประเด็นคือเราจะเปลี่ยนแปลงแล้วใช้ความรู้เดิมๆ อย่างนั้นมันก็เป็นปัญหา เราคงต้องคิดใหม่ ไม่ใช่ไปคิดโดยใช้ความรู้ อย่างเดิม ประเด็นเรื่องความรู้จึงมีความสำคัญมาก ความรู้จะต้องเริ่มมาจากเรื่องของการมีสติ จากสติถึงจะต่อไปถึงปัญญา หากจุดเริ่มต้น ยังไม่เริ่มจากความรู้ โดยเราเปลี่ยนเฉพาะในมุมมองของเศรษฐกิจบ้าง การเมืองบ้าง ก็คงจะทำให้เราถึงทางตันได้ง่าย ดังนั้นถ้าเราเริ่มจากพื้นที่ความรู้ คงจะทำให้เราเห็นทางออกอะไรได้มากขึ้น

เมื่อเราพูดถึงความรู้ ทุกคนมักจะมองในแง่ดีหมดเลย แต่ผมคิดว่าในโลกปัจจุบันเราจะต้องตั้งคำถามกับความรู้ไปด้วย เพราะว่า ความรู้ส่วนหนึ่งก็มีการครอบงำสูง เท่าที่ผมอยู่ในโลกวิชาการมา 30 กว่าปี ผมสรุปได้เลยว่าความรู้ชนิดที่ครอบงำนี้ ผมเรียกว่าความรู้ “เชิงเดียว” หมายความว่ามองอะไรทางเดียวตลอด การมองไปทาง เดียวนี้ทำให้สังคมศาสตร์เราอ่อนด้อย จะสร้างวิชาความรู้ก็สร้าง ไม่ได้ดีนัก เมื่อจะสร้างทั้งทีก็มักไปยืมความคิดของวิทยาศาสตร์มาใช้ วิทยาศาสตร์ที่เรายืมมาใช้สำคัญที่สุดเลยคือ ความคิดแบบวิวัฒนาการ ที่มาจากความคิดของชาร์ลส์ ดาร์วิน (1809-1882) เราก็อเลยไปไม่ถึงไหน ความคิดวิวัฒนาการนี้หากสังเกตให้ดีจะเน้นสายเดี่ยว จากอะไรที่ง่ายๆ ไปสู่ความซับซ้อนมากขึ้น แล้วเราก็อติดคำนี้มาตลอด ทั้ง มองเชิงเดียว และคิดแบบคู่ตรงข้าม เช่น ชนบทกับเมือง ชาวนากับรัฐ ฯลฯ ลักษณะเช่นนี้ถือเป็นการคิดแบบสังคมวิทยา รุ่นแรกๆ ไม่ว่าจะใคร

ก็ตาม คำถามก็คือ แล้วเราจะออกจากกับดักความคิดตรงนี้อย่างไร ถ้าเราจะไม่สามารถก้าวข้ามความคิดเหล่านี้ไปได้ เราคงไม่สามารถจะพูดถึงเรื่องการเปลี่ยนผ่าน หรือรับมือกับความเสี่ยงชนิดใหม่ ถ้าเรายังคงไปไม่ถึงไหน

ประเด็นแรก ปัญหาที่มองไม่เห็นในความยกย่อนของการปรับโครงสร้างชนบท คือปกติเราจะมองว่าการเปลี่ยนแปลงไปทางเดียว เท่าที่ผมได้ศึกษามามากกว่า 30 ปี ข้อสรุปคือการเปลี่ยนแปลงมักย้อนไปย้อนมา สลับไปสลับมา การเปลี่ยนแปลงมักจะซ้อนหลายมิติ จนกระทั่งทำให้บางคนที่ศึกษา แต่ติดอยู่กับความคิดเชิงเดี่ยวหรือความคิดแบบคู่ตรงข้าม ไม่มีทางเข้าใจ เพราะเราชอบมองว่าชนบทจะกลายเป็นเมืองเมื่อก่อนจะทำการเกษตรเดี่ยวนี้จะเข้าเมืองมารับจ้างมากขึ้น

ผมพบว่ากระบวนการแบบนี้ไม่ได้เกิดขึ้นในทางเดียว แต่มักเกิดขึ้นซ้อนกัน 3 อย่างในขณะเดียวกัน พุดง่ายๆ ว่ากระบวนการที่เกิดขึ้นในชนบทมักยกย่อนไปมา ระหว่างกระบวนการที่คล้ายๆ ว่าหลุดออกมาแล้วก็กลับเข้าไปใหม่ ที่กลับเข้าไปใหม่ก็ไม่เหมือนเดิม กลับเข้าไปในความสัมพันธ์ใหม่ อาจจะถูกเข้าไปทำการเกษตรเหมือนกัน แต่การเกษตรแบบใหม่ไม่ใช่เกษตรที่ทุกคนจะตัดสินใจด้วยตนเอง กลับกลายเป็นการเกษตรแบบอยู่ภายใต้พันธะสัญญา เป็นต้น เพราะว่าการเกษตรปัจจุบันไม่ได้เป็นการเกษตรแบบผลิตเอาไว้อย่างชีพ เพื่อตนเอง ไม่ใช่อะไรต่างๆ ทำนองนั้น แต่เราผลิตเข้าสู่ตลาดโลก นอกจากนั้นยังเป็นธุรกิจการเกษตร มันไปพบกับตลาดโลก ซึ่งไม่ใช่มีคนใดคนหนึ่ง หรือมีกลไกอยู่ในประเทศของเรา มันมีมือที่มองไม่เห็นที่อยู่ที่ไหนไม่รู้ ยกตัวอย่าง ยางพารามีปลูกกันทั่วแถบอีสาน ยางเป็นพืชที่กำลังเป็นสวรรค์ คนจนทุกคนก็กระโจนลงไปในการผลิตยางพารา เกษตรประเภทฟุ้งตนเอง อาจจะมีอยู่บ้าง แต่ผมหาไม่เจอ มองไม่ค่อยเห็น

ผมอยากแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงมันซับซ้อนยกย่อน มันปรับโครงสร้างระบบไปหมดแล้ว แต่การปรับโครงสร้างต่างๆ เหล่านี้ มีปัญหาหลายอย่าง แม้บางคนบอกอยากจะทำแบบเก่า หรือหันไปทำ เกษตรอินทรีย์ แต่ปรากฏว่าเกษตรอินทรีย์ปัจจุบันไม่ได้เป็นแบบโบราณ หากเป็นการผลิตตามความต้องการของตลาด จึงไม่ได้ผลิตแบบเกษตร อินทรีย์แบบสมัยก่อนอีกต่อไปแล้ว ทิศทางการเปลี่ยนแปลงในชนบทมัน ซับซ้อนยกย่อนมหาศาล การเปลี่ยนแปลง 3 อย่างที่เกิดขึ้นผมตอบ ไม่ได้ว่าดีขึ้นหรือว่าเลวลง แต่เรามักมองไม่เห็นคือ

ข้อแรก) การผลิตปัจจุบันในภาคชนบทเกิดปัญหาบางอย่างขึ้น ถ้าใช้ภาษาเศรษฐศาสตร์เรียกว่ามี “ค่าเช่า” มีการแอบแฝงค่าเช่ามหาศาล ถ้าทางมานุษยวิทยาผมมองว่า มันมีการดูถูกรั้วสวนเกินออกไปจากภาค การผลิตอย่างมหาศาล แอบแฝงอยู่ในลักษณะต่างๆ มากมายในความ สัมพันธ์ทางการผลิตใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นหลากหลาย ตอนนี้ผมกำลังลงพื้นที่ เพื่อจะดูกรณีศึกษา โดยนักศึกษาปริญญาโท-เอก อาจารย์ในพื้นที่ต่างๆ ช่วยกันเก็บข้อมูลรายละเอียด เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าสวนเกินที่มากและ ถูกดูถูกรั้วสวนออกอย่างไรบ้าง เช่น การปลุกยางพาราดูเหมือนดี แต่ว่า ดีสำหรับใครบ้าง คนเข้าถึงตลาดได้ทุกคนหรือไม่ ก็จะมีคนบางกลุ่ม บางพื้นที่ มันอาจจะแลดูดี แต่มันอาจจะไปเบียดผลักดันอีกกลุ่ม เราจะ ทำอย่างไร นี่ก็เป็นปัญหาอันแรกที่อยากจะตั้งเอาไว้

ข้อสอง) นอกเหนือจากการแอบแฝงค่าเช่าจำนวนมากแล้ว มันยังก่อให้เกิดความเสี่ยง เป็นความเสี่ยงที่ไม่ได้เสี่ยงกับธรรมชาติ ภาค การเกษตรเคยเสี่ยงกับธรรมชาติมาตลอดชาติ แต่ความเสี่ยงที่ว่าเป็น ความเสี่ยงที่เป็น man made (หมายถึง ความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากน้ำมือ ของมนุษย์เอง) เกิดจากระบบการผลิต เป็นผลพวงที่เป็นผลกระทบ ที่เขาไม่ได้ตั้งใจให้มันเกิด แล้วก็ทำเป็นไม่รู้ มลภาวะต่างๆ สารพิษ หรือ

เข้าไปเสี่ยงอยู่ในระบบการผลิต เช่น ดูว่าเปิดตลาดใหม่ ให้เรามีตลาดใหม่ แต่ถ้าไปดูการเลี้ยงกระชังปลาในแม่น้ำมูล เขาเอาปลา ยา อาหารมาให้เลี้ยง แต่ถ้าปลาตายชาวบ้านเป็นคนรับผิดชอบ พูด่างๆ ว่าการเสี่ยง คุณเอาไป ถ้าเป็นกำไรข้าเอา มันเป็นอย่างนี้ หากเราเรียนสังคมวิทยา มา เราจะพบเลยว่า แมกซ์ เวเบอร์² พุดปัญหาเรื่องนี้มาตั้งแต่เมื่อเขาเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก เขาได้ศึกษาและพบว่าทำไมเมืองสองเมือง ถึงเจริญหรือไม่เจริญ เพราะเมืองหนึ่งมีกฎหมายอันหนึ่งระบุว่า ในการเป็นหุ้นส่วนทางธุรกิจ เมื่อได้กำไรก็ต้องแบ่งกัน เมื่อขาดทุนก็แบ่งกัน รับภาระขาดทุน แต่ของเราไม่เป็นอย่างนั้น ถ้าขาดทุนผลึกความเสี่ยงของการเสียเปรียบหรือการขาดทุนทางธุรกิจให้กับคนที่อำนาจน้อยกว่า คนที่อำนาจมากกว่ารับเอาประโยชน์ทั้งหมดไป ในทางสังคมวิทยา เราต้องเข้าใจว่านักคิดเก่าๆ เขาคิดอะไรไว้มาก แต่เราก็ไม่ได้เอากลับมา คิดใหม่ ทำให้เรามองปัญหาอะไรบางอย่างไม่เห็น

ข้อสาม) ปัญหาสายล่อการผลิตแบบใหม่ เวลาเราพูดถึงปัญหาอะไรต่างๆ เราจะมองในลักษณะที่เราติดกับคู่ตรงข้าม พอเข้าระบบเปลี่ยนแปลงด้านหนึ่งก็มีแต่ชวนา อีกด้านหนึ่งมีคนงาน การเปลี่ยนแปลงนั้นอาจจะเกิดขึ้นต่างออกไป ไม่ใช่ชวนาและไม่ใช่คนงาน แล้วกลุ่มคนที่อยู่ตรงกลางนั้นคือใคร เราไม่มี concept ไปเรียกเขา ทั้งๆ ที่พวกเขามีตัวตนอยู่ เพราะเรามองไม่เห็นเขา เราจะมองเห็นก็ต่อเมื่อ

² Max Weber (1864–1920) เป็นนักสังคมวิทยา และนักเศรษฐศาสตร์การเมืองชาวเยอรมัน ผลงานของเวเบอร์ได้แก่งานในด้านสังคมวิทยาเศรษฐกิจ สังคมวิทยาการเมือง และสังคมวิทยาศาสนา เขาได้รับปริญญาเอกสาขากฎหมายด้วยวิทยานิพนธ์เรื่อง *The history of commercial partnerships in the Middle Ages* (1889) ผลงานที่สร้างชื่อเล่มอื่นๆ ได้แก่ *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (1905)

เรามีคำไปเรียกคนกลุ่มพวกนี้ แล้วคนงานก็ไม่ได้มีเฉพาะในโรงงาน อยู่บ้านเอางานไปทำที่บ้าน คนพวกนี้สูญเสียความเป็นตัวตน บุคคลต่างๆ จำนวนมากในสังคมไทยมีสภาวะทางกายภาพเป็นคนอยู่ แต่ว่าไม่มีใครเห็นหัวพวกเขา เพราะว่า concept ในสังคมและวงวิชาการ ไม่มีคำเรียกคนพวกนี้ แต่มักจะเรียกรวมๆ ในลักษณะคนงานนอกระบบ

ยังมีสภาวะที่เป็นปัญหาที่เกิดจากเปลี่ยนแปลงต่างๆ มากมาย ทั้งๆ ที่เราบอกว่าเราศึกษาสังคม แต่เรากลับไม่เข้าใจการเปลี่ยนแปลง ลักษณะคร่าวๆ อย่างที่กล่าวไปแล้วคงจะเป็นปัญหาใหญ่มาก จึงต้องการชี้ให้เห็นว่ามันเป็นปัญหาที่เราหมกมองไม่เห็น

ประเด็นที่สอง การสังเคราะห์พื้นที่ความรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและกลไกเชิงสถาบัน ตรงนี้ผมขอหยิบยกเอาประสบการณ์การวิจัย เรื่องที่เอามาเป็นตัวอย่างผมเลือกจากการวิจัยบนพื้นที่สูง การวิจัยเกี่ยวข้องกับเกษตรพื้นที่สูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เราเรียกว่า “ไร่มนุษย์” แต่คนทั่วไปจะเรียกว่า “ไร่เลื่อนลอย” อันนี้เป็นการครอบงำความรู้มหาศาล เพราะเลื่อนลอยไม่รู้ว่าจะไร เป็นปัญหาอย่างมาก ขนาดไม่เห็นยังพูดได้ เป็นการครอบงำทางความรู้ มันกลายเป็นวาทกรรมไม่ใช่ความรู้ เป็นลักษณะที่เป็นความรู้ที่พยายามจะให้เห็นว่ามีอำนาจในการนิยามความจริง ทำให้เราคิดว่าเป็นความจริง ความรู้ที่นิยามเป็นความจริง แต่ว่าเป็นความรู้ที่ครอบงำ เพราะว่ามองเห็นไปทางเดียวเท่านั้น มองอย่างอื่นไม่เห็น ก็เป็นปัญหาอย่างมาก

เมื่อพูดถึงพื้นที่ความรู้ แปลว่าไม่ใช่ความรู้ที่มีอยู่แล้ว ความรู้ต้องสร้างขึ้น จะต้องมีพื้นที่ ถ้าไม่มีพื้นที่ก็ไม่มีความรู้ พื้นที่ของความรู้จะต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของคนหลายฝ่ายที่เข้าไปช่วงชิงความหมาย อย่างกรณีพูดถึงเรื่องไร่มนุษย์ คนมองว่าเป็นไร่เลื่อนลอย หากว่าเป็นไร่เลื่อนลอยก็เป็นการครอบงำ ทำไม่ถึงจะเปลี่ยนให้มามอง

ไร้หมุนเวียนในแง่อื่นที่ไม่ใช่แง่เดียวที่เป็นการครอบงำได้ ก็ต้องเปิดพื้นที่ให้มีการช่งชิงความหมาย ถ้าชาวเขาลุกขึ้นมาบอกว่า เขาไม่ได้ทำอะไรเลื่อนลอย แต่เขาทำไร้หมุนเวียน แล้วไร้หมุนเวียนของเขาก็ไม่ได้ต่างจากที่นักวิชาการเรียกว่า “วนเกษตร” เพราะเราไปติดกับความคิดที่ตรงข้ามกัน ถ้าเป็นป่าก็ไม่มีเกษตร เกษตรกับป่ามันต้องเป็นคู่ตรงข้ามกันเสมอ ถ้าเมื่อไร้เกษตรอยู่ในป่าจะรู้สึกว่ามันไม่ใช่ แต่พอนักวิชาการบอกว่าวนเกษตรเป็นไปได้ วนเกษตรแปลว่าเกษตรอยู่ในป่า ไร้หมุนเวียนมันคือวนเกษตรชนิดหนึ่ง ชาวบ้านทำการเกษตรในป่า เราบอกว่าไม่ได้แต่นักวิชาการพูดถึงวนเกษตร เรากลับบอกว่าได้

ดังนั้น การติดกับความคิดคู่ตรงข้ามทำให้เราไม่มีพื้นที่ของความรู้ มองไม่เห็นความรู้ที่ต่างไปจากมุมมองที่เราเคยมอง ตรงนี้เป็นปัญหา เราพูดถึงความรู้เราก็ดิดกับคู่ตรงข้ามอีก ด้านหนึ่งเป็นความรู้ชาวบ้าน อีกด้านเป็นความรู้วิทยาศาสตร์ ซึ่งวิทยาศาสตร์ก็ตรงกันข้ามกับชาวบ้าน ทั้งๆ ที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ก็ขาดไม่ได้ ความรู้ชาวบ้านก็ขาดไม่ได้ แต่ว่าเรามองทั้งคู่เป็นเรื่องตรงกันข้ามกัน ถ้าจะใช้ความรู้ชาวบ้านก็ต้องไม่วิทยาศาสตร์ ถ้าวิทยาศาสตร์ก็ไม่ชาวบ้าน การมองฝ่ายหนึ่งแล้วไปปิดบังกิดกันฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด การมองแบบนี้ก็ไม่มีทางที่จะเกิดพื้นที่ความรู้ได้

พื้นที่ความรู้คือการผสมผสานและช่งชิงเอาความคิดอันอื่นมาผสมกัน พื้นที่ความรู้เหมือนกับต้องมีการต่อสู้ช่งชิงความหมายเพื่อให้เกิดความรู้ชนิดที่มันซ้อนกันได้ ไม่ใช่เอาอันใดอันหนึ่ง เพราะเราซ้อนไม่เป็น ผมก็เลยนำเสนอพื้นที่ความรู้หรือกลไกช่งซ้อน หมายถึงจริงๆ แล้วความคิดเราต้องเอามาซ้อนกันเพื่อให้เกิดความคิดใหม่ ถ้าเราเอาเดี่ยวๆ ตลอดเวลา หรือว่าดึงเอาข้างใดข้างหนึ่ง หรือติดกับดักคู่ตรงข้ามเมื่อไร สติปัญญาใหม่ไม่เกิด

ประเด็นที่สาม พื้นที่ความรู้เป็นเรื่องการเมืองมากกว่ารัฐ เพราะเราบอกแล้วว่าในการเปลี่ยนแปลง มันทำให้คนบางคนสูญเสียความเป็นคนหรือว่าคนที่มองไม่เห็น ผมเรียกว่า “การเป็นมนุษย์ล่องหน” เช่น เรามักมองไปไม่เห็นหัวคนจน พอคนจนเขาลุกขึ้นมาเรียกร้องว่า “คนจนมีสิทธิใหม่” เราจึงมองเห็นพวกเขาขึ้นมาบ้าง การแสดงออกอย่างนี้เรียกว่า การเมืองของการแสดงตัวตน ตรงนี้จะเปิดให้พื้นที่ความรู้เป็นพื้นที่ของการต่อรองความรู้แบบใหม่ ผมเห็นได้อย่างชัดเจนในเรื่องนี้ โดยมองผ่านจากการที่ผมเข้าไปมีส่วนร่วมในการวิจัยเรื่องป่าชุมชน ซึ่งป่าชุมชนเป็นกระบวนการทางสังคมอันหนึ่ง ที่พยายามจะเปิดพื้นที่ของความรู้เพื่อทำให้เรามองเห็นว่าชาวเขา ในภาษาไทยพอพูดถึงชาวเขาก็จะมีภาพลักษณ์ที่ตายตัวทันที คือชาวเขาตัดไม้ทำลายป่า ค้ายาเสพติด บ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ เราจับคนไทยค้ายาเสพติดได้ เราบอกว่า นาย ก. นาย ข. ค้ายา พอจับชาวเขาค้ายาเสพติดได้ เรากลับบอกว่า มึงค้ายา เรียกว่าติดป้ายกันทั้งเผ่าเลย พอเป็นคนไทยกล่าวหาเป็นรายบุคคล แต่เมื่อพูดถึงคนที่คุณมองไม่เห็นหัวหรือว่ามีภาพลักษณ์ที่ตายตัว เรียกได้ว่าเป็นการป้ายสี เราจะพูดถึงทั้งเผ่าก็ทำให้เกิดปัญหา คนเหล่านี้จึงต้องลุกขึ้นมาประท้วง

ฉะนั้น ขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิในการจัดการป่าชุมชนของชาวเขา คือการเปิดพื้นที่เพื่อให้เห็นว่าเขาไม่ใช่ผู้ทำลายป่า แต่เป็นคนที่มีความสามารถในการอนุรักษ์ เราเข้าใจว่าการอนุรักษ์ต้องทำโดยรัฐเท่านั้น เช่น การประกาศให้เป็นอุทยานอะไรต่างๆ แต่ประสบการณ์ที่ผ่านมาเราพบว่ายิ่งประกาศอุทยานก็ยิ่งมีปัญหา เช่น บางอุทยานถูกลักลอบตัดไม้ออกไปมากมาย แต่กรมป่าไม้บอกว่านั้นไม่ใช่ความรับผิดชอบของเขา เพราะว่าประชาชนเพิ่มขึ้น ไปโทษประชากร ทั้งที่หน้าที่ของคุณต้องดูแลป่า แสดงว่าการจัดการแบบนั้นไร้การมีส่วนร่วม

แล้วพยายามจะควบคุมยึดอำนาจแบบเบ็ดเสร็จ คล้ายๆ เป็นอาณาจักร
ของตัวเอง การออกมาเรียกร้องสิทธิในการจัดการป่าชุมชนคือการที่จะ
บอกว่าการจัดการสามารถทำได้หลายแบบ ไม่ใช่ทำแบบผูกขาด แต่ควร
จะทำแบบมีส่วนร่วม

การจัดการป่าหรือการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วม จึงเป็น
ผลพวงมาจากการเคลื่อนไหวในการเรียกร้องสิทธิ ซึ่งช่วงชิงความหมาย
กันในพื้นที่ของการจัดการทรัพยากร เพราะฉะนั้นพื้นที่ความรู้จึงไม่ใช่เป็น
อะไรที่อยู่ในห้องแอร์ของนักวิชาการ แต่มันต้องสู้กันในพื้นที่ทางสังคม
ที่ทำให้เห็นวิธีการช่วงชิงความรู้ วิธีการจัดการแบบใหม่ ถึงจะออกมา
ว่าป่านี้ก็ให้ชาวบ้านจัดการได้ แต่ไม่ใช่พอหลุดออกจากรัฐบาลก็เอาป่า
ไปให้ชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านก็มีทั้งคนดีและคนไม่ดีด้วยเหมือนกัน จึงไม่ได้
หมายความว่าให้รัฐจัดการแล้วเสียหาย หรือว่าให้ชาวบ้านจัดการแล้ว
ดีหมด ดังนั้นภายใต้การสร้างความรู้ใหม่ผ่านพื้นที่ความรู้จึงนำไปสู่การ
จัดการทางเลือกอื่นๆ ที่ไม่ใช่การผูกขาดอีกต่อไป แต่เน้นการมีส่วนร่วม
หรือการจัดการเชิงซ้อนที่มีหลายฝ่ายในสังคมร่วมกันจัดการ

**ประเด็นที่สี่ สิทธิเชิงเดี่ยว สิทธิเชิงซ้อน สู่การจัดการทรัพยากร
แบบมีส่วนร่วม** หมายความว่าปัญหาการจัดการแต่เดิมเราคิดถึงแต่สิทธิ
เชิงเดี่ยว สิทธิของความเป็นเจ้าของ พอพูดถึงสิทธิเรานึกถึงสิทธิของ
ความเป็นเจ้าของ ซึ่งเจ้าของมีเพียงคน 2 กลุ่มคือ ปัจเจกชนกับรัฐ สิทธิ
ในเรื่องอื่นคิดไม่ได้เลย แต่การจัดการป่าชุมชนเท่าที่การเคลื่อนไหวเกิดขึ้น
เราพบว่า สิทธิต่างๆ มันหลายสิทธิ แล้วสิทธิต่างๆ ไม่จำเป็นต้อง
เป็นสิทธิแบบเดี่ยวหรือแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ให้ผู้ใดไปแล้วผู้นั้นคุมแต่
เพียงผู้เดียว เช่น ให้ปัจเจกชนแล้วปัจเจกชนก็ดูแลคนเดียว ให้รัฐแล้ว
ก็ให้รัฐดูแลรับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียว ปัญหาเหล่านี้จำเป็นที่เราต้องคิด
เรื่องสิทธิใหม่ ไม่ใช่คิดเรื่องสิทธิเชิงเดี่ยวอย่างเดียว

ในการเคลื่อนไหวป่าชุมชนเรายังพบว่ามันมีสิทธิหลายอย่าง ผมเข้าใจเรื่องนี้จากความรู้ที่บางคนเรียก**ทฤษฎีไข่มดแดง** ช่วงที่ผมเข้าไปอยู่ทางเหนือตอนแรกๆ เมื่อ 30 ปีที่แล้ว ด้วยความเป็นคนในสังคมเมือง พอผมเข้าบ้านปืบ ผมก็ปิดประตูบ้าน ด้วยความสงสัยคนเชียงใหม่ เขาจะเปิดประตูเข้ามาในบ้านของผมเสมอๆ แต่ผมไม่กล้าถาม เมื่ออยู่มานานเข้าผมก็เริ่มคุ้นเคยกับชาวบ้าน ผมจึงถามว่า “ลุงเข้ามาทำอะไรครับ” ลุงก็ตอบว่า “ผมมาสอยไข่มดแดง” ผมก็ว่า “ไข่มดแดงอยู่ในบ้านผมนะครับ” ลุงแกก็สอนผมว่า “อาจารย์ ต้นมะม่วงของอาจารย์ อาจารย์เป็นคนปลูก ลูกมะม่วงก็เป็นของอาจารย์ แต่ไข่มดแดงนี่อาจารย์ไม่ได้ปลูกไม่ได้เลี้ยงใช้ไหมครับ” ผมก็เลยถึงบางอ้อ มะม่วงของเราใช่ แต่ว่าอะไรที่มันมากับธรรมชาติเราไปยึดเอาเป็นของเราได้หรือไม่ ในความเข้าใจของชาวบ้าน ต้นมะม่วงมี 2 สิทธิซ้อนกันอยู่ เขาไม่ได้มาเก็บมะม่วง ซึ่งเป็นสิทธิของเรา แต่เขามาเก็บไข่มดแดง ซึ่งเป็น**สิทธิตามธรรมชาติ เป็นสิทธิการใช้และเป็นสิทธิสาธารณะ**

ต้นมะม่วงต้นหนึ่งมันมีหลายสิทธิซ้อนกันอยู่ แต่เผอิญเราสอนเรียนกันมา มีประสบการณ์แต่เรื่องสิทธิเชิงเดี่ยว เราก็ไม่เข้าใจว่าของบางอย่างเอาเป็นของฉันทันหมดไม่ได้ จะสังเกตว่าที่ทำนาจะไม่มีรั้วกัน แล้วระหว่างทำนาทุกคนก็สามารถจับปลาเก็บผักในนาได้ พอเกี่ยวข้าวแล้วใครจะเอาควายเอาวัวไปเลี้ยงบนที่นาก็ยอมได้ มีสิทธิหลายสิทธิซ้อนอยู่บนที่นา ทำให้เรานำเอาความคิดตรงนี้มาพัฒนาใช้ในการสร้างกลไกเชิงสถาบันได้

ในกระบวนการเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชน มีสิทธิซ้อนกันหลายสิทธิ ไม่ใช่เอาป่าไปให้ชาวบ้าน หลายคนยังไม่เข้าใจ จนทุกวันนี้กฎหมายป่าชุมชนยังไม่ผ่านสภา เพราะคนในสภาคิดสิทธิของรัฐ อันอื่นฟังไม่รู้เรื่องเอาของเก่าตลอดเวลา คือเขาให้ไปสร้างกฎหมายใหม่ แต่ไปยึดติดกับ

กฎหมายเก่า จึงเป็นปัญหาอย่างมาก ทั้งที่ป่าชุมชนคือการใช้สิทธิเชิงซ้อน
 นั่นเอง คือ “ป่าเป็นของรัฐ” แต่ “การจัดการและใช้ประโยชน์เป็นของ
 ชาวบ้าน” เป็นสิทธิการใช้ประโยชน์และสิทธิการจัดการ แยกออกเป็น
 3 สิทธิ (1) สิทธิความเป็นเจ้าของเป็นของรัฐ (2) สิทธิการจัดการ
 และการใช้ประโยชน์เป็นของชุมชน (3) สิทธิการตรวจสอบคือ
 monitoring right เป็นหน้าที่ของภาคประชาสังคม หรือต้องมีองค์กร
 อีกระดับมาใช้สิทธินี้

ฉะนั้น การจัดการป่าชุมชนเป็นการนำเอาสิทธิหลายอย่างมาซ้อน
 กัน เพื่อให้การจัดการมีส่วนร่วมระหว่างรัฐ ชุมชน และภาคประชาสังคม
 เพราะเราเตี้ยๆ ๑ มาตลอด พอเวลาเราพูดอะไรซ้อนก็เริ่มงง ไม่รู้
 ว่าจะซ้อนได้อย่างไร ทั้งที่มันซ้อนได้ เขียนกฎหมายได้ ในร่างกฎหมาย
 ที่ภาคประชาชนเสนอไปก็มีอยู่ แต่ว่าคนที่ไม่ได้ร่างกฎหมายเขาไม่สามารถ
 จะคิดอย่างอื่นได้ ดังนั้นภาควิชาการต้องเข้มแข็งกว่านี้ เพื่อนำเสนอ
 ความคิดที่มันต่างไปจากความเข้าใจของสาธารณชนทั่วไป ถ้าเรายังพูด
 เหมือนที่คนอื่นเขาพูด แล้วเราจะมีวิชาการไปทำไม เราต้องพูดในลักษณะ
 ที่คนอื่นพูดไม่ได้ เราต้องพยายามคิดอะไรอย่างนี้เพื่อทำให้มันเกิดความ
 รู้ความเข้าใจอะไรใหม่ๆ ได้

เท่าที่กล่าวมาข้างต้นจะเน้นการจัดการที่เกิดในภาคชนบท ที่เรา
 เรียกว่า “กลไกเชิงสถาบันแบบใหม่” สร้างสถาบันแปลว่าสร้างกลไกใหม่
 โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลไกในการจัดการ ซึ่งกลไกในการจัดการเหล่านี้
 สร้างได้ในหลายที่ ที่ผมพูดส่วนใหญ่เป็นเรื่องชนบท บนดอย ทรัพยากร
 อะไรต่างๆ

ประเด็นที่ห้า กลไกเชิงสถาบันในระบบตลาดทุนนิยมแบบเสรีนิยม
 ใหม่ ปัจจุบันนี้เมื่อเราเข้าสู่ทุนนิยมแบบเสรีนิยมใหม่ จะมีความคิดอยู่
 อย่างหนึ่งว่า การปฏิรูปทางสังคมต้องเน้นว่าจะต้องให้ตลาดเป็นตัว
 ขับเคลื่อน เราเรียกว่า market driven mechanism หรือถ้าเมื่อไรตลาด

ทำงานได้ มันจะทำให้เกิดจัดสรรทรัพยากรได้อย่างดี แต่จากกรณีปัญหาวิกฤตการเงินในอเมริกาบอกเราแล้วว่า การให้ตลาดทำงานอย่างเดียวไปไม่รอด แม้แต่อเมริกาที่เป็นประเทศเสรีนิยมสุดขีดเต็มที่ยังเกิด hamburger crisis³ จากการศึกษาให้ขายหนี้สินได้ ฉะนั้นจำเป็นต้องมีกลไกเชิงซ้อนเข้ามาถ่วงดุล กลไกเชิงซ้อนไม่ใช่เข้ามาขัดขวาง แต่เข้ามากำกับดูแลให้ตลาดทำงานดีขึ้น ในลักษณะที่ทำงานทั้งสองส่วน

ในปัจจุบันระบบทุนนิยมในสังคมไทยถือเป็นทุนนิยมเพียงครึ่งเดียว หรือด้านเดียว ที่เน้นเฉพาะด้านเสรี แต่ไม่เน้นด้านเป็นธรรม ทั้งๆ ที่จริงแล้ว ในระบบทุนนิยมมีกลไกต่างๆ ที่มีส่วนสำคัญในด้านการสร้างความเป็นธรรม กลไกสำคัญคือกลไกภาษี แต่บ้านเราก็มักเน้นภาษีทางอ้อม การเก็บภาษีรายได้ส่วนตัวได้น้อยมาก พอภาษีประเภทอื่นๆ นึกไม่ออก ยิ่งภาษีที่จะไปกำกับถ่วงดุลยิ่งมองไม่เห็น อย่างที่ผมบอกว่าปัญหาเรามี high rent คือมีค่าเช่าแอบแฝงมาก มีการตักตวงดูดซับเอาส่วนเกินไปมาก กลไกภาษีสำคัญมาก เช่น pollution tax⁴ แล้วอีกสารพัดที่จะกำกับให้ตลาดทำงานในลักษณะที่มีความรับผิดชอบมาก แต่เราไม่ใช้กลไกภาษีให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ภาษีของเราล้าหลังไปมาก

³ Hamburger crisis เป็นชื่อที่คนไทยเรียกวิกฤติเศรษฐกิจการเงินของประเทศสหรัฐอเมริกา หรือที่รู้จักกันว่าวิกฤตการณ์ suppress ที่ส่งผลกระทบต่ออุตสาหกรรมการเงิน อสังหาริมทรัพย์ รถยนต์ ฯลฯ ที่ส่งผลกระทบต่อทั่วโลก เนื่องจากสหรัฐฯ เป็นประเทศคู่ค้าสำคัญของหลายประเทศ ซึ่งใช้เงินตราสหรัฐฯ ในการซื้อขายแลกเปลี่ยน รวมทั้งเป็นเงินสำรองในระบบการเงินของหลายประเทศ

⁴ Pollution tax เป็นความคิดที่เสนอโดย Arthur C. Pigou นักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษ ใน The Economics of Welfare เมื่อปี 1920 เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า Pigouvian tax เป็นภาษีสิ่งแวดล้อมที่คำนวณเก็บจากปริมาณของมลพิษที่ปล่อยออกมา และจัดเก็บในอัตราก้าวหน้า ภาษีสิ่งแวดล้อมมุ่งเน้นการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยการกำกับควบคุมพฤติกรรมทางลบต่อสิ่งแวดล้อม

แม้แต่เรื่องความยุติธรรม กระบวนการยุติธรรมก็เป็นกลไกที่ต้องเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่ปล่อยให้ทำงานเชิงเดี่ยวอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ แม้เป็น 3 ศาลหรือกี่ศาลก็เป็นเชิงเดี่ยวตลอด ระบบศาลเราไร้การมีส่วนร่วมโดยสิ้นเชิง ผมขอยกกรณีเพื่อนชาวออสเตรเลียของผมคนหนึ่งเป็นอาจารย์ทางมานุษยวิทยา เขาได้รับเชิญไปนั่งร่วมกับผู้พิพากษาพิจารณาคดีด้วย เพราะว่าคดีใดก็ตามที่เกี่ยวข้องกับพวกอะบอริจิน (Aborigines ชนเผ่าพื้นเมืองของออสเตรเลีย) ประเทศออสเตรเลียจะไม่ให้ผู้พิพากษาคัดสินแต่เพียงผู้เดียว เวลานี้สังคมไทยก็มีบางกรณี que เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างนิดหน่อย แต่ยังไม่ชัดเจน เช่น เมื่อไม่กี่เดือนมานี้ ผู้พิพากษาที่จังหวัดตากตัดสินให้การทำไร่หมุนเวียนที่ผมบอกว่าเป็นการทำผิดกฎหมาย ทั้งๆ ที่เป็นการทำไร่ในเขตป่าสงวน เพราะว่าศาลยอมรับว่างานวิจัยที่เราทำเกี่ยวกับไร่หมุนเวียนสามารถใช้เป็นข้อมูลที่มายืนยันได้ว่า ชาวเขาทำมาก่อนที่จะมีกฎหมาย เพราะศาลเปิดให้นักวิชาการสามารถนำเอาข้อมูลเหล่านี้ไปพูดในศาลได้ แล้วนำข้อมูลไปใช้ในการตัดสินเพื่อช่วยในการตัดสินให้เกิดความยุติธรรมมากขึ้น

สำหรับประเพณีหรือจารีตที่แตกต่างจากกฎหมายกระแสหลักหรือความเข้าใจโดยทั่วไป ถ้าศาลเปิดอย่างนี้ทุกคนก็โอเค แต่อันนี้เราจะปล่อยให้เฉพาะผู้พิพากษาบางคนที่มีความยุติธรรมทำแบบนี้ อย่างเดียวคงเป็นไปไม่ได้ คงต้องมีการปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมที่เปิดมากขึ้น อย่างนี้เป็นต้น หรือจะเรียกว่าเป็นกระบวนการกลไกยุติธรรมเชิงซ้อน ไม่ใช่มีแต่สายเดี่ยว ไม่ใช่มีผู้พิพากษาคนเดียวตัดสิน ซึ่งมันก็จะนำไปสู่ปัญหามากมาย ที่ว่ามาแล้วทั้งหมดนี้โดยคร่าวๆ ก็เพื่อให้เห็นว่า มันสามารถจะนำเอากลไกเชิงซ้อนมาช่วยพิจารณาได้ ซึ่งในทางวิชาการเรียกว่า พหุนิยมทางกฎหมาย (legal pluralism)

อีกเรื่องหนึ่งที่ผมอยากจะทิ้งท้ายไว้ก็คือ เวลาเราพูดถึงปฏิรูปที่ดิน เราก็มักจะยึดติดกับความคิดเชิงเดี่ยวตลอด เช่น การออกเอกสารสิทธิให้ประชาชนเป็นรายปัจเจกชน ยิ่งแจกปากก็ยิ่งหมด เพราะยิ่งแจกคนก็รูกปากไป ขยายที่ดินเก่าไป เป็นปัญหาไม่รู้จบ เป็นปัญหาตลอดเวลา มันมีปัญหาเพราะเราคิดเชิงเดี่ยวตลอดเวลา จริงๆ แล้วมันไม่ควรพูดถึงการปฏิรูปที่ดินเท่านั้น แต่ควรพูดถึง land use reform ด้วย การปฏิรูปการใช้ที่ดินนั้นจะมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น เพราะสังคมเรากำลังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การใช้ประโยชน์ของที่ดินบางอย่างใช้แล้วส่งผลกระทบต่อสังคมวงกว้าง เช่น การใช้ที่ดินที่มาบตาพุด ถ้าเกิดว่าเราไม่มีการปฏิรูปการใช้ที่ดิน ผมก็บอกว่าผมซื้อที่ดินแล้ว ผมจะทำอะไรก็ได้เพราะเป็นที่ดินของผม ถ้าเป็นแบบนี้ตายแน่นอน

การปฏิรูปการใช้หมายความว่า ถึงแม้ที่ดินเป็นของคุณก็ตาม แต่ถ้าคุณจะใช้อะไร คุณไม่สามารถตัดสินใจใช้ด้วยตัวเอง ถ้าการใช้นั้นมีผลกระทบต่อคนอื่น ต้องผ่านการพิจารณาจากผู้ที่ได้รับผลกระทบเสียก่อน ก็อาจจะมีการของกฎหมายสิ่งแวดล้อมอะไรต่างๆ ที่ให้ผู้ที่มีส่วนได้เสียต้องมาทำ public hearing (ประชาพิจารณ์ หรือไต่สวนสาธารณะ เป็นกระบวนการชี้แจงข้อมูล รับฟังความคิดเห็นทุกด้านจากประชาชนที่เกี่ยวข้อง ก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการหรือนโยบายสาธารณะที่อาจมีผลกระทบต่อชีวิตของผู้คน ชุมชน และสังคม) แต่แค่นั้นมันไม่พอสำหรับปัญหาในอนาคตที่จะเกิดขึ้นอย่างมากมาย ดังนั้นจึงต้องนำเอาความคิดเรื่องการปฏิรูปการใช้ ซึ่งเขามีมานานแล้ว จริงๆ เราก็มีอยู่แล้ว เช่น การใช้ที่ดินในเมือง กฎหมายผังเมืองจะบอกไว้เลยว่า ที่ดินของคุณจริงคุณจะทำอะไรในบ้านไม่ได้ ที่อเมริกาเรื่องนี้มาเป็นร้อยปีแล้ว เรียกว่า public accommodation law อย่างคุณเป็นเจ้าของโรงแรม แต่กฎหมายห้ามคุณปฏิเสธคนที่เข้ามาพัก คือกฎหมาย

กำหนดสิทธิสาธารณะซ้อนทับไปบนสิทธิความเป็นเจ้าของโรงแรม หมายความว่าเจ้าของโรงแรมไม่สามารถบังคับสิทธิตัวเองอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดได้ทั้งหมด เพราะสังคมบอกว่า ถ้าคุณบังคับแบบนั้นแล้ว มันจะก่อให้เกิดผลกระทบด้านลบกับสาธารณะได้

สิทธิเชิงซ้อนเป็นเรื่องสำคัญมาก ในการที่จะใช้เป็นความคิดที่จะช่วยให้เราสร้างสถาบันอะไรใหม่ๆ ได้มากขึ้น ทั้งหมดนี้ก็เป็นแต่เพียงความพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่า คำถามต่อการเปลี่ยนแปลง แล้วเราจะใช้พื้นที่ความรู้ไปอย่างไร คือนำเสนอความคิด 3 ความคิดใหญ่ๆ คือเรื่อง “พื้นที่ความรู้” “กลไกเชิงสถาบัน” และ “อัตลักษณ์” เพื่อจะทำให้เราสนใจทั้งในแง่ความรู้ สถาบัน และตัวคนที่เกี่ยวข้อง ไม่ใช่พูดแต่สถาบัน พูดแต่ความรู้ แต่เรามองไม่เห็นคน ก็จะไม่สามารถผลักดันการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดความเป็นธรรมในโอกาสมากขึ้น

ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว

ขอขอบคุณอาจารย์อานันท์ ฟังทั้งหมดนี้น่าจะได้เห็นที่สังคมวิทยาเป็นส่วนหนึ่งของการทบทวน พิจารณาบทบาทของการเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกันเลย รวมไปถึงเรื่องท่ามกลางกระแสปฏิรูปในปัจจุบันที่เราพบกันอยู่ด้วย

เราจะไปถึงการร่วมถก ท่านแรกขอเชิญอาจารย์ไชยันต์ รัชชกูล

ศ.ดร.ไชยันต์ รัชชกูล (ผู้ให้ความเห็น คนที่หนึ่ง)

ต้องขอบคุณอาจารย์กฤตยาภิรมย์ภักดีด้วย เมื่อให้โอกาสมาวิจารณ์นี้ นำประโยชน์แก่ตัวผมเอง 2 สถาน ข้อแรก ทำให้ได้มาคิดต่อในสิ่งที่ท่านอาจารย์อานันท์เสนอ ข้อสอง มีความคิดของตัวเองอยู่ อยากจะมาลองเสนอว่าความคิดที่มีอยู่ในช่วงนี้พอจะเป็นไฉนเป็นพายุหรือไม่ การมาวิจารณ์อานันท์นั้นน่ายินดี เพราะว่าท่านอาจารย์อานันท์เป็นคนที่ดี

ถูกวิจารณ์แล้วไมโครธ ก็ทำให้กล้าที่จะพูด แต่ต้องสารภาพว่าตอนแรกอ่านด้วยความประมาท เมื่ออ่านอย่างหนึ่งๆ อยู่ 3 เทียบก็เห็นประเด็นอย่างที่อาจารย์เสนอ ขอล้ายๆ เป็น response กับอาจารย์ เพื่อแลกเปลี่ยนกันต่อไป ถือเป็นกรรร่วมด้วยช่วยระดมความคิด

ผมขอนำเสนอ 5 ประเด็นล้อไปกับที่อาจารย์อานันท์นำเสนอ

- 1) เรื่องแนวคิด “คู่ตรงข้าม” ที่อาจารย์ชอบวิจารณ์อยู่เสมอๆ
- 2) เรื่องการเปลี่ยนแปลงในชนบท 3) เรื่องความสำคัญระหว่างพื้นที่ความรู้ กลไกเชิงสถาบัน และอัตลักษณ์ เกี่ยวกับเรื่องการขับเคลื่อนการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้าง ซึ่งเป็นข้อใหญ่ใน paper 4) เรื่องพลังการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย 5) เรื่องสืบเนื่องจากโครงการวิจัยซึ่งอาจารย์มารด ตามไท เป็นหัวหน้าอยู่ที่สถาบันฯ ประเด็นนี้ผุดขึ้นมาจากประสบการณ์ของตัวเองผสมกับข้อคิดของคนอื่นๆ ที่ร่วมงานกัน

ประเด็นแรก เรื่องแนวคิด “คู่ตรงข้าม” ผมประทับใจที่อาจารย์พูดว่า เราไม่สามารถแก้ปัญหาใหม่ด้วยความคิดเก่าได้ ข้อคิดนี้น่าสนใจมากและตืดใจมาก คำถามที่ตามมาก็คือ แล้วที่อาจารย์อานันท์เสนอนี้เป็นความคิดเดิมๆ ต่อปัญหาใหม่หรือไม่? ข้อคิดของตนเองย้อนมาเป็นบูมเมอแรงหรือไม่? กล่าวคือ อาจารย์ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งและพูดหลายครั้ง เรื่องของความคิดเชิงซ้อนและเรื่องของความคิด Darwinism ซึ่งมีอิทธิพลต่อสังคมศาสตร์บางสำนัก ข้อนี้ผมต้องขอบคุณในความลึกซึ้งสมัยปริญญาตรีผมเรียนที่คณะประมงฯ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สิ่งที่อยู่ในเกือบทุกวิชาที่เรียน คือ อนุกรมวิธาน หรือ Classification ซึ่งในชีวิตวิทยา โดยเฉพาะการแบ่งประเภทในส่วนของสัตว์ทั้งหมด วางอยู่บนฐานสมมติความคิด (premise) ที่อาจารย์เรียกว่า เป็นความคิดแบบ Darwinism เช่นในกรณีของปลาซึ่งมีอยู่มากมายมหาศาลนั้น นักวิทยาศาสตร์ได้แบ่งประเภทปลา โดยวางอยู่บนความคิดเรื่องวิวัฒนาการ ตั้งแต่ปลากระดูกอ่อน เช่น ปลาตีนที่อยู่ในการเล่น ปลาสมัยดึกดำบรรพ์

และวิวัฒนาการมาเป็นปลากระดูกแข็ง เช่นปลานิล ในกรณีสัตว์ประเภทอื่นๆ ก็ทำนองเดียวกัน จะสามารถกล่าวได้ว่า แนวคิด Darwinism เป็นกรอบคิดในการจัดแบ่งประเภทสัตว์ หรือระบบอนุกรมวิธาน

ส่วนตรรกะในการแบ่งนั้นอยู่บนฐานของความคิด dichotomy ซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่อริสโตเติล สมัยกรีก คือ formal logic การแยกสิ่งหนึ่งออกจากสิ่งหนึ่งนั้นต้องใช้วิธีนี้ คือ A ย่อมไม่เท่ากับ Non-A ดังนั้น เมื่อนำมาประยุกต์กับการแบ่งประเภทสิ่งมีชีวิต ก็ต้องเริ่มต้นที่ว่าสิ่งนั้นเป็นสัตว์ (A) หรือพืช (Non-A) คู่ตรงข้าม สัตว์มีกระดูกสันหลัง (A) หรือสัตว์ไม่มีกระดูกสันหลัง (Non-A) เลี้ยงลูกด้วยนม (A) หรือไม่เลี้ยงลูกด้วยนม (Non-A) ก็ไล่ไปเรื่อยๆ จนในที่สุดจะแบ่งเป็นสายพันธุ์ genius หรือย่อยลงไปเป็น species ก็ใช้ตรรกะนี้ สมมติว่าอาจารย์บอกว่า แนวคิดแบบคู่ตรงข้ามใช้ไม่ได้แล้ว ก็เป็นไปได้ เช่น classification แบบ Foucault (ความจริงไม่ใช่ของ Foucault เป็นของ Borges นักเขียนอาร์เจนตินา แต่ Foucault ยกมาทำให้เป็นที่รู้จักกันกว้างขวางขึ้น) ซึ่งอยู่ใน The order of things ก็ถือว่าเป็น classification แบบหนึ่ง แต่นักชีววิทยาจะว่าอย่างไร หากเราแบ่งสัตว์ตามเสียงร้องตามอาหารการกิน ตามพฤติกรรมขับถ่าย ที่อยู่อาศัย ฯลฯ

ประเด็นที่ผมเห็นต่างไปจากอาจารย์อนันท์ก็คือว่า ใช้นักชีววิทยาจะเห็นคล้ายตามกับ Darwinism ไปในทางเดียวกัน และก็อาจจะยังอธิบายไม่ได้ว่าสิ่งมีชีวิตมีแบบแผนการเปลี่ยนแปลงอย่างไร แต่การแบ่งประเภทสัตว์ก็ถือ premise ของ Darwinism อยู่ ทั้งไม่ได้เห็นว่าแนวความคิดคู่ตรงข้ามเป็นปัญหา ผมว่าเราต้องแยกกันระหว่าง **มรรควิธีกับผลลัพธ์** การใช้ dichotomy เป็นวิธีช่วยให้การแบ่งเป็นไปได้ แต่เมื่อผลลัพธ์ออกมาเป็น species, genius, family, class, order ฯลฯ แล้ว อาณาจักรของบรรดาสัตว์ทั้งหลายก็เป็นประเภทๆ ไปแต่ละชนิด

แต่ละสายพันธุ์ ก็ไม่ได้เป็นคู่ตรงข้ามกับชนิดและสายพันธุ์อื่นอีกต่อไป แต่ที่เราต้องเข้าใจว่าวิธีการที่ใช้คิดก็เป็นเหมือนเครื่องมือช่วย คล้ายๆ กับการสร้างร้านขึ้นมาช่วยในการก่อสร้าง เมื่อสร้างเสร็จ เราก็รื้อร้านนั้นออกไป dichotomy ก็ถือเป็นวิธีหนึ่ง ถ้าปฏิเสธ ก็ต้องบอกมาว่าจะใช้มาตรการ (criteria) อะไร

ประเด็นที่สอง เรื่องการเปลี่ยนแปลงในชนบท ได้อ่านงานวิจัยในโครงการใหญ่ของอาจารย์มิ่งสรรพ ขาวสะอาด ที่ได้เชิญไปวิจารณ์ มีการเปลี่ยนแปลงในชนบทมากมาย แต่เป็นการบรรยายถึงปรากฏการณ์ อาจารย์อานันท์ก็คงเห็นด้วยว่า การอธิบายจะต้องไปให้ถึงเบื้องหลังของระดับปรากฏการณ์ซึ่งสามารถเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงหลักๆ ในชนบทอย่างน้อยในภาคเหนือ ตอนนี้มี 2 ลักษณะ (1) กลุ่มรวมจาก contract farming เช่น การเลี้ยงไก่เป็นฟาร์มขนาดใหญ่, การเหมาจ้าง, กลุ่มเกษตรอินทรีย์ ฯลฯ ในเชิงการอธิบาย เราอาจเรียกได้ว่า เป็น “นิคมเกษตรกรรม” เป็นเกษตรกรรมในรูปอุตสาหกรรม การเกิดขึ้นนี้ก็พอเทียบเคียงได้กับ ‘นิคมอุตสาหกรรม’ คือเกิดเป็นหย่อมๆ มีลักษณะเฉพาะต่างไปจากสภาพที่อยู่รอบๆ นิคมอุตสาหกรรมเป็นหย่อมในระดับประเทศ ส่วน “นิคมเกษตรกรรม” ในระดับชุมชน (2) ส่วนการเกษตรที่ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางการผลิตเชิงอุตสาหกรรมได้ ก็จะใช้แรงงานอย่าง intensive ประเด็นนี้นำไปสู่ทฤษฎีของชยานอฟ (Alexander Chayanov, 1888-1937) ในส่วนที่ว่า ชาวนาสามารถจะ exploit ตัวเองได้ ซึ่งต่างไปจากผู้ใช้แรงงานในอุตสาหกรรมในเมืองที่มีระดับ cost of living ที่แน่นอน ค่าจ้างแรงงานจึงไม่สามารถต่ำไปกว่าระดับนี้ได้ แต่สำหรับชาวนานั้นต่างออกไป อันเป็นที่มาของศัพท์ ‘self-exploitation’ ของชยานอฟที่อาจารย์อานันท์ก็รู้จักดี แต่ว่าในชนบทของไทยไม่ต้อง exploit ตัวเอง เพราะมีคนให้ exploit ต่อ ซึ่งก็

คือแรงงานอพยพ ชาวคนไทยบางส่วนกลับมาอยู่ในฐานะเป็น “นายจ้าง” สองข้อนี้เป็น underlining logic ของการเปลี่ยนในชนบท

ประเด็นที่สาม อาจารย์อานันท์ใช้คำว่า **การปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างต้องมีพื้นที่ความรู้ และกลไกเชิงสถาบัน** เรื่องของพื้นที่ความรู้จะต้องทำทลายความรู้ที่มีอยู่เดิมซึ่งเป็น discourse และมันไม่เข้ากับปัญหาใหม่ คำถามของผมคือ มีความรู้ใหม่ที่ “ถูกต้อง” หรือไม่ ความรู้เก่าเป็นความคิดครอบงำ เป็นความคิดที่ไม่ถูกต้อง แล้วความรู้ใหม่ถูกต้องแล้วหรือ? หรือเป็นความคิดครอบงำเหมือนกัน แล้วความรู้ใหม่ที่อาจารย์เสนอเป็นความรู้ที่แท้จริง หรือเป็น discourse อีกแบบหนึ่ง

ตามความเห็นของอาจารย์อานันท์ เมื่อต้องการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง เราต้องคำนึงถึงความรู้ใหม่ และกลไกเชิงสถาบันที่จะเปลี่ยนแปลงพร้อมกับสร้างอัตลักษณ์ใหม่ สิ่งที่เสนอใน paper ของอาจารย์อานันท์ในส่วนของที่เกี่ยวกับว่า ชาวบ้านเป็นอย่างไร การเปลี่ยนแปลงชนบทเป็นอย่างไร คล้ายๆ กับความคิดที่มีการเสนอกันมาก่อนหน้านี้ และปรับเปลี่ยนไปเรื่อยๆ ที่รู้จักกันดีก็เช่น ‘คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน’ ตามข้อเสนอของคุณอภิชาติ ทองอยู่ อาจจะมีวลี ศัพท์แสงอื่นๆ อีกแต่ความคิดหลักๆ ไปในทำนองเดียวกัน คือมุ่งที่การปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างชนบท และเกษตรกร ชาวบ้านที่จะอยู่ในฐานะการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างนี้ได้ ส่วนอาจารย์ได้เสริมว่า สังคมไทยอยู่ภายใต้การควบคุมของ market และ state ซึ่งพลังใหญ่โตมากเสียจนเกษตรกรไทยต้องตาม market mechanism และ state regulation ซึ่งเราก็พอเห็นๆ กันอยู่ ประเด็นนี้คงไม่มีความเห็นต่าง

ส่วนที่เห็นต่างก็คือว่า เมื่ออาจารย์เสนอความคิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างว่าเป็นเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ แต่ถ้าเราคิดไปถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระดับมหภาคในสังคม เราอาจจะ miss ประเด็น

เกี่ยวกับเรื่องการเปลี่ยนแปลงในชนบทไปได้ ในสังคมไทยมีอำนาจที่ลอยอยู่พ้นเหนือการควบคุมจากประชาชน เช่น ศาลและทหาร เราจะเห็นว่า 2 ใน 3 อำนาจ 3 อำนาจคืออำนาจนิติบัญญัติ และอำนาจบริหารยังมีระดับของการควบคุมโดยประชาชน โดยทั่วๆ ไปกระทรวงต่างๆ ก็อยู่ใต้การควบคุมของบริหาร อย่างน้อยทางอ้อม ก็ถือได้ว่าประชาชนสามารถควบคุมรัฐบาลได้บ้าง ในทางปฏิบัติก็มีความเป็นจริงอยู่บ้าง แต่ที่ไม่เป็นจริงเลยคือกระทรวงกลาโหม อำนาจทหารจึงลอยอยู่เหนือ ส่วนอีกอำนาจหนึ่งนั้นเป็นทั้งระบบ คือ ระบบศาลทั้งระบบ เราไม่มี democratizing the judiciary เลย สิ่งที่เราต้องการคือ democratize สถาบันนี้ มีหลายวิธีที่ทำได้ และมีหลายประเทศที่เขาจะต้อง subject อำนาจตุลาการให้ขึ้นกับอำนาจของปวงชน ในรัฐธรรมนูญเขียนว่าอำนาจสูงสุดอยู่ที่ปวงชนชาวไทย รัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ควรจะเขียนให้ชัดเจนน้อยกว่า ใครคือปวงชนชาวไทย

ประเด็นที่สี่ พลังการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย ช่วงนี้ถามกันกว้างขวางว่า สังคมไทยจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร มีอะไรที่เป็น mechanism มีกลุ่มไหนเป็นพลังสำคัญ อาจารย์อานันท์พูดเรื่องอัตลักษณ์ เรื่องกลไกเชิงสถาบัน หรือกรณีรูปธรรมอย่างป่าชุมชนของอาจารย์อานันท์ ซึ่งผมนับถือมาก แต่อีกฝั่งหนึ่ง คนทำงานในส่วนราชการระดับสูงด้านเกษตร เขาก็จะมีมุมมองอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะขัดกับที่นักสังคมศาสตร์มองต่อให้มีความพยายามขนาดไหน ความรู้เพิ่มขึ้นจากการวิจัยหรือว่าอะไรก็ตาม ถ้าไม่มีกลไกเชิงสถาบันก็จะไม่เกิดการเปลี่ยนแปลง อันนี้เห็นด้วยกับอาจารย์

แต่ประเด็นที่มีแรงดันการเปลี่ยนแปลงอย่างแข็งขัน อาจะยังไม่ได้ย้ำเน้นกันมากพอ ขออนุญาตยกตัวอย่างประสบการณ์ตัวเองที่ทำงานองค์กรกลาง เช้าวันค่าคืนยังรุ่ง ด้วยความหวังความฝันที่บางคน

คือ “อำนาจที่สี่” อำนาจการเลือกตั้ง ที่สำคัญทัดเทียมกับอำนาจนิติบัญญัติและอำนาจอื่นๆ จนกระทั่งต่อมาวันหนึ่งก็ต้องคัดกรกต. ได้มาแล้วเป็นอย่างไรบ้าง? ก็ถูกไฮแจ็คโดยพวกอำมาตย์ การเรียกร้องธรรมนูญ 2540 ก็เหมือนกัน ให้มีองค์กรอิสระ ผลเป็นอย่างไร พวกอำมาตย์กินรวบอีก ใช้เป็นกลไกกำกับควบคุมตัวแทนของประชาชนอีก บทเรียนนี้น่าคิดมากกว่า ในอนาคต ต่อให้มีความรู้ความคิดอะไรดีๆ แต่ตราบไตที่ ‘ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ’ ศัพท์ของเวเบอร์ที่อาจารย์อานันท์ชอบใช้ยังเป็นอยู่อย่างนี้ พวกครองอำนาจอยู่ก็จะไฮแจ็คใช้มาตรการการเปลี่ยนแปลงไปได้ง่ายๆ เหมือนส่งลูกบอลไปให้เพื่อน แต่มันไปเข้าอีกทางหนึ่งเลย เมื่อคิดจะเปลี่ยนแปลงอะไร คงต้องคิดไปข้างหน้าหลายๆ ตา ตราบไตที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้ยังคงอยู่

ประเด็นที่ห้า ข้อจำกัดของสังคมศาสตร์ ข้อคิดนี้ได้มาจากการทำงานวิจัยที่สถาบันฯ ซึ่งให้เห็นข้อจำกัดของสังคมศาสตร์อย่างมากที่การวิเคราะห์จะเป็นการคำนึงถึงระดับโครงสร้างเป็นหลัก แต่ก็มีเหมือนกันในบางสกุลทางสังคมศาสตร์ที่ไม่ได้ติดอยู่กับพลังทางโครงสร้าง เช่น ในสังคมวิทยาที่มีแนวคิดเรื่อง phenomenology ว่าแต่คนละแต่ละ actor มองอย่างไร subjective understanding แต่สังคมวิทยาก็จะหยุดอยู่แค่ phenomenology ส่วนจะมีอีกสาขาหนึ่งซึ่งพูดกันมากในปรัชญา Hermeneutics⁵ เราก็คงไม่ได้ไปถึงขนาดนั้น มานุษยวิทยามีมากกว่าสังคมวิทยา คือ พยายามทำความเข้าใจว่า คนคิดอย่างไร

⁵ ปรัชญา hermeneutics เป็นศาสตร์ว่าด้วยการตีความหรือแปลความ (interpretation theory) เดิมเป็นศาสตร์ที่ใช้กันมากในการตีความคัมภีร์ศาสนา แต่ต่อมาใช้ในการตีความตัวบทอื่นๆ เช่น เอกสารประวัติศาสตร์ วรรณกรรม กฎหมาย ฯลฯ รวมทั้งตัวกระบวนการตีความเอง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแสวงหาทฤษฎีและวิธีวิทยาให้แก่หลักการตีความด้วย นักปรัชญาค้นสำคัญในสายนี้ได้แก่ Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768-1834), Paul Ricœur (1913-2005), Martin Heidegger (1889-1976), Hans-Georg Gadamer (1900-2002) เป็นต้น

ความสำคัญของ subjective understanding ทำให้เปิดไปสู่ความคิดว่า เราน่าจะต้องแยกการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงเป็น 3 dimensions คือ หนึ่ง เชิงโครงสร้าง ซึ่งสำคัญยิ่ง กระนั้นก็ยังไม่ใช่ที่จะเป็นตัวอธิบายการเปลี่ยนแปลงได้ทั้งหมด เพราะการเปลี่ยนแปลงมาจาก agency คือคนที่จะขับเคลื่อน อย่างเช่น เรื่องเสื้อเหลืองเสื้อแดง ที่ต่อกรกันอยู่นี้ มีการอธิบายว่า เพราะเนื่องมาจากความแตกต่างทางชนชั้น ทางรายได้ แต่ความแตกต่างนี้มีมานานแล้ว และไม่ได้เกิดเป็นประเด็นว่านำไปสู่การกระทำของคนที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไทย ในด้านที่สอง คือด้านสถานการณ์ในช่วงสั้น ว่าอะไรมันเกิดขึ้น ช่วงห้าปีสิบปีที่ผ่านมา ด้านที่สามสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน คือ perspectival dimension หรือในเชิงความคิด การมองของคน สภาพความเป็นจริงที่ดำรงอยู่ คนอาจจะไม่มองก็ได้ เช่นเงินค่าแรงงานขั้นต่ำที่เชียงใหม่ 170 บาท หากเป็นแรงงานอพยพ 100-150 บาท ทำงานมาทั้งเดือนเบ็ดเสร็จให้ 7,000 บาท ส่วนบางคนมีเงินเดือน 600,000 บาท แต่ความแตกต่างอันนี้อาจจะไม่เป็นประเด็นเลยก็ได้ ถ้าคนไม่ได้มองไม่เอาเข้ามาอยู่ในหัว แต่เมื่อเริ่มมีคนชี้ให้เห็น ความคิด การมองก็เปลี่ยนไป และถ้าอยู่ร้อยเอ็ดเฉยๆ อยู่อุดรฯ เฉยๆ มันไม่เปลี่ยนแปลง มันต้องมาราชประสงค์ นี่จะอธิบายอย่างไร ถ้าไม่นำทั้ง 3 dimensions มาประกอบกัน

สรุปคือถ้าเราต้องการที่จะคิดใหม่เกี่ยวกับเรื่องการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย เราต้องคิดถึงทั้งระบบ ทั้งสถานการณ์ และการรับรู้ความเข้าใจของคนทั่วไป โดยเฉพาะการรับรู้ของคนทั่วไปอันนี้คือคีย์หนึ่งของการเปลี่ยนแปลง พวกอำมาตย์ก็เข้าใจประเด็นนี้ ถึงได้พยายามที่จะปิดสื่อปิดเรื่องการรับรู้ของคน ขอขอบคุณ

พศ.ดร.ยุกติ มุกดาวิจิตร (ผู้ให้ความเห็น คนที่สอง)

ได้มีโอกาสดำเนินความคิดท่านอาจารย์อานันท์ที่มีอะไรใหม่ๆ ตลอดเวลา ถ้าท่านอาจารย์จะยอมรับว่าอันนี้จะใหม่ล่าสุดของอาจารย์ ผมก็จะยินดีมาก ตอนนี้คล้ายๆ ในแง่ของ body knowledge ของอาจารย์ เราจะได้ถือว่าเป็นการวิจารณ์ที่เป็นความคิดล่าสุด ผมเองและคิดว่ หลายๆ ท่านก็นับถือมาก ผมแทบจะไม่ต้องพูดอะไรแล้วเพราะอาจารย์ ไชยันต์พูดไปหมดแล้ว เพียงแต่ว่าลีลาหรือว่าวิธีการหรือว่าแนวทางที่ผมจะมีความเห็นกับงานของท่านอาจารย์ก็อาจจะแตกต่างออกไป ระบุไม่ได้ว่ามีที่ประเด็นจะพูดไปเรื่อยๆ ผมเตรียมมาประมาณ 4 หน้าครึ่ง

ถ้าจะพูดในภาษาของท่านอาจารย์คือว่า พื้นที่ความรู้ของประเทศไทยกำลังตกอยู่ในอำนาจของคณะราษฎรอาวุโส ถ้าเทียบกับ คณะราษฎรดั้งเดิมกับอายุราษฎรอาวุโส ถ้าเทียบอายุกาลที่มีอำนาจ ก็เป็นปู่เป็นตาของคณะราษฎรสมัยในการปฏิวัติ 2475 ถ้าจะเรียกให้ ถูกคือ อภิวัฒน์ในปี 2475 แต่ว่าความคิดของราษฎรเมื่อ พ.ศ. 2475 ก้าวหน้ากว่าคณะราษฎรอาวุโสเป็นอย่างยิ่ง บางคนบอกว่าคณะราษฎร ออาวุโสกำลังทำให้ประเทศไทยย้อนกลับไปก่อน พ.ศ. 2516 ขออนุญาต เอ่ยชื่อท่านอาจารย์ผาสุก พงษ์ไพจิตรพูดไว้อย่างนี้เมื่อเร็วๆ นี้เอง ผม คิดว่าอาจจะย้อนไปถึง รศ.112 เลยก็ได้ กำลังชี้ให้เห็นในเชิงวิชาการว่า งานของอาจารย์อานันท์แสดงจุดยืนทางวิชาการที่อย่างน้อยๆ เราอาจ จะเรียกได้ว่าหลัง พ.ศ. 2516 คือก้าวหน้ายิ่งกว่าราษฎรอาวุโสยิ่งนัก

อันนี้เป็นข้อเสนอที่ท้าทาย เช่น อาจารย์บอกว่าบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชนเป็นสถาบันเก่าๆ ไม่เหมาะกับการแก้ปัญหาใหม่ๆ ได้อีกต่อไป เพราะสังคมไม่ได้หยุดนิ่งแล้ว อยู่ในกระบวนการโลกาภิวัตน์มากขึ้น อาจารย์เสนอว่าจะต้องมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างหรือต้องสร้างสถาบัน ใหม่ๆ เพิ่มขึ้น สถาบันที่มีอยู่เดิมอาจจะไม่มีพลังไม่เพียงพอที่จะเท่าทัน

กับปัญหาที่เกิดขึ้น เห็นอันนี้แล้วตื่นเต้นตกใจว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงสถาบันเก่าๆ ต้องพูดเป็นภาษาอังกฤษแต่ว่าพูดแบบอู้อี้ไม่ชัดเจนว่าสถาบันโออาร์อี เป็นสถาบันเก่าๆ สถาบันนั้นนี้อาจจะต้องถูกเปลี่ยนแน่นอน อาจารย์จะต้องเสนออะไรบางอย่างแน่นอน พออ่านไปๆ วิทยุสนธิษณ์ผมก็ต้องบอกว่าแป่ววว!! ตอนทำอาจารย์ยังไม่ได้วิพากษ์ตัวสถาบัน หรือว่าวิพากษ์การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอย่างถึงที่สุด อันนี้ก็คล้ายๆ กับที่อาจารย์ไชยันต์พูด

คิดตามอาจารย์อานันท์แล้วคิดเลยไปอีกนิดหนึ่ง คิดว่าพื้นที่ความรู้ที่ครอบงำสังคมไทย ไม่ใช่ความคิดเชิงเดี่ยว หรือตัวอย่างของอาจารย์คือเรื่องสิทธิเชิงเดี่ยว แต่มันคือตัวความคิดเชิงซ้อน แล้วในแง่ของสิทธิก็อาจจะเป็นสิทธิเชิงซ้อนนั้น คือเรามีความรู้เชิงซ้อนและสิทธิเชิงซ้อนอยู่แล้ว มันซ้อนมากเกินไป โอกาสที่ความคิดเชิงเดี่ยวหรือว่าโครงสร้างสถาบันเชิงเดี่ยวที่จะพัฒนาไปมันยังไม่มีโอกาสเลย เรียกว่ามันถูกเตะขาเจาะยางตลอดเวลา คิดว่าสังคมไทยยังไม่เคยมีสิทธิเชิงเดี่ยวเลย

ผมเห็นด้วยกับข้อเสนอของอาจารย์อย่างเต็มที่ ถ้าจะให้ลงชื่อไว้เป็นแถลงการณ์ในอนาคตผมจะลงชื่อไว้วันนี้เลย ยอมรับอย่างสุดตัว ผมเห็นด้วยอย่างยิ่ง เรื่องสิทธิเชิงซ้อน เรื่องพรบ.ป่าชุมชน แต่ว่ากรณีที่เขาเรื่องไร้หมูนเวียนมาอธิบายเรื่องสิทธิเชิงซ้อน ก็อธิบายกันได้โดยตัวมันเองและลงตัว แต่คิดว่ามันยังไม่ได้ไปตอบโจทย์ที่ท่านอาจารย์อานันท์ตั้งไว้ (หน้า 7-8) เรื่องชานาซ้อนแย้งกลับไปกลับมา การเปลี่ยนแปลงในชนบทที่อาจารย์ไชยันต์พูดถึงมันกลับไปอธิบายไม่ได้ ทั้งๆ ที่เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ เป็นพวงใหญ่ของอาจารย์ แต่ว่ามันกลับไปอธิบายปัญหาที่ใหญ่กว่านั้นไม่ได้ หมายความว่าอาจารย์ยังไม่ได้แตะปัญหาโครงสร้าง ผมเข้าใจว่าสิทธิเชิงอะไรเป็นอย่างไร แต่ว่าคิดว่าปัญหาของสิทธิเชิงซ้อน มันเป็นเรื่องของการใช้ความคิดเชิงเดี่ยวในเรื่องของ

การจัดการสิทธิกับคนบางคนเท่านั้นหรือไม่ ขออนุญาตใช้สำนวน
 เสือแดง “สองมาตรฐาน” มีไปตลอด คิดว่ามันไม่ต่างกันเลยกับสิ่งที่
 เรียกว่าสิทธิเชิงซ้อน ผมมีตัวอย่าง 2 กรณี เป็นพื้นที่บนที่สูงเหมือนกัน
 เจมส์ สก็อต⁶ งานชิ้นใหม่ของเขาจะพูดถึงที่สูงไว้มาก ที่น่าสนใจคือ
 คนที่ราบไปเบียดบังที่สูงมาก หนึ่งในเขาขยายเพียง สองเขาแพง 2 กรณีนี้
 เชิงซ้อนคือ สิทธิเดี่ยวมีหรือไม่ คือ “มี” แต่มันเชิงซ้อน เพราะฉะนั้น
 สิทธิเชิงเดี่ยวเชิงซ้อนมันเป็นปัญหาของคนบางกลุ่ม แต่มันเป็นโอกาส
 ของคนบางกลุ่มด้วยเหมือนกัน ผมคิดว่าเรายังไม่ได้ใช้หัวใจของความ
 คิดเรื่องสิทธิเสรีภาพอะไรพวกนี้อย่างจริงจังเลยหรือไม่ ก็ยังมีตัวอย่าง
 ที่อาจารย์ยกมา ที่ยังมีผู้พิพากษาที่เขาก็ไม่ได้ตัดสินเอากฎหมายอะไร
 ใหม่ขึ้นมาเลย ก็เป็นกฎหมายเดิมนั้น แต่จะคิดแบบเคารพสิทธิของ
 ชาวบ้านจริงหรือไม่ คือปัญหาเรื่องแก้กฎหมายหรือว่าเรื่องแก้ พรบ.
 ป่าชุมชนจำเป็น มันสำคัญ เพียงแต่ว่าถ้าจะตีไปในประเด็นโครงสร้าง
 มันต้องคิดมากกว่านั้น ที่เห็นอาจารย์ยังไม่ได้วิเคราะห์ปัญหาเชิงโครงสร้าง
 ที่มันมากกว่านั้น

เรื่องชนบท กลับไปที่ตัวอย่างของอาจารย์ 4 ตัวอย่าง แล้วสรุป
 ไว้ว่าชวานาหรือคนในชนบท หรือสิ่งที่เกิดขึ้นในชนบทในปัจจุบัน อยู่ใน
 ภาวะที่ต้องเผชิญกับ high rent, high risk และ high loss ที่ลumpy
 ทั้งนั้น ผมคิดว่าอาจารย์พูดถึงโครงสร้างที่บูดริต ครอบงำปัจเจก อยาก
 จะย้อนกลับไปที่ความคิดของอาจารย์เองพูดถึงไว้ในหน้า 10 การที่
 คนต้องกระทำการ ผมคิดว่าอาจารย์น่าจะคิดออกมาจากแนวคิดทฤษฎี
 ที่อาจยังใหม่สำหรับเรา คือหลังทศวรรษ 1970 เป็นต้นมาหลังจาก

⁶ James C. Scott สอนทางด้านรัฐศาสตร์และมานุษยวิทยา งานชิ้นหลังๆ ที่กล่าวถึง
 คือ *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast
 Asia*. 2009. New Haven: Yale University Press.

มาร์กซ์ ก็มีคนคิดเรื่องการเป็นผู้กระทำการ หลายคนพูดถึง เช่น Anthony Giddens, Raymond Williams งานของมานุษยวิทยาตั้งแต่ปี 1980 เป็นต้นมา งานเหล่านี้ศึกษาผมเรียกว่ามานุษยวิทยาสังคมทุนนิยม ซึ่งให้เห็นแล้วเป็นข้อสรุปไปเลยว่า แม้ในระบบทุนนิยมเอง การครอบงำควบคุมก็มีได้เป็นโดยเบ็ดเสร็จเด็ดขาด มีการขัดขืน ต่อต้าน ต่อรองต่อระบบอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นการกลับไปเป็นชวานาและการเป็นผู้ใช้แรงงานของชาวไร่ชวานาในปัจจุบัน ยังไม่จำเป็นต้องเข้าไปอยู่ในภาวะที่ต้องถูกขูดรีด ถูกเอารัดเอาเปรียบ อยู่ในบ่วงของ high loss เสมอไปก็ได้ ในแง่นี้ผมมองชนบทแตกต่างไปจากที่อาจารย์มอง ผมก็พยายามโปรโมตที่ผมเรียกว่าเป็นชนบทใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับรัฐไทยใหม่ที่กำลังต่อต้านกันอยู่ อันนี้ก็ล้อกันเล่นๆ

ชนบทใหม่ผมมีตัวอย่างมากมายกำลังทำวิจัยอยู่ อาจารย์ที่ร่วมคิดกันมาที่นั่งอยู่ที่นี่ด้วยอย่างอาจารย์นิติ ภวัครพันธุ์ ได้ทุนของอาจารย์มิ่งสรรพ์ (ชาวสอาด) อย่างเช่น ตัวอย่างหนึ่งก็คือการปฏิเสธรระบบอุปถัมภ์แบบเก่า คือมันมีระบบอุปถัมภ์แบบใหม่แต่ว่าก็เปลี่ยนโฉมหน้าไป หรือว่าการที่ชาวบ้านต่อรองกับระบบทุนนิยม คือต้องอยู่ในนั้นอย่าง ที่อาจารย์ไชยันต์ว่า เขาจะหนีไปไหนได้ อาจารย์อานันท์ก็คงไม่ปฏิเสธ แต่ว่าเขาก็มีวิธีที่เขาจะอยู่ด้วย มีวิธีที่จะต่อรอง มีวิธีที่จะพลิกแพลง ผมไปเจอชาวบ้านเป็นผู้ใหญ่บ้านที่จังหวัดชัยภูมิ สามารถที่จะทำให้เงินกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาท ทำให้ชาวบ้านทั้งหมดปลดหนี้จากการเป็นลูกหนี้ของนายทุนเงินกู้นอกระบบ มาเป็นลูกหนี้ของกองทุนเงินกู้ของหมู่บ้าน ซึ่งดอกเบี้ยต่ำมาก จนกระทั่งในที่สุดแล้วนายทุนเงินกู้ในหมู่บ้าน ก็ยังต้องเอาเงินมาฝากที่กองทุนของหมู่บ้านเหมือนกัน เพราะว่าไม่มีใครไปกู้แกแล้ว อย่างนี้ถ้าไม่เรียกว่าเป็นชัยชนะของชาวบ้าน หรือว่าเป็นการมีอำนาจต่อรองของชาวบ้าน ผมก็ไม่รู้จะเรียกว่าอะไร ผู้ใหญ่

บ้านคนนี่ผมเชื่อว่าเขาไม่ได้เอาเข้าพักเข้าห่อเพราะว่าเขาป่วยอยู่แล้ว แกบริหารสิ่งต่างๆ ให้หมู่บ้านนี้ ผมกำลังพูดถึงผู้ใหญ่บ้านคนนี่ ไม่ได้พูดถึงคนอย่างทักษิณ ชินวัตรหรืออย่างไร ผู้ใหญ่บ้านคนนี่ทำให้หมู่บ้านเจริญเติบโตมากขึ้น ชาวบ้านมีความมั่นคงในชีวิตมากขึ้น

หรือตัวอย่างเมื่อเร็วๆ นี้ นักศึกษาท่านหนึ่งที่ Harvard ใครอาจจะเคยได้อ่านงานของเขาที่เขาให้สัมภาษณ์ ผมก็เพิ่งได้คุยกับเขามา เขาก็เล่าถึงมอเตอร์ไซค์รับจ้างมาเพียบแบบเก่าถูกทำลายลง แล้วมีการทำทนายมาเพียบ จนกระทั่งปัจจุบันนี้ เมื่อเร็วๆ นี้ นายกรัฐมนตรีก็ส่งคนใกล้ชิดที่สุดคนหนึ่งนับว่าหลุดจากตำแหน่งไปแล้ว แต่ว่าจริงๆ ไปทำงานได้ดินอยู่ไปเคลื่อนไหวกับพวกมาเพียก็ไปลอบปั่นนอมตัวลงไปหา พา กอ.รมน. ไปต่อรองกับมอเตอร์ไซค์รับจ้างว่าอย่าเคลื่อนไหวอย่าอะไร อันนี้ถ้าไม่เรียกว่าชาวบ้านหรือคนในท้องถิ่นมีอำนาจก็ไม่รู้ว่าจะเรียกว่าอะไร

แม้แต่ตัวอย่างของอาจารย์เอง สามารถที่จะตีความไปอีกทางหนึ่ง ได้เหมือนกันว่าเขาไม่ได้อยู่ใน high risk, high rent และ high loss ถึงขนาดนั้น เพราะฉะนั้นประเด็นน่าจะอยู่ที่กรอบการมองมากกว่า หรืออยู่ที่สิ่งที่อาจารย์อานันท์เรียกว่าวาทกรรมมากกว่า วาทกรรมที่ผมว่าคือวาทกรรมชนบท คือวาทกรรมที่ผมอยากจะค้นหาพลังของชาวบ้านที่มีอยู่ ในการต่อสู้กับระบบโครงสร้างที่มันเปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน แล้วตัวของเขาก็มีส่วนในการต่อต้าน ชัดขึ้น ต่อรอง ในที่สุดแล้วอาจจะนำไปสู่การต่อรองที่ผมไม่เรียกว่าเป็น reform เพราะถ้า reform ก็คือไม่ได้ต่อต้าน แต่ผมคิดว่ามันเป็นการต่อต้านแบบ revolution อยากจะยืมสำนวน Raymond Williams ว่าเป็น The long revolution ความเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป เราไม่รู้ว่ามันจะเกิดขึ้นเมื่อไร มีใครรู้หรือไม่ว่าอยู่ๆ คนเสื้อแดงจะรวมตัวกันมากขนาดนี้ หลังรัฐประหารแล้วก่อให้เกิดขบวนการเสื้อแดงขึ้นมา มีคาดเดาได้บ้างว่ามีกรรัฐประหาร

มีการใช้อำนาจแบบเบ็ดเสร็จ มีการใช้ปืนใช้อะไร คนยังไม่กลัว คนเกิดการต่อต้านไปทั่วทุกหัวระแหง การเปลี่ยนแปลงนี้มันค่อยเป็นค่อยไป จนในที่สุดแล้วจนถึงเวลาเมื่อไรมันปะทุออกมาเอง เพราะนั้น perspectival ที่อาจารย์ไชยันต์ว่ามันทำงานทำประเมีนอยู่ตลอดเวลา นำไปสู่ประเด็นต่อไป

การเมืองในชนบทใหม่ๆ มันเกิดสถาบันใหม่ๆ ในชนบทไทย ที่เมื่อก่อนอาจารย์อานันท์บอกว่ามีบ้าน มีวัด มีโรงเรียน มีชุมชน มันไม่เพียงพอแล้ว อาจารย์ยังไม่พูดถึงสถาบันใหม่ๆ อย่างน้อย 2 สถาบัน คือสถาบันของการเลือกตั้งในการเมืองการปกครอง ทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น การเลือกตั้ง สส.และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง อบต. ผมกำลังสงสัยอยู่ว่าพรรคการเมืองในการเลือกตั้งระดับชาติมันไม่สามารถที่จะแทรกซึมเข้าไปในการเลือกตั้งในระดับท้องถิ่นได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด มีการต่อรองกันเหมือนกัน

อีกส่วนหนึ่งเป็นการเกิดขึ้นของสถาบันที่ผมอยากจะเรียกว่า **ชนชั้นกลางในท้องถิ่น** ซึ่งชนชั้นกลางในท้องถิ่นถูกบดบังบทบาทมาโดยตลอด เราไม่เห็นหรือว่ามันตายไปแล้วอย่างหนังสือพิมพ์ในชนบทในท้องถิ่นในต่างจังหวัด แต่ว่าในปัจจุบันนี้หลังจากที่มีวิทยุชุมชน แล้วก็มีต้นทุนในการผลิตวิทยุชุมชนอะไรต่างๆ วิทยุชุมชนเติบโตขึ้นมา มีอำนาจต่อรองถึงขนาดที่ราชการก็ไม่กล้าไปยุ่ง ไม่กล้าไปปิด กอ.รมน. เองก็ต้องใช้อำนาจดิบถึงจะเข้าไปคุกคามวิทยุชุมชนได้ หรือว่าการเติบโตของปัญญาชนในท้องถิ่นที่ผมไม่ได้พูดถึงพวกกลุ่มภูมิปัญญาชาวบ้าน แต่ว่าเป็นคนชั้นกลางที่เราไปคุยกับเขาแล้วก็จะไม่ต่างอะไรกับคนกรุงเทพฯ เลย จินตนาการของคนเหล่านี้เกี่ยวกับโลกเกี่ยวกับการเมือง ความเปลี่ยนแปลงอะไรต่างๆ เมืองคนกรุงเทพฯ ที่นั่งเล่นอินเตอร์เน็ต คนเหล่านี้ก็นั่งเล่นอินเตอร์เน็ต ที่อยู่ในเว็บบอร์ดเว็บไซต์เดียวกัน สิ่งเหล่านี้เป็นสถาบันใหม่

อันหนึ่งที่อาจารย์ยังไม่ได้พูดถึง 2 สถาบันใหม่อันนี้ มีพลังในการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันอย่างยิ่ง

วาทกรรมในความหมายของท่านอาจารย์อานันท์ ผมคิดว่าเราต้องคิดกันอีกแบบหนึ่งว่า ตกลงตอนนี้เราทะเลาะกับความคิดเชิงเดี่ยว ความคิดแบบวิทยาศาสตร์ หรือว่าทะเลาะกับใครกันแน่ ผมกำลังคิดว่าเรากำลังทะเลาะกับคณะราษฎรอ่าวโสอยู่ อันนี้ไปดูคำพูด ในบทสัมภาษณ์รายการ Intelligence ใน Voice TV ในสัปดาห์ที่ผ่านมาของอาจารย์อดิน รพีพัฒน์ การเลือกตั้งเป็นเพียงพิธีกรรม ไม่ได้มีความหมาย เป็นสิ่งที่ประเทศไทยถูกบีบให้ทำ เป็นสิ่งที่ประเทศยากจนอย่างเรายังไม่พร้อม เป็นสิ่งที่ต้องถูกควบคุม เป็นระบบที่ทำให้ผู้อุปถัมภ์เข้าไปในสภา “ไม่ใช่ผู้แทน” ผมคิดว่านี่กำลังจะเป็นความคิดเชิงเดี่ยวแบบใหม่ที่เข้ามาครอบงำ คำของอาจารย์อานันท์ที่ว่า เป็นความรู้ที่มีอยู่มากในทางวิทยาศาสตร์ไม่เชื่อว่าเป็นความจริงอย่างเดียว เราจึงทำตามกันไปอย่างนั้นโดยไม่ตั้งคำถาม ผมชวนให้ทำในแบบที่อาจารย์อานันท์ทำด้วยวิธีการแบบอาจารย์อานันท์ แล้วถามคณะราษฎรอ่าวโสว่า ความคิดของอาจารย์อดิน ขอเอ่ยนามอาจารย์ศรีศักร (วัลลิโภดม) อาจจะมีรวมถึงอาจารย์นิธิ (เอียวศรีวงศ์) ด้วย กำลังทำนี้ ผมคิดว่าเราจะต้องท้าทายเราไม่ควรจะยอมรับว่ามันเป็นความรู้ของสิ่งที่มีอยู่แล้ว

เพราะฉะนั้นปัญหาของโครงสร้างที่แท้จริง มันอาจจะไม่ใช่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จากความรู้เชิงซ้อนแบบชาวบ้านเท่านั้น แต่มันมีความรู้ที่คนกลุ่มหนึ่งได้ขึ้นมาในสังคมไทยตั้งแต่สมัยทศวรรษ 2510 เป็นต้น ก่อตัวขึ้นมาและเนียนมาก เป็นกลุ่มที่ผมเรียกว่าเป็นกลุ่มชนชั้นกลางเก่าที่เติบโตขึ้นมาหลังพ.ศ. 2510 แล้วมีอำนาจในการครอบงำการเมืองไทยในปัจจุบัน คนเหล่านี้ประกอบไปด้วยสื่อมวลชน ปัญญาชนในเมืองในมหาวิทยาลัย แล้วในปัจจุบันนี้เป็นคณะราษฎรอ่าวโส กลุ่มนี้ผมคิดว่านี่คือวาทกรรมหลักในปัจจุบันแล้ว

ส่วนที่ค้างจวนตัวปัญหาที่ยังคงเหลืออยู่คือ ปัญหาของเครือข่ายโออาร์อี ที่ถ่วงไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง ปัญหาเชิงโครงสร้างดังกล่าวทำให้ระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนยังไม่เคยได้รับโอกาสที่จะพัฒนาอย่างจริงจัง ซ้ำร้ายปัญหาเชิงโครงสร้างดังกล่าวยังกำลังทำลายการเมืองแบบตัวแทน ด้วยการสร้างตัวแทนแบบใหม่ขึ้นมาคือสภาองค์กรชุมชน ตัวแทนแบบนี้จะเป็นตัวแทนที่ทำลายระบบตัวแทน เพราะเป็นตัวแทนที่อ้างความดี เป็นตัวแทนที่ไม่ยอมรับการตรวจสอบ เป็นตัวแทนที่วางอยู่บนระบบอุปถัมภ์อีกลักษณะหนึ่ง เป็นตัวแทนที่อ้างวาทกรรมว่า “มันเป็นความจริงที่มีอยู่แล้ว” ขอขอบคุณครับ

ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว

บางท่านอาจจะนึกว่าจัดให้เป็นเรื่องเหลือเกินกับแดงหรือเปล่า ถ้าหากประเทศเราจะถกเรื่องบทบาทสังคมวิทยามานุษยวิทยาในบริบทสังคมปัจจุบัน ความจริงเวลา 2 เดือนครึ่งหลังเหตุการณ์ที่รุนแรงที่ราชประสงค์ ก็ถือว่ายังไม่นาน คงต้องยอมรับความจริงว่าบางส่วนก็อารมณ์ค้างกันบ้าง แต่ว่าการจะถกบทบาทสังคมวิทยามานุษยวิทยาในบริบทเช่นนี้ จะลงเอยเพียงแค่ประเด็นเหลือง-แดง ผมไม่แน่ใจว่าใช้ประเด็นปัญหาที่ตรงกับวัตถุประสงค์ของการจัดงานในวันนี้ ผมคิดว่าเราต้องยอมรับบริบทของการเปลี่ยนแปลง ที่เราถกกันในชนบทก็ดี ในเมืองก็ดี ไม่อาจจะปฏิเสธได้ว่าเราอยู่ในสังคมที่ถูกทำลายด้านความรู้ ด้านสติ ตอนแรกจะเปิด (เวที) เลย แต่ต้องเรียนอาจารย์อานันท์ตอบพอสังเขปก่อน หลังจากนั้นผมจะขอเชิญทุกท่านที่อยู่ในห้องนี้ร่วมถกร่วมให้ความเห็นต่อ เพราะเชื่อว่าจะมีแง่มุมที่น่าสนใจสำหรับวิชาเราและวิชาเกี่ยวข้อง รวมทั้งอนาคตร่วมกันของเราด้วย

ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธ์

ต้องขอบคุณที่มีผู้วิจารณ์ 2 ท่าน อย่างที่ว่าในทางวิชาการเรานี้ศัพท์แต่ละคำมันสามารถจะตีความได้หลายแบบ ดังนั้นการที่วิจารณ์มาอาจจะเป็นการวิจารณ์ที่ไม่ได้วิจารณ์ผม แต่วิจารณ์อย่างที่เขาวิจารณ์กันเอง ไปคนละเรื่องกับที่ผมพูด ยกตัวอย่างแรก อย่างที่อาจารย์ไชยันต์พูดถึงว่า dichotomy เป็นวิธีการ ผมคิดว่าวิธีการเหล่านั้นมันถูกครอบงำเขาไม่ได้ต่อตรงนี้ บอกวิธีการก็โอเค แต่ผมว่าเราไปติดกับดักกับวิธีการนั้นมันเกิดการครอบงำ ถ้าใครอ่านแมกซ์ เวเบอร์ บางคนอ่านไปแล้วทั้งเล่ม แต่ขาดไปไม่ได้อ่าน 3 หน้าสุดท้าย นี่ก็เป็นปัญหา ก็จะติดกับดักกรงขังตัวเอง ดังนั้นถ้าเราเชื่ออย่างมาหลายว่า dichotomy จะสร้างความรู้ได้ โดยไม่ได้ตั้งคำถามเลย คุณก็จะติดกับดัก แมกซ์ เวเบอร์พูดถึงกรงขังเหล็ก (iron cage) นี้มานานแล้วตั้งแต่ปีค.ศ.1905 ที่เขียนหนังสือเล่มนี้ ผมคิดว่าเรื่องนี้สำคัญมาก เราใช้วิธีการอะไรก็แล้วแต่ต้องไม่ติดกับดัก ที่ผมพูดมาคือส่วนใหญ่เลยเราเชื่อว่าวิธีการเราถูก จนเราติดกับดักวิธีการของเราเอง ตรงนี้เป็นประเด็นปัญหา

เวลาผมพูดถึงเรื่องของความรู้เรื่องของอำนาจอะไรต่างๆ ก็คือว่าเนื่องจากความรู้เป็นเรื่องของอำนาจ ดังนั้นมันจึงไม่สามารถทำได้โดยใครคนใดคนหนึ่ง ที่พูดทั้งหมดผมไม่ได้พูดความรู้หรืออำนาจในลักษณะต่างๆ ไป เป็นเรื่องของการมีส่วนร่วม มันไม่ใช่ใครเป็นคนคิดอันนี้ได้ อย่างที่อาจารย์ยุคติเป็นคนพูดมาใช้ทฤษฎีอะไรต่างๆ เหล่านี้ จริงๆ มันไม่ใช่ที่ผมใช้ ผมใช้ทฤษฎี Theory Practice ของ Antonio Gramsci คือการช่วงชิงความหมาย ดังนั้นความรู้จะเกิดขึ้นได้ ไม่ใช่คนไหนเป็นผู้รู้ แต่มันต้องเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคม

ยกตัวอย่างเรื่องป่าชุมชนขึ้นมา เพราะมันไม่ใช่เป็นเรื่องของใคร เป็นกระบวนการนั้นสร้างให้เกิดความรู้ แล้วถึงเป็นความรู้ใหม่ที่จะ

เปลี่ยนได้ เพราะว่าถ้าเราปล่อยให้ผู้หนึ่งเป็นผู้ผลิตความรู้ อย่างไรก็ตามไม่ใช่ความรู้ จะต้องเป็นเรื่องของการครอบงำติดอยู่เสมอ ดังนั้น พื้นที่ของความรู้ อาจจะเป็นปัญหาของผมที่ว่าไม่ได้ขยายความเฉพาะในส่วนนี้ เพราะว่าจริงๆ ผมเขียนเรื่องนี้ไว้หลายบทความ ผมเพิ่งเขียนบทความภาษาอังกฤษกับอาจารย์ Philip Hirsch ในหนังสือเรื่อง Track and Traces: Thailand and the Work of Andrew Turton พิมพ์โดยมหาวิทยาลัยอัมสเตอร์ดัม

ผมพูดเรื่องนี้ไว้ในหลายที่ ในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา ก็พยายามขบคิดเรื่องพวกนี้ว่า ทำอย่างไรถึงจะทำให้เรารู้จักที่จะคล้ายๆ กับไม่ใช่ความรู้ สำเร็จรูป ไม่ใช่มีใครคนใดรู้ แต่ว่าเคลื่อนไหวเพื่อให้เกิดความรู้ ไม่ใช่ไปเอาความรู้ใครก็ไม่รู้มาใช้ ดังนั้นหลายๆ ครั้งที่อยู่อธิบายไปอาจจะกลายเป็นว่า เรามาติดกับดักความรู้ว่า ความรู้นั้นไม่เอา จะเอาอีกความรู้หนึ่ง ก็ยังคงเป็น dichotomy อยู่ดีที่พูดมา ดังนั้นผมต้องการที่จะทะลุ dichotomy อันนี้ ถ้าเรายังติดอยู่ใน dichotomy เหลืองหรือแดงก็ยังคงเป็น dichotomy อยู่ดี เป็นสิ่งที่มีการครอบงำ จะครอบงำทางด้านไหน มันก็ครอบงำอยู่ดี การที่จะสามารถสร้างสถาบันใหม่ๆ ได้ เราไม่สามารถที่จะไปติดอยู่กับการครอบงำใดๆ ได้ เราต้องทำให้เกิดการเคลื่อนไหว พุดง่ายๆ คือเมื่อไม่เปิดพื้นที่มันก็ไม่มีการเคลื่อนไหว

ประเด็นตอนนี้คือการครอบงำมันปิดพื้นที่ของการเคลื่อนไหวทางความรู้ ทำให้เราไม่สามารถคิดสถาบันใหม่ๆ ได้ สถาบันใหม่ๆ ไม่ได้หมายถึงสถาบันทางการเมืองในระบบอย่างเดียว ถ้าพูดสถาบันการเมือง เศรษฐกิจ มันก็ล้มเหลว เพราะว่าการเมืองเศรษฐกิจที่เราพูดทุกวันนี้ มันเป็นเพียงการเมืองด้านรูปแบบเท่านั้นเอง ไม่มีเรื่องเนื้อหา แต่ว่าทั้งหมดแล้วเนื้อหามันคืออะไร “ไม่มี” เนื้อหามันอยู่ที่การเคลื่อนไหวทางสังคม ไม่ได้อยู่ที่รูปแบบของระบบการเมือง หากว่าสังคมไม่เคลื่อนไหว

ไม่มีเนื้อหา มันก็ไม่มีสถาบันใหม่ที่เราจะตั้งขึ้นมาใช้ สถาบันใหม่พวกนี้ไม่ใช่สถาบันที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเมืองเศรษฐกิจ แต่ว่าเป็นสถาบันที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของการจัดทรัพยากรและความมั่งคั่งในสังคม ทำอย่างไรทรัพยากรและความมั่งคั่งถึงจะสามารถจัดสรรได้อย่างเป็นธรรม ซึ่งถือเป็นการเมืองในด้านเนื้อหา

เวลานี้เราปล่อยให้ตลาดดำเนินการเสรีด้านเดียว แต่ที่ไม่มีกลไกในการกำกับควบคุมตลาด เพราะสังคมไทยไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว เรากำลังจะเป็นอาเซียนเดียวกัน เราอยู่ในโลกาภิวัตน์ อะไรต่างๆ แล้วเรามาพูดแต่เฉพาะในสังคมไทยอย่างเดียว เราอาจจะหลงยุคหลงโลกก็ได้ เราไม่สามารถจะเคลื่อนไหวเฉพาะในสังคมไทยได้ เราต้องเคลื่อนไหวสังคมไทยที่อยู่ในสังคมโลก เราต้องการการกำกับควบคุมที่ทำให้การจัดสรรทรัพยากรเป็นไปได้ดี ถึงแม้ว่าอาจารย์ยุคติดอาจจะพูดว่าเวลานี้ในชนบทดีขึ้น ผมไปมาหลายที่แล้ว ผมยังไม่พบว่ามันดีขึ้นเลย ทรัพยากรที่ออกไปน้อยนิดมันไม่ได้ทำให้ดีขึ้น เพราะว่ามันก็แค่ทำให้อยู่รอดไปวันๆ หนึ่งเท่านั้นเอง เพราะว่าเรายังไม่มีอะไรไปควบคุมทำให้เกิดการจัดสรรทรัพยากรให้ดีขึ้น เราอาจจะบอกว่าโอเค พอได้บ้าง มันได้เศษได้เลย เพราะได้มันต้องได้อ่านาจ ไม่ใช่ได้เศษได้เลย พื้นที่ความรู้มันคือการเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ตรงนี้เป็นเรื่องที่สำคัญ

ดังนั้น กลไกเชิงสถาบันที่ว่ามาทั้งหมดนี้ คือการจัดสรรทรัพยากรและความมั่งคั่งของคนในสังคมหนึ่ง ซึ่งไปพันกับระบบโลก ถ้าเราไปพูดถึงสถาบันเล็กๆ น้อยๆ ก็พูดได้ แต่วามันไม่ใช่เรื่องที่ผมพูด อันนี้เป็นประเด็นที่อยากจะสะท้อนไว้เพียงคร่าวๆ

ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว

เราต้องนำเอาเรื่องที่ 3 ท่านถกมาจัดวางในบริบทที่กว้างใหญ่กว่าการตีโจทย์ให้แคบ คล้ายจะชวนให้ตอบโจทย์จะเอาเหลือหรือว่าแดงกระมัง ถ้าโจทย์มีเพียงแค่นั้นก็ไม่ต้องมาเถียงกันก็ได้

ศ.ดร.อาบันท์ กาญจนพันธุ์

คือมันมีคำตอบสำเร็จรูปอยู่แล้ว ต่างฝ่ายต่างก็มีคำตอบสำเร็จรูปอยู่แล้ว แต่ผมคิดว่าคำตอบมันคงไม่สำเร็จรูป ต้องสร้างขึ้น เพราะต้องสร้างขึ้นใหม่ มันถึงลำบาก มันพูดให้เข้าใจยาก ผมก็ไม่มีคำตอบ ผมก็ไม่คิดว่าใครมีคำตอบ แต่ว่าคำตอบมันต้องร่วมกันสร้าง ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคม นี่ก็คือเรื่องของ knowledge space ที่ผมพูดถึง มันหมายถึงต้องช่วงชิงกัน ต่อสู้กันมันถึงจะได้ขึ้นมา อย่างเรื่องป่าชุมชน มันช่วงชิงต่อสู้มันถึงได้มา concept นี้ไม่ใช่อยู่ดีๆ มีใครเป็นคนไปพูดแล้วมันก็ไม่ใช่คำตอบอยู่ที่หมู่บ้านอย่างที่อาจารย์โยยันต์พูด เพราะว่ามันไม่เกี่ยวกับหมู่บ้านเลย อันนี้มันเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ต้องหลายฝ่าย ไม่ใช่ทำให้ชาวบ้านเป็นผู้จัดการ อันนี้มันเปลี่ยนโครงสร้างของการจัดการทรัพยากร ไม่ใช่คำตอบที่หมู่บ้าน ก็เป็นการเข้าใจไม่ตรงกับที่ผมพูด

ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว

อยากให้พวกเราให้ห้องประชุมวันนี้เกิดพื้นที่ของการถก ไม่ใช่ถกเหมือนกันว่าคนละเรื่องเดียวกัน คงไม่ใช่ นั่นแปลว่าเราต้องพยายามมองสังคมในบริบทร่วมกันสักอย่าง คือสังคมไทยในบริบทที่เราอยู่ในโลกและอยู่ในโลกที่เป็นทุนนิยม อันนี้คิดว่าน่าจะเป็นภาษาตรงกันว่าในโลกของทุนนิยม ซึ่งสังคมกำลังจะตรวจสอบจะมาพิจารณาว่าพื้นที่ความรู้มันมีหน้าตาเป็นอย่างไร พื้นที่ความรู้สาธารณะถูกปิดหรือว่ามันเป็น

ข้อมูลทางเดียวอย่างไร ถ้ามองจากผมแล้วโจทย์อันนี้คิดว่าอยู่ในใจของทั้ง 3 ท่าน

พูดอย่างนี้เพื่อจะเน้นว่าบริบทของสังคมไทยในบริบททุนนิยมโลกาภิวัตน์ ซึ่งเราต่างตระหนักดีว่ามันไม่มีด้านลบล้วนหรือด้านบวกล้วนแต่อย่างใด แต่ว่าเป็นลักษณะที่มีพลวัตสูงมาก ถ้าตั้งหลักกันอย่างนี้การหยิบยกเรื่องชนบทขึ้นมา ถือเป็นกรณีเพื่อจะชวนให้เห็นถึงว่าสังคมเรายังมีหลายภาคส่วน ที่ถ้าเพ่งมองไปแล้วย่อมจะเห็นความจำเป็นที่จะต้องมาถก คงจะเห็นว่าการสร้างพื้นที่ร่วมกันในการคิดมันเป็นเรื่องสำคัญมาก ที่พูดอย่างนี้ก็คือ ต้องถามตัวเองว่าเราถกกันด้วยการยึดว่าฉันมีคำตอบอยู่แล้ว หรือว่าเราถกกันด้วยความรู้สึกที่ว่าคำตอบยังไม่มี แต่ต้องการหาคำตอบร่วมกัน คือถ้าเราถกกันด้วยความมั่นใจว่าเรามีคำตอบอยู่แล้ว ก็ป่วยการที่จะจัดงานประชุมในวันนี้ แต่ผมเชื่อว่าเราสนใจจะหาคำตอบร่วมกันว่า ตกลงที่เมืองไทยอยู่โลกที่ไม่ค่อยเป็นธรรม สังคมเราบางทีก็ทำอะไรที่ไม่เป็นธรรมต่อกันด้วย เราจะมองจากโจทย์เหล่านี้ให้ไปไกลกว่าการตั้งป้อมและระแวงว่าคนที่ไม่เห็นด้วยกับเราสงสัยเป็นคู่กรณี คงจะไม่ใช่ที่

อยากจะเปิดเวทีว่า โจทย์ของเราน่าจะเป็นโจทย์ร่วม อย่างเช่น มีการเสนอว่าการถกกันเรื่องโครงสร้างสังคมไทยนี้ยังไม่ไปถึงไหน ยังไม่เพียงพอ หรืออีกกรณีหนึ่งมีการเสนอว่ามาถกกว่าเรื่องนี้สำคัญกว่าเรื่องนั้น แต่บางท่านบอกว่าเรื่องนี้ไม่สำคัญเท่าอีกเรื่องหนึ่ง ท่านในห้องนี้สามารถเสริมกันได้ว่าที่ท่านอาจารย์พูดกันมานี้ รู้สึกยังไม่สำคัญ เรื่องโดนใจเราเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เพื่อพวกเราจะได้เกิดพื้นที่ของการถก นัยยะคือเราถกกับสังคม ในสถานการณ์ความเป็นไปของสังคมไทยปัจจุบัน ต้องการถามว่าสังคมวิทยามานุษยวิทยามีน้ำยาหรือไม่ จะช่วยให้สังคมนอกห้องนี้คิดอะไรไกลกว่าที่เป็นอยู่หรือไม่ เรารู้ว่าจะขับเคลื่อนพื้นที่

อันนี้ พื้นที่ความรู้ที่ถกเถียงกันได้นี้ให้เป็นของกลางให้เป็นของสาธารณะ ถ้าเรารู้สึกตรงกันได้ โจทย์นี้มันสามารถจะนำพาให้ก้าวไปไกลกว่าโจทย์ เฉพาะที่เรียกว่าคู่ตรงกันข้าม

ดร.ยงยุทธ แฉล้มวงษ์ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

ผมสนใจเรื่อง knowledge space มาก เพราะมันมีค่าใหม่ๆ เช่น knowledge base หรืออะไรก็แล้วแต่ หรือ economy อะไรต่างๆ ในทางเศรษฐศาสตร์ที่มีประเด็นนั้นอยู่ในตอนหลังๆ ถ้ามองในแง่บริบทไทย ผมยกขึ้นมาประเด็นเดียวคือ actor ที่อยู่ใน space คือคนที่อยู่ใน space ช่วงที่ผ่านมาสังคมบ้านเราไม่ได้ให้ knowledge กับคนที่อยู่ใน space เพราะฉะนั้นในบริบทหรือพื้นฐานของคนที่จะพูดคุยกันมีข้อจำกัดอยู่ ยกตัวอย่างในสังคมบ้านเรา 72.3% มีความรู้แค่มัธยมศึกษาตอนต้นและต่ำกว่า และในนั้นเกือบ 1 ล้านคนไม่รู้หนังสือและกระจายอยู่ในชนบท

ผมกำลังพูดถึง actor ที่อยู่ใน knowledge space ของอาจารย์ ซึ่งตรงนี้เป็นข้อจำกัด ตรงนี้อาจารย์จะพูดอะไรก็ตามผมมองในแง่ที่ว่า บางส่วนอยู่ในสื่อแดง บางส่วนจะอยู่ในสื่อเหลือง หรือว่าอยู่ในสังคมในเมืองหรือว่าอย่างไร แต่ว่าที่จะเป็นโจทย์วิจัยที่สำคัญ ผมอยากจะทำให้ไปลองวิเคราะห์ดูว่า ความหลากหลายขององค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากส่วนหนึ่งที่เกิดจากบริบทของสังคมหรือชุมชนที่ให้เขา กับความรู้ที่เขาได้จากความรู้ที่เป็นระบบ institute คือสถาบันการศึกษามิให้เขาทั้งสองอย่างมันผสมกลมกลืนอย่างไรที่ทำให้คนหนึ่งจะสามารถ survive อยู่ใน rural หนึ่ง จะอยู่ในสลัมหรือว่าในเมืองก็แล้วแต่

โจทย์วิจัยอันหนึ่งที่น่าสนใจ sense ของผม อาจจะเกิน this sampling ที่ทางนี้สนใจก็ได้ หรืออาจจะอยู่ในฝ่ายของทางสภาพิจัยฯ อาจจะอยู่ในสาขา education อะไรก็ได้ ผมมองในแง่ที่ว่าทุกวันนี้มัน

very heterogeneous มากในสังคมของบ้านเราโดยทั่วไป เพราะนั้น มันจะปนกันอยู่ในหลาย area คือจริงๆ สังคมเรามันซับซ้อนมามากแล้ว มันพัฒนามาถึงปัจจุบันนี้ มันมี intervention เข้าไปในชนบทมาก จะเรียกว่าเป็น market mechanism จะเป็นเรื่องทุนนิยมเรื่องอะไรก็แล้ว แต่ มันมีตัวที่เข้าไป impact เข้าไปกระแทกสังคมเป็นจำนวนมากอยู่แล้ว ทุกคนจะมีระดับของความเสี่ยงไม่เท่ากัน

มองในแง่ที่ว่าอาจารย์อานันท์พูดถึงตัวปัจเจกหรือความเสี่ยงตัวหนึ่ง มันไม่เท่ากัน จะขึ้นอยู่กับตัว actor ที่อยู่ใน space ว่าเขามี knowledge แค่นั้น ทีนี้ knowledge ตรงนั้นมันต้องทำให้ได้ว่า knowledge ตรงนี้มีอยู่เขาจะ resistance กับ risk ที่เกิดขึ้นกับกระบวนการอะไรก็ตามที่ใส่เข้าไปกระแทกเขาในสังคมได้แค่นั้น หรือการเบี่ยงเบนใน sense ของเสื้อแดงเสื้อเหลือง เสื้ออะไรต่างๆ ความเชื่อในสิ่งเหล่านี้มันเชื่อได้ง่ายขึ้นหรือไม่ คนเกือบ 1 ล้านคนที่ไม่รู้หนังสือเลย เคยรู้มาก่อนและไม่รู้เลย เช่นได้แต่ชื่อหรือแม้แต่ชื่อไม่ได้ที่อยู่กระจายโดยทั่วไป ตัวนี้เป็นรากเหง้าของหลายอย่างที่เรากำลังพูดถึง ทำให้ช่องทางที่เขาจะรับข่าวสารมันมีความแคบและกว้างไม่เท่ากันใน space อันนี้

เพราะนั้น อยากจะยกประเด็นปัญหาเดียวกันแค่นั้นเอง ประเด็นที่อยู่ใน actor ของอาจารย์อานันท์ ว่า actor ตัวนี้ยังขาดข้อมูลความรู้ใน sense ของผมอีกพอสมควร ที่จะทำความเข้าใจว่าจะทำอะไรให้เขาอยู่ใน space ได้อย่างแพร่ซึ้น เท่าเทียมกันมากขึ้น โดยที่ไม่ถูกหลอกหรือไม่อยู่ท่ามกลางความเสี่ยง ที่น่าจะสูงกว่าคนอื่นที่ฐานของ knowledge ที่ดีกว่า เป็น actor ที่ถูกใส่เข้าไปในความรู้ต่างๆ ที่เขาได้รับสูงกว่า จะตรงหรือไม่ตรงสาขาก็ไม่ทราบ ขอขอบคุณ

ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว

ตรงนี้ถือว่าตรงหมด

รศ.ดร.เพชรวัลย์ วงศ์บุญสิน : วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เป็นคำถามที่จะมีต่อท่านอาจารย์อานันท์ เป็นคำถามต่อเนื่องจากที่อาจารย์ยังพูดได้พูดถึง actor ในสังคม สิ่งที่ตัวเองมองจะมองถึงกิจกรรมหรือ activity ของคนในสังคม ซึ่งไม่ทราบว่ามันจะเป็นความเปลี่ยนแปลง หรือเป็นสิ่งที่มีความอยู่แล้ว อาจารย์พูดถึงชนบท ไม่ทราบว่าอะไรเป็นตัวอธิบายความเป็นชนบท เป็นพื้นที่ หรือว่าเป็นกิจกรรมหรืออะไร เพราะว่าสิ่งที่เราจะเรียนถาม เห็นว่าสังคมในเมืองในกรุงเทพฯ ก็ตาม มีพื้นที่บางพื้นที่ ตัวเองเพิ่งทราบว่ามันเกิดขึ้นมา ต้องขอบคุณสื่อที่ได้มีให้ทางทีวี เขาพูดถึงว่าบริเวณที่ใกล้ๆ กับ shopping mall ทั้งหลาย จะมีพื้นที่อยู่พื้นที่หนึ่งเป็นพื้นที่รกร้าง เป็นบ้านคนมีกำแพงตั้งขึ้นมา แล้วก็ชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ตรงนั้นเข้าไปขอเช่าพื้นที่รกร้างอันนั้นเพื่อที่จะปลูกผัก มีผักอยู่ 2 แบบคือผักแบบพื้นบ้าน ผักที่ขายตามตลาดทั่วไป อีกอันหนึ่งเช่าพื้นที่ปลูกผักไฮโดรโปนิกส์ ค่อนข้างทันสมัยหน่อย

ตรงนี้เป็นสิ่งที่สงสัยว่า อันนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคม หรือว่าลักษณะนี้มันมีอยู่แล้วในเมือง อาจจะไม่ใช่เฉพาะในกรุงเทพฯ อย่างเดียว แต่ว่ามันอาจจะมีที่อื่นด้วย กิจกรรมตรงนี้เป็นสิ่งที่มันเปลี่ยนแปลงไปจากกลไกตลาด ที่พูดถึงว่ามันมีความต้องการทางด้านพืชผักที่สะอาดมากขึ้นกว่าผักที่มาจากชนบทที่เน้นในเรื่องปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลง เป็นพื้นที่เกษตรขนาดใหญ่ที่ใช้ปุ๋ยอะไรพวกนี้ เลยทำให้มันเกิดโอกาสกับคนในเมือง ซึ่งบางคนที่เราไปถาม ไม่ใช่คนที่ย้ายถิ่นมาจากชนบท เป็นคนที่อยู่ในกรุงเทพฯ แล้วหาโอกาสจากตลาดที่มีอยู่ ปลูกผักปลอดสารพิษอะไรอย่างนี้

ดร.กิตติกร สันคตประภา : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โดยส่วนตัวสนใจเรื่องความรู้และการช่วงชิงความรู้อย่างมาก เพราะว่าเราดูในสังคมไทย สิ่งที่มีมันเกิดขึ้นหลายๆ อย่างคือความรู้ที่มีมันมีอยู่หรือว่าคุณค่าความรู้ที่ให้และหวัง โดยเฉพาะผู้เชี่ยวชาญผู้ที่มีการศึกษาสูงมากที่มีทฤษฎีอยู่ในหัวมากมายกับคนที่อาจจะเป็นคนเล็กคนน้อย การที่จะต่อสู้อย่างนั้น คุณค่าที่ให้กับความรู้กับคนที่อยู่ใน space of knowledge ของอาจารย์ เจื่อนไชตรงนี้มันจะอย่างไรให้การต่อสู้ช่วงชิงเป็นไปได้ ซึ่งยากแต่ก็ต้องทำ ไม่เช่นนั้นเราก็ไม่สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงอะไรได้ แต่ประเด็นก็คือ สิ่งสำคัญที่เราจะต้องทำกันอย่างเข้มข้น คือเราต้องวิพากษ์ความรู้ที่มีมาก่อนอย่างเข้มข้น ในการศึกษาและหลายๆ เรื่อง

อันนี้มันจะเชื่อมโยงไปถึงเรื่องของการศึกษา เรื่องของความอ่อนแอทางการศึกษา ที่เห็นว่ารยะหลังเราก็ market driven เยอะมาก ได้ยินก็ตกใจคนตั้งคำถามว่าเรียนไปทำไมประวัติศาสตร์ หลากๆ อย่างถูกทำให้กลายเป็นวิชาในอันดับรอง ด้วยวิธีคิดหลายๆ อย่างมันสร้างความคิดความเชื่อบางอย่าง ตรงนี้มันอาจจะถึงเวลาที่การศึกษาสังคมศาสตร์ต้องลุกขึ้นมาต่อสู้อย่างเข้มข้น เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่าการเปิดพื้นที่ทางความรู้จำเป็นมาก ที่เราจะต้องวิพากษ์ความรู้อย่างเข้มข้นและรุนแรง ในขณะที่เราก็ต้องชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้นอาจจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง トラาบิดที่เราไม่สามารถเปลี่ยนวิธีคิดในเชิงของโครงสร้างความคิดได้ พออาจารย์พูดถึงโครงสร้างทางสถาบัน ตัวเองมองไปมากกว่านั้นว่าจริงๆ มันควรจะต้องพูดถึงเรื่องของโครงสร้างทางความคิดของคนในสังคมว่า มันถูกสร้างขึ้นมามีอย่างไร

ศส.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล

เข้าใจว่าคำถามทั้งหมดที่ท่านเสนอทั้ง 3 ท่านมา มีความสำคัญในเชิงนามธรรม การที่เราจะเคลื่อนไหวเพื่อที่จะทำให้เราสามารถที่จะสร้างโจทย์วิจัย มองอย่างเข้าข้างตัวเอง เพราะมันเป็นภาระหน้าที่ในการจัดวันนี้ เนื่องจากมันมีการครอบงำ และปิดพื้นที่การสร้างความรู้ใหม่ ความสำคัญคือ เราจะสร้างเงื่อนไขอะไร ให้การปิดพื้นที่ความรู้ต้องถูกเปิดออก เพราะว่าในเชิงประวัติศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เขาจะล้มภาควิชาประวัติศาสตร์ซึ่งน่าเสียดาย จากประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะในสมัยเก่าหรือว่าในสมัยใหม่ สถาบันใดก็ตามที่เข้าสู่ในยุควิกฤติมากที่สุด ก็จะยิ่งขมวดตัวเอง และสร้างพื้นที่ปิดตัวเองมากขึ้น ก่อนที่จะล่มสลายลงไป ไปศึกษาทางประวัติศาสตร์ดูได้ ไม่ว่าจะยุคสมัยไหนก็ตาม

ในขณะที่การปิดพื้นที่ความรู้ในประเทศไทยในสังคมไทยกับเหตุการณ์ประมาณ 10 หรือ 30-40 ปีที่แล้ว หรือก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เรามีการศึกษาภาพเหล่านี้ให้เห็นหรือไม่ การ emerge ขึ้นมาในการต่อสู้ เช่น ตัวอย่างคลาสสิกที่อาจารย์อาพันธ์เสนอเรื่องป่าชุมชน สิ่งที่เราควรจะเรียนรู้จากตรงนั้นคือ การที่มันจะสามารถจะหยุดโผล่ขึ้นมาได้นั้น มีเงื่อนไขอะไรบ้างที่สามารถทำให้เรื่องนี้สามารถจะเปิดขึ้นมาได้ ดิฉันเข้าใจว่านักสังคมวิทยาและโจทย์ของสภาวิจยขาดภาพเหล่านี้ ภาพในเชิงสังคมวิทยาให้เห็นว่ากลไกหรือเงื่อนไขอะไรที่จะทำให้เราสามารถจะมีการจัดการความรู้ใหม่ได้ จริงๆ ไม่ได้คิดถึงเรื่องการจัดการความรู้แบบ knowledge management ที่ขณะนี้เฟื่องมากและฟูมาก โดยเป็นไอเดียของราษฎรอาวุโสท่านหนึ่ง ไม่ได้คิดในเชิงนั้น

คิดว่าเราจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไข เพื่อทำให้พื้นที่ความรู้มันเปิด เราอาจจะสอนคนอย่างที่มีคำสอนต่อเนื่องกันมานานแล้วเราก็ชอบ เช่น สอนให้คนคิดเป็น สอนให้คนตั้งคำถาม แต่กลไกหรือเงื่อนไขอะไร

ที่จะทำให้เราอภิเชษฐ (appreciate) ขึ้นชอบกับการตั้งคำถามและการที่สอนให้คนคิดเป็น เราไม่มีกลไกในการที่จะ support สิ่งเหล่านี้ในโรงเรียน ในวัด ในมหาวิทยาลัย ซึ่งในมหาวิทยาลัยอาจจะเป็นพื้นที่ความรู้ปิดมากกว่าอื่นๆ คือ ไม่ใช่พื้นที่ความรู้เปิด ทั้งๆ ที่มหาวิทยาลัยควรจะต้องชี้นำสังคมหรือให้ความรู้กับสังคม มหาวิทยาลัยบางแห่งสร้างเงื่อนไขขึ้นมาด้วยซ้ำว่าวิทยานิพนธ์ที่ผลิตในมหาวิทยาลัยของตัวเองเป็น copyright ของมหาวิทยาลัย นี่มหาวิทยาลัยไทย แต่ต่างประเทศไม่มี ถ้าอยากจะทำวิทยานิพนธ์ของเราเอง เราพิมพ์ไม่ได้ ถ้ามหาวิทยาลัยไม่อนุญาต และเป็นลิขสิทธิ์ตลอดชีวิต ซึ่งถ้าเมื่อไรมีการฟ้อง มหาวิทยาลัยก็หน้าแตกเมื่อนั้น

เพราะฉะนั้นดิฉันเข้าใจว่า เงื่อนไขที่สำคัญที่เราจะทะลุออกไปได้แล้วเราจะทำอะไร มีเงื่อนไขหลายๆ อย่างในขณะนี้ในสังคม ไม่ว่าจะเงื่อนไขใหม่ๆ ที่อาจารย์ยุคติพูดถึง ตัววิทยุชุมชนก็ดี ตัวคนชั้นกลางใหม่ก็ดี ซึ่งดิฉันไม่ค่อยแน่ใจว่าเราจะเรียกเขาว่าชนชั้นกลางใหม่ดีหรือไม่ เพราะเราก็มีข้อจำกัดในการสร้างภาษา แล้วก็ไป categorise คนใส่กล่อง ดิฉันเข้าใจว่าเขาก็เป็นอะไรอีกอย่างหนึ่ง คิดว่าเขาไม่ใช่คนชั้นกลางใหม่ยังหาศัพท์ไม่ได้ แต่คนเหล่านี้จะเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมได้อีก เราควรจะมาสร้างความเข้าใจตรงนี้และจะมาสร้างเงื่อนไขตรงนี้ เพื่อที่จะทำให้เรามีพื้นที่ความรู้ ที่มันเปิดมากขึ้นสำหรับคนทุกฝ่าย

พศ.ดร.ยุกติ มุกดาวิจิตร

ถามอาจารย์อานันท์ซึ่งอาจจะนำไปสู่การถกเถียงในประเด็นที่กว้างไปด้วย มีคำถามหนึ่งที่อาจารย์ยังไม่ได้ตอบคือ สิทธิเรื่องของการจัดการป่ากรณินั้น ถ้าจะประยุกต์ไปสู่กรณีอื่น อย่างเช่น การตั้งสถาบันขึ้นมาถ่วงดุลตรวจสอบระบบทุนนิยมหรือว่าระบบตลาดหรือใดๆ ตรงนั้นรัฐธรรมนูญจะออกมาเป็นอย่างไร แล้วตัวกลไกที่จะขับเคลื่อนตรงนี้

หรือว่ากลไกทางสังคมที่อาจารย์ว่าประชาสังคมที่ขับเคลื่อนให้อยู่ตรงนี้อาจารย์มองว่ามันน่าจะเป็นอย่างไร น่าจะเป็นโครงสร้างในลักษณะแบบไหน ที่อยู่ในเงื่อนไขที่ว่า (เว้นแต่อาจารย์จะไม่รับเงื่อนไขนี้) มันน่าจะสะท้อนสิทธิพื้นฐานของประชาชนในระบอบประชาธิปไตยด้วย

ศ.ดร.อาณันท์ กาญจนพันธุ์

ผมไม่ได้มีอะไรที่เป็นคำตอบสำเร็จรูป มาถามผมไม่ได้ ผมอาจจะมีปัญหาที่ว่าพูดเรื่องพื้นที่ความรู้นี้ไม่ชัดเจน ความจริงพื้นที่ความรู้ไม่ได้แปลว่ามีพื้นที่ทางกายภาพอะไรแบบนี้ “พื้นที่” ในที่นี้ผมหมายถึง “ประเด็นที่ถกเถียงในสังคม” เพราะผมมองว่าความรู้เท่าที่มีอยู่ทุกวันนี้มันเป็นการครอบงำในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ดังนั้นถ้าไม่เปิดประเด็นใหม่ขึ้นมาถกเถียง ความรู้ไม่เกิด แล้วผมก็ยกตัวอย่างว่าการจัดการทรัพยากรในสังคม ทุกครั้งที่ผ่านมาระหว่างเราจะบอกว่าทรัพยากรจะต้องถูกจัดการโดยใครคนใดคนหนึ่งหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง การจัดสรรทรัพยากรดูเหมือนเป็นอำนาจจักรของตัวเอง ถ้าน้ำก็ต้องเป็นชลประทาน ถ้าป่าก็ต้องป่าไม้ ทุกอย่างมันมีอำนาจจักรของตัวเอง อันนี้เป็นการครอบงำชัดๆ

แสดงให้เห็นชัดเจนว่ามันไม่มีวิธีคิดอย่างอื่น ถ้าเกิดว่าเราตั้งประเด็นว่า “คนอื่นมีสิทธิหรือไม่” อันนี้เป็นพื้นที่ความรู้แล้ว เพราะว่า มันจะทำให้เกิดประเด็นใหม่ ให้คนมาถกเถียงว่า แล้วการจัดการแบบใหม่ควรจะเป็นอย่างไร ผมคงไม่รู้ แต่ในกระบวนการเคลื่อนไหวที่จะตรวจสอบความรู้เดิมนั้น มันจะนำมาซึ่งสถาบัน เพราะนั่นกลไกสถาบันไม่ใช่คำตอบสำเร็จรูป จะต้องผ่านการเคลื่อนไหวทางสังคม มันถึงจะเกิดอย่างที่เรามาถึงเรื่องสวัสดิการทางสังคมทุกวันนี้ ไม่ใช่เกิดขึ้นง่ายๆ อาจารย์นิคม จันทรวิฑูร เคลื่อนไหวเรื่องนี้ 20 ปี กฎหมายอย่างนี้ถึงออกมาได้ ทุกวันนี้เราก็ชื่นชม เรื่องป่าชุมชน 10 กว่าปีแล้ว ถ้าไม่ถกเถียงมันไม่ออก

อาจารย์ยังพูดก็พูดถึงเรื่องคนเรื่องอะไรต่างๆ ก็เป็นอย่างที่ว่าอาจารย์เข้าใจ แต่ที่ผมเข้าใจไม่ใช่แบบนั้น ผมไม่คิดว่าคนไทยจะโง่หรือว่าไม่โง่ เพราะมันไม่เกี่ยวข้องกับเขาเรียนหรือว่าไม่เรียนหนังสือ มันเกี่ยวกับว่าสิ่งที่เขารู้มันเป็นการครอบงำหรือไม่ ทำให้เขาเชื่ออย่างนั้น ทุกวันนี้ไปสัมภาษณ์ใครอะไรต่างๆ นี๊ยาก เพราะการครอบงำในสังคมไทยมีสูงทุกฝ่าย ผมก็สัมภาษณ์มาเยอะ เมื่อผมสัมภาษณ์ชาวบ้าน ผมก็เคยคิดว่า โอ้โฮ! ทำไมชาวบ้านมีความคิดมากนักระ พอฟังไปอีกทีก็พบว่าเขาฟังจากวิทยุตัวเอง ดังนั้นไม่ได้แปลว่าไปสัมภาษณ์ชาวบ้านแล้วจะรู้เรื่อง ถ้าเราไม่ทำการวิเคราะห์เราก็จะรู้เฉพาะเท่าที่เขาอยากบอกเราเท่านั้น

ยังมีปัญหาอีกอย่างหนึ่ง ที่อาจารย์ไชยันต์บอกว่ามีหลาย perspective 3-4 ชั้นอะไรต่างๆ ของผมมีชั้นเดียวเท่านั้น หมายความว่า **ความรู้มันจะเห็นได้ผ่านปฏิบัติการ** ไม่ว่าคุณจะมี perspective หรือไม่ ถ้าเกิดคุณไม่ปฏิบัติการผมไม่รู้ว่าคุณคิดถูกหรือไม่ ความรู้จึงไม่ใช่อุดมการณ์และความคิด ถ้าอุดมการณ์และความคิดนั้นไม่ปฏิบัติการ ถ้าอยากจะรู้แล้วจะรู้หรือไม่ ดังนั้นต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการถกเถียงตามประเด็น เป็นกระบวนการทางการเมือง เป็นเคลื่อนไหวอะไรผมไม่สนใจ ผมชอบที่เขาเคลื่อนไหวด้วยซ้ำไป ผมคิดว่าอันนี้มีปัญหาทางสังคมไทย เพราะว่าเรามีมุมมองในแง่ที่ว่าถ้าใครแย้ง เห็นไม่ด้วยกันแล้ว แปลว่ามีปัญหา เพราะว่าเรามองมุมเดียว มองความขัดแย้งเฉพาะด้านที่เป็นปัญหา ความขัดแย้งจะไม่มีด้านสร้างสรรค์เลยหรือไร ถ้าไม่เถียงก็ไม่สามารถสร้างอะไรใหม่ได้ สังคมต้องมีการถกเถียงมากขึ้นกว่านี้ ผมกลับมาเมืองไทยตกใจเมืองไทยเงียบสนิท ไม่ถกเถียง เมื่อไรถกเถียงกันผมดีใจมากเลย ถ้ามันเถียงกันได้ มันต้องได้อะไรใหม่ๆ แต่ประเด็นคือมันไม่เถียงกัน ผมกลัวตรงนี้มากกว่า

ดังนั้น พื้นที่ความรู้คือพื้นที่ของการถกเถียงกัน ช่วงชิงความรู้ ก็ต้องเข้ามาเถียงกัน แล้วไม่ใช่ไปปิด ไม่ใช่เขาพูด อันนี้เป็นอีกเรื่องที่เป็นปัญหา ความคิดผมคือเสรีนิยมทั่วๆ ไป ไม่ใช่เสรีนิยมใหม่ เสรีนิยมมีความคิดอีกอย่างหนึ่งว่า แม้เราจะไม่เห็นด้วยก็ต้องให้เขาพูดได้ แม้แต่จะต้องยอมตายให้คนอื่นพูดในสิ่งที่เราไม่เห็นด้วยก็ต้องยอม เพราะว่า มันเห็นต่างมันถึงจะเกิดปัญญาใหม่ ถ้าเราไม่ยอมให้เห็นมีความแตกต่าง พื้นที่ความรู้จึงไม่ใช่พื้นที่ที่ไปหาความรู้ คือพื้นที่ที่ไปถกเถียงให้เกิดความรู้ เพราะความรู้ไม่ใช่เป็นอะไรเชิงเดียว ความรู้เป็นความสัมพันธ์ แล้วความสัมพันธ์นั้นเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ มันจะมีฝ่ายหนึ่งครอบงำฝ่ายหนึ่งอยู่เสมอ เราจะเกิดปัญญาใหม่ต้องผ่านการถกเถียงมาทั้งนั้น ถ้าไม่ถกเถียงไม่เกิดปัญญาใหม่

ผมไม่คิดว่าความรู้มันได้มาจากการ discover เหมือนกับว่ามันมีอยู่แล้วคุณไปค้นพบมัน ความรู้เป็นเรื่องของการปะทะที่เกิดขึ้นมาใหม่ ไม่ใช่ว่าใครเก่ง มีแล้ว แล้วคุณไปหามันเจอ มันจะต้องไปแก้งๆ กังๆ อยู่กลางถนนบ้าง ตามแต่เวทีที่เขาจะมี เวทีไหนก็ได้ เวทีนี้ก็ใช้ได้ เวทีมีหลายอันที่ต้องไปขับเคลื่อน ต่อสู้เพื่อช่วงชิง หรือเพื่อต่อรองให้เกิดความรู้ใหม่ ความรู้มาจากการเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ มันไม่ใช่มาจากการที่ว่าใครมีอำนาจหรือไม่

เมื่อก็มีคำถามว่าเช่นว่า เราจะนิยามเมืองกับชนบทอย่างไร เพราะว่ามันก็มีเมืองซ้อนอยู่บนชนบท ชนบทซ้อนอยู่บนเมือง เพราะเมืองและชนบทมันไม่ใช่เป็นสถานที่ที่มันตายตัว เมืองและชนบทเป็นความสัมพันธ์เหมือนกัน แล้วความสัมพันธ์ถ้าเมื่อไรมันเกิดมีความครอบงำ มันก็มีการปรับความสัมพันธ์เพื่อจะต่อต้าน ที่บอกว่าถ้าอยู่ในเมืองคุณต้องกินผักสารพิษทั้งนั้น ถ้าคุณจะปลูกผักเองกินที่บ้านบ้าง นี่ก็เป็นการต่อสู้เพื่อปรับความสัมพันธ์อันนั้น เพราะว่าเมื่อมีการครอบงำ มันก็ต้องมี

การต่อสู้ แล้วก็อาจจะแสดงให้เห็นคือกลับไปสู่ภาคเกษตรใหม่ เช่น ผักไฮโดรโปนิกส์ ปลูกผักบนดาดฟ้า มันไม่ได้เกี่ยวข้องว่าอยู่ที่ไหน มันอยู่ที่เราจะปรับความสัมพันธ์นั้นๆ อย่างไร

ถ้าหากว่าเรามองในพื้นที่เป็นเรื่องแต่เพียงกายภาพ แต่เพียงเวทีที่เราเป็นสถานที่ ก็ไม่ใช่ที่ผมพูด พื้นที่มันเป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจนั้นโดยทั่วไปมันมีการครอบงำสูง ดังนั้นประเด็นที่ผมพูดคือ ทำอย่างไรถึงจะหลุดพ้นจากความครอบงำนั้น คนที่หลุดพ้นขั้นแรกสุดคือต้องปฏิเสธ ถ้าไม่ปฏิเสธ ก็ตั้งคำถาม หรืออย่างผมบอก คนจนมีสิทธิใหม่ ตั้งคำถามก็เปลี่ยนแล้ว เหมือนตอนเราสร้างรถ BTS ที่แรก คนพิการลุกขึ้นถามว่าเขามีสิทธิใหม่ แค่นี้ก็เป็นประเด็นแล้วเพราะคุณสร้างไม่มีลิฟท์ ประเด็นไม่ได้อยู่ที่ว่าเขาเรียนหนังสือหรือว่าไม่ได้เรียนหนังสือ ประเด็นอยู่ที่ว่าคุณมองไม่เห็นเขาอยู่ในสายตาแล้วเขาออกมาเรียกร้องสิทธินั้น อันนี้ต่างหากคือพื้นที่ความรู้ มันไม่ใช่อะไรที่มันสถิตย์ มันเป็นความเคลื่อนไหว

อันนี้มันยากเพราะเราเรียนสังคมวิทยา สังคมศาสตร์แบบสถิติ อย่างนี้ไปไม่รอด เพราะผมกำลังพูดถึงการเคลื่อนไหวการเปลี่ยนแปลง ความคิดของเรายังเป็น system thinking ผมจะพูดแบบนี้ก็พูดยาก เพราะว่าทุกคนอยู่ในโหมด (mode) ของความเข้าใจแบบนั้น คนเราอาจจะไม่เข้าใจได้ง่าย เพราะว่ามันกำลังไปพูดถึงอะไรที่คนเขายังไม่ได้คิดแล้วเขาไม่มีภาษาที่จะพูดอันนี้ แล้วผมก็ไม่มีภาษาที่จะพูด เพราะก็ต้องใช้ภาษาที่มีอยู่แล้ว แต่ผมพูดถึงพื้นที่ในความหมายของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

ในพื้นที่ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้ สิ่งที่จะมองเห็นได้เป็นรูปธรรมขึ้นมา (เพราะความสัมพันธ์อาจจะมองไม่เห็น) คือ “ประเด็น” issue เช่นที่ว่าสังคมไทยควรจะจัดการทรัพยากรอย่างไร เป็นประเด็นอย่างนี้ นี่ละคือการเปิดพื้นที่แล้ว เพราะว่าผมไม่รู้ว่าจะไปจัดการอย่างไร

แล้วทุกคนต้องเข้ามาเถียงกันว่า เราจะเปลี่ยนแปลงการจัดการนี้อย่างไร ผมก็พูดว่าผมพบมาอย่างนี้ แล้วก็มีการเสนอว่า สิทธิเชิงซ้อน ที่อาจารย์ ยุกติพูด ก็ไปเอาสิทธิอะไรต่างๆ เขายายเที่ยงอะไรมา อันนั้นมันก็ยัง เดี่ยวอยู่ เพราะว่ามันยังของกูของฉัน ผมจะยกเลิกคำว่า “ของฉัน” มีการแบ่งปันอย่างอื่นได้หรือไม่ การมีส่วนร่วมอย่างอื่นได้หรือไม่ มันก็ต้องตั้งคำถาม ประเด็นของเราคือใช้เรื่องของฉันจนซาชิน มองอย่างอื่น ก็มองไม่ออกอีกแล้ว ก็เป็นปัญหาก็เป็นประเด็นที่อยากจะเสนอขึ้นมา ผมเสนอเป็นประเด็น ไม่ได้เสนอเป็นความรู้สำเร็จรูป ดังนั้นก็ต้อง ถกประเด็นที่ผมหยิบยกขึ้นมาถก มิฉะนั้นก็จะไม่ใช่ประเด็นที่ผมพูด แต่เป็นเรื่องอื่นๆ ไปเท่านั้นเอง

ดร.ยงยุทธ แฉล้มวงษ์

ประเด็นในเรื่องความสัมพันธ์ใน space ที่มัน mobile อยู่ตรงไหนก็ได้ ที่ตรงไหนก็ได้ ประเด็นมีปัญหาในเชิงที่ว่า การเข้าถึงมันใช้เวลา อันนี้ก็เหมือนกัน ทุกวันนี้สังคมไทยเราซ้ามาก ไม่ใช่เราไม่รู้หนังสือหรือว่าไม่รู้หนังสือ อาจารย์ต้องเข้าใจว่าการรู้หนังสือมันเป็นปัจจัยอันหนึ่ง ที่ไม่สามารถจะนำตัวของเขาไปในเวทีของอาจารย์ได้ เพราะตัวเขาถูกกัน โดยอัตโนมัติแล้ว เขารู้จะพูดอะไร ไม่ได้ดูถูกเขา แต่มันถูกบล็อกด้วยความไม่รู้หนังสือ จะบอกว่ารู้หนังสือหรือว่าไม่รู้หนังสือไม่ใช่ แต่คนที่มีอำนาจความสัมพันธ์ไปกุมอำนาจอยู่ อย่างสโตนวอลล์.เจมส์ก็ดั่งๆ ที่ออกไปสังเกตดู คนที่เข้ามาคุยก็จะมีกลุ่มหนึ่ง หรือกลุ่มสังคมประชาธิปไตยที่เขาไปหาเสียง ในเรื่องรูปแบบการหาเสียงเลือกตั้งที่เหมาะสมก็จะกระจายไปฐานอำนาจที่เป็นสมาชิกของตัวเอง ไม่มีคนอื่นเลยที่เข้าสู่ฐานอำนาจอันนี้ได้ เพราะความสัมพันธ์นี้มีอำนาจของคนกลุ่มหนึ่งนี้คุมเอาไว้ คิดว่าตัวเองเก่งที่สุดดีที่สุด เป็นลีดเดอร์ทางนี้ได้ หรือว่าชุมชนของอาจารย์ อันนี้ถือว่าเป็นของดีที่อาจารย์ทำเรื่องป่าชุมชน จะมีสักกี่คน

ในจำนวนคนที่จะมา participate ก็จะมีบางกลุ่มเท่านั้นเอง แต่ยังมีคนเป็นชวานาเป็นล้านๆ เขาไม่ได้มีส่วนเข้ามามีโอกาส แม้แต่จะมาเสนอหน้าเข้ามานั่งในสังคม

ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

เขาเป็นคน participate ผมแค่เป็นคน observer

ดร.ยงยุทธ แฉล้มวงษ์

ก็เป็นตัวกระตุ้นหรืออะไรสักอย่าง

ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

แม้ว่าพูดภาษาไทยไม่ได้ ไม่นับว่ามีความรู้ เขายังมาต่อสู้อะไรเรื่องนี้

ดร.ยงยุทธ แฉล้มวงษ์

ผมไม่ได้อยู่ในแง่ที่ว่าดีหรือไม่ดี แต่มองในแง่ที่ว่ามันช้า แล้วอีกอย่างหนึ่ง process ของอานันท์ใช้เวลาไปเท่าไร พรบ.ยังไม่ออกเลย

ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

คือผมใจเย็น ไม่กล้าใจร้อนอีกต่อไป

ดร.ยงยุทธ แฉล้มวงษ์

ในโลก impact มันเร็วมาก แล้วอาจารย์ไป slow but sure อยู่
อย่างนี้ จะ theory แบบเก่าๆ เดิมๆ ไม่ได้แล้ว ทำอย่างไรอาจารย์ต้อง speed up เรื่องความรู้นั้นใช่ เห็นด้วย แต่ทำอย่างไรที่จะทำให้คนที่ถูกกันออกจากระบบ หรือว่าเขากันตัวเองเพราะเขาคิดว่าไม่ใช่คนที่มีส่วนร่วม หรือ regulator บางอย่างที่มีมันสร้างขึ้นมากในสังคมทำให้เขา

เหมือนว่าตัวเองจะอ่อนด้อย ไม่อยากจะเข้ามายุ่ง ไม่อยากจะเข้ามา
เกี่ยวข้อง เป็นคนชายขอบหรือว่าคนจนอย่างที่อาจารย์ว่าก็เป็นส่วนหนึ่ง

ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธ์ุ

อยู่ที่ประเด็นอาจารย์ ถ้าประเด็นเกี่ยวกับเขาๆ มาแน่นอน
เพียงแต่เวลานี้เราไม่เปิดประเด็นนั้น

ดร.ยงยุทธ แฉล้มวงษ์

อย่างนั้นก็ยังไม่มาอาจารย์ เชื่อว่าหลายคนไม่กล้ามา

ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธ์ุ

มาแน่

ดร.ยงยุทธ แฉล้มวงษ์

ไม่กล้ามาพูด ไม่กล้ามาแสดงความคิดเห็น

ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธ์ุ

มาแน่ ลองเกี่ยวกับเขาสี มาแน่ อย่างที่ผมพูดเรื่องประเด็นเรื่อง
ป่าชุมชน มันไม่ใช่แค่เรื่องของผม มันเป็นเรื่องของคนจำนวนมาก
เคลื่อนไหวให้เขาเขา พูดภาษาไทยไม่ได้ด้วย เพราะมันไม่เกี่ยวกับ
ความรู้หรือว่าไม่รู้ เกี่ยวกับประเด็นมีหรือไม่ อย่างที่ผมพูดถ้ามีประเด็น
มันเคลื่อนไหว ส่วนว่าจะสำเร็จหรือไม่สำเร็จนี้ ผมอยู่ในวงกรรวิหารการ
มา 30 กว่าปี ขนาดผมรู้แล้วว่าควรจะทำอย่างนั้น ผมยังไม่กล้าที่จะ
ผลักดันให้เกิด เพราะว่าถ้าคนอื่นเขาไม่เห็นด้วย แล้วผมเก่งอยู่ที่ไหน
ถึงจะไปเสนอให้เขาว่าทำอย่างนั้นได้ ผมไม่เก่งถึงขนาดนั้น รู้แต่เพียงว่า
ถ้ามีสติปัญญาเพียงพอหยิบยกประเด็นอะไรมาได้ แล้วสังคมบอกว่าผม

ประสบความสำเร็จแล้ว ผมพูดอะไรที่คนไม่รู้เรื่อง คนก็ถกเถียงกัน ซึ่งคนถกเถียงกันผมก็ถือว่าเป็นประเด็นแล้ว เรื่องนี้ถ้าเป็นประเด็นเมื่อไร มันสำคัญมากเลย ผมชอบสนใจตรงนี้มากกว่า ผมไม่สนใจว่าคนอ่านหนังสือออกหรือไม่ออก ผมยังไม่สนใจเท่าไร เท่ากับว่าเขาพร้อมหรือเขาสามารถถกเถียงในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเขาหรือไม่ อย่างนี้ต่างหากที่เป็นประเด็น

เพราะนั่น ประเด็นก็ต้องตอบประเด็นถึงจะเกิดการถกเถียง กระบวนการถกเถียงต่างหากที่จะสร้างความรู้ สร้างสถาบันสร้างอะไรต่อไป เราทำคนเดียวไม่ได้ ทุกอย่างต้องมีการมีส่วนร่วม เมื่อกี้ถามว่ามีประเด็นประชาธิปไตยอยู่ในนี้หรือไม่ ถ้าเผื่อว่าเรื่องนี้ไม่ใช่ประชาธิปไตย ผมก็ไม่รู้ว่าผมพูดเรื่องอะไรแล้ว ประเด็นของตอนนี้คือเป็นประชาธิปไตยแบบไม่มีส่วนร่วม แล้วเราไม่รู้จะเปิดประเด็นอะไรที่ทำให้คนมีส่วนร่วมต่างหากที่มันเป็นประเด็น ถ้าเราเปิดประเด็นแล้วมีคนมามีส่วนร่วม ผมคิดว่ามันเป็นประชาธิปไตย เวลานี้ที่เปิดมันขาดการมีส่วนร่วม หรือว่ามันอาจจะมีการครอบงำ อาจจะเป็นเรื่องของประเด็นของปัญหาของการติดอยู่ที่คู่ตรงข้ามต่างหากที่เป็นปัญหา ดังนั้นเราจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเปิดประเด็น ที่มันโดนใจ ประเด็นตอนนี้มันยังไม่โดนใจ ทำให้ยังไม่เกิดการสร้างความรู้ขึ้นมาได้ หน้าที่ของนักวิชาการคือเปิดประเด็นให้มันโดนใจคนทั่วไป ไม่ใช่โดนใจตัวเอง ทุกวันเป็นปัญหาอยู่

รศ.ดร.โยธินต์ รัชชกุล

ตอนนี้เราพูดเรื่องความรู้กันเยอะ ก็มีเรื่องเล่าว่า ความรู้จากผู้เชี่ยวชาญกับชาวบ้านซึ่งเทียบกันไม่ได้ ก็จะมีคนพูดเรื่องวิสัยทัศน์ เรื่ององค์รวม ฯลฯ อาจารย์อาณันท์ก็พูดก็แบบเดียวกัน คนที่เขาทำเกษตรในป่า พออีกคนพูดว่าวนเกษตรก็กลายเป็นของดีขึ้นมา คือมี

ผู้เชี่ยวชาญคนหนึ่งเขาไปวิจัยในชนบท เขาจะวิจัยเรื่องการ reproduction ของสัตว์มีกระดูกสันหลังที่เลี้ยงลูกด้วยนม และเป็นพลังในการเกษตร และเป็นแหล่ง energy ของการเกษตรเป็นแหล่งที่มีชื่อทางการเกษตร พอชาวบ้านเขาก็บอก “อ้อ ผมเข้าใจแล้วอาจารย์กำลังทำเรื่องทำไมควายออกลูกเป็นควาย”

ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว

ขอสรุปว่า คำสุดท้ายที่เราพูดกันคือ เปิดอภิปรายกันแล้วถกอยู่ในความคิดเพียงข้างใดข้างหนึ่งเท่านั้น ยังไม่เปิดประเด็นในความหมายที่อาจารย์อานันท์พูดถึง เปิดประเด็นเช่นไรถึงจะได้มีส่วนร่วม แล้วส่วนร่วมนี้ไม่ใช่แค่คนพวกตนเอง เพราะนั่นการเปิดประเด็นเช่นไรจึงจะได้คนมีส่วนร่วมหลายคน อันนี้ผมเข้าใจในเจตนาที่อาจารย์อานันท์มีในใจและเวลาตอบ ประเด็นที่ผมคิดว่าที่เราเปิดมาถึงขั้นนี้ ที่ผมอยากจะเรียน ในบริบทที่สังคมไทยอยู่ในโลกและมีทุนนิยมเป็นตัวขับเคลื่อนตลาด หลายคนเห็นตรงกันว่าสังคมนี้ยังดำเนินไปไม่ดี ยังไม่มีความยุติธรรม แล้วมีการใช้คำว่าเปลี่ยนแปลง บางคนบอกว่าจะไปถึง ร.ศ.112 หรือไม่ หรือว่าเปลี่ยนแปลงไปยุคปฏิรูปปรองดอง แต่อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ก็คือ ในใจผมเองหวังใญ่ว่าเราจะเปลี่ยนแปลงไปสู่ความรุนแรงมากยิ่งขึ้นหรือไม่ ไม่แน่ใจ อันที่จริง ในทฤษฎีทางสังคมวิทยาถือว่าความขัดแย้งเป็นปรากฏการณ์ปกติในชีวิตสังคมเช่นเดียวกับความร่วมมือกัน นักสังคมวิทยา เช่น Max Weber, Karl Marx, Lewis Coser มองความขัดแย้งทั้งที่เป็นพลังเชิงสร้างสรรค์และเชิงทำลาย อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์ความรุนแรงคือสิ่งที่เตือนใจเราว่า 2 เดือนครึ่งที่ผ่านมา และย้อนกลับไป 3-4 ปีที่ผ่านมา นั้น สังคมเราอยู่กับดักของความรุนแรงบางลักษณะ เราก็ไม่แน่ใจว่าสังคมไทยที่ก้าวเดินไปข้างหน้า

ที่เราเรียกว่าเปลี่ยนผ่านนี้จะย้อนกลับไปกลับมาหรือไม่ พูดถึงความรุนแรงกับการเปลี่ยนแปลงของบ้านเราจะเป็นวงจรกลับไปกลับมาอีกหรือไม่ ซึ่งหลายท่านก็ปรารถนาในการพูดอยู่แล้ว

ประการที่สอง การเปลี่ยนผ่านถึงจะเห็นตรงกันอย่างไรก็ตาม ผมเชื่อลึกๆ ในใจเรามีสิ่งที่เราพูดกันระหว่างบรรทัดอยู่ว่า เราก็มองว่าจะเป็น การเปลี่ยนผ่านไปสู่อสังคมนั้นที่เรียกว่าพูดถึงสังคมความรู้กันมาก แต่ลึกๆ เรายังวิตกว่าเป็นความเปลี่ยนผ่านไปสู่อสังคมนั้นที่รุนแรงมากขึ้นหรือไม่ สังคมไทยจะเป็นสังคมความรู้หรือสังคมเสี่ยงตลอดมากขึ้น ผมตั้งคำถามตรงนี้เพราะว่าถ้าเราพูดถึงพื้นที่ความรู้ ถ้าทุกท่านเห็นตรงกันว่าพื้นที่ความรู้เป็นเรื่องใหญ่ แต่ปัญหาคือว่าเวลาเราพูดถึงเรื่องนี้ยังมีการตั้งคำถามว่าแล้วใครคือมิตรใครคือศัตรู ถ้าเรายังอยู่ในโจทย์ของการเมืองเก่าที่ถามหามิตร-ศัตรู แต่โจทย์ของการเมืองเรื่องความรู้มีลักษณะอย่างไรที่แตกต่างจากการเมืองเรื่องของอำนาจ นี่ก็เป็นประเด็นที่จะโยงกับความคิดที่ว่า คือถ้าคิดไม่เหมือนก็คือก่อการร้าย ถ้าคิดไม่เหมือนก็คือศัตรู ถ้าคิดเหมือนก็คือพวกเดียวกัน ถ้าถกกันแต่ติดกับอยู่อย่างนี้แค่นี้ก็คงจะไม่สามารถสร้างอนาคตที่จะมีอะไรร่วมกันได้

ประการที่สาม โจทย์ข้อหนึ่งที่ผมได้จากอาจารย์อานันท์และการถกเมื่อก็คือ เราอยากเห็นพื้นที่ของความรู้ที่มีการปฏิสังสรรค์ ปะทะสังสรรค์ ส่วนนี้เอง ผมคิดว่าปัจจุบันเราอยู่ในส่วนที่เราห่วงใยตรงกันในประเด็นถัดมา แม้ว่าเราพูดถึง “คำใหม่ๆ” ว่าสังคมความรู้ แผนฯ 11 พูดถึงสังคมความรู้ เศรษฐกิจสร้างสรรค์ ฯลฯ แต่ดูเหมือนว่าประเด็นที่พูดยังเป็นประเด็นที่คุ้นเคยกันอยู่แล้ว ไม่ได้มีอะไรสำคัญ ดังนั้นจึงต้องสนใจข้อที่พูดกันว่า “เปิดประเด็น” คือเปิดพื้นที่ให้พูดเรื่องสำคัญได้ หรือ “เปิด” พื้นที่ให้หลายฝ่ายมาช่วยมองเรื่องเดียวกัน และ “ใครมีสิทธิเปิดประเด็นและปิดประเด็น”

ประเด็นใครมีสิทธิ ใครมีอำนาจปิดประเด็นหรือเปิดประเด็น ในการมีความรู้ร่วมกันในสังคมไทยและสังคมโลก อาจารย์ยุคนี้ใช้ตอนหนึ่งว่าอำนาจดิบ พุดถึงองค์กรใดองค์กรหนึ่ง มันมีอำนาจที่อาจจะพูดได้ว่ามีเครื่องมือ มีอาวุธก็ได้ แต่ก็มีอำนาจอีกชนิดที่ไม่ใช่อำนาจทางกายภาพ แต่เป็นอำนาจที่ทำให้คนอย่างน้องก้านฐปเจอุบสรรคจนเข้ามหาวิทยาลัยไม่ได้ แม้ว่าเด็กคนนี้จะเก่งอย่างไรก็ตาม แต่พอมีกลุ่มที่จับจ้องรู้ว่าเธอพุดจาไปในแนวที่ไม่ถูกไม่ควรจึงแสดงอำนาจว่าคนนี้ไม่ควรจะได้เข้ามหาวิทยาลัย อันนี้ก็เป็นอำนาจอีกชนิดหนึ่ง ไม่ใช่อำนาจดิบ แต่เป็นอำนาจจอดี

ประเด็นที่อยากตั้งตรงนี้คือ ถ้าเราจะขับเคลื่อนเวทีความรู้ อยากให้เกิดพื้นที่ความรู้ อำนาจอะไรที่จะช่วยเราเปิดพื้นที่ความรู้ได้ คุณจะอิงอำนาจดิบ อำนาจอาวุธเพื่อให้สังคมมีสติร่วมกันจะได้หรือ หรือว่า คุณจะอิงอำนาจอะไรที่ชวนให้เกิดสติและปัญญาทำให้เกิดการตรวจสอบ ช่วงเขานี้ก็คืออยากเห็นการถกกันเพื่อให้เกิดอำนาจสติ อำนาจที่ไม่ใช่อำนาจของการใช้อาวุธ ผมพุดแบบนี้คือนึกไม่ออกว่าถ้าประเทศเราถกไปจะเหลือแค่คนสองฝ่ายคน 2 สี มันมีคนซึ่งไม่ใช่ 2 สีอีกมาก ผมปรารถวันนี้เพื่อที่จะให้เห็นว่า มันคับแคบเกินไปสำหรับวงการสังคมวิทยา บ้านเราที่จะมานั่งถกกันว่าคำตอบคือสีแดงหรือสีเหลือง แต่โจทย์อาจจะแฝงอยู่ในคำตอบของคนเหล่านี้ที่เขาพุดกัน อาจจะอยู่กับกันมากกว่านั้นด้วยซ้ำไป นี่เรายังไม่ได้คิดร่วมกันและไม่ได้แสดงความห่วงใยใดๆ ร่วมกัน และยังไม่ได้พุดถึงความทุกข์ร่วมกันเลย เรื่องคนเจ็บคนตายในเหตุการณ์เป็นใครและลูกหลานเขาจะอยู่กับอย่างไร เราไม่มีความรู้สึกทุกข์ร่วมกันได้เลยหรือ

ประการที่สี่ สังคมวิทยากับอนาคตความเสี่ยงของสังคมไทย ผมไม่ได้คิดว่าอาจารย์ยังยุทธเยี่ยงเรื่องคนไม่มีการเรียนหนังสือ ผมฟังดู

อาจารย์ห่วงใยเรื่องความเร็วของการเปลี่ยนแปลง คือ speed ของการเปลี่ยนแปลงยุคโลกาภิวัตน์ ทั้งเศรษฐกิจและด้านอื่น มันทำให้หลายคนร้อนใจมาก ความรู้สึกเร่งรัดนี้ทำให้คนหลายคนรู้สึกว่า ถ้าไม่ทำอย่างที่เราคิดมันเป็นคนชั่ว มันไม่ดี ทำอย่างนี้คล้ายกับพวกเรามันดี คำตอบมันอยู่แค่นี้ คำตอบสำเร็จรูปที่พร้อมจะตอบคืออะไรถูกอะไรผิด โลกก็ร้อนอยู่แล้วจิตใจผู้คนในสังคมมันร้อนเข้าไปด้วย วิชาสังคมวิทยา มานุษยวิทยาที่มาจัดคุยกัน ณ ที่นี้ พอจะมีส่วนช่วยให้สังคมเราเยือกเย็นลงในการพิจารณาเรื่องร้อนๆ ได้หรือไม่ โดยที่เราไม่เข้าไปเป็นคนซึ่งเป็นผู้ตายด้วยการมองของตนเอง แต่มันยากเพราะว่าเราล้วนเป็นมนุษย์ปุถุชน ดังนั้นจึงมีคำว่าจินตนาการ ถ้าเราไม่สนใจจินตนาการก็คือเราเชื่อมั่นระดับการใช้ความคิด ตอบด้วยความคิดของเราเอง

ผมคิดว่าคำตอบของจินตนาการใหม่ก็คือ ชวนให้หลุดพ้นจากกับดักเดิมที่บอกว่าแค่มิตรหรือศัตรู แค່ฝ่ายถูกหรือฝ่ายผิด แค่สีแแดงหรือสีเหลือง แต่เราอยากเห็นปฏิสัมพันธ์แม้นคนที่ต่างสี คนที่ไม่รู้ว่าสีไหนเป็นสีไหนจนงงไปหมด เขวาชนแค่จะสอบเข้ามหาวิทยาลัยก็ถูกยึดเยียดให้เป็นสีไปและถูกตัดสินอนาคตไปแล้ว และเดี๋ยวนี้ก็มีมากขึ้น speed ของสื่อสารออนไลน์ที่เราเองตามไม่ทันเร่งให้มีปัญหาตามมา สังคมไทยจะเป็นสังคมความรู้หรือเป็นสังคมความเสียงกันแน่ สังคมไทยจะขับเคลื่อนด้วยอำนาจชนิดไหน อำนาจดิบ หรืออำนาจความรู้หรืออคติ พูดอีกอย่างหนึ่งคือสังคมไทยจะขับเคลื่อน ถ้าไม่ด้วยอำนาจอาวุธ อำนาจการบีบบังคับ หรือไม่ขับเคลื่อนด้วยความเกลียดชัง ความหลงด้วยความดีของกลุ่มของพวกเขาเอง สังคมไทยจะไปข้างหน้าได้อย่างไร ผมอยากชวนให้เห็นว่า เราอยู่ในกับดักที่หนักล้นมาก กับดักซึ่งคนคิดว่ามีคำตอบอยู่แล้วสำหรับอนาคต ทั้งๆ ที่เรายังไม่มีคำตอบเลยในโลกที่เปลี่ยนแปลงไปรวดเร็วขนาดนี้ โลกที่เปลี่ยนขนาดที่มีกลุ่มคนอีกกลุ่มมากมายที่ไม่รู้จัก ไม่ว่าจะเรียกว่าอะไร หรือไม่มีชื่อเรียกก็ตาม

เพราะนั่น โจทย์แห่งจินตนาการของสังคมวิทยา คือ เราจะเป็นส่วนหนึ่งของการเพิ่มความเสถียรให้กับสังคมไทย โดยความเชื่อว่าการชนะศัตรูก็คือชัยชนะของสังคมไทยอย่างนั้นหรือ หรือว่าสังคมไทยต้องการการมีสติและการรู้สึกชนะอคติและความไม่รู้เท่าทันปัญหาที่ตัวเองเผชิญอยู่ รู้เท่าทันหรือว่าสตินี้ เป็นสิ่งที่เรียกร้องว่าสังคมวิทยาจะช่วยได้หรือไม่ ไม่เช่นนั้นแล้วสังคมไทยย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะตกเป็นเหยื่อของสถานการณ์ เหยื่อสถานการณ์ที่รู้สึกว่ามีคนสองพวกเท่านั้น แล้วปัจจุบันก็ดูเหมือนบรรยากาศจะเป็นเช่นนั้นอยู่ไม่น้อย เราจะช่วยได้หรือไม่ วงการสังคมวิทยาเราจะมีส่วนได้อย่างไร เราก็ไม่มีคำตอบเหมือนกัน แต่ผมคิดว่าการถกด้วยความจริงใจ ด้วยความรู้สึกห่วงใย แต่เรารู้สึกว่าตัวเองจะต้องชวนให้คนรู้สึกร่วมกันมากขึ้น แล้วเห็นสิ่งหลายสิ่งที่เราต้องเอาวิชาเข้ามาช่วย เพราะสังคมไม่ใช่ใครคนใดคนหนึ่ง สังคมเป็นกลุ่ม สังคมก็ไม่ใช่กลุ่มเดียว เป็นกลุ่มหลายกลุ่ม มีทั้งเมืองและชนบท หน้าที่ก็เปลี่ยนไปมากเช่นที่หลายๆ ท่านชวนให้คิด

จุดนี้เองทั้งๆ ที่เราเองพูดถึงความรู้ แต่เราต้องตรวจสอบตัวเอง เราจะมีส่วนช่วยลดความเสี่ยง เปิดพื้นที่ ใช้การสติในการพิจารณาร่วมกันมากขึ้น หรือไม่นักวิชาการอย่างเราก็อาจจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของการเพิ่มความเสถียรในการดับเครื่องชน ชวนให้มีการประนามกันมากขึ้น แก้ไขปัญหาด้วยการกล่าวโทษและประลองกำลังกันมากขึ้น แม้ว่าจะคิดแตกต่างกันก็มีความเห็นแตกต่างกันก็ตาม ความหวังอยู่ที่ “อำนาจของความรู้” และ “อำนาจของสติร่วมกันในสังคม” มีส่วนร่วมในงานวันนี้ ทำให้เราได้มองเห็นว่าโจทย์ที่สังคมไทยเราเจอ หลายอย่างเรายังไม่คุ้นเคยมากนัก แต่เราตระหนักว่าเราเองอยู่ในสภาวะที่มีความเสี่ยงร่วมกัน แต่ความเสี่ยงอันนี้ส่วนหนึ่งก็มาจากคนที่ตั้งใจดีแต่ไม่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ กับผลลัพธ์ของการกระทำตามความตั้งใจดีของตัวเอง ซึ่งเหล่านี้เราชวนกันให้ปฏิสัมพันธ์ ให้ปะทะสังสรรค์ แต่เหนือไปกว่านั้นทุกคนคงเห็น

ตรงกันว่า เจ็อนโซใดๆ ที่จะช่วยให้เราเปิดพื้นที่ความรู้ เกิดพื้นที่ของสติ
ร่วมกันได้ เจ็อนโซเหล่านั้นเราจำต้องช่วยกันส่งเสริมกันให้มากขึ้น และ
ตอนปลายจะช่วยกันถกในเชิงวิธีวิทยา

ในนามของผู้จัดขอขอบคุณท่านผู้เสนอบทความ ท่านผู้ถกเถียง
และทุกท่านที่ช่วยบรรยากาศให้เราคิดจนเกิดประเด็นต่อเนื่องไปต่อ
ขอขอบคุณ

การนำเสนอบทความเรื่อง
“วิธีคิดวิทยาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
เพื่อรับมือกับความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่”

โดย

รศ.ดร.ชาย โพธิ์สีตา

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ให้ความเห็นต่อบทความ โดย

รศ.ดร.นภาพรณ์ ทะวานนท์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

รศ.ดร.นวลน้อย ตรีรัตน์

คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดำเนินรายการ โดย

รศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

สศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล

ขอต้อนรับวิทยากรทั้ง 3 ท่าน ก่อนอาจารย์ชายจะเริ่ม ในเอกสารที่แจกนอกจากบทความหลักของอาจารย์อานันท์และอาจารย์ชายแล้ว เรายังมีบทความของอาจารย์สุริชัยเรื่อง *การเมืองกับความเสี่ยงอันตราย: ท่ามกลางทิศทางการมุ่งสู่การปรองดองและปฏิรูป* ถัดมาเป็นบทความของอาจารย์นภภรณ์ซึ่งเคยตีพิมพ์วารสารสังคมลุ่มน้ำโขงคือ *วิธีการศึกษาเรื่องเล่า: จุดเปลี่ยนของการวิจัยทางสังคมศาสตร์* ต่อมาเป็นบทความเมื่อไม่นานเป็นบทความแปลชื่อ *ทำไมบทบาทของปัญญาชนสาธารณะจึงเสื่อมถอยลง?* เขียนโดย เบน แอนเดอร์สัน แปลโดยคุณภักวดี วีระภาสพงษ์ น่าสนใจว่าในประเทศบทบาทปัญญาชนสาธารณะเสื่อมถอยลงในสายตาอาจารย์เบน แต่ปัญญาชนสาธารณะถ้าอ่านจากบทความแล้ว รวมถึงไม่ใช่เฉพาะนักวิชาการเท่านั้น เพราะอาจารย์พูดถึงอภิชาติพงษ์ซึ่งสร้างภาพยนตร์เรื่องลุงบุญมีระลึกชาติ ที่ได้รับรางวัล ซึ่งมีคนจำนวนหนึ่งดูแล้วไม่รู้เรื่องนั้นเป็นความสำเร็จของคุณอภิชาติพงษ์

บทความสุดท้าย “ความรู้” ในแบบสมเกียรติ ตั้งโน้ม แห่งมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน อาจารย์สมเกียรติเพิ่งเสียชีวิตไปเมื่อเดือนที่แล้ว ท่านก็เป็นคนที่ทำงานแปลตลอดชีวิต อย่างน้อยต้องแปลอย่างต่ำวันละ 6 หน้า เรื่องการแปลก็เป็นการสร้างความรู้อย่างหนึ่ง ในวงของกรมการสาขาสังคมวิทยาเอง เราก็คุยเรื่องนี้กันพอสมควรว่า เราควรจะมีการสร้างงานแปลหรือไม่ เพราะว่าสังคมในหลายประเทศไม่ว่าจะเป็นญี่ปุ่นหรือไต้หวัน เน้นการแปลมากในการที่จะเอาความรู้จากที่อื่น เพื่อที่จะมาสร้างต่อในสังคมของตัวเอง ในสังคมของประเทศไทยเราอาจจะขาดเรื่องพวกนี้ บทความพวกนี้นำมาเสริมให้เห็นว่าจริงๆ แล้วพวกเราทุกท่านก็สามารถจะเป็นบุคคลที่สามารถจะสร้างความรู้ได้ แต่กระบวนทัศน์ในการแสวงหาความรู้ของท่านนั้น เดิมที่ท่านเคยทำ แล้วทุกท่านในห้องนี้ก็ต้องเคยทำวิจัย ทำงานที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างความรู้ ลองดูสิว่า กระบวนทัศน์จะตกอยู่ในสิ่งที่อาจารย์ชายกำลังจะนำเสนอต่อไปนี้หรือไม่

“กระบวนการค้นกับการแสวงหาความรู้ ทางสังคม”

รศ.ดร.ชาย โพธิ์สีตา

ผมขอเริ่มด้วยการสารภาพอะไรสักเล็กน้อย คือเวลาที่อาจารย์ส่งเรื่องให้ผมมาให้เขียนเรื่องนี้ ผมตีโจทย์อยู่นานดีไม่ค่อยแตก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง research conceptualisation จะเขียนอย่างไร คิดอยู่นานก็เลยคิดว่าเอาวิธีคิดของคน วิธีมองโลกมองความเป็นจริงของคนมาเขียนดูว่าจะเป็นอย่างไร เมื่อคิดได้ดังนี้ ก็คิดไปถึงเรื่องกระบวนการค้น ชื่อของบทความนี้ก็เลยไม่ตรงกับที่ทางผู้จัดตั้งไว้แต่แรก ผมตั้งชื่อบทความว่า “กระบวนการค้นกับการแสวงหาความรู้ทางสังคม” ตัวบทความมีอยู่ในเล่มแล้ว ผมจะสรุปประเด็นเหล่านั้นสั้นๆ บางอย่างอาจจะไม่ตามนั้นทั้งหมดถือว่าเป็นของแถมก็แล้วกัน

ก่อนอื่น ผมจะขอจำกัดตัวเองมาอยู่ที่เรื่องการทำวิจัย ถ้าการวิจัยเป็นการแสวงหาความรู้ คำถามคือ ความรู้คืออะไร ก็ตอบยาก พจนานุกรมก็ตอบไม่หมด มันคือความจริงหรือไม่ สมมติว่าเรายอมรับว่าความรู้กับความจริงมันเป็นสิ่งเดียวกัน อะไรที่มันไม่จริง มันยังไม่ใช่ความรู้ ก็ถามต่อไปว่าจริงอย่างไร จริงของใคร ถ้าฟังเมื่อเช้านี้ ความจริงมีได้ตั้งหลายแบบหลายอย่าง เพราะว่าความจริงมันไม่ได้มีอยู่แล้วให้เราไปขุดๆ แล้วก็ดึงออกมาเหมือนกับเราไปขุดแร่ ล้างเอาดินเอาโคลนออกไปเอาแต่ตัวแร่ออกมา ไม่ใช่อย่างนั้น ความจริงความรู้มันสร้างขึ้นมาจากได้ฟังอาจารย์อ่านหนังสือแล้วผมก็ยังซาบซึ้งอยู่ มันเป็นสิ่งที่ต้องสร้างขึ้นมาก เป็นสิ่งที่มี concept ใหญ่คือ knowledge space ตรงนั้นคือที่ๆ คนจะไปสร้างความรู้ นักวิจัยกับคนที่ถูกวิจัยจะไปสร้างความรู้กันตรงนั้น

ถ้าเราทำวิจัยเพื่อหาความจริงและเพื่อหาความรู้ มันมีคำถามตามมาทันทีเลยว่า **ความจริง ความรู้คืออะไร** เราจะมองมันว่าอะไรเป็นความจริงเป็นความรู้ ไม่ต้องถามก็ได้ว่าทำไมเราจึงมองความจริงความรู้เป็นอย่างนั้น เพราะว่าเรื่องนั้นมันจะโยงไปถึงความเชื่อ ถึงเป็นโจทย์เชิงทฤษฎีมากขึ้น

ประเด็นที่สอง ในฐานะที่คุณเป็นคนแสวงหาความจริงความรู้ **คุณควรจะวางตัวคุณอย่างไร กับคน หรือกับสิ่งที่คุณจะไปแสวงหาความรู้** คุณจะทำตัวเป็นเหมือนคนที่ไปขุดหาแร่ ไม่สนใจว่าจะพินดินไปอย่างไร จะพินดินไม่ไปอย่างไร เพราะคุณสนใจเอาแร่อย่างเดียว คุณเอาแร่มาแล้วล้างๆ แล้วก็เอาไป หรือว่าคุณจะมีความสัมพันธ์สแนมกับคนที่คุณไปเอาความรู้จากเขา หรือไปสร้างความรู้กับเขา ถ้าคุณเชื่อว่าความรู้เป็นสิ่งสร้างขึ้น อันนี้เป็นอีกประเด็นหนึ่ง

ประเด็นสุดท้าย ถ้าคุณมองความจริงความรู้เป็นอย่างนี้ **คุณจะใช้วิธีอะไร อย่างไร** คุณถึงจะได้ความจริงความรู้ที่ดีที่สุด

ทั้ง 3 ประเด็นนี้เป็นประเด็นสำคัญมากในการแสวงหาความรู้ เราจะเรียกว่าการวิจัยหรืออะไรก็ได้ ซึ่งผมหมายถึงคำเดียวกัน หนังสือหลายๆ เล่มหลังๆ นี้ ไม่ได้ใช้คำว่า research เท่าไร ใช้คำว่า inquiry เป็นการแสวงหาความรู้ ซึ่งเหมาะดีมากกับการเปลี่ยนแปลงในสมัยนี้ ผมคิดอย่างนั้น ทั้ง 3 เรื่องนี้ถ้าว่ากันตามเนื้อผ้าจริงๆ แล้ว ลักษณะของคำถามมันมีเชิงปรัชญาปนอยู่มาก แต่ว่าผมไม่ใช่นักปรัชญาและไม่ใช่นักทฤษฎีความรู้ ไม่ใช่คนมีความรู้เรื่องปรัชญาที่วาดด้วยความรู้ knowledge philosophy ผมจะไม่ลงลึกไปทางนั้น แต่ว่าจะดึงเข้ามาสู่เรื่องของ concept หนึ่งที่ผมใช้เป็นชื่อเรื่องของบทความคือคำว่า **กระบวนทัศน์**

ต้องถามกันนิดหนึ่งว่ากระบวนทัศน์คืออะไร มีคนนิยามคำนี้มาก แต่ว่าถ้าจะย้อนกลับไปหาคนที่ทำให้คำนี้มีชีวิตชีวขึ้นมาในวงการศาสตร์

ทั้งหลายใครๆ ก็ยกให้คนที่ชื่อ Thomas Kuhn ในทศวรรษที่ 1960 เขามีผลงานของเขาครั้งแรกชื่อ The structure of scientific revolution และพิมพ์ต่อมาหลายครั้ง แล้วคำนี้ก็ติดตลาดมาช่วงศตวรรษที่ 1960, 1970, 1980 เกือบจะย่นนานเกี่ยวกับ concept นี้ ตัว Thomas Kuhn เป็น philosopher of science เป็นนักฟิสิกส์ แต่ว่าสิ่งที่เขาเขียนในทางฟิสิกส์ในทางวิทยาศาสตร์กลับเป็นที่เถียงติดตลาดในด้านสังคมศาสตร์มาก เพราะตอนนั้นในทางสังคมศาสตร์กำลังเริ่มสนใจประเด็นนี้ อาจารย์ยอนันท์อาจจะช่วยเติมตรงนี้ได้เพราะอาจารย์อ่านมามาก

สังคมศาสตร์เริ่มแข่งกับวิธีหาความรู้แบบรับเอามาใช้จากทางวิทยาศาสตร์ คือวิธีหาความรู้เชิงตัวเลข เชิงทดลอง เชิงมองว่าความรู้ความจริงมันอยู่ที่นั่นเดี๋ยวลไปหาให้พบ หามาได้จะมีลักษณะคล้ายๆ กับเป็นกฎเกณฑ์อะไรสักอย่างและใช้ได้ทั่วไป ถ้ามันจริงที่นี้มันจริงทั่วโลกจริงทุกแห่งที่เหมือนกับที่นี้อะไรอย่างนี้ ความรู้แบบนั้นมันมีมานาน รากเหง้าของมันจริงๆ โยงไปถึงสมัย enlightenment คือยุคสว่าง ศตวรรษที่ 16-17 มันเฟื่องฟูแล้วมันเกี่ยวก้อยกันมากับ empiricism คือทฤษฎีที่เชื่อว่าความรู้ต้องประสบได้ต้องประจักษ์ได้ ถ้าอะไรที่สัมผัสไม่ได้มันไม่ใช่ความรู้

บางคนมองว่ากระบวนทัศน์มันคือโลกทัศน์ เป็นวิธีมองโลก คุณคิดว่าโลกมันเป็นอย่างไรในสายตาของคุณ หรือว่าบางคนก็คิดไปถึงวิธีการที่คนในชุมชนหนึ่ง ในสังคมหนึ่ง ในแวดวงหนึ่งใช้ในการตัดสินใจ ถูกผิด ใช้ได้ใช้ไม่ได้ของการกระทำต่างๆ บอกว่ามันเป็นกรอบในความคิด ในคำอธิบายอะไรประมาณนั้น บางคนก็มองง่ายๆ ว่ามันเป็นความเชื่อพื้นฐานที่ใช้ไปในแนวทางในการจะทำ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำทุกๆ ไปในชีวิตประจำวัน หรือในการกระทำ เช่น การแสวงหาความรู้ คุณต้องมี

ความรู้อะไรสักอย่างหนึ่งข้างหลังคุณถึงอยากจะรู้เรื่องนั้น คุณถึงถามคำถามแบบนั้น อันนั้นเป็นเรื่องกระบวนทัศน์

สรุปตรงนี้ว่ากระบวนทัศน์มันทำหน้าที่ 2 อย่างในเวลาเดียวกัน คือ หนึ่ง ทำหน้าที่วางกรอบสำหรับใช้อ้างอิงหรือใช้ประเมินการกระทำของเราว่าถูกหรือใช้ได้หรือไม่ เช่น วิธีคิดของอาจารย์อานันท์มานาน เรื่องป่าชุมชน ที่ว่ามันไม่ได้เป็นเรื่องเชิงเดี่ยว มันซับซ้อนมาก วิธีคิดแบบนี้มันเป็นตัวให้เราอ้างอิง ถ้าทำแบบนี้แล้วมันจะถูกกับแนวความคิดหรือความเชื่ออย่างนี้หรือไม่ หรือถ้าเราทำไปแล้วเราจะประเมินว่าอันนี้ที่เราทำใช้ได้หรือไม่ เราก็ไปจับกับความเชื่ออันนั้น อย่างนี้มันเป็นกระบวนทัศน์ ในขณะที่เดียวกันอีกสิ่งหนึ่งที่กระบวนทัศน์ทำคือ มันชี้ช่องทาง มันไต่ถามว่าคุณจะทำอย่างนี้คุณควรจะทำแบบนี้ ใช้วิธีแบบนี้ ดำเนินการอย่างนี้ สรุปว่า กระบวนทัศน์ทำหน้าที่ 2 อย่างไปพร้อมกัน

ขอหมายเหตุตรงนี้นิดหนึ่งว่า อย่าไปสนใจนิยามกระบวนทัศน์ว่า มันจะนิยามอย่างไรมากนัก เพราะว่าแม้ตัว Thomas Kuhn เองในหนังสือ The structure of scientific revolution มีคนจะไปพยายามแกะรอยดูว่านิยามของเขาคืออะไร เพราะเขาไม่นิยามไว้ชัดเจนที่ไหนสักแห่งหนึ่งเลย คนที่พยายามทำนั้นเขานับได้ถึง 21 ความหมาย

เท่าที่ผมอ่านพบมา ผมสรุปได้ว่ากระบวนทัศน์เป็นความเชื่อ วิธีการ หรือโลกทัศน์ และมันเชื่อมโยงอยู่กับทฤษฎี แต่มันเองมันไม่ใช่ทฤษฎี คือเราเอากระบวนทัศน์ไปอธิบายอะไร เหมือนเราเอาทฤษฎีไปอธิบาย มันไม่ถูก เพราะว่าทฤษฎีมันทำหน้าที่อธิบายหน้าที่สำคัญของทฤษฎีคือมันอธิบาย และมันสามารถจะพยากรณ์ได้ด้วย ถ้ามันแน่จริง แต่ว่ากระบวนทัศน์มันไม่ได้ทำได้ขนาดนั้น มันเป็นเรื่องที่โยงอยู่กับทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง ก็หมายความว่าถ้าคุณมีทฤษฎีแบบนี้ก็แปลว่ากระบวนทัศน์ในการมองโลกของคุณเป็นอย่างนี้ ความเชื่อของคุณเป็นอย่างนี้

เท่านั้นเอง ถ้าเช่นนั้นก็ต้องแปลด้วยว่ากระบวนทัศน์มันมีหลากหลาย เพราะว่าทฤษฎีมีมาก เรื่องเดียวกันคนที่ต่างทฤษฎีกันก็มองเห็นกันคนละด้าน เข้าทำนอง “สองคนยลตามช่อง คนหนึ่งมองเห็นโคลนตม”

อาจารย์ผมคนหนึ่งพูดที่เล่นที่จริง พูดตลกที่ไม่ตลกสำหรับผมว่า “กองขยะมองให้ดีก็มีศิลป์” คนที่มองขยะบางคนอาจจะมองเป็นเงิน เพราะว่าเขามีอะไรอยู่ในใจของเขาแบบนั้น หรือว่าเขาเห็นแบบนั้นจริงๆ บางคนมองเห็นเป็นกองเชื้อโรค มันสิ่งเดียวกันแท้ๆ ถ้าทฤษฎีมีเยอะ กระบวนทัศน์ก็มีเยอะได้ ตรงนี้คือสิ่งที่เราจะต้องมาพิจารณาดูว่า ที่ว่า มันเยอะคืออย่างไร

มีคนพยายามจัดกลุ่มกระบวนทัศน์ออกเป็นหลายๆ กลุ่ม ผมชอบของคนหนึ่งที่เขาจัดไว้ คนนี้มีพื้นฐานเป็นนักการศึกษามาก่อน จำได้ว่าเบื้องต้นเขาเรียนมาทางสถิติ แต่เขาอาจจะเชิงสถิติแล้วก็ข้ามแดนจากสถิติจากตัวเลขมาเป็นนักวิจัยเชิงคุณภาพ เขียนตำราเชิงคุณภาพมากมาย รวมทั้งหนังสือที่ว่าด้วยกระบวนทัศน์คือ The Paradigm Dialog (Egon G. Guba ed. 1990) และมีอีกหลายเรื่อง แต่หนังสือ The Paradigm Dialog เป็นหนังสือที่เขาจัดสัมมนาใหญ่ เชิญนักคิดหลายคนมาแล้ว ก็รวมพิมพ์เป็นเล่ม เขาแบ่งกระบวนทัศน์ไว้เป็น 4 แบบ (หรือกลุ่ม) ผมขอยืมกลุ่มของเขามานำเสนอในที่นี้ คือ

- กระบวนทัศน์แบบ Positivism ผมขอแปลตามราชบัณฑิตยสถานก่อนว่าเป็นปฏิฐานนิยม
- Pospositivism (ปฏิฐานนิยมยุคหลัง)
- Critical theory (ทฤษฎีวิพากษ์) และ
- คตินิยมการสร้าง (Constructivism)

ทั้ง 4 แบบนี้ต่างกันบนพื้นฐานของคำถามหลัก 3 คำถามที่ผมนยกขึ้นมาตอนแรก คือไม่เหมือนกันในเรื่อง (1) ธรรมชาติของความรู้

ความจริง (2) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้แสวงหาความจริง ความรู้ คน หรือสิ่ง เป็นเป้าหมายของการแสวงหาความจริงความรู้ และ (3) เมื่อทั้งสองอย่างไม่เหมือนกันอย่างที่กล่าวมา วิธีการที่ควรใช้ในการแสวงหาความจริงความรู้ก็ไม่เหมือนกัน เราควรใช้เวลาหนึ่งพิจารณากระบวนการทั้ง 4 แบบนี้ ว่าแต่ละอย่างมอง 3 เรื่องที่กล่าวมาก็ใช้อย่างไร

กระบวนการทัศน์แบบที่ 1 Positivism

มีรากเหง้าเชื่อมโยงอยู่กับอารยธรรมทางความรู้ของยุโรปมานาน คือการแสวงหาความรู้เชิงประจักษ์ แล้วความรู้นั้นเป็นความรู้ที่สามารถพิสูจน์ได้ ยืนยันได้ มีลักษณะเป็นภววิสัย หรือเป็น objective ถือว่าความรู้มันมีอยู่แล้ว หน้าที่ของผู้แสวงหาความรู้ ก็เพียงแต่ไปทำหน้าที่เปิดเผยมัน ไป uncover ความรู้ แล้วเอามันมาใช้ประโยชน์ เช่น อาจจะมาใช้ควบคุม ใช้พยากรณ์ หรือมาใช้เพื่อเอาชนะธรรมชาติ ก็ว่ากันไป ลักษณะความรู้แบบนี้เป็นลักษณะความรู้ในสายตาปฏิฐานนิยม คือมองว่าความจริงความรู้มันมีอยู่โดยตัวของมันเอง ไม่ได้เป็นอิสระจากการรับรู้ของมนุษย์ ของนักวิจัย ในทางปรัชญาเรียกทัศนแบบนี้ว่าเป็น สัจนิยม (realism) บางท่านเรียกว่า naive realism ซึ่งพจนานุกรมบางเล่มแปลว่า สัจนิยมสามัญ ดูดี แต่ฟังชื่อภาษาอังกฤษแล้วไม่ค่อยดีเลย คือเป็นสัจนิยมที่อูๆ ตรงไปตรงมาอย่างนั้นเลย

ถ้ามองความจริงเป็นอย่างนั้น ก็ต้องบอกว่าเป้าหมายของการแสวงหาความจริงความรู้ก็คือ ค้นหา แล้วบทบาทของผู้ค้นหาก็ต้องทำตัวเองให้ปราศจากอคติ อารมณ์ ความรู้สึกใดๆ ทั้งสิ้น ไม่ต้องเอาอะไรไปเกี่ยวข้อง คือพยายามให้ได้ความรู้แบบบริสุทธิ์อย่างนั้นมาเท่านั้น แล้ววิธีวิทยาที่คุณจะไปเอาความรู้มาได้ คุณก็ต้องใช้วิธีที่คุณสามารถจะควบคุมได้ว่ามันจะต้องไม่เกิดอคติ มันจะต้องเป็น objective จริงๆ การ

ทำแบบนี้ทางวิทยาศาสตร์อาจจะทำได้ เพราะว่าเขาคดลองในห้องแล็บก็ได้ คือการหาความรู้สามารถจะควบคุมได้ทุกอย่างในห้องแล็บ แต่มันก็เป็นการ man made control มันไม่ธรรมชาติ สังคมศาสตร์ไม่ใช่อย่างนั้น ตรงนี้คือปัญหา

อันที่จริงสังคมศาสตร์ก็พยายามจะใช้อย่างนี้นานาน คนที่ทำให้แนวคิดอย่างนี้เป็นที่ยอมรับในสังคมศาสตร์ หรือว่ามีอิทธิพลให้นักสังคมศาสตร์รุ่นหลังๆ ทำตามพูดตาม เข้าใจว่าจะเป็น Auguste Comte (1798-1857) นักปรัชญาฝรั่งเศสเมื่อศตวรรษที่ 19 ที่บอกว่าสุดยอดของ science คือ positivism เพราะว่าการศึกษาแบบนี้จะได้ความรู้บริสุทธิ์ แม้ social science ก็ต้องเป็นอย่างนั้น มีท่านผู้รู้ท่านหนึ่งพูดถึงกระแสที่แรงของ positivism ในศตวรรษที่ 19 ว่ากระแสนั้นมันแรงมาก ถึงขนาดที่แม้กระทั่งวิชาที่เป็นมนุษยศาสตร์ก็ต้องพยายาม identify ตัวเองว่าไปเป็น science เป็น positivist จึงไม่แปลกที่สังคมศาสตร์ทุกวันนี้ พยายามจะพูดว่าวิธีการของฉันเป็น scientific method คือเป็นวิธีวิทยาศาสตร์ โดยตัวมันเองนั้นไม่ใช่วิทยาศาสตร์ แต่เอาวิธีการวิทยาศาสตร์มาใช้

ที่ผมใช้เวลาไปกับ positivism นาน ก็เพราะว่าอันอื่นเป็นปฏิกิริยาต่ออันนี้ทั้งนั้น

กระบวนทัศน์แบบที่ 2 Postpositivism

พอต่อมาถึงปฏิฐานนิยมยุคหลัง หรือ Postpositivism อันนี้เริ่มจริงๆ เมื่อไรก็ยังไม่ทราบแน่ไม่ได้ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คนอย่าง Karl Popper (1902-1994) ซึ่งประกาศว่าเขาเป็นคนฆ่า positivism ด้วยตัวเขาเอง เขาเสนอว่า positivism ใช้ไม่ได้กับสังคมศาสตร์ เพราะฉะนั้นควรจะใช่วิธีใหม่ แต่ว่า postpositivism เอง

ก็ยังเชื่อในธรรมชาติความจริงความรู้แบบเดียวกับ positivism เพียงแต่ว่ายอมรับว่า เราไม่สามารถเข้าถึงความจริงความรู้ได้แบบที่เป็น objective ได้ เพราะมนุษย์มีข้อจำกัดของในการรับรู้และประสาทสัมผัส

การที่ยอมรับว่าเราไม่สามารถเข้าไปถึงความรู้ ที่เป็น objective อย่างแท้จริงได้นั้น ก็เท่ากับว่า postpositivism ทำการปรับปฏิฐานนิยมให้มัน “soft” ลง หรืออีกนัยหนึ่งวิพากษ์จุดยืนเกี่ยวกับธรรมชาติของความจริงมากขึ้น และวิพากษ์วิธีการที่ตัวเองใช้ในกระบวนการแสวงหาความรู้มากขึ้นด้วย นี่เป็นจุดยืนของ postpositivism มันมีความเปิดกว้างมากขึ้นในแง่ของวิธีวิทยา คือจริงๆ แล้วก็ค่อนข้างจะเอียงมาทาง qualitative มากขึ้น แต่ก็ยังยึดกระแสหลัก คือเชิงปริมาณอยู่ เพียงแต่ว่าเปิดพื้นที่ให้ qualitative มากขึ้น เปิดพื้นที่ให้การใช้วิธีผสมผสาน

กระบวนการทัศน์แบบที่ 3 Critical Theory

กลุ่มทฤษฎีวิพากษ์ น่าสนใจสำหรับเราในปัจจุบันมาก ทฤษฎีวิพากษ์มีอะไรบ้างผมคงไล่ไม่หมด อย่าง feminist theory ก็ใช่ neo-Marxism ผมก็คิดว่าใช่ cultural studies ในฐานะที่เป็นทฤษฎีผมก็คิดว่าใช่ เข้าใจว่ามีหลายชื่อในกลุ่มนี้ แต่โดยรวมๆ ทฤษฎีกลุ่มนี้มีลักษณะร่วมบางประการ ไม่ได้หมายถึงรวมทุกข้อ แต่รวมในบางข้อหรือหลายข้อ ตัวอย่างของลักษณะร่วมเช่น คัดค้าน ค้านแนวทางของปฏิฐานนิยมกระแสหลักทุกรูปแบบ คือไม่ได้มองโลกแบบปฏิฐานนิยม

จุดมุ่งหมายของทฤษฎีวิพากษ์ ไม่ว่าจะ เป็น feminist หรืออะไรก็ตาม อยู่ที่การขจัดลัทธิครอบงำ ลัทธิเชิงเดี่ยว ลัทธิควบคุม กดขี่ การเอารัดเอาเปรียบทั้งหมดเลย อันนี้เป็นลักษณะของทฤษฎีวิพากษ์ นอกจากนั้นยังถือว่าการครอบงำการกดขี่คนอีกกลุ่มหนึ่ง ทฤษฎีกลุ่มนี้เชื่อว่ามันมีรากเหง้าอยู่ในโครงสร้างของสังคม ความกดขี่ความครอบ

ครองความเอารัดเอาเปรียบทั้งหมดนี้ ทฤษฎีวิพากษ์เชื่อว่ามันผลิตซ้ำตัวมันเองได้ โดยผ่านสิ่งที่เรียกว่า false consciousness ผมขอเรียกว่าจิตสำนึกที่ผิด แต่ว่ามันสามารถจะแก้ได้ด้วยสิ่งที่เรียกว่า true consciousness พุดง่าย ๆ คือในการทำวิจัยในการแสวงหาความรู้จะต้องมุ่งที่จะยกระดับ false consciousness ให้กลายเป็น true consciousness เพื่อที่จะให้เกิดความเปลี่ยนแปลง เพื่อที่จะบริหารจัดการถูกกดขี่ เอารัดเอาเปรียบ ครอบครัวพวกนั้น

ลักษณะอีกอันหนึ่ง ทฤษฎีวิพากษ์เชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงการสลัดออกไป หรือปลดแอกจากการกดขี่พวกนั้น จะทำได้ก็แต่โดยคนที่ถูกกดขี่ หรือคนที่ถูกเอารัดเอาเปรียบเท่านั้น เหมือนอย่างเรื่องป่าชุมชนที่ท่านอาจารย์อานันท์ได้พูดให้เราฟังมาแล้ว เรื่องป่าชุมชนนั้นคนที่อาศัยอยู่ในป่าและถูกเอารัดเอาเปรียบเท่านั้น คือคนที่พยายามหาทางสลัดออกจากการเอารัดเอาเปรียบในเรื่องนี้ คนที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มนั้นจะมีสักกี่คนที่นึกถึง คนทำไร่เลื่อนลอย ใครสักกี่คนจะยอมรับว่าเป็นปัญหาของเขา เว้นเสียแต่ว่าการทำไร่เลื่อนลอยจะทำให้เขาขาดน้ำ ถ้าอย่างนั้นเขาจะเดือดร้อนแน่ แต่ว่าการจะเปลี่ยนอะไรก็ตาม ทฤษฎีวิพากษ์ไม่เคยเชื่อว่าการเปลี่ยนจะต้องมาจากพระเอกขี่ม้าขาว อยุ่ๆ วันหนึ่งก็ทำรัฐประหารมันไม่ใช่อย่างนั้น ยอมให้คนจำนวนมากเสียสละเสรีภาพแล้วก็เปลี่ยนแปลง อันนั้นไม่ใช่แนวทางของทฤษฎีวิพากษ์โดยทั่วไป

โครงสร้าง (structure) กับ agency เป็นประเด็นหนึ่งที่ทฤษฎีวิพากษ์พูดถึง 2 อย่างนี้มีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ Guba บอกว่า มันมีความสัมพันธ์กันเชิงวิพากษ์ คือในแง่หนึ่งโครงสร้าง มันเหมือนกับว่ามันมามีอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตของ agency หมายถึงอย่างตัวเราทุกคนทั้งหลายที่จะทำการเปลี่ยนแปลง ในแง่หนึ่งถ้าเรามีความรู้เรื่อง structure เราก็สามารถเปลี่ยน structure ได้ เพราะฉะนั้นมันมีลักษณะโครงสร้างไม่ใช่ทางเดียว มันเป็นทางกลับได้

ผมพูดถึงลักษณะของทฤษฎีวิพากษ์เพื่อให้มองเห็นว่า กระบวนทัศน์ของกลุ่มนี้มันจะมีลักษณะ “political” มีความหมายว่าการทำวิจัยมีเป้าหมายเพื่อที่จะปลดปล่อย หรือว่า liberate คนที่ถูกกดขี่คนที่อยู่ในฐานะด้อยกว่าคนที่ marginal ไม่ว่าจะอยู่กลุ่มไหนก็ตาม เพราะฉะนั้นการทำวิจัยของนักทฤษฎีวิพากษ์จะมองความจริงอีกแบบหนึ่ง มองความจริงว่ามันไม่ใช่แบบที่ปฏิฐานนิยมมองมาก่อน ผมพูดว่าทฤษฎีมีลักษณะเป็นการเมือง ไม่ได้หมายความว่าคนวิจัยแบบทฤษฎีวิพากษ์เป็นนักการเมือง นักการเมืองกับงานที่มีลักษณะเป็นการเมืองมันคนละอย่างกัน นั่นเป็นอันหนึ่ง ถ้าเป็นอย่างนี้วิธีการแสวงหาความรู้ ยกตัวอย่าง วิธีการแสวงหาความรู้และบทบาทของคนที่จะแสวงหาความรู้ จะต่างจากนักวิจัยที่อยู่หอคอยงาช้างอีกแบบหนึ่งเลย ทฤษฎีวิพากษ์จะต้องใช้วิธีการที่เขาชอบมากๆ อันหนึ่งคือวิธี dialogic approach ผมเรียกว่าการสนทนาธรรม ฟังดูดีเข้าวัดไปหน่อย โดยการสนทนาจะทำให้คนที่ถูกวิจัยได้สำนึกได้ตัวสว่างขึ้นมา แล้วสำนึกมันจะค่อยเปลี่ยนไปเรื่อย

ขอหมายเหตุเกี่ยวกับทฤษฎีวิพากษ์ตรงนี้ว่า ถ้ามีความเชื่ออย่างที่ผมกล่าวมาโดยสรุปนี้ ความเชื่อในเรื่องของธรรมชาติของความจริงหรือภววิทยาที่ผมใช้ในบทความ สำหรับทฤษฎีวิพากษ์น่าจะแอนตี้ปฏิฐานนิยมอย่างแรง อย่างตรงกันข้ามเลย แต่ก็มีผู้วิเคราะห์ว่าเขาก็ใช้พวกนั้น คือเขาไม่ใช่พวกแอนตี้ แต่จริงๆ แล้วเขาก็ถูกจัดเป็นปฏิฐานนิยมคือเป็น realist อีกประเภทหนึ่ง เหตุผลก็เพราะว่า พวกทฤษฎีวิพากษ์เชื่อว่ามีสิ่งที่เรียกว่าจิตสำนึกที่ผิดและจิตสำนึกที่ถูกอยู่ แล้วจิตสำนึกที่ผิดและจิตสำนึกที่ถูกที่เชื่อว่ามันมีอยู่ที่นั่น อยู่ที่คนที่ถูกกดขี่หรือถูกเอาเปรียบ มันจะต้องถูกเปลี่ยนแปลง ถ้าเชื่อแบบนั้นก็เชื่อคล้ายๆ กับความเชื่อในความจริงของพวกปฏิฐานนิยมที่ว่า ความจริงมันมีอยู่โดยตัวของมันอยู่แล้ว (reality is out there) เพราะฉะนั้นพวกนี้ก็อาจจะจะเป็นพวกสังคมนิยมอีกประเภทหนึ่ง

กระบวนการทัศน์แบบที่ 4 Constructivism

ประเด็นสุดท้าย constructivism ที่ผมเรียกว่า “คตินิยมการสร้าง” อันนี้ยิ่งน่าสนใจมาก ผมฟังอาจารย์อานันท์เมื่อเช้านี้แล้ว ผมอาจจะติตราให้อาจารย์เลยว่าท่านเป็น constructivist ก็อาจจะมีส่วนถูกอยู่ไม่มากก็น้อย อาจารย์ค่อยอธิบายให้เราฟังก็ได้ว่าใช่หรือไม่ใช่ คตินิยมการสร้างนี้คือทฤษฎีอะไรก็ได้ แต่ว่าโลกทัศน์หรือว่ากระบวนการทัศน์ของพวกเขา คือมองเห็นว่าโลกเป็นความจริงที่ไม่ได้มีธรรมชาติเป็นภววิสัย คือมันไม่ได้อยู่ที่นั่นโดยตัวของมันเอง ความจริงมีได้ตั้งหลายอย่างหลายแบบ มันขึ้นอยู่กับว่าคุณมองโลกมองความจริงผ่านเลนส์ของอะไร ผ่านทฤษฎีอะไร พูดให้สั้นเข้าก็คือ ความจริงเป็นความจริงอย่างที่คุณเห็นก็เพราะว่าคุณมองความจริงผ่านทฤษฎีของคุณ ผ่านความเชื่อ หรือผ่านกระบวนการทัศน์ของคุณ เท่านั้นเอง

เพราะฉะนั้นเมื่อมันเป็นเช่นนี้ reality มันก็ไม่ได้มีเพียงหนึ่ง และไม่มีทางที่จะเป็นกฎที่มีเพียงหนึ่งเดียว มันมีหลายอย่าง ความจริงของชาวไร่ทำไร่เลื่อนลอยคือความจริงของเขา มันก็เป็นความจริงของเขา ผ่านสายตาของเขา ผ่านทฤษฎีของเขา คือมันไม่มีทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งทฤษฎีเดียวบอกว่าอันนี้ถูก ถ้ายืมภาษาอาจารย์อานันท์เมื่อเช้านี้ก็คือ มันจะต้องสร้างสิ่งที่เรียกว่า knowledge space ขึ้นมาให้คนได้ interact กัน เมื่อ interact แล้วก็ไม่จำเป็นต้องไปหา คำๆ หนึ่งที่อาจารย์สุริชัยพูดเมื่อเช้าคือ มาหาคำตอบร่วมกัน ผมคิดว่าถ้าเป็น constructivist จริงๆ common solution จะมีหรือไม่ ไม่แน่ใจ คงจะมีแบบใดแบบหนึ่ง ความจริงมันมีได้หลายอย่าง เราจะต้องหาทางที่จะตะล่อมความจริงให้มันน้อยลงได้หรือไม่ อันนี้เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ด้วยทัศนะแบบนี้ คนที่หาความรู้แบบ constructivist จะต้องเป็นคนที่เปิดกว้าง พูดภาษาปรัชญาก็คือเป็น relativism คือเป็นคนที

มีลักษณะสัมพันธ์มาก ทุกอย่างไม่มีอะไรเด็ดขาดทางเดียว มันมีถูกมีผิดของมัน มีมากกว่าถูกกว่าผิดก็ได้ มีอันที่สามที่สี่ก็ได้ แล้วถ้าเป็นอย่างนั้นวิธีวิทยาที่จะแสวงหาความจริงความรู้ คือความจริงความรู้นั้นเป็นสิ่งที่ต้องสร้างแน่นอน การที่คนเราเล่าเรื่องให้ใครคนหนึ่งฟังนั่นก็คือเขา construct เรื่องของเขาขึ้นมา สิ่งนี้นักวิจัยหาก็คือ construction เป็น social construction กล่าวสั้นๆ คือ อะไรก็แล้วแต่มันเป็นสิ่งที่ผมเรียกว่าเป็นภาพสร้าง สิ่งที่เราสร้างขึ้นมานักวิจัยฟังเขามาทั้งหมดแล้วก็มา construct งานวิจัยของตัวเอง ให้มันเป็นเรื่องราวที่จะให้คนอื่นบริโภคได้ อยากรู้จะให้คนอื่นให้มันเป็นเป็นอย่างนั้น ถ้าแบบนี้มันก็ relative อยู่แล้ว

ทั้งหมดนี้ ถ้าเราเอา 4 กระบวนทัศน์มาเรียงกันในระนาบเดียวกัน เราจะเห็นปฏิฐานนิยมอยู่ด้านหนึ่ง constructivist คตินิยมการสร้างอยู่อีกด้านหนึ่ง ผมคิดว่าเราในฐานะนักวิจัยเราอาจจะ shift อยู่ในระหว่าง continuum นั้นได้พอสมควร จะไปถึง extreme ก็ได้หรือจะไปใกล้ทางใดทางหนึ่งก็ได้ ถ้าถามผมว่ากระบวนทัศน์อะไรที่ควรจะใช้ในปัจจุบันนี้ ผมตอบไม่ได้ เหมือนกับที่อาจารย์อานันท์บอกว่าอะไรถูกตอบไม่ได้ มันขึ้นอยู่กับว่า คุณยืนอยู่ตรงไหน คุณมองผ่านหน้าต่างช่องไหน วิธีวิทยาไหนถูก ก็ตอบไม่ได้ เพราะต้องถามว่าคุณจะทำอะไร คุณจะทำแกงจืดหรือคุณจะทำแกงส้ม มันต้องถามตรงนั้นก่อน วิธีการมันก็ไม่เหมือนกันแม้ว่ามันจะเป็นแกงเหมือนกัน ในแง่ของวิธีวิทยา คุณจะใช้อะไรก็ใช้ให้มันถูกกับเรื่อง ถูกกับกระบวนทัศน์คือความเชื่อ และใช้ให้เต็มสมรรถนะของมัน ผมคิดอย่างนั้น ถ้าทำได้แบบนี้ กระบวนทัศน์ไหนก็ได้ ให้มันเต็มกระบวนทัศน์นั้นไปเลย อย่าทำแบบครึ่งๆ กลางๆ

ขอเปิดประเด็นเพื่อให้ทุกท่านได้อภิปรายต่อแค่นี้ครับ

สศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล

ขอบคุณอาจารย์ อาจารย์ก็ยังใช้กระบวนทัศน์แบบตัดสินว่า 4 อันที่อาจารย์เสนอมานี้ ไม่ว่าจะเป็น positivism, postpositivism, critical theory และ constructivism อาจารย์ก็เปรียบเทียบให้ว่าคุณจะทำแกงจืดหรือว่าแกงส้ม ซึ่งการเปรียบเทียบมันมีทั้งข้อดีและข้ออันตราย ข้อดีคือมันทำให้เข้าใจง่ายขึ้น แต่อันตรายคือบางทีมันเปรียบเทียบไม่ได้มันจะยุ่ง อาจจะมีคนแย้งว่าก็ทำแกงจืดหรือว่าแกงส้มโดยใช้ constructivism ก็ได้

ในประสบการณ์ของตัวเอง มองว่ากระบวนกรวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่เราเรียนเราสอน โดยเฉพาะในระดับบัณฑิตศึกษาไทย ทางสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่เป็น positivism แล้วส่วนใหญ่เป็น positivism ที่ไม่ตั้งคำถาม แล้วดำเนินรอยตามกันมาเรื่อยๆ จนถึงกับมีนักวิชาการจำนวนหนึ่งคิดว่าอะไรอื่นที่ไม่ใช่ positivism มันไม่ใช่การวิจัย นั่นก็คือเป็นอีกแบบหนึ่ง เข้าใจว่านี่อาจจะเป็นที่ทำในวิธีของนักวิชาการสังคมศาสตร์ในสังคมไทย ซึ่งอาจารย์นภาพกรณ์ และอาจารย์นวนน้อยจะเป็นคนมาให้ความเห็น

สศ.ดร.นภาพกรณ์ ทะวานนท์ (ผู้ให้ความเห็น คนที่หนึ่ง)

ความจริงก็มีการคุยกันมานานหน่อยว่า เราคงลงไปที่รายละเอียดของเรื่องกระบวนทัศน์มากไม่ได้ เนื่องจากว่าสิ่งที่อาจารย์ชายพูดมา คงเป็นเรื่องที่เราพอมองเห็นกรอบเชิงกระบวนทัศน์กันอยู่แล้ว คำถามสำคัญคือ เราจะเอาเรื่องนี้มาทำอะไร เพียงแต่เรื่องของอาจารย์ก็มีจุดที่มีความเห็นอยู่บ้าง คือ ชี้อบทความของอาจารย์ที่ตั้งว่า กระบวนทัศน์กับการแสวงหาความรู้ อาจไม่สอดคล้องกับสิ่งที่อาจารย์พูด เพราะหากพูดในเชิงกระบวนทัศน์แล้วก็ย่อมมีทั้งการแสวงหาความรู้ การรื้อถอนความรู้ การสร้างสรรค์ความรู้ คือถ้าเราพูดถึงกระบวนทัศน์มันรวมทั้ง positivism,

postpositivism, critical theory และ constructivism ก็แปลว่าเราต่อไปนี้จะไม่มุ่งแสวงหาความรู้อย่างเดียว เพราะฐานคิดของ critical theory กับ constructivism ไม่เชื่อว่ามีความรู้ดำรงอยู่แล้ว และนักวิจัยเป็นผู้ไปค้นพบหรือแสวงหามันจนพบ แต่นักวิจัยเป็นผู้สร้าง หรือ construct ความรู้ขึ้นมา ความรู้จึงถูกสร้างขึ้นจากเจตจำนงของผู้สร้างความรู้ การตั้งชื่อบทความว่าเป็นการแสวงหาความรู้จึงเท่ากับตกไปอยู่ในหลุมพรางของ positivism อยู่พอสมควร

ประเด็นที่อยากจะพูดต่อไปคือ เวลาเรามองเรื่องกระบวนทัศน์และถามว่าสิ่งที่เราริวิจัยอยู่ในกลุ่มไหน บางทีอาจจะต้องไปมองที่ตัวประวัติศาสตร์หรือความเป็นมาของเรื่องเหล่านี้พอสมควร ยกตัวอย่างเช่น ทฤษฎีการวิพากษ์ ถ้าเรากลับไปดูคาร์ล มาร์กซ์ อันนั้นเกิดในยุค enlightenment อย่างที่อาจารย์ชายนำเสนอ อย่างกลุ่มแฟรงเฟิร์ตที่เขาบอกว่ามี false consciousness และมี true consciousness ซึ่งหมายความว่ามีความรู้ที่เรียกว่าถูกกับผิด แต่พอเรามาดูยุคหลังๆ เราจะเห็นว่าสิ่งที่เราจะไปวิพากษ์ว่ากลุ่มนี้ก็เป็นพวกยอมรับว่ามี reality คงไม่น่าจะใช้ เพราะเขาเชื่อว่าตัวความรู้นั้นเป็นตัวสร้างความจริง เราสร้างความรู้อย่างไร ความจริงมันก็อีกอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นความจริงมันก็จะเริ่มสั่นไหว เรื่องนี้ก็อาจจะมีการเปิดประเด็นสนทนาหลังการนำเสนอได้

กลับไปเรื่องสำคัญว่า การสัมมนาครั้งนี้ชื่อ ‘จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยาเพื่อรับมือกับความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่’ เป็นชื่อที่ใหญ่มาก สมมติว่าเราอยากจะมองเรื่องนี้ เราตั้งคำถามว่า เรื่องของกระบวนทัศน์เข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องของการสร้างจินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยาอย่างไร ซึ่งจินตนาการน่าจะเป็นเป้าหมายของการสัมมนาในครั้งนี้นี้ โดยส่วนตัวก็ต้องตั้งคำถามอีกเหมือนกันว่า ปกติคนเราก็จะมีจินตนาการ แต่วันนี้เราจะมาพูดเรื่องจินตนาการทางสังคมวิทยา ซึ่งก็แปลว่าจินตนาการ

ทางสังคมวิทยาคงไม่เหมือนกับจินตนาการทางเศรษฐศาสตร์ หรือว่าจินตนาการอย่างอื่นๆ ซึ่งเป็นศาสตร์ทั้งหลายที่มีจินตนาการของตนเอง หากเราตั้งคำถามแบบนี้ เราอาจจะต้องย้อนกลับไปดูเหมือนกันว่า ก่อนที่เราจะพูดว่าจินตนาการใหม่มันมีจินตนาการเก่าหรือเปล่า ซึ่งมันก็มีเมื่อเข้าไม่มีโอกาสมา แต่ก็ได้อ่านงานของอาจารย์อานันท์และติดตามงานของอาจารย์อยู่เสมอ อาจารย์ก็พูดถึงว่าเรื่องของ social imagination หรือจินตนาการทางสังคมวิทยาก็มีคนเขียนขึ้นมาแล้ว คือนักสังคมวิทยาที่ชื่อ C. Wright Mills โดยส่วนตัวก็เป็นแฟนพันธุ์แท้ของ C. Wright Mills เพราะได้งานชิ้นนี้ตอนเรียนสังคมวิทยาใหม่ๆ ปรากฏว่าหนังสือเล่มนี้มันกลายเป็นหนังสือในดวงใจเล่มหนึ่ง

เวลาเราพูดถึงจินตนาการทางสังคมวิทยา คงจะต้องพูดถึงเนื้อหาจาก C. Wright Mills ไม่เช่นนั้นมันคงจะต่อยอดกันไม่ได้ เนื่องจากเราอ้างอิงอยู่กับ discipline ของศาสตร์ สำหรับ C. Wright Mills อยากจะพูดสั้นๆ ว่าอย่างน้อยเขานำเสนอ 2 เรื่องที่มีความสำคัญ เรื่องหนึ่งคือ personal trouble หรือความทุกข์ยากส่วนตัว ซึ่งสังคมแห่งความเสี่ยงมันทำให้คนมีความทุกข์ เรื่องที่ทางคณะกรรมการชุดนี้ให้ความสนใจ แต่ถ้าพูดเฉพาะเรื่องความเสี่ยง มันเป็นความทุกข์ที่เป็นทุกข์ของปัจเจกบุคคล คนอื่นคงไม่มาเป็นทุกข์เป็นร้อนอะไรกับเรา หรืออีกนัยหนึ่งมันเป็น personal trouble

อย่างไรก็ตาม C. Wright Mills เสนอว่ามันมี public issue อาจแปลว่าประเด็นสาธารณะ ซึ่งประเด็นสาธารณะอันนี้มันจะไม่เหมือนกับประเด็นสาธารณะแบบพวกนักสังคมศาสตร์อื่นๆ C. Wright Mills มองว่าประเด็นสาธารณะนี้มันเป็นเรื่องของระบบ ระบบความสัมพันธ์ระบบโครงสร้างทางสังคม และถ้าเราอยากจะมีจินตนาการทางด้านสังคมวิทยา เราต้องสามารถนำความทุกข์ยากส่วนตัวของมนุษย์ มา

ทำให้มันเป็นประเด็นสาธารณะ เราต้องไม่ละเลยความทุกข์ยากส่วนตัวของมนุษย์ แล้วก็ไม่สามารถที่จะตีความหรือแก้ปัญหของความทุกข์ยาก โดยปราศจากการคิดถึงตัวโครงสร้างทางสังคม หรือระบบสังคมที่มันเป็นตัวกำหนดความทุกข์ยากอันนี้ ตรงนี้มองเห็นว่ามนุษย์เราทุกวันนี้ ถ้าเรามองตั้งแต่ยุคทันสมัยมาจนกระทั่งยุคหลังทันสมัย เราจะรู้สึกว่าคุณจำนวนมากมีแนวโน้มว่าเรตกอยู่ในกับดักอะไรสักอย่างหนึ่ง มันกลุ่มไปหมด อ่านหนังสือดูโทรทัศน์ก็กลุ่ม มีความเสี่ยงมีอะไรต่อมีอะไรเกิดขึ้นมากมายเหลือเกิน มันเป็นความทุกข์ที่มันเกิด แต่ถามว่าทุกคนรู้หรือไม่ ความทุกข์ที่เรามีอยู่อันนี้ มันเข้าไปโยงกับสิ่งที่เรากำลังกตท้ออย่างไร คือเราไม่เห็นตัวกรงตัวนี้ที่มันขังกันเอาไว้

ถ้าเราจะมีจินตนาการทางสังคมวิทยา เราต้องทำให้คนมองเห็นความเชื่อมโยงอันนี้ให้ได้ นักวิชาการเองถ้าจะทำวิจัยก็ต้องโยงสิ่งเหล่านี้ให้ได้ เชื่อมโยงอันแรกคือ ประวัติชีวิตส่วนตัวของคนที่เราเรียกว่า biography นั่นคือความทุกข์ของเรา ที่เวลาเราพูดถึงความทุกข์ของมนุษย์เราไม่ได้พูดถึงความทุกข์ ณ วินาที คุยายไฮ ชีวิตแก่ก็สู้มาเยอะ มันมีประวัติความเป็นมาที่เชื่อมโยงกับบริบทที่เป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างรัฐกับประชาชน ซึ่งมันโยงใยกันอยู่ในประวัติศาสตร์ แล้วก็มาอิทธิพลต่อคนในสังคม สองอย่างนี้มัน intersect กัน ในการมองปัญหาจึงต้องมองว่าความทุกข์ยากของปัจเจกบุคคลเข้ามาเชื่อมโยงกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างไร

เพราะฉะนั้น ถ้าเราทำให้คนมีจินตนาการอันนี้ได้ หรือถ้าเราจะทำวิจัยแล้วเรามีจินตนาการอันนี้ มันจะทำให้คนเห็นความเชื่อมโยง C. Wright Mills เขียนไว้ว่า ถ้าเรามีจินตนาการทางสังคมวิทยา เราจะต้องรู้ว่าความทุกข์อันเป็นเรื่องส่วนตัวของปัจเจกบุคคล ไม่อาจแก้ไขได้ด้วยกรมองว่าสิ่งนั้นเป็นเพียงความทุกข์ยาก เราต้องเข้าใจความทุกข์ยากส่วนตัวในฐานะที่มันเป็นประเด็นสาธารณะ ในฐานะที่มันเป็น

ปัญหาของประวัติศาสตร์ทางสังคมของเราเอง และการรู้ว่าสิ่งใดเป็นประเด็นสาธารณะ จะมีความหมายก็ต่อเมื่อมันถูกนำไปเชื่อมโยงกับความทุกข์ยากของคนเท่านั้น อันนี้จะเป็นจินตนาการทางสังคมวิทยา เช่น การรู้ว่าหากเราตั้งประเด็นปัญหาสังคมศาสตร์ได้อย่างเหมาะสม ประเด็นปัญหานั้นจะต้องประกอบด้วย 2 สิ่ง คือ ความทุกข์ยากส่วนตัว และประเด็นสาธารณะ ทั้งชีวิตส่วนตัวและประวัติศาสตร์ จะต้องมาศึกษาถึงปฏิสัมพันธ์ของมัน และเมื่อมันทำแบบนั้นได้จินตนาการทางสังคมวิทยาก็มีโอกาสจะสร้างสิ่งที่เรียกว่า ความแตกต่างให้กับคุณภาพชีวิตของคนในสังคมของเรา

งานของ C. Wright Mills เป็นการเปิดประเด็น เรื่องของสังคมวิทยาเชิง macro กับ micro ว่าจะนำทั้งสองอย่างมาเชื่อมโยงกันได้อย่างไร ถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญมาก วันนี้เราอาจจะต้องมาตั้งคำถามว่า จินตนาการทางสังคมวิทยาที่ C. Wright Mills นำเสนอไว้มันเก่าไปแล้วหรือไม่ หากเก่าไปแล้ว เราอยากพูดถึงจินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยา เราจะเสนออะไรให้กับสังคม

ในสหรัฐอเมริกาเมื่อปีที่แล้ว มีการฉลองครบรอบ 50 ปีของ C. Wright Mills เกี่ยวกับเรื่องการเขียนหนังสือ โดยเฉพาะเล่มนี้ The Sociological Imagination ซึ่งก็เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่งที่วันนี้ในปี 2010 หลังจากที่สหรัฐอเมริกาได้ฉลองครบรอบ 50 ปี ของ C. Wright Mills เราก็มีการมาพูดถึงเรื่องจินตนาการทางสังคมวิทยาขึ้นมา แต่ก็ไม่แน่ใจว่าเราจะมีของเก่าที่เราจะเอามาบอกหรือไม่ว่า ในสังคมไทยเรา มีจินตนาการทางสังคมวิทยามาก่อนหน้านี้หรือไม่ หรือว่าวันนี้เราไม่พูดของเก่าเราพูดใหม่เลย ในการประชุมเมื่อปีที่แล้วที่สหรัฐอเมริกา เขาสรุปว่า “การศึกษาทางสังคมที่ไม่สามารถกลับมาสู่ปัญหาของประวัติศาสตร์ และการพบกันของ 2 ส่วนนี้ ไม่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นการเดินทางของปัญญาชน”

คำถาม ณ วันนี้ จินตนาการทางสังคมวิทยาเพื่อรับมือกับความ
 เสี่ยงซึ่งเป็นประเด็นของงานอันนี้คืออะไร ซึ่งคิดว่ามันเป็นเรื่องใหญ่มาก
 เพราะความเสี่ยงเป็นเรื่องของความไม่แน่นอน ซึ่งความไม่แน่นอนอยู่ใน
 ทุกอณูของชีวิตของเรา ถ้าในชีวิตแบบเดิมในชุมชนของเรา คนมีปัญญา
 คือมีกลยุทธ์ในอันที่จะจัดการกับความเสี่ยงของตัวเองมาโดยตลอด ใน
 ชุมชนมันคงจะอยู่รอดมาได้ การปลูกข้าวหากว่าฝนไม่ตกไม่มีข้าวกิน
 หรือมีข้าวกินแต่ว่าไม่พอกินตลอดปี เขาก็จะมีระบบหยิบยืมข้าวกัน
 เพราะฉะนั้นระบบของการพยายามที่จะรับประกันความเสี่ยง มันมาพร้อม
 กับการสร้างความรู้ คือความรู้ที่คนในชุมชนสร้างมีความเชื่อมโยงกับ
 พื้นที่และการใช้ชีวิตประจำวัน คนในพื้นที่สร้างความรู้เพื่อสนองตอบต่อ
 ความต้องการในการดำรงชีวิตของตนเอง เป็นการสร้างความรู้จากพลัง
 สร้างสรรค์ของตนเอง มีความตระหนักรู้ในความเสี่ยง วางแนวทางการ
 ดำรงชีวิตและสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อรองรับความเสี่ยง
 ประเด็นที่มันจะนำมาสู่ประเด็นปัญหาของความเสี่ยงในทุกวันนี้
 ต่างจากอดีต คือความซับซ้อนของเทคโนโลยีมันก็มาก เราก็ไม่รู้ ชาว
 บ้านก็ไม่รู้เลยว่าซื้อยาฆ่าแมลงมาแล้วใช้ไปแล้วมันจะเกิดอะไร พุดง่าย ๆ
 ว่าชาวบ้านไม่ได้เป็นคนสร้างความรู้ คนสร้างตามที่อาจารย์ชายบอกเป็น
 พวกปฏิฐานนิยม คือทำในห้องทดลอง คนสร้างยาฆ่าแมลงก็ไม่ได้เป็น
 คนไปปลูกแต่อาจจะต้องกิน เขาก็อาจจะไม่รู้ เพราะเขาคิดยาฆ่าแมลง
 มาเขาก็เอาไปให้ชาวนาชาวไร่ใช้ แล้วมันก็เกิดมีสารพิษอะไรเข้ามาในอาหาร
 ง่าย ๆ ว่าความเสี่ยงมันมีความซับซ้อน อันที่หนึ่งมองว่ามันเป็น
 ความซับซ้อนของเทคโนโลยี ที่มันอาจจะทำให้เราไม่สามารถรับมือกับ
 ความเสี่ยงได้

อันที่สอง ความซับซ้อนของสถาบันที่ควบคุมชีวิตของคนเรา
 มันซับซ้อนมากขึ้น อย่างเมื่อเร็วๆ นี้ไปพูดคุยกับผู้ต้องขัง เราก็รู้ว่าการ

ซับซ้อนของกฎหมายทำให้คนติดคุกเยอะมาก ความจริงคนอาจไม่ได้ผิด แต่ความซับซ้อนของสถาบันที่ควบคุมมีมาก คนจำนวนมากไม่รู้เท่าทัน กระบวนการยุติธรรม อาจเข้าไปติดกับดักโดยไม่รู้ตัว นี่ก็เป็นหน้าที่ของ นักสังคมวิทยาที่จะต้องตั้งคำถามว่า แล้วเราจะจัดการกับเรื่องนี้อย่างไร กฎเกณฑ์ของสถาบันที่ควบคุมคนมีมาก เช่น มีการออกกฎหมายเวนคืน ที่ดินออกมา ชาวบ้านทำมาหากินอยู่ในที่ดินมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ อยู่กัน มาตั้งนานแล้วจะโต้แย้งอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะตอบโต้หรือต่อรองกับ กฎหมายที่ออกมาได้ นี่คือการซับซ้อนของสถาบันที่มันมากดทับมนุษย์

สำหรับเราในที่นี้เราคงต้องมาถามกันว่า ถ้าอย่างนั้นแล้ว เราจะ **conceptualise** ความเสี่ยงอย่างไร ใครจะเป็นคน **conceptualise** เรื่องของความเสี่ยง แน่นนอนเลยว่าในยุคหนึ่งในยุคที่เราเชื่อปฏิฐานนิยม ตัวปฏิฐานนิยมเราก็เชื่อกันว่าความรู้นั้นดำรงอยู่แล้วเราไปหา เราก็จะให้ expert เป็นคนบอกว่าอะไรเสี่ยงอะไรไม่เสี่ยง ก็จะมีทวิวิชาชีพเข้ามา แต่ปรากฏว่าการทำอย่างนี้มันไม่ได้แปลว่ามันผิดหรือว่ามันไม่ดี แต่ว่า มันตอบคำถามได้ไม่หมดแน่นอน เพราะความเสี่ยงมันเยอะมาก อีกอย่างหนึ่งเราเคยคิดว่าเรื่องเหล่านี้มันเป็นเรื่องที่เราคิดว่าอันนี้เสี่ยงหรือไม่เสี่ยง มันเป็นเรื่องของการอ้างอิงมาจากความรู้ที่เราถือว่าเป็นความรู้ที่ปราศจากอคติ แต่เอาเข้าจริงๆ มันก็อาจจะไม่ใช่ เพราะ การที่เราบอกว่าอันนี้ดี มันอาจจะดีสำหรับคนที่กำลังจะผลิตยาฆ่าแมลง หรือผลิตภัณฑ์พิษจากห้องทดลอง แล้วเอาไปให้ชาวบ้านใช้ แต่มันอาจจะไม่ดีสำหรับชาวบ้าน ไม่ดีสำหรับผู้บริโภค ซึ่งความคิดของ expert ก็เริ่มถูกตั้งคำถาม ดังนั้น การ **conceptualisation** ของสิ่งที่เรียกว่า **ความเสี่ยง** จึงไม่ควรถูกผูกขาดโดย expert อีกต่อไป ณ ตรงนี้เอง ที่คนก็เริ่มมาสนใจกับการสร้างความรู้จากประสบการณ์ของมนุษย์เอง หมายความว่าเราจะรู้ว่าจะไร่มันเสี่ยงหรือไม่เสี่ยง มันก็คงจะขึ้นอยู่กับ

กับตัวเราที่ไปปฏิสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ แน่นอมนันเยอะแยะไปหมด แต่คำถามคือ เราในฐานะที่เป็นคนที่กำลังเผชิญอยู่ เราน่าจะเป็นคนนิยามเรื่องของความเสียง ตรงนี้เองทำให้ตัวคนที่พูดต่างๆ ว่าเป็นเจ้าของในเรื่องนี้มันเคลื่อนไปสู่ อย่างที่อาจารย์ชายบอก คือ คนทั่วๆ ไป ไม่ใช่ นักวิชาการที่จะพูดว่าจะอะไรคือความเสียงและมองว่าจะจัดการกับความเสียงอย่างไร

อันนี้เป็นเรื่องของตัววิธีคิดว่า ในเมื่อเราไม่เชื่อตรงนี้แล้ว ไม่เชื่อว่าเราจะยกเรื่องนี้ไปให้ใคร ตรงนี้ถือว่าเป็นเรื่องของการคิดในระดับกระบวนทัศน์ มันอาจจะไม่ใช่กระบวนทัศน์ในการวิจัย มันเป็นกระบวนทัศน์ของการมอง มองโลกทั่วๆ ไป แต่พอมันเป็นแบบนี้มันจะไปโยงกับเรื่องที่ว่า ความเสียงมันเป็นเรื่องราวใครเป็นคนนิยาม และใครจะเป็นคนศึกษาเกี่ยวกับความเสียง เรากำลังพูดสิ่งที่อาจารย์ชายกำลังพูดอันหนึ่งคือเรื่องของสภาวะของความจริงหรือภววิทยา และสภาวะของความรู้หรือญาณวิทยา ซึ่งหมายความว่า เรากำลังเคลื่อนเรื่องของเราที่กำลังจะบอกว่า อันนี้เสียงหรือไม่เสียง ไม่ใช่เป็นเรื่องของเราเป็นผู้กำหนดขึ้นมา ตัวของมันก็เคลื่อนออกไปแล้ว เคลื่อนไปสู่อะไร สู่อาจารย์ชายพูดเรื่องทฤษฎีเชิงวิพากษ์หรือว่าเรื่อง social constructivism ซึ่งก็หมายความว่าไม่มีใครมีอำนาจอันแท้จริงที่จะบอกว่าสังคมกำลังเสียงเรื่องอะไรได้มากนัก เช่น ถ้าเราเชื่อว่า การสร้างเขื่อนช่วยลดความเสี่ยงในเรื่องการมีน้ำมากหรือน้อยเกินไป เราก็จะสร้างเขื่อนเพื่อแก้ไขปัญหาในเรื่องการจัดการน้ำ แต่ชาวบ้านเขาอาจบอกว่าระบบการจัดการน้ำของพวกเขาดีกว่าการสร้างเขื่อน แล้วเขาก็พยายามสร้างความรู้ขึ้นมาได้กับความรู้ของนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของการเขื่อน อันนี้เราก็เห็นที่ปากมูน ที่สงขลา ฯลฯ ว่าความรู้กำลังประชันกันอยู่ ซึ่งก็เป็นเรื่องของการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงโดยสร้างความรู้มาแข่งขันกัน

ประเด็นถัดมาคือเรื่องของวิธีวิทยา ในแง่ของตัววิธีวิทยาหรือ methodology มันก็คงไม่ใช่ว่ามันจะสามารถบอกว่า วิธีวิทยาก็เหมือน การเลือกของกิน เลือกของชอบ ว่าใครจะแกลงสั้มแกลงเผ็ดแกลงเหลือง แกลงไต้ได้อีกต่อไปแล้ว คือหมายความว่าเราเองนักสังคมวิทยา ถ้าจะมี จินตนาการทางสังคมวิทยาอาจจะต้องมีการ position มาว่าอะไร คือความรู้ อะไรคือความจริง ใครคือผู้สร้างความจริง ใครมี authority ในการสร้างความรู้ เมื่อเรากำหนดตรงนั้นได้ตัววิธีวิทยามันก็จะมา แน่นนอนว่าวิธีวิทยามันขึ้นอยู่กับภววิทยาและญาณวิทยา แต่ถ้าเราจะทำ จินตนาการเราก็คงจะต้องมี position ในเรื่องนี้มากทีเดียว

อันนี้ก็จะอาจจะมองเห็นอาจจะต่างจากหลายท่านที่พูดว่า จะเอา แบบไหนก็เอา ไม่เป็นไร แต่จะมองว่าในขณะที่สังคมมันเคลื่อนมา ณ วันนี้ ณ ตรงนี้ เราเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง ประการแรกคือการที่เราไม่ให้ expert เป็นผู้มีความรู้ อีกต่อไป ประการที่สอง ความรู้ ซึ่งเป็นตัวสร้างความจริงมันถูกสร้างขึ้นมาจากภายใต้บริบทหนึ่งๆ เพราะ ฉะนั้นวิธีวิทยาของมันมองว่ามันก็ปรับของมันมาก แนวคิดของวิธีวิทยา ในยุคที่มันปฏิเสธเรื่องของปฏิฐานนิยม เป็นวิธีวิทยาที่สำคัญมาก เช่น เราต้องไม่มุ่งศึกษาเชิงสาเหตุกันอีกต่อไป การศึกษาเชิงสาเหตุมากๆ มันทำให้เรามองไม่เห็นที่มาที่ไปของปัญหาต่างๆ

ยกตัวอย่างเช่น อาจมีผู้รู้กล่าวว่า ครอบครัวที่มีลักษณะของ สภาวะบ้านแตกทำให้เด็กเข้าไปติดยาเสพติด หลายท่านก็รู้ว่ามันไม่จริง คำว่าครอบครัวบ้านแตกมันก็เป็นปัญหาแล้ว คนเขาอยู่กับ 2 คน ถึง วันหนึ่งเขาจะเลิกกัน เขาก็เลิกกันดีๆ ไปว่าเขาบ้านแตก แล้วก็นำ concept ในเรื่องบ้านแตกว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ไปโยงกับเรื่องอื่นๆ ต่อไปอีก เช่น ทำอย่างไรจะไม่ให้บ้านแตก เลยกลายเป็นว่าสังคมพยายาม ทำให้คนรักษาครอบครัวไว้ ไม่ให้เลิกราจากกัน เพราะจะนำไปสู่ปัญหา

อื่นๆ แต่หารู้ไม่ว่า ความเชื่อในความรู้และความจริงที่ว่า สถาบันครอบครัวมีความสำคัญต้องรักษาไว้ ไม่อยากให้คนเลิกกัน หย่ากัน คือตัวปัญหาอย่างหนึ่งของคนจำนวนมาก เช่น ผู้หญิงที่ตกอยู่ภายใต้ความรุนแรงจากสามีหรือคู่ของตนเอง อาจถูกชักนำโดยทางตรงหรือทางอ้อมให้รักษาครอบครัวไว้ แทนการหาทางหลุดพ้นหรือยุติความรุนแรง นี่คือโครงสร้างทางสังคมที่กดทับมนุษย์เราตรงนี้ คือพอเราวิเคราะห์หรือมองสาเหตุของปัญหาผิด เราก็ไปแก้เหตุที่เราเชื่อว่ามีผิด ซึ่งจะนำไปสู่ผลที่ผิดต่อไปอีก ก็อาจจะต้องกลับไปย้อนคิดกัน ถ้าเราจะมีจินตนาการอันนี้ ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุอาจจะต้องลดละเลิก ปล่อยาวลงไปบ้าง แล้วก็มาสนใจเรื่องประวัติชีวิตที่มัน shape วิธีคิดของมนุษย์

วิธีคิดแบบงานที่เขียนเป็นบทความเรื่องกระบวนการทัศน์สร้างสรรค์สังคม และเรื่องวิธีการศึกษาเรื่องเล่า ซึ่งได้นำมาแจกลงในเอกสารประกอบการสัมมนา นี้ จะเห็นว่ามันเป็นวิธีวิทยาที่ช่วยให้เราเชื่อมโยงประวัติชีวิตเอาประวัติชีวิตมาแล้วดูว่าประวัติชีวิตมันไปเชื่อมโยงกับสังคมอย่างไร แล้วเอาสิ่งนี้สร้างเป็นความรู้ กระบวนการมีความสำคัญมาก แต่ไม่ได้หมายความว่า วิธีการศึกษาเรื่องเล่าหรือ narrative approach จะเป็นคำตอบสุดท้าย แต่มันจะเป็นจุดเริ่มต้นของการเริ่มคิดเรื่องวิธีวิทยาภายใต้สภาวะของความจริงและสภาวะของความรู้ในรูปแบบใหม่ ตรงนี้เชื่อว่าจินตนาการทางสังคมวิทยา มันจะสามารถเบิกบานและนำไปสู่การที่เราจะวิจัยหรือว่าทำอะไรที่มันสัมผัสกับสังคมได้

อยากจะขอจบว่าเรื่องของการศึกษาประสบการณ์ชีวิต มันไม่ใช่ไปถามเขาว่าเขาคิดอะไรอย่างเดียว เรื่องแบบนี้ได้ยวนนี้ก็ทำกันเยอะมาก แต่การศึกษาแบบนี้เป็นกระบวนการที่สำคัญที่จะทำให้เห็นว่าประสบการณ์มันเชื่อมกับประวัติศาสตร์ เชื่อมกับตัวโครงสร้างทางสังคม ความสำคัญมันอาจจะเริ่มน้อยลง แต่ว่ามันอยู่ที่การตั้งคำถามอะไรที่ทำให้คนคิด

ทำไมเกย์ถึงมองว่าตัวเองเปียงเบน ทำไมเลสเบี้ยนถึงไม่ยอมเปิดเผยตัวเอง สังคมมันทำอย่างไร ตรงนี้ต่างหาก ถ้าคนเรารู้กระบวนการอันนี้ เราจะสู้กับมันได้ อาจารย์ชายก็บอกว่าโครงสร้างมันไม่ได้อยู่นิ่ง ถ้ารู้ทัน มันเราก็กู้ได้

ศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล

คิดว่าสิ่งที่อาจารย์นภภรณ์พูด อาจจะเป็นท่านเดียวที่เอาหัวเรื่องมาพูด นอกจากท่านประธานแล้วที่พูดถึงจินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยากับความเสี่ยงชนิดใหม่ ประเด็นที่อาจารย์พูด 2 ประเด็นที่สำคัญคือ จุดยืนของคนที่จะทำวิจัย และเราคงต้องมา conceptualise ความเสี่ยงใหม่ ซึ่งความเสี่ยงในปัจจุบันมันจะเกี่ยวข้องกับความเสี่ยงใหม่ ทำให้ชีวิตมนุษย์แต่ละคนมีความเสี่ยงที่แตกต่างกัน แต่ความเสี่ยงของทุกคนแม้ว่าจะจะเป็นประเด็นเชิงบุคคล แต่มันก็เป็นประเด็นของสาธารณะเช่นกัน

ศ.ดร.วนน้อย ตรีรัตน์ (ผู้ให้ความเห็น คนที่สอง)

ก็ยังประหลาดใจตัวเองตอนถูกเชิญ ก็ยังถามคำถามอย่างที่อาจารย์กฤตยาว่าจะให้เราไปวิจารณ์นักสังคมวิทยานักมานุษยวิทยาจะเป็นไปได้อย่างไร เราก็ักเศรษฐศาสตร์ ไม่ใช่ประเด็นของนักเศรษฐศาสตร์โดยตรง ต้องสารภาพว่ารับเพราะเกรงใจอาจารย์กฤตยา อันนี้ก็ความจริงของสังคมไทยอีกเช่นกัน ที่ว่าเรามักจะทำอะไรเพราะความสัมพันธ์ส่วนตัว paper ของอาจารย์ชายหลังจากอ่านไป 2 รอบ ก็ยังถามตัวเองว่าจะไปวิจารณ์อะไร เริ่มอ่านรอบที่ 3 เราจะวิจารณ์อะไรได้บ้าง ก็สรุปว่าเราคงวิจารณ์ไม่ได้หรอก แต่จริงๆ paper นี้ให้ความรู้มากเลย

คือตัวเองเรียนมาทางเศรษฐศาสตร์ เป็นข้ออ่อนของเศรษฐศาสตร์ที่ไม่เคยสอนเรื่องกระบวนการทัศน์ทางสังคมศาสตร์ เมื่อพยายามเปรียบเทียบสิ่งที่สอนในทางเศรษฐศาสตร์ว่า เศรษฐศาสตร์ที่สอนเรามาจะจัดอยู่ในพวกไหน ก็เข้าใจว่า เศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่ก็คงเหมือนกับ mainstream ในสังคมวิทยา คือเป็นพวก positivism ทั้งหมด คือสอนความรู้เชิงประจักษ์ที่สามารถพิสูจน์ได้ชัดเจน สรุปเป็นทฤษฎี โดยการพิสูจน์จะเน้นกระบวนการที่เป็นวิทยาศาสตร์ให้มากที่สุด อันนี้เศรษฐศาสตร์เป็นมาก เรียนคณิตศาสตร์ให้มันเยอะ สถิติให้มันเยอะ เพื่อที่จะเอาข้อมูลเชิงประจักษ์มาจับเป็นกรอบ เป็นทฤษฎี มีตรรกะที่หนักแน่น พิสูจน์ทางคณิตศาสตร์ได้หมด อะไรพิสูจน์ทางคณิตศาสตร์ไม่ได้ ไม่เชื่อ นี่คือความที่มันตายตัวค่อนข้างมาก

ได้ถามตัวเองว่าเป็นอย่างไร หลังจากที่เราเรียนมาแบบนี้ พบว่ามันเป็นความยากลำบากอย่างมากๆ ตอนที่มาทำวิจัยซึ่งไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์มากนัก เป็นความค่อนข้างสาหัส ไม่ค่อยคุ้นเคยกับการทำวิจัยที่จะต้องไปคุยกับผู้คน สัมภาษณ์คน ไปนั่งสังเกตผู้คน ไม่เคยทำเลย แล้วรู้สึกเป็นความหนักหนาสาหัส ตอนแรกก็ไปกับคนอื่น เขาถามไปเขาก็จดไป เราก็ฟังเพลิน แล้วเราก็จับไม่ได้อะไร ต้องฝึกพอสมควร แต่อย่างไรก็ตาม เราก็เห็นประเด็นหนึ่ง พอเราไปทำอย่างนั้น คำถามอีกทำไมเราถึงได้สนใจแบบนี้ ก็ได้คำตอบอันหนึ่งในการทำหัวข้อวิจัยต่างๆ สำหรับตัวเองเลย แล้วก็รู้สึกว่าสิ่งที่ดีคืออาจจะไม่ได้มีกรอบกระบวนการทัศน์อย่างที่อาจารย์ภากรณ์ว่ามา ต้องดึงจากประเด็นความทุกข์ยากส่วนตัวขึ้นมา จึงกลายเป็นประเด็นสาธารณะ

ตัวเองก็ยังคงคิดแบบนักเศรษฐศาสตร์ ชอบความสำเร็จ ชอบคำตอบ เพราะฉะนั้นเวลาที่เรที่ตั้งประเด็นคำถามวิจัย คืออะไรที่เราอยากรู้แล้วเรายังไม่รู้ ยังไม่มีคนอธิบายความรู้เหล่านี้ เรามีความสุขที่จะหา

คำตอบ อันนั้นคืออันเดียวที่ตัวเองรู้สึกว่าจะเริ่มต้นกระบวนการวิจัย หรือประเด็นวิจัยทุกอย่างจากอันนี้ ถามว่าแล้วเราใช้กระบวนการทัศนอะไร ตัวเองต้องเรียกว่าเป็นพวกที่ไม่มีกระบวนการทัศนเลย ไม่เคยกำหนดว่าต้อง ยึดกับกรอบอันไหนทั้งสิ้น เพียงแต่อยากจะรู้ว่าถ้าเราตั้งประเด็นคำถาม อันนี้ออกมาแล้วเราจะตอบมันอย่างไร หาวิธีหาคำตอบวิธีไหนก็ได้ขอให้เราได้คำตอบ

อย่างไรก็ตาม ก็ยอมรับว่าพอเราไปดูวิธีที่เราหาคำตอบมันก็แทรก ไปด้วยกระบวนการทัศนต่างๆ เพียงแต่เราไม่ได้กำหนดกรอบแนวทางเป็น จุดเริ่มต้น ยกตัวอย่าง ตอนที่ทำวิจัยเรื่องการพนันฟุตบอล เราจะทำ อย่างไร เราหา literature อ่านไม่ได้เลย เราสนใจเราจะตอบคำถามนี้ เรารู้ว่าเรื่องนี้จะเป็นเรื่องใหญ่เพราะว่าเรารู้สึก ตอนนั้นทำเรื่องนี้เมื่อ 10 กว่าปีที่แล้ว และจะเป็นปัญหาที่ติดไปกับสังคมไทยอีกนาน แล้วก็ อยากจะตอบคำถามอันนี้ให้ได้ว่ามันมีโครงสร้างอย่างไร คือนักเศรษฐศาสตร์ เวลาศึกษาเรื่องอะไร เรื่องแรกที่จะตอบ คือโครงสร้างความสัมพันธ์ มันเป็นอย่างไรรู้สึกว่าเราต้องตอบ แต่จะหาอย่างไร เราไม่สามารถหาหนังสือหรือเอกสารอะไรที่ทุกคนมาบอกว่าเราว่ามัน เป็นอย่างไร เพื่อที่เราจะได้ทำต่อยอด

สิ่งที่เราต้องทำอันดับแรกคือ หาบุคคลที่เกี่ยวข้อง ไปสืบว่า ใครเล่นพนันบ้าง พอเรารู้ว่าเป็นใคร เราก็ขออนุญาตไปคุยกับเขา คุย กันคนนี้เขาก็ส่งเราไปคุยกับคนโน้น คนนั้น จนเราเข้าใจว่ามันคืออะไร หลังจากนั้นเราค่อยหากรอบมาว่าเราจะวางกรอบอย่างไร

ในเรื่องของการทำวิจัย เรื่องกระบวนการทัศนอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ แต่ประเด็นของการที่เราจะตั้งคำถามในการวิจัยเป็นเรื่องสำคัญ และที่สำคัญมากกว่านั้นก็คือ การหาความรู้ก่อนที่เราจะตั้งประเด็น คำถามวิจัย ยิ่งเป็นประเด็นที่สำคัญค่อนข้างมากกว่า มันมีความรู้จะอะไร

อย่างไรบ้าง แล้วเราจะวางกรอบตรงนั้นไปอย่างไร ในเรื่องนี้ก็เช่นเดียวกัน เวลาเราลงไปทำวิจัยก็รู้สึกว่ามันง่ายเลย เพราะเราพบว่าทุกคนที่พูดกับเราจะบอกความจริงเราแค่ครึ่งเดียว แค่จุดเดียว เขาจะไม่บอกเราทั้งหมด แล้วเราจะทำอย่างไร เราจะรู้ทั้งหมดได้อย่างไร ก็กลายเป็นว่าเราต้องสัมภาษณ์เรื่องเดียว คนหลายคน แล้วเอาคำถามของคนนี้ไปสัมภาษณ์คนโน้น เอาคำถามของคนโน้นมาถามคนนี้ ให้เขาเป็นคนตอบให้เรา ต้องทำเช็คว่าย้อนไปย้อนมา ดิฉันยอมรับว่าแบบที่ทำเป็นมวยสมัครเล่นมาก คือไม่รู้เลยว่าการศึกษาทางสังคมศาสตร์เขาทำกันอย่างไร เพราะว่าเรียนมาทางเศรษฐศาสตร์ ไม่ได้เรียนตำราทางสังคมศาสตร์ เราก็ไม่รู้เลยว่าอะไร อย่างไร

แต่หลังจากที่เราทำไป จนเราแน่ใจว่านี่ใช่คำตอบ เราก็พยายามที่จะหาอย่างอื่นมายืนยันในสิ่งเหล่านี้ด้วย จนกระทั่งเขียนออกมา แล้วก็ทำกระบวนการอย่างที่อาจารย์ว่า เขียนลงไปใน paper เลยว่าแล้วเรารู้ได้อย่างไร คือทำทุกขั้นตอนว่าสิ่งที่เราคิด แล้วเราคิดความข้อมูลตรงนี้เป็นอย่างไร ทำทุกขั้นตอนให้โปร่งใส แล้วให้คนวิจารณ์เราเข้ามา ว่าสิ่งที่เราคิดแบบนี้ เราตัดสินใจแบบนี้ สรุบบนนี้เป็นอย่างไร มีตรรกะอะไร มีข้อมูลอะไร ให้คนวิจารณ์เข้ามา ซึ่งอันนี้ได้ผลดี มีคนวิจารณ์เข้ามาเยอะ เช่นบอกว่า ตรงนี้ยังไม่ดี ไม่ชัดเจน ให้ไปทำเพิ่ม หาข้อมูลเพิ่มเติม เป็นต้น ดิฉันรู้ว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งซึ่งได้ทำให้ตัวเองเริ่มพัฒนาเข้ามาเข้าใจทางสังคมศาสตร์มากขึ้น

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อไปแต่ละสาขาคนอื่นก็ต้องถูกวิจารณ์เยอะ เช่น เคยทำวิจัยเหมือนกัน เรื่องหอยใต้ดิน แล้วก็ไปเขียนบทความเรื่องหอยใต้ดิน โดยพูดถึงวัฒนธรรมของชุมชนในการหาตัวเลข ว่าในแต่ละชุมชนจะมีวิธีการที่จะหาหรือผลิตตัวเลขของตัวเองอย่างไร โดยในแต่ละชุมชนจะมีความเชื่อที่แตกต่างกันไป โดนนักสังคมศาสตร์วิจารณ์มาก

เลย นี่คุณเอาเรื่องอย่างนี้ไปเรียกว่าวัฒนธรรมชุมชนได้อย่างไร มันไม่ใช่วัฒนธรรมชุมชน โดนสารพัดเลย แต่เราก็รู้สึกไม่เห็นด้วย แต่ก็รับฟังไว้ ยังสงสัยว่า ความสัมพันธ์ของคนในกลุ่ม เพราะเวลาไปหาตัวเลขเขาไม่ได้ไปหาโดดๆ เขาจะไปหาร่วมกัน เขามีความสัมพันธ์กัน พอใครรู้อะไรก็จะมาแบ่งปันกัน และมีวิธีการที่จะคิดอะไรต่อเนือง ถ้าไม่เรียกความสัมพันธ์ของคนที่มีความต่อเนื่องกันตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่มาถึงนี้ ถ้าไม่เรียกวัฒนธรรมชุมชนแล้วจะเรียกอะไร ซึ่งยังไม่มีคำตอบ แต่รู้สึกว่าเป็นประเด็นที่จะต้องอภิปรายกันต่อไป

พยายามมาคิดถึงว่าโจทย์วิจัยของผู้จัดวันนี้ต้องการอะไร ถ้าเฉพาะใน section นี้ คือวิธีคิดวิทยาแบบใหม่ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเพื่อรับมือกับความเสี่ยงทางสังคม เพราะฉะนั้นดิฉันก็มาคิดถึงประเด็นในเรื่องว่า แล้วเราจะมองเรื่องของความเสี่ยงทางสังคมนี้อย่างไร เป็นสิทธิของทุกคนที่จะคิดว่าความเสี่ยงของสังคมคืออะไร แล้วทุกคนก็ควรแสดงด้วยว่าในอนาคตความเสี่ยงทางสังคมเป็นอย่างไร เข้าใจว่าอันนี้ก็เป็นวิธีวิทยาแบบหนึ่งที่ช่วงหลังนี้อนาคตศึกษาจะใช้กัน คือเอาคนมารวมกันแล้วถกกันว่าในอนาคตคุณคิดว่าความเสี่ยงทางสังคมคืออะไร เพื่อให้เราจะได้หาวิธีการ อาจจะใช้คำว่าพยากรณ์และควบคุม เพื่อที่เราจะหาทางจัดการว่าจะทำอย่างไรให้ความเสี่ยงนั้นลดลง

ยกตัวอย่างเช่น หากว่าเราถามอย่างนั้น ประเด็นที่เราบอกว่า ความเสี่ยงในอนาคตคืออะไร ดิฉันก็พูดถึงเรื่องเทคโนโลยี คิดว่าการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีในประเทศที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เป็นสิ่งที่ดิฉันคิดว่าในแวดวงของการศึกษาทางสังคมวิทยามานุษยวิทยาไม่ได้ตระหนักมาก คิดว่ามันเป็นปัจจัยที่จะมีผลมากต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยเทคโนโลยีมันเปลี่ยนแปลงทุกวัน แต่ว่าเทคโนโลยีในอดีตมักจะเปลี่ยนแปลงไปผ่านกระบวนการผลิตในโรงงาน ผลิตเป็นสินค้าหรืออะไร

ออกมา เพื่อให้เกิดอะไรที่หลายออกมา แต่เทคโนโลยีในปัจจุบันมีความแตกต่าง ตอนนี้อาจกลายเป็นว่าคนที่ใช้เทคโนโลยีใหม่ ไม่ใช่เป็นคนที่อยู่ในกระบวนการผลิตหรือผู้ผลิตแล้ว ผลิตเป็นสินค้าแล้วเราค่อยใช้ แต่เป็นคนทุกคนที่กำลังใช้เทคโนโลยีใหม่ คำถามก็คือว่า เมื่อมันเป็นอย่างนี้แล้ว ความสัมพันธ์ทางสังคมจะเปลี่ยนไปอย่างไร คิดว่ามันจะเปลี่ยนไปเยอะ แต่คำถามคือเราได้มีจินตนาการอย่างไรหรือไม่

สมัยเด็ก ๆ ดิฉันชอบอ่านมากที่สุดเลย แม้ไม่ได้เรียนวิทยาศาสตร์ คือนิยายวิทยาศาสตร์ อะไรที่เวอร์ๆ ชอบมาก เพราะมันสามารถมองอะไรออกไปแบบเวอร์สุดขีด สุดท้ายแล้วก็พบว่าเรื่องที่เรารับอ่านสมัยเด็ก ๆ ปัจจุบันเป็นเรื่องที่เป็นเรื่องจริงค่อนข้างมาก วันก่อนได้ดูสารคดีอันหนึ่ง เข้าใจว่าเป็นงานวิจัยของต่างประเทศ แล้วเพิ่งไปทราบจากเพื่อนอีกคนหนึ่งแล้วว่ากำลังมีคนทำงานวิจัยเรื่องนี้ที่มิดเดิล คือการใช้กระแสจิตในการควบคุมสภาวะต่างๆ คำถามคือมันผ่านเทคโนโลยีบางอย่าง ที่ทำให้สมองเราสั่งการปั๊มมันก็จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ทันที ก็จะมีคำถามต่อไปอีกว่าเป็นไปได้หรือไม่เทคโนโลยีนี้ แทนที่สมองเราจะไปสั่งการและควบคุมมัน เทคโนโลยีนี้อาจจะควบคุมและสั่งการเราก็ได้ ให้เราคิดแบบนี้แบบนี้ คิดว่าจินตนาการเรื่องพวกนี้คงจะต้องมีการสร้าง คือคิดสุดๆ ไม่เป็นไร แล้วเราค่อยมาดูว่าจากการที่เราคิดสุดๆ อะไรบ้างที่มีความเป็นไปได้ค่อนข้างมาก แล้วก็มากรองออก

นอกจากเรื่องเทคโนโลยีแล้ว รูปแบบอีกอันหนึ่งที่จะมีการเปลี่ยนแปลง นี่ก็เกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์ แต่เราก็กังจินตนาการไปไม่ได้มาก คิดว่าประเด็นปัจจุบันเราพูดถึงกันเยอะเรื่องการแย่งชิงทรัพยากร แล้วการแย่งชิงทรัพยากรจะไม่เป็นแบบอันนี้อีกแล้ว อาจารย์อานันท์พูดถึงเรื่องป่าชุมชน มันจะไม่ใช้การแย่งชิงทรัพยากรแบบป่าไม้ หรือทรัพยากรธรรมชาติกันแบบนั้นอีกแล้ว ดิฉันคิดว่าการแย่งชิงทรัพยากรหรือการ

ครอบครองทรัพยากร มันเริ่มมีความลึกลับซับซ้อนมากขึ้น มีรูปแบบที่อาจจะทำให้จับได้ไล่ทันน้อยลงเรื่อยๆ

ยกตัวอย่างเช่น มีทรัพยากรที่เราอาจจะเรียกว่าเป็นทรัพยากรที่สร้างขึ้นใหม่เยอะ โดยทรัพยากรธรรมชาติก็ยังเป็นส่วนหนึ่ง เป็นทรัพยากรที่สร้างขึ้นใหม่จะเป็นประเด็นที่สำคัญ มันผ่านเรื่องกฎหมายเรื่องสิทธิบัตร ฯลฯ ที่ทำให้เรารู้ว่าชีวิตเราในอนาคต เราจะตระหนักว่าเรากำลังขึ้นมา เราต้องจ่ายค่าทุกอย่างที่อยู่ในชีวิตในรูปของสิทธิบัตรหรือรูปใดรูปหนึ่งอยู่ตลอดเวลา คำถามเหล่านี้การแย่งชิงทรัพยากรที่เปลี่ยนไป รูปแบบความสัมพันธ์ ปัญหาทางสังคมวิทยาหรือมานุษยวิทยา มันจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร คิดว่าเรื่องเหล่านี้มันจะเป็นเรื่องที่สำคัญด้วยเช่นเดียวกัน พูดมาอันนี้คือการวาดอนาคตว่าจะเป็นอย่างไรร

ประเด็นต่อมาเวลาที่เรามอง ดิฉันพบว่าในภายหลังตัวเองทำงานกับนักเศรษฐศาสตร์ตรงๆ น้อยลง แต่ทำงานข้าม field ทำงานกับนักอื่นๆ มากขึ้น แล้วรู้สึกตัวเองได้ประโยชน์ แต่ก็พบอีกเช่นเดียวกันว่าไม่ค่อยได้ทำงานกับนักสังคมวิทยาเท่าไร ยังประหลาดใจตัวเองทำงานกับนักกฎหมาย วิศวกร นักรัฐศาสตร์ ฯลฯ แต่ไม่ค่อยได้ทำงานกับนักสังคมวิทยาตรงๆ ไม่รู้เป็นเพราะอะไร แต่ก็เข้าใจว่าคนใน field สังคมวิทยาเองก็น่าจะได้มีโอกาสทำงานข้าม field ได้เยอะ

ยกตัวอย่างเช่น เวลาที่เราศึกษาประเด็นอย่างเช่นปัญหาคอร์รัปชั่น เวลาเราศึกษาเราจะพบว่าทุกสาขาวิชา จะพูดถึงปัญหานี้ในมุมมองของสาขาตัวเองว่า มุมมองในสาขาวิชาที่มองปัญหาคอร์รัปชั่นเป็นอย่างไร แต่ในประเทศไทยเราไม่เคยเจอพวกสาขาวิชาซีพมาทำงานร่วมกันมากนัก ปัญหาเหล่านี้ ไม่มีทางว่าสาขาเดียวจะแก้ปัญหาก็ได้ แล้วก็ไม่มีทางเป็นไปได้ นักเศรษฐศาสตร์เข้าไปศึกษาปัญหานี้ก็จะเน้นมองในเรื่องต้นทุนผลได้ของการคอร์รัปชั่น จึงมักจะเสนอให้เพิ่มต้นทุนของการคอร์รัปชั่น

หรือไปสร้างระบบ นักกฎหมายเอาแต่ออกกฎหมายแล้วคิดว่าจะแก้ปัญหานี้ได้ก็ไม่มีทาง แต่เราไม่ค่อยมีทีมวิจัยมาร่วมกันในหลายสาขาพร้อมๆ กันว่าปัญหาเหล่านี้เราจะแก้ปัญหายังไง ทั้งที่มันเป็นปัญหาที่ติดตัวเราตั้งแต่อดีต แล้วก็ตามเราไปอีกในอนาคต ไม่ว่าจะสังคมจะเปลี่ยนไปอย่างไร

อีกประเด็นหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ ตอนนี้อำนาจทำงานชิ้นใหม่ด้วยความประหลาดใจ เป็นงานที่เกี่ยวข้องกับคำ 3 คำคือ social networking, wealth และ power เอามาเรียงกัน เพื่อจะต่อกัน เพื่อจะ mapping หรือจะดูภาพในสังคมไทยว่าเป็นอย่างไร ทีนี้ก็ไปเปิด key word คำหนึ่งขึ้นมาคำว่า พวกฟ้อง ระบบพวกฟ้อง แล้วก็ด้วยความประหลาดใจอีกเช่นเดียวกันว่า พอใช้คำนี้เข้าไปค้นใน google ปกติจะมีอะไรออกมาให้เราเยอะมากเลย ปรากฏว่าหาไม่ค่อยเจอ คือมันติดออกมาเยอะก็ตามไปดูมันทุกอัน เพราะคิดว่า เรื่องนี้นักสังคมวิทยาต้องวิจัยกันอย่างจริงจัง เพราะเรารู้สึกว่ามันเป็นคำพื้นมากเลย อธิบายระบบพวกฟ้องในสังคมไทย เกิดอย่างไร เป็นอย่างไร แต่ก็พบด้วยความประหลาดใจว่า พบบงานวิจัยน้อยมากๆ อันนี้พูดตรงไปตรงมา ไม่เข้าใจว่าเพราะอะไร

แต่พอใช้คำว่า ระบบอุปถัมภ์ มีเฟียบ ก็รู้สึกที่เรากำลังมองสังคมไทยอย่างไร แสดงว่าเรามองสังคมไทยในแนวตั้งอย่างเดียวใช้หรือไม่ เพราะระบบอุปถัมภ์มันสะท้อนสังคมไทยไปในแนวตั้ง แล้วก็ยังพูดถึงระบบอุปถัมภ์ตลอดเวลา คำถามว่าเรากำลังเชื่อว่าในประเทศนี้มีแค่คนกลุ่มเดียวหรือไม่ แข่งกัน กลุ่มนี้ชนะ อุปถัมภ์กลุ่มนี้ แต่เราไม่เคยมองความสัมพันธ์ในแนวราบเลยหรือไม่ ว่าสัมพันธ์ในแนวราบของกลุ่มต่างๆ เป็นอย่างไร แล้วอีกคำที่ใช้คือคำว่า social networking คืออะไร เจออย่างนี้ปุ๊บดิฉันก็เป็นมายาวด์อีกนั่นละ โครงการอันนี้มันดูใหญ่ แต่เวลาทำวิจัยมันคิดไม่ออกเลย เราก็ไปดูงานในต่างประเทศ เขาก็จะ

ใช้ database มากมาย แล้วก็ใช้โปรแกรมความสัมพันธ์ต่างๆ แต่เราพบว่ามันยังใช้ไม่ได้ มันง่ายมากเลยที่จะบอกคนนี้อยู่ตรงนั้นสัมพันธ์กับอันนั้น ใช้ตัวโปรแกรมแต่ว่ามันอธิบายไม่ได้เลยว่าเกิดอะไรขึ้น ก็หา database ของกลุ่มนั้นกลุ่มนี้แล้วเก็บไว้เฉยๆ ก่อน

แล้วก็มาทำอีกอันหนึ่งคือ ลองทำการณีเล็กๆ ขึ้นมาเพื่อเราจะได้เห็นความสัมพันธ์ สนุกมากทำการณีเล็กๆ แล้วก็ได้รับความเห็นที่หลากหลาย แตกต่างมาก คือว่าไปดู social networking อันหนึ่งที่กำลังโด่งดังเป็นพลุแตก เพิ่งเกิดขึ้นมาสัก 6-7 ปีที่ผ่านมา แล้วก็ก็มีผู้คนโดยเฉพาะพวกสังคมไฮโซในระดับที่มี power ที่สนใจที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมตรงนี้มาก ที่ดิฉันกำลังพูดถึงคือเรื่องของตลาดหลักทรัพย์ฯ ปัจจุบันมีหลักสูตรที่หลักทรัพย์เป็นผู้ดำเนินการ เปิดมา 10 รุ่นแล้วซึ่ง 1 ปีเปิด 2 รุ่น มีผู้คนเข้าไปเรียงคิวเพื่อจะสมัครเยอะมาก ดิฉันใช้วิธีสัมภาษณ์เพื่อดูว่าความสัมพันธ์นี้เป็นอย่างไร พบว่ารูปแบบความสัมพันธ์เหล่านี้ได้สะท้อนถึงความสัมพันธ์ในสังคมด้วยว่าเป็นอย่างไร

ยกตัวอย่างเช่น คนหนึ่งเป็นผู้เข้าเรียนเป็นผู้บริหาร เขาบอกว่า “อาจารย์ ผมได้ประโยชน์มาเลย ผมไปเรียนจบปุ๊บ (หลักสูตร 3 เดือน) ผมเอาตลาดหลักทรัพย์มาเซ็น MOU กับหน่วยงานของผมเลยว่าจะร่วมมือกันอย่างไร” ก็ถามต่อว่า อย่างนี้แสดงว่าความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทย แบบที่เป็น formal อย่างนี้ใช้ไม่ได้ใช่ไหม ต้องเป็นแบบ informal ถึงจะใช้ได้ผล พอถามคำถามนี้ไปก็เลยวงแตก เขาก็เลยไม่ตอบ แต่ที่จริงก็เป็นการยืนยันโดยปริยายถึงความสัมพันธ์อะไรบางอย่าง อันนี้คือสิ่งที่ดิฉันยกตัวอย่างให้ฟังว่า เราแค่คำถามง่ายๆ ที่มีอยู่ในสังคมไทย ที่ยังไม่คิดว่ามันเป็นจินตนาการใหม่อะไรมาเท่าไร ที่เราอธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมไทยอย่างไร คิดว่าก็มีประเด็นที่ทำทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเยอะมาก

อยากจะจบด้วยว่า เมื่อปีที่แล้วตรงนี้น่าสนใจมากเลย อาจารย์อนันท์คงรู้จัก คือ Elinor Ostrom⁷ ซึ่งเป็นนักรัฐศาสตร์ ได้ปริญญาตรี โท เอกรัฐศาสตร์ ไปทำงานวิจัยเรื่อง common resources การจัดการทรัพยากรสาธารณะ สุดท้ายมาได้รางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์เมื่อปีที่แล้ว ขอคุณมาก

สศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล

เข้าใจว่าเป็นผู้หญิงคนแรกทางเศรษฐศาสตร์ที่ได้รางวัล แต่ไม่ใช่ นักเศรษฐศาสตร์ งานเขาทำเรื่องความทุกข์ยากของชาวบ้านจริงๆ เพราะเขารวมตัวกันเพื่อที่จะรักษาทรัพยากรของเขา แล้วไม่ได้ทำจุดเดียว เข้าใจว่าเขาศึกษาในหลายประเทศ ในอเมริกาเองก็ศึกษาหลายแหล่ง แล้วทำสรุปขึ้นมา

อาจารย์นวนน้อยก็ทำวิจัยอย่างที่เราเรียกว่า ไม่รู้หรือกว่ากระเบื้องปูในหัวใจ คืออาจจะไม่ต้องซักระเบีไม่รู้ว่าจะใช้แบบไหนอย่างไรแต่ก็ทำไปคือถึงจุดหนึ่งแล้วเรารู้จักตัวเองดี เวลาเราทำงานวิจัยก็มักจะทำให้เราสร้างกระบวนการทัศนของเราขึ้นมาเองได้

เชิญคำถามหรือว่าความเห็นหรือท่านจะเสนอเองหรือเพิ่มเติมในการแลกเปลี่ยน เพื่อที่จะทำให้เราสามารถจะมองได้ว่า ถ้าเราจะทำงานในลักษณะนี้ต่อไป จะทำให้เราได้ประเด็นสิ่งซึ่งเราจะต้องไปจัดการต่อ ศึกษาต่อ หรือว่าพูดคุยถกเถียงกันต่อ

⁷ Elinor Ostrom (1933-ปัจจุบัน) เป็นนักรัฐศาสตร์หญิงอเมริกันคนแรกที่ได้รางวัลโนเบลในสาขาเศรษฐศาสตร์เมื่อปี 2552 ร่วมกับ Oliver E. Williamson ในงานที่ว่าด้วยธรรมาภิบาลด้านเศรษฐกิจ (economic governance) ซึ่งชี้ว่า common resources หรือทรัพยากรสาธารณะต่างๆ สามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในการใช้ มากกว่าโดยการจัดการของรัฐหรือเอกชน

สมสุข ชนะนิกร UNFPA ประเทศลาว: นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยขอนแก่น

เมื่อเช้านี้ที่พูดเกี่ยวกับการเปิดประเด็นกับปิดประเด็น อาจารย์ยังยุทธเสนอว่ากลุ่มหนึ่งที่อาจจะจะเป็นกลุ่มที่ไม่แสดงออก แล้วเขาอาจจะไม่มีส่วนร่วมด้วย ผมสนใจว่าใครมีสิทธิที่เปิดประเด็น เพราะเราทุกคนที่นั่งหรือว่าเราสามารถนำประเด็น หรือว่าพยายามจะไปลอบบี้ให้คนพูดประเด็นบางประเด็น หรือว่าไปเช็ดว่าประเด็นนั้นถูกต้องหรือเปล่า แต่ว่าจริงๆ แล้วใครเป็นคนนำประเด็นขึ้นมาพูด อย่างเมื่อเช้าที่พูดเปิดประเด็น/ปิดประเด็น

ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธ์ุ์

ถามอาจารย์ชายว่าเวลาเริ่มต้นที่กระบวนการทัศน์ อาจารย์หมายความว่าอยากจะทำกระบวนการทัศน์ไปใช้ในการแสวงหาช่องทางในการวิจัยอย่างไร เพราะเริ่มต้นด้วยกระบวนการทัศน์ ว่ากระบวนการทัศน์มีหลายๆ อย่างที่เห็น แต่ว่าในความคิดผมคิดว่าในเชิงวิธีวิทยาการวิจัย แทนที่จะเริ่มต้นจากกระบวนการทัศน์เอาไปใช้เพื่อที่จะแสวงหาแนวทาง มันควรจะเริ่มต้นมาจากประเด็น แล้วก็ดูว่าในการถกเถียงประเด็นเหล่านั้น มันใช้กระบวนการทัศน์อะไร ไม่แน่ใจว่าอาจารย์พูดมาอย่างนั้นหรือไม่ อยากตั้งคำถาม

คำถามเปิดประเด็น/ปิดประเด็น ที่จริงแล้วการวิจัยมันควรจะเริ่มต้นด้วยประเด็น ประเด็นว่าใครควรเปิดหรือปิด ผมคิดว่าเรื่องประเด็นไม่ใช่ใครเป็นผู้เปิดหรือว่าปิด ประเด็นในความเข้าใจของผมคิดว่ามันเป็นจุดตัดของความขัดแย้ง เมื่อไรเกิดจุดตัดของความขัดแย้งมันควรจะ ต้องมีประเด็นเกิดขึ้นมา นักวิจัยต้องมีความ sensitive ต้องมีความอ่อนไหวต่อจุดตัดของประเด็นความขัดแย้งเหล่านั้น แล้วดึงเอามาวิจัย ซึ่งก็หมายความว่า ในจุดตัดเหล่านั้นมันย่อมจะไม่มีใครผูกขาดการอธิบาย

หมายความว่ามันมีการพูดอย่างที่เรานำไปเมื่อมีมุมมองต่อจุดตัดเหล่านั้น ความขัดแย้งหรืออะไรก็แล้วแต่ที่เราตั้งขึ้นมา

อย่างชัดเจนเรื่องว่ามีกระบวนการเชิงทรัพยากรแบบใหม่เกิดขึ้นอย่าง ที่อาจารย์นวนน้อยพูด แล้วมันเกิดมีคนมองแตกต่างกันอย่างไรบ้าง ซึ่งตรงนี้อาจมองในฐานะที่เป็นนักสังคมศาสตร์ เราก็คงต้องชี้ให้เห็นว่าจุดตัด ความขัดแย้งเหล่านั้นมันเกิดจากเงื่อนไขของการนำเอาวิธีมองที่แตกต่าง กันอย่างไรมามอง แล้วเนื่องจากว่าทางสังคมศาสตร์เราไม่สามารถพูด ในลักษณะที่เป็นกระบวนการที่ลื่นไหลได้ ตรงนี้จึงเป็นปัญหาอันหนึ่งที่โดย ส่วนตัวไม่ค่อยชอบคำว่ากระบวนการที่ลื่นไหลเท่าที่ผมเข้าใจกระบวนการที่มัน แปรคล้อยๆ กับว่า มีแนวทางความเข้าใจในการแก้ไขปัญหา เป็นความ เข้าใจในการแก้ไขปัญหา ถ้าแก้ไม่ได้คุณก็ต้องเปลี่ยนกระบวนการที่กลายเป็น paradigm shift เพราะกระบวนการที่ลื่นไหลคือความเข้าใจในการแก้ไขปัญหา

ถ้าพูดอย่างนั้นในประเด็นหนึ่งก็คือว่า กระบวนการที่ลื่นไหลสะท้อน ความต่อเนื่อง เมื่อคุณแก้อันนี้ไม่ได้ คุณก็ไปหาอะไรมาต่อยอด เพิ่ม ไปเรื่อยๆ ก็คือมันก็ยังคงต่อเนื่องอยู่ ความต่อเนื่องด้านหนึ่งมันคือ ความครอบงำ เมื่อไรที่เราพูดอะไรต่อเนื่อง รู้ไว้เลยว่าเบื้องหลังมันคือ การครอบงำ เพราะคุณอย่างไรมันต่อเนื่อง ถ้าเราต้องการใหม่ บางที มันไม่ต่อเนื่องได้หรือไม่ อย่างนี้ก็ปัญหา คนอย่าง Foucault เขาถึง บอกเขาไม่ชอบความต่อเนื่อง เน้นความไม่ต่อเนื่อง คือมันต้องแตกหัก กับอันเก่า

ผมคิดว่าความคิดที่อาจารย์ชายเอามาใช้เป็นลูกศิษย์ของ Gadamer เขาจะไม่ใช้คำว่ากระบวนการที่ลื่นไหล เขาจะใช้ว่าเส้นขอบฟ้า Fusion

of horizon^๘ หมายความว่าขอบฟ้าต่างๆ เหล่านี้มีมันมีจุดปะทะ มันมีการปะทะกัน บางคนก็แปลว่าเป็น dialogical communication คือเป็นจุดของการโต้เถียงกัน ซึ่งตอนหลังพวก critical theory ก็เอามาใช้กันที่เป็นเรื่องของ communicative action ใน public space มันมีที่มาที่ไปทั้งนั้น พูดต่างๆ คือว่า ประเด็นปัญหามันไม่ใช่เรื่องของกระบวนการทัศน์ที่มันเป็นความต่อเนื่อง แต่มันเป็นเรื่องของจุดปะทะของความคิดที่เกิดขึ้นในสังคมที่เป็นประเด็นสาธารณะที่วันนี้ มันเกิดขึ้นมาอย่างไร

ดังนั้น การวิจัยมันควรจะเข้าไปทำความเข้าใจกับจุดปะทะนี้ และชี้ให้เห็นว่าจากการโต้เถียงปะทะกันนั้น มันนำมาสู่มิติใหม่อะไร เพราะมิตินี้มันไม่ใช่เป็นอะไรที่ต่อเนื่อง มันจะต้องมาจากจุดปะทะ เพราะฉะนั้นงานวิจัยสังคมศาสตร์จึงไม่ใช่อย่างที่อาจารย์นภภรณ์ว่า ไม่ใช่การไปหาสาเหตุ เรื่องที่เราพูดนี้ไม่รู้มาจากโลกไหน คือถ้าทำอย่างนั้นมันก็จะสร้างความรู้ยู่ติ หรือเมื่อเราสร้างความต่อเนื่องคือเรายอมรับสภาพ ยอมรับสภาพมันก็คงเกิดจินตนาการใหม่ไม่ได้ เพราะจินตนาการใหม่มันต้องมากับการที่สามารถที่จะเข้าไปปะทะสังสรรค์ ได้เถียงทางความคิด กระบวนการทางสังคม ทางอะไรต่างๆ มันก็จะมีการโต้เถียงกัน

ดังนั้น ตรงจุดนี้มันน่าจะเป็นพื้นที่ของการวิจัย ในแง่ของเราในเชิงวิธีวิทยา เราต้องพูดถึงพื้นที่ของการวิจัยมันควรจะอยู่ที่ใฝ่มาองติดตามหาจุดปะทะเหล่านี้ เพื่อที่เราจะได้คล้ายๆ กับว่าไม่ใช่เป็นผู้ผูกขาดการวิจัยทางสังคมศาสตร์ นักสังคมศาสตร์ไม่ใช่ผู้ผูกขาดในการที่จะไปศึกษา ทุกคนศึกษาได้ทั้งนั้น ผมศึกษาวิจัยมานานแล้ว ผมก็เพิ่งพบว่า

^๘ ลูกศิษย์ของ Hans-Georg Gadamer (1900-2002) ที่ว่านี่คือ Anthony Thiselton (1938-ปัจจุบัน) เป็นนักปรัชญาศาสนาคริสต์ เขียนหนังสือเรื่อง The Two Horizons: New Testament Hermeneutics and Philosophical Description (1980), New Horizons in Hermeneutics: The Theory and Practice of Transforming Biblical Reading (1992) เป็นต้น

จริงๆ แล้วชาวบ้านเขาวิจัยผมมากกว่าผมวิจัยเขา ผมก็เลยไม่รู้ว่าจะเรียกตัวเองว่าเป็นนักวิจัยหรือเปล่า สิ่งที่เรามองนี่เขามองอีกตั้งหลายทาง เรานักวิชาการมองทางเดียว เพราะเนื่องจากเราติดกับดักความคิดอะไรต่างๆ

ดังนั้น ถ้าเราจะเปิดวิถีวิทยาของการวิจัยให้มันกว้างขวาง ถ้าเรายังใช้กระบวนทัศน์อื่น มันก็ยังมาคล้ายๆ กับควบคุมครอบงำเราอยู่ในบางส่วน ในความคิดผมที่ว่าวิถีวิทยาที่เราควรจะต้องมานั่งถกเถียงกันใหม่ พยายามที่จะปรับทิศทางของมัน แล้วมองหาคัดตัดต่างๆ เหล่านี้เพิ่มมากขึ้น ในกรณีวิจัยมันไม่ใช่ว่าเป็นงานของเรา ที่จริงมันเป็นงานของเราที่เราจะต้องไปปะทะสังสรรค์กับคนที่มีมุมมองแตกต่างกันเหล่านั้น เพื่อที่จะได้หาความเข้าใจ ที่อาจจะแตกต่างจากที่เราคุ้นเคย เวลาเราใช้ critical theory มันอาจจะหมายถึงพวกหนึ่ง Frankfurt school ที่จริงแล้วก็มองมุมเดียวกัน เชิงเดียวเหมือนกัน เพราะเน้นการครอบงำ

ความคิดที่ผมพูดต้องให้ความสำคัญกับเรื่องของการตอบโต้การครอบงำ การช่วงชิงต่อสู้กันทางด้านความคิด ไม่ใช่เน้นครอบงำหรือเน้นทางเดียว ต้องเน้นการต่อสู้หลายๆ ทาง มันน่าเป็นวิถีวิทยาใหม่ น่าจะเป็นเรื่องของ critical approach ไม่ใช่เป็นเฉพาะ critical theory เพราะความเข้าใจ critical theory ของผมเป็นทางเดียว แต่ critical approach หมายความว่าให้ความสำคัญกับการปะทะสังสรรค์ทางความคิดของกลุ่มคนหลายๆ กลุ่ม เพื่อที่เราจะได้แตกประเด็นออกมาใหม่ เพราะเวลานี้ ประเด็นเราก็คือเป็นคนคิด ศึกษาเราก็คือเป็นคนคุมประเด็นทุกระดับประทับใจ เลยทำให้เราไม่มีประเด็น เลยไม่รู้ว่าจะใครเปิดประเด็นให้มันมีหลายๆ คน ให้เขาสามารถที่จะแตกประเด็นได้ ไม่ใช่เรายึดครองไว้หมดทุกอย่าง ไม่เช่นนั้นจะเป็นสังคมศาสตร์ได้อย่างไร คนเขาไม่ค่อยเข้าใจเราว่าเราพูดเรื่องอะไร เราแตกประเด็นไปเรื่อยๆ ในขณะที่เขามี

ประเด็นเดียว การทำทนาย ยั่วยุให้เกิดการแตกประเด็นน่าจะเป็นกลยุทธ์ หรือ approach ของการวิจัย เป็นวิธีที่ผมคิดว่าน่าจะทำทนายมากกว่า เพราะเราไม่รู้คำตอบ แบบที่มีกระบวนการทัศนอย่างโรมันก็รู้อยู่แล้ว ถ้าเป็น อย่างนั้นจะวิจัยไปทำไม ถ้าเผื่อว่าเราย้อนรอยบ้างมันอาจจะได้อะไร ที่เราไม่เคยคาดคิด และถ้าเราวิจัยแล้วได้อะไรที่เราไม่เคยคิดมาก่อนเลย มันน่าเป็นรางวัลสำคัญของนักวิจัย

สศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล

อาจารย์ชายเขียนตามที่เราคูยและทำความเข้าใจกัน

สศ.ดร.ชาย โพธิ์สีตา

ตอบอาจารย์อนันท์สั้นๆ แต่ก็ไม่รู้ว่าเป็นคำตอบที่น่าพอใจหรือไม่ คือเรื่องกระบวนการทัศนกับเรื่องประเด็น ถ้ามองว่าอะไรมาก่อนเวลาทำวิจัย ผมเข้าใจว่าอะไรมาก่อนก็ได้ ถ้าเผื่อประเด็นยังไม่ชัดก็ต้องหาประเด็น ก่อน เสร็จแล้วถ้าเรารู้ประเด็นนี้แล้วค่อยถามตัวเราเองว่า เราจะมอง ประเด็นนี้ด้วยสายตาอย่างไร นั่นจะเป็นแบบหนึ่ง แต่เรามาด้วยกระบวนการ ทัศน คนบางคนอาจจะชอบที่เริ่มด้วยความเชื่อของตัวเองก่อน เชื่อว่า โจอทย์มันจะเป็นแบบนี้ ก็จะมองว่าหาคำตอบให้โจทย์โดยวิธีโดยมอง สิ่งที่ต้องการหาคำตอบคืออะไร อย่งไรก็อาจจะจะมี แต่ผมตอบไม่ได้ว่าอย่างไร ถูกกว่า อย่งไหนถูกน้อยกว่า ผมตอบไม่ได้

ในแง่หนึ่ง การหาประเด็นก่อน ประเด็นที่ชัดเจนแล้วอาจจะดีกว่า ก็ได้ในแง่นี้ ฟังจากที่อาจารย์นภภรณ์พูดก็ชัดเจนว่า ถ้าเรื่องอย่งนี้ ในแง่หนึ่งเหมือนกับว่า หาประเด็นให้ชัดเจนก่อนที่จะไปหาคำตอบจริงๆ ที่จะศึกษาต่อไป ที่จะเป็นความจริงคืออะไร โดยไปฟังเรื่องเล่าหรือไป ศึกษาประวัติชีวิตหลายๆ คนมาดูว่าในปัญหาเรื่องนี้ความเสี่ยงคืออะไร ถ้าเป็นเรื่องความเสี่ยง แล้วก็ค่อยดูว่าถ้าเราจะขยับลึกลงไปอีกในเรื่องนี้

เราจะขยับไปด้วยเลนส์อะไร ด้วยเลนส์แบบไหน ผมคิดว่าในที่สุด การทำวิจัยก็ต้องมีคำตอบแบบใดแบบหนึ่ง แต่เป็นคำตอบแบบว่าไม่ ฟันธงหรือว่าฟันธงก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง แล้วแต่ฐานคิดของเราเหมือนกัน บางคนตอบตามข้อมูล ตามหลักฐาน บอกให้ตอบก็พูดอย่างอื่นไม่ได้ก็มี หลักฐานข้อมูลมาอย่างไร ก็ต้องมองย้อนกลับไปว่าเรามองอะไรเป็น ข้อมูลเราในตอนแรก ถ้าเรามองสิ่งนี้ อย่างนี้ ก็แปลว่าเรามีกระบวนการทัศน อย่างนี้ไม่ กระบวนการทัศนอาจจะไม่ใช่คำที่สวยหรูเท่าไร

ข้อหนึ่งของกระบวนการทัศนที่ผมไม่ได้พูดถึง แต่ว่ามีบรรทัดสอง บรรทัดเท่าที่จำได้ กระบวนการทัศนมันไม่ใช่สิ่ง fixตายตัว ผมอาจจะมี กระบวนการทัศนแบบนี้ในวันนี้ วันหน้าผมเห็นว่าอันนี้นั้นไม่เวิร์คผมอาจจะ เปลี่ยน หรือไม่ใช่ผมคนเดียวอาจจะพวกเราทั้งหมด สังคมวิทยาอาจจะ เปลี่ยนวิธีคิดอย่างที่เราคิดมาแต่เดิม ที่เราทำแบบปฏิฐานนิยมมาแต่เดิม เราจะ shape มาอีกแบบหนึ่งที่มีมันต่างโดยสิ้นเชิง มันจะเกิด paradigm shift แล้ว paradigm shift มันก็จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางศาสตร์ ผมคิดว่าผมจะตอบอย่างนี้ในตอนนี้

ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

อาจารย์พูดถึง construction ภาษาไทยใช้ว่าการประกอบสร้าง แต่มันมีปัญหา มันมี reconstruction มันหรือสร้าง มันยุ่งกันอีก อาจารย์ พูดเฉพาะสร้าง กำลังสนใจว่ามันหรือสร้างอย่างไร ผมคิดว่าการศึกษาคควร จะวิพากษ์กระบวนการทัศนตัวเอง จะเป็นวิวิธวิทยาที่เหมาะสม ถ้าคุณไป ศึกษาโดยที่คุณเชื่อมั่นในกระบวนการทัศนตัวเองมันจะไม่ได้เข้าใจอะไร เป็นการตอบโจทย์ตัวเอง มันไม่ได้ความรู้ ความรู้ต้องมาจากความสามารถ ในการวิพากษ์กระบวนการทัศนตัวเอง ที่เราเรียกว่าเป็น reflexivity ที่อาจารย์สุริชัยแปลไว้ดีมาก คือการเจริญสติ คุณวิจัยแบบของตัวเอง ถูกลมด วิพากษ์ตัวเองไม่ได้ ที่เราเป็นอยู่ทุกวันนี้เป็นความมีขอบเขตทาง

ปัญญาอย่างยิ่ง สังคมไทยถ้าคนแก่กล้าทางปัญญาก็จะนึกว่าของตัวเอง ถูกมากขึ้นเรื่อยๆ จริงๆ แล้ววิพากษ์ตัวเองให้ได้ก่อน สติปัญญาอาจจะ กลับคืนมา

ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว

คือถ้าเราอยู่ในสถานการณ์ปกติ เราพูดอะไรก็เป็นเนื้อหาได้ทั้งนั้น แต่ผมอยากจะตั้งข้อสังเกตว่าในหัวเวลานี้สังคมไทยกำลังตกอยู่ในสภาวะที่ไม่ปกติ ด้วยเหตุนี้ผมจึงอยากจะเรียนด้วยความเคารพอย่างสูงต่อ อาจารย์ขยายว่า ผมคิดว่าสังคมไทยไม่ใช่อยู่ในสภาวะที่บอกว่าการศึกษาระดับมัธยมและนักวิจัยทั้งหลาย ท่านอยากจะแกงอะไรก็ได้ตามใจท่าน และใช้วิธีอะไรก็ได้ บริบทของสถานการณ์ทางสังคมการเมืองตอนนี้มีคนบางคน บอกว่าต้องแกงแบบฉันทันแกงแบบอื่นไม่ถูกต้องและก็เฮงซวยจึงนำพากัน สู้บรรยาอากาศจะพาให้ฆ่ากันตาย แล้วคนตัวเล็กคนน้อยรวมทั้งเด็กที่ไม่รู้เรื่องก็โดนเขาออนไลน์เล่นงานกันจนชีวิตแทบไม่เป็นชีวิต บริบทของสังคมวิทยามานุษยวิทยาหายไปไหน ถึงได้จัดวันนี้ ทำให้เรื่องมันแหลมคม ขึ้นมาอีกหน่อย ไม่เช่นนั้นจะจัดทำไม หัวข้อการจัดวันนี้มีคำว่า “ใหม่” ถึง 2 ใหม่ แต่มันไม่ใหม่ด้วยคำพูด มันแปลว่าเรารู้สึกว่าถ้าไม่หลุดจริงๆ มันจะเสี่ยงความรุนแรงอีกหรือเปล่า นี่เป็นโจทย์ของผม

ที่ผมปรารถนาก็คือว่า เราอยู่ในสถานการณ์ที่ไม่มีการพูดจา ปฏิสัมพันธ์ว่าโจทย์ร่วมกันของสังคมไทยคืออะไร แล้วก็โจทย์ที่บอกว่า ปัญหาอยู่ที่พวกครอบงำสังคมโดยคณะราษฎรอาวุโส พุดง่ายๆ รู้แล้วว่านี่ละตัวปัญหา ผมสงสัยว่าอันนี้ก็เป็นผลลัพธ์ของการตกอยู่กับดักที่อาจารย์อานันท์พูดถึงหรือไม่ คำถามผมคือความคิดกับคนที่คิดเราต่างกัน แยกออกจากกันได้หรือไม่ ปัญหาสังคมกับสังคมไทยเราแยกประเด็นกัน ออกหรือไม่ ถ้าแยกปัญหาออกจากสังคมที่เผชิญออกจากกันได้ เราถึงจะคิดกันได้ตรงตรงกันได้ นี่ชวนแบบพระประยุตต์

พูดอย่างนี้ผมอยากจะชวนให้เห็นว่า ไม่เช่นนั้นเราก็จะเห็นว่าคนที่คิดต่างจากเราเป็นตัวปัญหา เสร็จแล้วก็คือว่านิยามกันง่าย กลุ่มราษฎรอาวุโสตัวปัญหา มันอาจจะถูกบ้างบางส่วน แต่ผมสงสัยว่าผิดโดยหลักหรือไม่ ด้วยเหตุนี้ผมจึงรู้สึกว่ บริบทสังคมไทยปัจจุบันมันมีภาวะคับขัน ภาวะการณ์มันคับขันไม่ใช่ภาวะการณ์ที่ปกติ เพราะตอนเช้ามันจะกลายเป็นว่า สงสัยคณะราษฎรอาวุโสที่ตั้งมาไม่รู้กี่ชุดนี้ คือตัวปัญหาของสังคมไทยที่ทำให้พื้นที่ความรู้ไม่องงาม มันง่ายเกินไปหรือเปล่าที่พูดแบบทำทนายตัวเอง แล้วนักสังคมวิทยานักมานุษยวิทยาพูดได้แค่ว่า ใครคือมิตรใครคือศัตรูของเราได้แค่นั้นหรือ เรากลับคิดว่าวิชาสังคมวิทยา มานุษยวิทยาน่าจะช่วยให้เราเห็นว่า ศัตรูที่ไม่ใช่ตัวคนที่เรามองเห็น มีความสำคัญกว่าที่เรามองเห็น

ประเด็นที่สองคือ อำนาจอะไรที่จะทำให้เราหลุดพ้นจากความเสี่ยงที่เราเห็นๆ อยู่ว่ามันอยู่ในสงครามน้ำลาย สงครามต่อว่าต่อขาน คือถ้าอยู่ในโลกของการถกเถียง สงครามกระบวนทัศน์เฉยๆ ผมยังไม่เดือดร้อนเท่าไร แต่ว่ามันลุลกลามเข้ามากลายเป็นสงครามของการโจมตี การพูดกันไม่รู้เรื่อง ของการขุดคุ้ยเรื่องส่วนตัว อะไรต่ออะไร ได้เรื่องบ้าง ไม่ได้เรื่องบ้าง ตรงจุดนี้คือว่าเงื่อนไขสภาวะการณ์ทางสติปัญญาของสังคมไทย ที่จะมา refocus ว่าโจทย์สำคัญอะไรสำคัญกว่ากัน อันนี้ต่างหากที่ทำให้เราต้องมาคุยกันในวันนี้

ผมคิดว่าต้องค้นคว้าหาทฤษฎีและวิธีวิทยาใหม่ด้วยหรือเปล่า ไม่ใช่แค่มองจำกัดภายใน 4 แนวที่ว่านั้น อาจารย์นภาภรณ์ก็แทรกมาวิธีหนึ่งว่ามันเชื่อมโยงระหว่างความเข้าใจ พวกร้อนใจก็บอกว่าต้องรีบแก้ไข แก้กันอย่างไร หรือว่ามีวิธีอื่นอีก เช่น deconstruct วิธีวิทยามันก็งอกงามของมันไปเรื่อย แต่เรากำลังสนใจทั้งหมดนี้มันโยงกับความที่สังคมอยู่ในสถานการณ์ที่ไม่สามารถจะ focus เรื่องที่เป็นประเด็นร่วมได้ ตรงจุดนี้ผมจึงรู้สึกว่ความเสี่ยง ก็เห็นๆ อยู่ว่เราเสี่ยงง่ายมาก

ที่พร้อมที่จะจัดคนเข้าพวก และไม่พร้อมที่จะคุยกันให้รู้เรื่องว่าตกลงชาวบ้านที่เดือดร้อนก็ยังไม่ได้แก้ปัญหาอะไรกันเลย ประเด็นนี้ผมจึงรู้สึก ว่า hang-over ของปัญหาของอารมณ์มันสูงมาก ทางสังคมวิทยา มานุษยวิทยามันมีกินพอจะช่วยให้เรามาตรวจสอบตัวเอง อาจารย์ อานันท์บอกว่าวิพากษ์ตัวเองได้อย่างมีความหมายร่วมกันกว่านี้

ขณะเดียวกันก็ชวนให้เราารู้สึกว่าฟังกันแล้วก็อาจจะมีการวิพากษ์ วิจารณ์ เรายังอยู่ในสถานการณ์ที่ยังจำได้ว่าเมื่อ 2-3 เดือนที่แล้ว เราช่วยตัวเองไม่ได้เลย เราทำอะไรไม่ได้เลย เห็นๆ อยู่ว่าจะทุบตีกันตาย ยิงกันตาย โจทย์ที่ผมพูดอย่างนี้ ไม่ใช่ว่าผมเอาเหตุการณ์มาพูด โจทย์ ก็คือคำถามที่มาจากคุณสมสุขจากลาว ถามว่าใครปิดประเด็น ใครเปิด ประเด็น เป็นคำถามที่สำคัญเชิงยุทธศาสตร์เลยทีเดียว ถามตรงไปตรง มาคือว่าวิชาสังคมวิทยามานุษยวิทยามีส่วนร่วมในการเปิดประเด็นร่วม ได้หรือไม่ ประเด็นสาธารณะอันนี้มาจากที่ถกกันเมื่อกี้ ตรงจุดนี้ผมคิดว่ามันเป็นภาวะพิเศษ และเป็นภาวะที่เราหมกมุ่นกับความถูกต้องความผิด ภายในเฉพาะวงการไม่ได้ เพราะว่าเราเห็นอยู่เลยว่าความเสี่ยงที่ความ รุนแรงทางวัฒนธรรม ความรุนแรงทางการเมือง ความรุนแรงที่มอง ไม่เห็นหลายแบบ มันก่อตัวและก็เกิดขึ้นมาแล้วด้วย ตรงจุดที่ผมคิดว่า คู่มือทำอาหารแบบจะแกงอะไรนั้นอาจจะค่อนข้างจะสบายๆ เกินไปหน่อย หนึ่งสำหรับสถานการณ์ปัจจุบัน ผมไม่แน่ใจว่าตัวเองคิด/รู้สึกถูกหรือ ไม่ รู้แต่ว่าถ้าเราจะชวนให้เรามีพื้นที่ความรู้กันตรงนี้ สงสัยต้องปรับทุกข์ กันตรงนี้ ให้ตรงไปตรงมามากขึ้น

ศ.ดร.นภาพร ทเวานนท์

เราคงต้องมานั่งคิดกันแล้วว่า จุดเริ่มต้นที่เราจะพูดมันคืออะไร โดยส่วนตัวใจเป็นคนที่ศึกษาและชอบพูดเรื่องกระบวนการทัศน์อยู่พอสมควร แต่เราต้องยอมรับอย่างหนึ่งว่า การที่เรามาพูดเรื่องของกระบวนการทัศน์

ก็ต้องถือว่าเป็นความพยายามในการแยกประเภทแบบหนึ่ง ซึ่งในวิธีการคิดเกี่ยวกับการแยกประเภทมันเป็นความรุนแรงอย่างหนึ่ง เพราะว่ามันกำลังจัดตรงนี้ไปอยู่นี่ จัดตรงนี้ไปอยู่ตรงโน้น จัดอะไรเสร็จแล้ว เราก็จะเริ่มให้อัตลักษณ์ให้ตัวตน แล้วก็บอกว่าแบบคุณนี่มันเขยอะเปิด หรือว่าแบบนี้มันใช้ไม่ได้ คือต้องคิดถึงเรื่องเหล่านี้เหมือนกัน

เราจัดไปทำไม มันเป็นความรุนแรงแน่นอน แล้วเรากำลังบอกว่าคุณกำลังเชื่อใน naive realism หรือเชื่อในความจริงแบบไร้เดียงสา ซึ่งจะใช้คำว่าความจริงแบบสามัญตามแบบที่อาจารย์ชายเรียกก็ได้ นี่แปลว่าเรากำลังใช้ความรุนแรงกับพวกปฏิฐานนิยมมากเลย คือเราจัดการเขา การที่เราจัดประเภท เราต้องยอมรับว่ากำลังใช้ความรุนแรง แต่ที่เราจัดนี้โดยส่วนตัวมองคุณค่าของการจัด ในแง่ที่มองเห็นว่ามันทำให้เรารู้เท่าทันสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น ตรงนี้คงมีนักศึกษานิสิตหลายคนอาจจะกำลังรู้สึกกุ่มใจ คือเราอาจจะทำงานวิจัยหรือนำเสนออะไรอย่างนี้ ในเรื่องแบบนี้ มันก็จะไปเจอคนกลุ่มหนึ่งที่เชื่อแบบที่อาจารย์สุริชัยพูด คือเชื่อแบบเถรตรงคือเชื่อแบบมีความรู้ชุดเดียว

เพราะฉะนั้น คนที่ทำงานวิจัยแบบเชิงคุณภาพอาจจะพูดถึงอาจารย์ที่บอกว่าแล้วสมมติฐานมันอยู่ที่ไหน นิยาม ปฏิบัติการมีหรือไม่ อันนี้จะทำให้คนที่จะทำแบบนี้ก็ต้องพูดว่า “นี่อาจารย์ไม่ต้องมาพูดเลย เพราะว่าอาจารย์กำลังอยู่ภายใต้กระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยม” ส่วนอันนี้กำลังอยู่ภายใต้อีกกระบวนทัศน์หนึ่ง เพราะฉะนั้นการที่เราพูดเรื่องกระบวนทัศน์ ส่วนหนึ่งมองเห็นว่ามันทำให้เรารู้เท่าทันว่า คนๆ นี้กำลังพูดอยู่ภายใต้วิธีคิดแบบไหน ซึ่งถ้าเราไม่มีตรงนี้มันเถียงกันเหนียวมาก แต่พอเราจัดประเภทเสร็จ จะรู้สึกมันสบายใจขึ้น มันง่ายขึ้นที่เราจะถกเถียงกัน เพราะดินันมีความเชื่อมาโดยตลอดว่าเรื่องของกระบวนทัศน์มันเถียงกันไม่ได้ เพราะมันเป็นความเชื่อ มันใช้หลักเหตุผลไม่ได้ มันไม่รู้จะเอาอะไรมาต่อสู้กัน เรื่องของวิธีคิดเป็นเรื่องของความเชื่อ ที่ว่ามัน

มีแล้วมันจะเปลี่ยนได้ก็อย่างที่บอกมันตระหนักเชิงรุกหรือมันเจริญสติ จนกระทั่งมันเกิด paradigm shift พอมันเกิดได้ มันก็จะคิดไปอีกแบบหนึ่ง มันเถียงกันไม่ได้ว่าใครถูกใครผิด อย่างน้อยบ่ายวันนี้ปฏิฐานนิยมก็จะถูกทำให้เป็น the otherness เป็นอื่นกันไปพอสมควร การถกเถียงตรงนี้มีมันมีความสำคัญในแง่ตัวการสร้างความรู้

ถ้าเรามองแบบสังคมวิทยาแบบยุคหลังๆ เราก็จะเห็นว่า สังคมเราที่มันมีปัญหาอยู่นี่ เพราะว่ามันเป็นเรื่องคนอันหนึ่งคือเรื่องของการเป็น expert เมื่อถามว่าใครเปิดประเด็นใครปิดประเด็น คนไทยเรากำลังให้คุณค่ากับคนที่เป็นผู้เชี่ยวชาญสูงมาก เพราะฉะนั้นเราต้องพูดกันให้ได้ว่าแล้วใครถูกทำให้เป็น expert หรือว่านักวิชาการบางกลุ่มบางพวก ตรงนี้ถ้าเราถือไม่ออก อันนี้คือกระบวนการถือแล้วว่า expert ไม่ได้เป็นผู้ที่มี authority นี่คือจินตนาการทางสังคมวิทยา คือการสู้กัน เพราะฉะนั้นตัว contested knowledge หรือว่าตัวความรู้ที่เราจะเอามาสู้กัน ที่บอกว่าใครจะเป็น expert ที่จะมาสู้กันเป็นเรื่องใหญ่ เวลาที่เราพูดกันว่าความรู้เป็นของประชาชนของชุมชน มันกำลังเป็นการต่อสู้ที่ยิ่งใหญ่มาก อยู่ดีๆ ไปบอกว่าตาสีตาสาคูณลุงคุณป้าเป็นคนที่จะรู้อะไร มันไม่ใช่เรื่องเล็ก บางทีมันก็จะทำให้กลายเป็นเรื่องที่ต้องถกเถียงกันต่อไปอีก

สมมติว่าเราเป็นประชาชน แล้วเราออกมาพูด เราก็สู้นักวิชาการไม่ได้ เพราะว่าเราต้องเข้าใจ power ตรงนี้คือตัวอำนาจ ที่มันมาพร้อมกับ การให้ความเป็น expert ของคน ไม่อย่างนั้นแล้วเราก็ไม่สามารถจะถือตรงนั้นได้ มันก็ต้องจัดลักษณะแบบนี้ขึ้นมาว่ามันคืออะไร หรือความรู้ชุดไหน ณ ขณะนี้ในสังคมปัจจุบันนี้ ที่มันกำลังครอบงำสังคมอยู่ ถ้าเราไม่ถือตรงนั้นให้คนเห็น มันก็เปลี่ยนอะไรไม่ได้ โดยส่วนตัวมองว่าประเด็นสำคัญ แล้วประเด็นมันเป็นเรื่องของ การตั้งคำถามแบบนี้ คือเป็นการคำถามว่าอะไรมันจะทำให้สิ่งเหล่านี้คงทน หรืออะไรมันทำให้สิ่งนี้มันคงทน หรืออะไรทำให้สิ่งนี้เป็นที่รับฟัง หรืออะไรทำให้สิ่งนี้มันดู

ฉลาดเฉลียวทั้งที่ก็ไม่ได้ฉลาด ตรงนี้ต่างหากที่เป็นหน้าที่ของจินตนาการทางสังคมวิทยาที่จะต้องทำขึ้นมา

สศ.ดร.วอลนอย ตรีรัตน์

ในเชิงเวลาที่เราพูดว่าไปจัดการระบบทัศนให้ใคร ว่าในแต่ละเรื่องว่าเป็นอย่างไร นอกจากจะทำให้เรารู้ว่าเขามีวิธีคิดอย่างไร ดิฉันคิดว่ามันมีข้อที่ตีกว่านั่นอีก นั่นก็คือเราก็ควรจะใส่หมวกให้ตัวเองด้วยว่าเราอยู่ในระบบทัศนไหน แล้วอันนี้จะเป็นสิ่งสำคัญที่จะได้เตือนตัวเองว่าชุดความรู้ที่เราได้มามันมีข้อจำกัดอะไร ที่เราได้มามันอธิบายได้แค่ไหน เห็นแยะเลยว่าคุณชุดความรู้ที่ได้มาก็อธิบายได้เท่านี้ แต่ว่ากล่าวอ้างหรือตีความเสียมากมายเกินเลยกว่าข้อมูลหรือข้อพิสูจน์ในงานวิจัย ซึ่งดิฉันคิดว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องอันตรายค่อนข้างมาก

สศ.ดร.ชาย โพธิ์สิตา

ต่อจากอาจารย์นภภรณ์ อาจารย์วอลนอย เรื่องกระบวนทัศน์ที่จริงท่านอาจารย์ทั้งสองพูดถูกแล้ว เพราะผมควรจะย้ำประเด็นที่ผมคิดว่าผมไม่ได้พูดในบทความเท่านั้น คือเรื่องจัดกลุ่มกระบวนทัศน์คนที่เขาจัดไม่ใช่ผม ผมอ่านเจตนาว่าเขาจัดตามลักษณะวิธีคิดที่มองโลกทัศน์อะไรก็ตาม แต่ว่าเขาไม่ได้จัดคน คือคนจะเลื่อนไปเลื่อนมาตาม continuum สองอันที่ผมพูดตอนที่นำเสนอ เลื่อนได้เมื่อได้ตระหนักกว่าสิ่งที่ตัวเองมองอยู่ในขณะนั้นมันน่าจะเปลี่ยนแล้ว มันน่าจะเป็นอย่างอื่นได้แล้ว เพราะนั่น paradigm shift มันจึงเกิดขึ้นได้ในระดับบุคคลในระดับ community มันก็เกิดขึ้นได้ในระยะเดียวกัน ถ้าเขาได้รับ information เพียงพอแล้วเขาตระหนักเพียงพอว่า community sociology ยกตัวอย่างมันควรจะ shape จากแบบไหนเป็นแบบไหน ผมคิดว่ามัน shape ได้ เพราะนั่นที่เขาจัดกลุ่มเพื่อให้พูดได้ง่ายกว่าแบบนี้มันเป็น

อย่างนี้ แบบนี้มันอย่างนี้ แต่คนเราเลื่อนไปเลื่อนมาได้ เมื่อได้ศรัทธาจริงๆ

เรื่องวิจารณ์วิพากษ์ตัวเองอย่างที่อาจารย์อานันท์พูด ผมคิดว่านั่นเป็นวิธีหนึ่งของการทำวิจัยที่ดี เพราะเราควรจะต้องบอกผู้อ่าน (audience) ของเรามากกว่าเรามองด้วยสายตาแบบนี้ แล้วมันมีข้อไม่ดีแบบนี้ มันมีข้อดีอย่างไรก็ตาม หรือมันมีจุดบกพร่องตรงไหน ผมคิดว่านั่นเป็นเรื่องของการทำวิจัยธรรมดา คือทั้งหมดนี้ก็ยังไม่ใช่ประเด็นของอาจารย์สุริชัย ซึ่งอาจารย์มองถึงคิดถึงบทบาทของสาขาวิชานี้ รู้สึกเราหนึ่ง เราเจียบกันมานานหรือเปล่า เรื่องที่เราพบหรือเราเห็นในหมู่ของเราเอง โดยที่เราไม่ทุกข์ร้อนกับสิ่งที่มีอยู่ข้างนอกมากเกินไปหรือเปล่า ทำนองนี้ ผมคิดว่าสิ่งที่ผมพูดในประเด็นของผมมันไม่ touch ประเด็นนั้นเลย เพราะฉีกไปอีกทางหนึ่ง แต่ว่าจะดึงมาทางนี้มันก็เป็นเรื่องของ discipline ด้วย

ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์

ที่ผมพูดเมื่อกี้ผมตีความที่อาจารย์พูด พยายามจะทำความเข้าใจ แต่ผมไม่ได้อ่านหนังสือเล่มที่อาจารย์อ่าน ผมตีความว่ามันอาจจะไม่ใช่อย่างที่อาจารย์อธิบายเมื่อกี้ ผมคิดว่าถ้าเชื่อผมแน่ใจว่า Gadamer คือพูดถึง Fusion of Horizon หมายความว่าถึงแม้จะพูดถึงกระบวนการทัศน์ต่างๆ แต่ที่จริงแล้ว ในการวิจัยเราควรจะต้องเอากระบวนการทัศน์เหล่านั้นมาปะทะสังสรรค์กันต่างหาก คือการจัดกลุ่ม เรารื้อถอน แล้วให้มันมาปะทะกัน ไม่ใช่ที่เราตีเอากระบวนการทัศน์ของเราคนเดียว ไม่ว่าเราจะ shift ไปทางไหน อย่างที่ผมบอกเราก็ต้องวิจารณ์ตัวเองด้วย และที่สำคัญต้องรู้ข้อจำกัดวิธีคิดของเราด้วย ไม่ใช่ที่เราเข้าใจว่าตัวเองอธิบายทุกอย่าง

เพื่อให้การอธิบายมันมีลักษณะที่เกิดเป็น critical mind เกิดเป็นประเด็นที่เราพูดเมื่อกี้ การเปิดประเด็นก็คือการที่เราเอากระบวนการทัศน์

หรือวิธีที่แตกต่างนั้นมาตอบได้กัน มาปะทะกัน จุดปะทะต่างหากที่มันเป็นตัวเปิดประเด็น ไม่ใช่ว่ามีใครคนใดคนหนึ่งเก่งกล้าสามารถเปิดเป็นประเด็นของตัวเอง ถ้าไม่มีการปะทะกัน ถ้าคนจนไม่ลุกขึ้นมาบอกว่าคนจนมีสิทธิใหม่ พอเกิดเช่นนี้ ก็ต้องมานั่งดูกันแล้วว่าทำไมต้องตั้งคำถามแบบนี้ เช่นนั้นใครก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นนักวิชาการ ประเด็นในสังคมหรือประเด็นสาธารณะที่พูดคือทุกคนเปิดได้ แต่การเปิดเราต้องดูอย่างในแง่ที่ถ้าเผื่อว่าเราเป็นนักวิชาการ เราก็ดูว่าที่เขาเปิดประเด็นเหล่านั้นหรือประเด็นที่มันเปิดขึ้นมา มันเกิดการปะทะกันของความคิดเรื่องอะไรบ้าง แล้วการปะทะของความคิดเหล่านั้นมันสามารถที่ไปเก็บข้อมูลหรือไปศึกษา ข้อมูลมันไม่ได้ลอยมาให้เราเองคือข้อมูลต้องเกิดจากการตั้งคำถามกัน

เพราะนั้น เราตั้งคำถามเพื่อไปเอาข้อมูลมาช่วยการถกเถียง ให้มันมีลักษณะเป็นรูปธรรมมากขึ้น เราจะได้เกิดความเข้าใจ ผมว่าอันนี้เป็นกระบวนการ ในบ่ายนี้เราพูดถึงกระบวนการวิจัยทางสังคมศาสตร์ มันจะคล้ายๆ กับว่ามันจะพัฒนาตัวเองอย่างไร เพื่อให้มันสามารถที่จะเข้าถึงหรือทำความเข้าใจกับความขัดแย้งหรือความแตกต่างที่มันซับซ้อนมากขึ้นในปัจจุบันนี้ เพราะเราทำตัวของเราเอง วิธีวิทยาของเราเองเรายังไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร เราก็เชื่ออันโน้นที่อันนี้ที่ ปรากฏว่าทำมาตั้งนานยังไม่สามารถจะสรุปได้ว่าเราควรจะสถาปนาหรือว่าสร้างสรรค์วิธีวิทยาที่มันเหมาะสม

ในการศึกษาที่อาจารย์สุริชัยว่าในสถานการณ์ที่มีวิกฤติ คือเรามีอยู่อันเดียวคือต้องเย็นไว้ก่อน มันก็ลำบาก คือมันมีหลายสถานการณ์ที่ต้องระบุให้ได้ว่ากระบวนการหรือว่าวิธีวิทยาของเรา ในสถานการณ์ต่างๆ ของเรามันควรจะปรับไปอย่างไรบ้าง ไม่ใช่ว่าใช้อันเดียวทุกอย่าง มันคงจะเป็นไปไม่ได้ อันนั้นก็เรียกว่ากระบวนการทัศน์แบบ modernism คือ

generalise ตลอด แต่ในขณะนี้มันมีอะไรหลายๆ อย่างทำได้บ้างไม่ได้บ้าง อะไรต่างๆ มันก็จะต้องพลิกแพลงเป็น พุดง่ายๆ นักสังคมศาสตร์ควรจะ ต้องทั้งพลิกแพลงและวิพากษ์วิจารณ์ให้มันคล่องแคล่วหน่อย เวลานี้ ก็คือไม่พลิกแพลงและไม่วิพากษ์วิจารณ์

ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว

ประเด็นสำคัญที่อาจารย์นภภรณ์ว่า วิจัยเรื่องอะไรเป็นสาเหตุ น้อยลงสักหน่อยได้หรือไม่ ท่ามกลางบรรยากาศการวิจัยอะไรทำให้คน เลื่อนแดงมาชุมนุมกันเพียงนี้ ขณะเดียวกัน เมื่อสังคมไทยเผชิญการปะทะ ที่รุนแรงจนถึงขั้นที่ก่อจลาจลกระทบร้ายแรงและกว้างขวาง คนที่อยาก ถามว่าอะไรเป็นต้นเหตุเยอะมาก แต่ผมก็เห็นด้วยกับอาจารย์นภภรณ์ ว่าสาเหตุมันเยอะมีหลายปัจจัยมาก และเป็นกระบวนการที่เหตุเป็น ปัจจัยกันเสียด้วย แต่คิดว่าเรายังไม่เข้าใจเลยว่าเขามาทำไม เขาคิดอะไร กันบ้าง ผมคิดว่าวัตถุประสงค์ของการวิจัยทางสังคมศาสตร์ควรจะหัน ไปเน้นการแสวงหาความรู้ทางสังคมอีกแนวทางหนึ่งด้วย คือทำอย่างไร เราจะเข้าใจคนที่คิดแตกต่างกันไม่เหมือนกัน และชวนให้สังคมหลุดพ้น จากแนวทางคิดและสรุปแบบสังคมที่พึงประสงค์แบบคิดฝ่ายเดียวให้ มากขึ้น

ประเด็นที่อาจารย์อานันท์พูดเรื่องปะทะนี้ก็คิดว่า เราได้ประจักษ์ ต่อหน้าต่อตาเรามาแล้วว่าในสังคมการเมืองไทยมีกลุ่มคนที่มีทัศนคติต่อ คนที่คิดแตกต่างจากพวกตัวว่าไม่ต้องไปเข้าใจมันหรอก ในแง่วิชาการ คือไม่สนใจวิธีวิจัยก็จะทำความเข้าใจ แต่สนใจใคร่รู้ว่าสาเหตุที่มา ชุมนุมเป็นเพราะอะไร ความเหลื่อมล้ำหรือถูกว่าจ้างมา ฯลฯ ประเด็น ของผมคือระหว่างเป้าหมายการวิจัยเพื่อค้นหาสาเหตุ กับการวิจัยเพื่อ เข้าใจคนที่คิดไม่เหมือนคนอื่นนั้น สังคมวิทยามันเป็นไปหมกมุ่นกับวิจัย

เรื่องสาเหตุมาก อันนี้เป็นอิทธิพลมาจากวิจัยแบบวิทยาศาสตร์ซึ่งนึกว่าสาเหตุ และคิดว่าเป็นไปได้หรือไม่ นี่ถือเป็นคำถามของอาจารย์นภภรณ์ ประเด็นที่สองที่ว่า การเปลี่ยนวิธีคิดที่ว่าในเรื่องของกระบวนการทัศน ในการแสวงหาความรู้ทางสังคมสำคัญหรือไม่ เราจะเข้าใจคนอื่น หลาย คนอาจตอบว่าไม่ต้องเข้าใจมันหรือคนพวกนั้นนะ คิดว่าอันนี้น่ากลัว เพราะว่าคนที่แตกต่างในสังคมมีมากและหลากหลายสูงมาก ยังไม่นับ คนที่ไม่มีสัญชาติ ไม่นับคนที่มาอยู่ประเทศนี้แล้วมีลูกมีหลานมาก เรา เจอการปะทะอย่างที่ว่าอาจารย์อานันท์พูด จากที่เห็นๆ อยู่เราคาดคะเน ไปได้ว่าโอกาสที่จะแรงขึ้นยังมีอยู่มาก เพราะความไม่พร้อมที่จะเข้าใจ ต่อความแตกต่างมันมีสูงมากไปอีก ทำนองเดียวกับคนที่คิดว่าเข้าใจ คนสีแดง แล้วคิดว่าคนสีอื่นผิดก็เหมือนกัน ก็ตกอยู่กับดักเดียวกัน คือไปคิดว่าคนสีอื่นคือศัตรู ผมก็สงสัยว่ากับดักอันนี้จะหลุดอย่างไร ด้วยวิธีการหรือสังคมวิทยามานุษยวิทยาที่เราพูดกัน การปะทะมันเห็นๆ แต่ว่ายังไม่ออกมาในรูปอื่น ความไม่ยอมเข้าใจและไม่อินซังขอบที่จะ เข้าใจและเปิดทางแก่การรู้แต่ว่าต้องใช้อำนาจในการจัดการ ต้องควบคุม ซึ่งอันนี้ผมไม่แน่ใจ สังคมวิทยาในฐานะอำนาจละมุนจะช่วยเปิดประเด็น ได้หรือไม่ เพื่อให้เราและสังคมคิดเรื่องร่วมกันได้บ้างท่ามกลางสังคมเรา ต่างฝ่ายกำลังหมกมุ่นกับการมองโลกจากมุมตัวเอง จนเหมือนอยู่กัน คนละโลกกับคนมองจากมุมอื่น ซึ่งก็ปิดตาคนละข้างพอกัน

รศ.ดร.นवलน้อย ตรีรัตน์

อาจารย์สุริชัยพูดเรื่องโจทย์เรื่องเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้น หลายครั้ง คืออยากจะโยนคำถามวิจัยอันหนึ่งให้ ดิฉันคิดว่าการวิจัยว่าทำไมถึงมาชุมนุมหรือคนที่มาชุมนุมเป็นใคร ไม่ทราบว่าจะมีความสำคัญ มากเท่ากับกรเข้าใจในประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นจริงๆ เช่น การที่เขาชู

ประเด็นสองมาตรฐาน คิดว่าการเปิดประเด็นสองมาตรฐานโดยกลุ่มคนเสื้อแดง เป็นประเด็นซึ่งคนที่ชอบหรือไม่ชอบเสื้อแดงรับหมดว่า “มันใช่” นี่คือนักสังคมไทยที่สองมาตรฐาน แต่เราไม่เคยมีการวิจัยกันเลยว่า ขณะที่ทุกคนยอมรับว่าสองมาตรฐานมันเกิดขึ้นจริงในสังคมไทย ประสบการณ์และความหมายของแต่ละคนแต่ละกลุ่มเหมือนกันหรือไม่ เพราะว่าถ้าเราไม่เข้าใจจุดเหล่านี้ เราจะแก้ปัญหานี้อย่างไร นี่เป็นปัญหาที่เป็นราก เพราะเราคงไม่ไปแก้ปัญหาที่เป็นปรากฏการณ์มากนัก มีบางคนที่ยออกมาพูดบอก ทางเศรษฐศาสตร์อาจจะบอกว่า ความเหลื่อมล้ำเป็นสาเหตุอันหนึ่ง แต่คนก็บอกว่า “ไม่ใช่” มันคงไม่ใช่ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เป็นความเหลื่อมล้ำในมิติที่มันเชิงซ้อนอย่างที่อาจารย์อานันท์พูดไปแล้ว

เรื่องนี้อาจจะเป็นโจทย์วิจัยซึ่งถ้าจะทำอันนี้แล้วจะแก้ ดิฉันคิดว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่สำคัญ และรู้สึกว่าการที่เราจะโยนการวิพากษ์วิจารณ์หรือโยนโทษ แล้วไปบอกว่าบางกลุ่มเป็นปัญหา เช่น ไปบอกว่าราษฎรอาวุโสเป็นปัญหา ดิฉันก็รู้สึกที่เราจะเริ่มจะทำเหมือนแต่ละกลุ่ม ใส่หมวกให้คนอื่น แล้วบอกว่าคุณคือปัญหา แล้วเราไม่ถามว่าเราคือตัวปัญหาเหมือนกัน เราทุกคนเป็นตัวปัญหาในปัญหานี้ ไม่ว่าคุณจะทำอะไร คุณจะทำอะไร คุณจะไม่ทำอะไรเลย คุณก็คือปัญหา ทุกคนเป็นปัญหา แล้วก็ต้องร่วมรับผิดชอบทั้งหมด

ดร.อุรเศรษฐ์ พิสิฐพันธ์ : สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย

ถ้าอย่างนี้ ถ้าไม่มีกระบวนการทัศน์ ถ้าผมใช้กระบวนการทัศน์นั้นนิดหน่อย ใช้ critical นิดหน่อย มันมีความผิดทางกฎหมายหรือไม่

รศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล

ไม่ผิด ไม่เกี่ยวกับ

สศ.ดร.นภากรณ์ ทะวานนท์

สิ่งที่เราพูดไม่เกี่ยวกับกฎหมาย แต่มันเกี่ยวกับวิธีคิดทางวิชาการอย่างเดียว ยกตัวอย่างเช่นว่า ถ้าเราเชื่อว่าความจริงมันดำรงอยู่แบบปฏิฐานนิยม เราเองก็จะทำตัวของเราเป็นคนอื่นแล้วก็เข้าไปศึกษาเพื่อไม่ให้มือคุด แต่ถ้าเราเชื่อว่าความจริงมันต้องสร้างร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับคนที่เป็นเจ้าของประสบการณ์ เราก็จะเข้าร่วมแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมอะไรต่างๆ หากจะถามว่าทั้ง 2 อันนี้จะรวมกันได้หรือไม่ “มันยุ่ง” ในความหมายคือในบางกระบวนทัศน์มันรวมกันไม่ได้ เพราะว่าความเชื่อพื้นฐานมันไม่เหมือนกัน อย่างถ้าเราเป็นนักประชากร เราก็จะออกแบบสอบถาม test แล้ว test อีก เพื่อให้ตัวแบบสอบถามตัวนี้ เพื่อว่าคนฟังแล้วจะตอบแบบนั้น ความรู้สึกของเราอย่างนั้นเข้าไปยุ่ง อย่างนี้ไปใช้กับ constructivism ไม่ได้ ถามว่าผิดกฎหมายหรือไม่ “ไม่ผิด” แต่ว่าเขาไม่ทำกัน บางอย่างมันได้ เช่น critical theory กับ constructivism มันเชื่อในความจริงแบบเดียวกันว่ามันเลื่อนไหล มันถูกสร้าง ฯลฯ อันนี้มันอาจจะมาสานกันได้ หรือ positivism กับ post-positivism ก็อาจจะไปกันได้เพราะพวกนั้นก็เชื่อใน objective reality เหมือนกันแบบนี้ เพราะฉะนั้นตัวกระบวนทัศน์จะเป็นตัวบอกเราเหมือนกันว่า อย่างมั่ว พอทำแล้วเดี๋ยวจะไม่มีใครเขาฟังเรา

สศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล

เวทีตอนบ่ายและรวมทั้งวันนี้ ดิฉันเข้าใจว่านักสังคมวิทยานักมานุษยวิทยา จริงๆ แล้วเป็นนักสังคมศาสตร์ ในความคิดของผู้จัด เราอยากจะรวมเศรษฐศาสตร์ รวมหลายสาขาเข้าไปด้วย เพราะอมสังคมศาสตร์ทั้งหมดเข้าด้วยกัน เพราะว่าเวลาทำวิจัยเกี่ยวกับปรากฏการณ์สังคมมันหนีไม่พ้น จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตามก็ใช้กระบวนทัศน์เหล่านี้

ซึ่งมีนักคิด อาจจะมีกระบวนการทัศน์ใหม่ๆ เกิดขึ้นในอนาคตก็ได้ ในขณะที่มีประมาณ 4-5 สำนัก

เวทีวันนี้คือเราวิพากษ์วิจารณ์ตัวเราเองว่า นักสังคมศาสตร์ยังมีบทบาทอ่อนด้อย อ่อนแอ ขาดพลังในการที่จะเข้าไปปะทะสังสรรค์กับการสร้างความรู้ เพื่อที่จะแก้วิกฤติของชาติ คือโครงการนี้เดิมชื่อแก้ปัญหาของชาติอะไรสักอย่างหนึ่ง แล้วเราก็คู่กันว่าเราจะจัดประชุมเรื่องจินตนาการใหม่ ความคิดนี้คิดมาก่อนจะเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงเมื่อ 2 เดือนที่แล้ว คิดมาประมาณ 1 ปีแล้วการที่เราจะจัดอันนี้

การประชุมวันนี้ความตั้งใจคือว่า เราต้องการที่ทำให้นักสังคมวิทยาหรือนักสังคมศาสตร์กลับมาดูตัวเองและครุ่นคิด และคิดว่าเราจะวางบทบาทในตัวเราเองอย่างไร จะเพิกเฉยหรือจะเข้าไปทำงานให้กับสังคมมากขึ้น เราคุยกันตอนเช้าเป็นประเด็นที่พูดถึงเรื่องการสร้างพื้นที่ความรู้ สิ่งซึ่งอาจารย์อานันท์เสนอไว้คือว่า พื้นที่ความรู้มันเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจแน่นอน แล้วก็มี การปิดพื้นที่ความรู้ที่นำมาสู่ประเด็นเรื่องการปิด/การเปิด แล้วนำประเด็นมาถึงเรื่องสิ่งซึ่งอาจารย์ไชยันต์ให้ความเห็นเมื่อเช้า อาจารย์ตั้งคำถามในเชิงสถาบันที่มีสำคัญ อาจารย์ยุคนี้พูดถึงเรื่องสิ่งที่เกิดใหม่ในสังคมไทย ภาพชนบทใหม่ๆ ซึ่งอาจารย์คิดว่าไม่สอดคล้องกับสิ่งที่อาจารย์อานันท์เสนอ เช่น เรื่องการมีชนชั้นกลางใหม่ ซึ่งดิฉันยังไม่แน่ใจว่าเราจะเรียกว่าชนชั้นกลางใหม่ดีหรือไม่ แต่มีกระบวนการในการจัดการของชาวบ้านกันเอง

ตอนบ่ายเราพูดกันเรื่องกระบวนการทัศน์ เรื่องการที่จะเข้าไปถึงความรู้หรือแสวงหาหรือก่อสร้างก็ตาม เราก็ชัดเจนว่าความรู้มันเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งความคิดหลังสมัยใหม่มันยืนยันมากขึ้นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคม การคุยกันตอนบ่ายวันนี้ดิฉันคิดว่าประเด็นมันคือ ประเด็นความรู้แบบไหนที่ครอบงำสังคมอยู่

แล้วความรู้ที่มันครอบงำสังคมอยู่มันเกิดจุดปะทะในทางความคิด เพื่อจะทำให้ประเด็นในการศึกษาหรือทำความเข้าใจสังคม เข้าถึงสังคม หรือสร้างความรู้ใหม่ขึ้นมา เรานักสังคมวิทยาสังคมศาสตร์สามารที่จะทำสิ่งเหล่านี้ได้หรือไม่ อันนี้เป็นคำถามในเชิงระยะยาว

เราคุยกันเรื่องจินตนาการใหม่ คุยกันเรื่องความเสี่ยงชนิดใหม่ซึ่งเราไม่คุยกันมาก แต่ว่าความเสี่ยงชนิดใหม่มันหมายถึงความไม่แน่นอน มันทำให้ชีวิตของคนเราแต่ละชีวิตเผชิญความไม่แน่นอนมากขึ้นเรื่อยๆ แต่อันหนึ่งที่เราไม่ได้พูดถึงก็คือเรื่องความเสี่ยงของนักสังคมศาสตร์ที่จะพูดถึงประเด็นความรู้ที่ครอบงำเราอยู่ เพราะว่าเราสามารถจะพูดถึงประเด็นความรู้ต่างๆ ที่ครอบงำสังคมอยู่ได้หลายๆ ประเด็น แต่เราพูดไม่ได้ทุกประเด็น เราพูดได้เยอะแยะว่าครุครอบงำเรา มหาวิทยาลัยครอบงำเรา แต่บางอย่างเราพูดไม่ได้ มีนักสังคมศาสตร์คนไหนกล้าออกมาพูดได้ว่า เรามีความรู้แบบไหนที่ครอบงำอยู่ อันนี้เป็นเรื่องที่สำคัญมาก แล้วก็ไม่ใช่ว่าแค่สังคมศาสตร์เท่านั้น อันนี้เป็นปัญหาค้างคาในสังคมไทยช้านาน

ความรู้ที่เราทำทลายไม่ได้ด้วยเหตุผลต่างๆ นานาก็ตาม มันอยู่ได้อย่างไร ก็หาใช่ว่าจะไม่มีใครเขียนถึง แต่วิธีการที่จะเขียนถึงหรือการพูดถึง มันจะต้องลดเลี้ยวมาก เราคงจะต้องทำงานกันหนัก ถ้าสมมติเรายังอยากจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะเนื่องจากว่าประเด็นที่อาจารย์สุริชัยห่วงเรื่องความรุนแรง เรื่องอะไรก็ตาม การที่จะเกิดความรุนแรงหรือไม่ที่อาจารย์ห่วง พอเกิดความรุนแรงหรือไม่แล้ว มันก็จะเกิดไปสู่การจัดระเบียบสังคมใหม่หรือไม่ ซึ่งทฤษฎีไว้ระเบียบ อะไรก็ตามมันมีระเบียบจนมันเข้มงวดเข้าไป กวดขันตัวเองมากขึ้นเรื่อยๆ มันจะนำไปสู่ความไร้ระเบียบ

ดิฉันเข้าใจว่านักสังคมศาสตร์สามารถจะทำให้แรงระเบิดเหล่านี้เป็นแรงระเบิดที่นำไปสู่การสร้างสรรค์ได้ สร้างสรรค์ความรู้ และหรือสร้างความรู้เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น แต่เราจะทำได้มากน้อยแค่ไหน คงจะต้องฝากไว้ในอนาคต คงจะต้องมานั่งคุยกันอีกหลายรอบ เป็นความพยายามของคณะกรรมการสภาวิจัย สาขาสังคมวิทยาที่ได้ดำเนินงานเชิงความคิดแบบนี้ ถึงเวลาที่จะขอให้ท่านประธานสาขาสังคมวิทยากล่าวปิดการประชุมวันนี้

สรุปและปิดการประชุม

โดย ศ.ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล

คำว่า paradigm มันเป็นความคิด เป็นวิธีคิด ฟังวันนี้แล้ว เราจะเห็นว่ามันไม่ใช่แค่นั้น มันมีความหมายไปถึงความเชื่อ paradigm shift มันต้องเปลี่ยนหมด เปลี่ยนแนวคิด เปลี่ยนวิธีคิด เปลี่ยนวิธีวิจัย เปลี่ยนวิธีแสวงหาความรู้ ในเรื่องนั้นด้วย paradigm shift อย่างที่สมัยก่อนพูดกัน หนักที่สุดคือการเปลี่ยนความเชื่อจากเชื่อว่าโลกแบนมาเป็นโลกกลม ทุกวันนี้ ดูแล้วอย่างความเชื่อของเสือเหลืองกับเสือแดงก็นับว่าเป็น paradigm เหมือนกัน

วันนี้ที่เราได้พูดกันถึงจินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยาตามที่ผมได้เกริ่นไว้ และตั้งคำถามไว้ตั้งแต่ตอนเช้าที่ว่าจินตนาการใหม่ แล้วจินตนาการเก่ามันเป็นอย่างไร มันจึงจะรับมือกับความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่ไม่ได้ ผมก็คิดว่าพวกเราได้พูดกันพอสมควร แต่ที่จริงก็ยังไม่ค่อยจุใจ ผมยังไม่ค่อยเชื่อว่าของเก่ามันจะไม่ดี มันก็ยังมีดี ถ้าเราจะเรียกว่าความคิดทางสังคมวิทยาแบบเก่าเป็น conventional sociology ซึ่งมันก็ยังเป็นกระแสหลักและเป็นสิ่งที่ยังมีประโยชน์ แล้วนักศึกษาทางด้านสังคมวิทยาก็ยังคงต้องเรียนระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์ วิธีวิจัยต่างๆ แบบเดิมก็คงยังใช้ได้อยู่

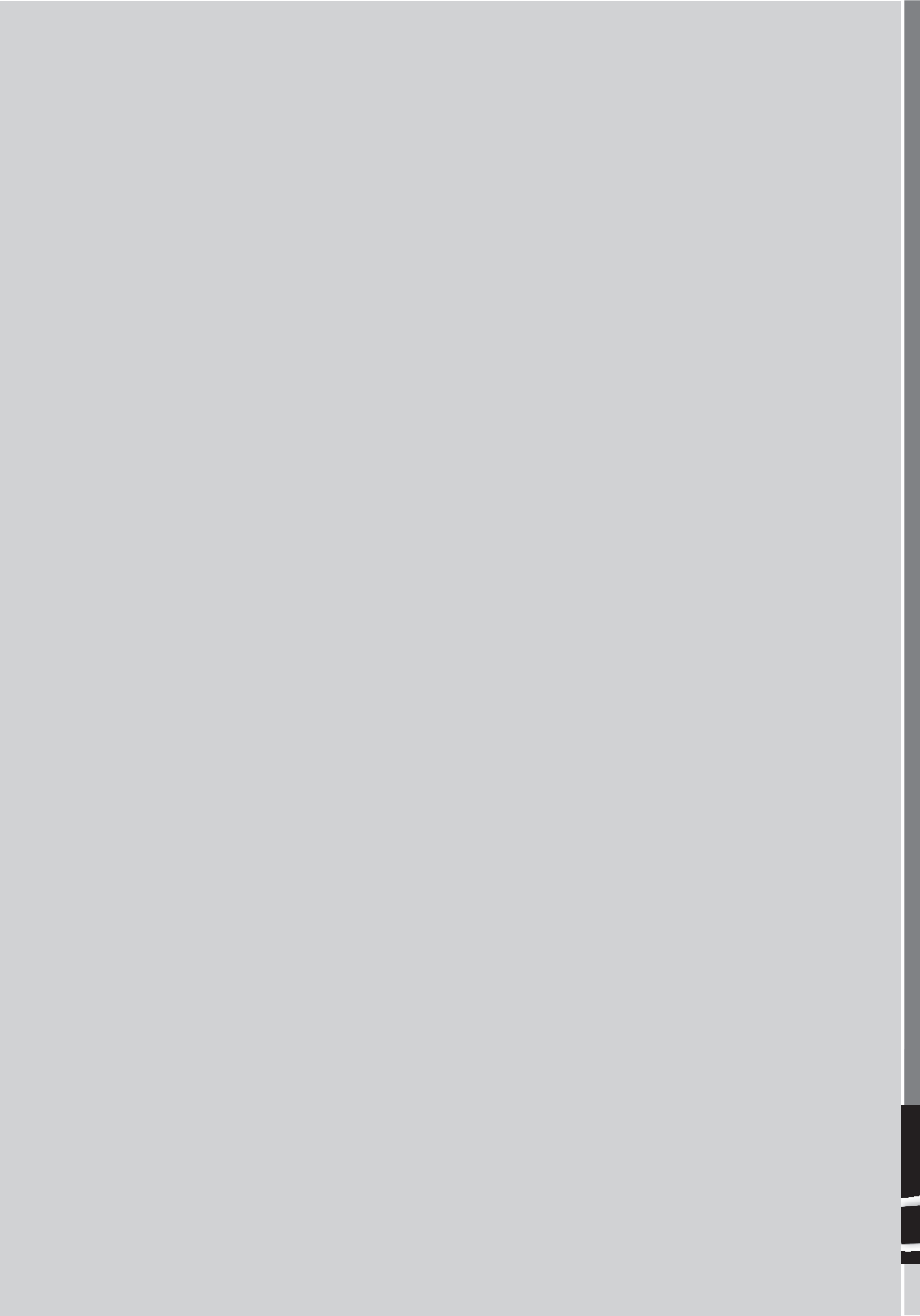
สิ่งที่สำคัญที่อาจารย์สุริชัยได้พูดไว้ และผมได้ตั้งคำถามไว้ตั้งแต่ตอนแรกว่า การที่เราบอกว่าเพื่อรับมือกับความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่ ก็แสดงว่าเรากำลังคิดว่าที่ผ่านมา วิชาทางสังคมวิทยายังไม่มีบทบาทหรือมีบทบาทน้อยเกินไปที่จะไปรับมือกับปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ๆ ซึ่งก็คงเป็นอย่างนั้นจริงๆ ในขณะที่นักเศรษฐศาสตร์ นักรัฐศาสตร์ นักอะไร

ต่างๆ ได้ให้ความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ปัญหาสังคมต่างๆ อย่างมาก ปัญหาที่เราคงต้องมาคิดกันว่า เราจะทำอย่างไรจึงจะให้นักสังคมวิทยามีบทบาทมากขึ้น เหมือนกับต้องเสริมสมรรถนะ เสริมพลังให้กับวิชาการทางด้านสังคมวิทยาให้มีบทบาทมากขึ้น

และที่สำคัญคือว่าพวกเราคงจะต้องก้าวออกมาจากรั้วมหาวิทยาลัย audience ของเราคงไม่ใช่เฉพาะในหมู่นักวิชาการหรือนักสังคมวิทยาที่อยู่ในขอบเขตมหาวิทยาลัยด้วยกัน คือเราต้องก้าวออกมาสู่สาธารณะ ถ้าอย่างนั้นบางทีแม้กระทั่งเรื่องคำศัพท์ แม้กระทั่งแนวความคิดที่ใช้ คำศัพท์ที่ใช้ พวกเรานักสังคมวิทยาจะต้องคิดสร้างและถกเถียงให้เข้าใจตรงกันเสียก่อน ซึ่งตอนนี้เรายังมีศัพท์อีกหลายคำ แนวความคิดอีกหลายอย่าง ที่เรายังเข้าใจไม่ตรงกัน เราต้องเข้าใจให้ตรงกันก่อนที่จะสื่อกับสาธารณะ

เราคงต้องทำให้สาขาสังคมวิทยา หรือการศึกษาวิจัยทางด้านสังคมวิทยามีบทบาทมากขึ้น หรือที่เรียกว่าทำให้เป็น public sociology หรือ policy sociology มากขึ้น อีกอย่างหนึ่งผมเห็นผู้เข้าร่วมประชุมวันนี้มีน้องๆ ที่หน้าอ่อนๆ หลายคน คณะกรรมการสาขาสังคมวิทยาที่เป็นอยู่ ดูแล้วทุกคนอยู่ในวัยสูงอายุเกือบทั้งหมด ผมเคยปรารภกับเพื่อนๆ ร่วมคณะกรรมการว่า เราต้องหานักวิชาการนักสังคมวิทยารุ่นใหม่ เข้ามาช่วยงานของเราเพิ่มขึ้นอีก วันนี้ก็ยินดีเห็นหน้าเห็นตาหลายคนว่าอยู่ในวัยที่น่าจะเข้าร่วมกันได้

เรื่องนี้ประเด็นนี้ยังไม่จบ ผมคิดว่าอาจารย์สุริชัย อาจารย์ภักฤตยา อยู่ในฐานะที่ร่วมกันทำงานได้ดี ทั้งสองคนอยู่ในคณะกรรมการเดียวกัน การจัดเวทีแบบนี้เป็นสิ่งที่น่าจะทำ เป็นกิจกรรมที่น่าจะช่วยเสริมสมรรถนะให้คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยาได้ดีทีเดียว เราควรจะต้องบ่อยครั้งขึ้น ผมก็ขอปิดการประชุม

เอกสารประกอบการประชุม

พื้นที่ความรู้และกลไกเชิงซ้อน ในจินตนาการใหม่ของสังคมเปลี่ยนผ่าน¹

ศาสตราจารย์.ดร.อานันท์ กาญจนพันธ์

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

บทนำ

เมื่อถกเถียงเกี่ยวกับการเปลี่ยนผ่านทางสังคมหรือการพัฒนาเปลี่ยนแปลงใดๆ ก็ตาม มิติเรื่องของความรู้มักจะถูกลืมหรือมองข้ามไปเสมอ คนส่วนใหญ่มักจะเน้นเฉพาะด้านเศรษฐกิจการเมืองบ้าง สังคมและวัฒนธรรมบ้าง แต่ในการนำเสนอครั้งนี้ผมจะพยายามสังเคราะห์ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ของความรู้ เพื่อแสวงหาจินตนาการใหม่ๆ ให้กับทิศทางการเปลี่ยนแปลง ซึ่งต้องการการปรับเปลี่ยนมุมมอง ภายใต้บริบทและเงื่อนไขที่สังคมไทยกำลังอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนผ่านครั้งสำคัญ หลังจากเกิดความขัดแย้งในสังคมอย่างกว้างขวางและมีความสลับซับซ้อนอย่างมาก

¹ เอกสารนำเสนอในการประชุมปฏิบัติการเรื่อง “จินตนาการใหม่ทางสังคมวิทยาเพื่อรับมือกับความเสี่ยงทางสังคมชนิดใหม่” จัดโดย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ร่วมกับ คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา ณ ห้องประชุมภาณุมาศ ชั้น 10 โรงแรมรอยัลริเวอร์ เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร วันจันทร์ที่ 2 สิงหาคม 2553.

ในความพยายามที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนา เท่าที่ผ่านๆ มา เรามักจะเข้าใจกันไปว่า การพัฒนาเป็นสิ่งที่จะต้องทำอยู่แล้ว หรือยึดถือกันว่าเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างอัตโนมัติ หรือเป็นเรื่องที่จะต้องเกิดขึ้นจริงๆ แล้ว การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงใดๆ ไม่ใช่เรื่องอัตโนมัติหรือเกิดขึ้นได้เองตามธรรมชาติ แต่มักจะเกิดขึ้นภายใต้ความรู้ชุดหนึ่งเสมอ บังเอิญความรู้ชุดที่เราคิด หรือชุดที่เรายอมเชื่ออยู่นี้ หรือที่ได้รับมาอยู่ตลอดเวลา มักจะเป็นชุดความรู้ชนิดที่จะว่ากันไปแล้ว ก็เป็นความรู้ที่เรายอมรับว่าเป็นเรื่องสำคัญ ที่มีน้ำหนักเป็นเรื่องจริง ที่เรายอมรับกันอย่างนั้น เราจึงมักจะไม่ได้ตั้งคำถามกับความรู้ชุดนี้นัก และเราก็ยอมเปลี่ยนแปลงพัฒนาไปตามความรู้ที่เราเชื่อว่าเป็นความจริงชุดนี้ วิธีคิดเช่นนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นความรู้ที่ตกอยู่ภายใต้วาทกรรม (Discourse) อย่างหนึ่ง วาทกรรมในที่นี้หมายถึงความรู้ที่มีอำนาจในการนิยามให้เชื่อว่าเป็นความจริงเพียงอย่างเดียว เราจึงทำตามกันไปอย่างนั้นโดยไม่ตั้งคำถาม การพัฒนาที่ผ่านมา ก็คือการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนบรรทัดฐาน ฐานคิด หรือฐานความรู้ชุดหนึ่ง ซึ่งเรามักไม่ได้ตั้งคำถามกับมัน เพราะเราเชื่อว่าเป็นความจริง จนกลายเป็นวาทกรรมของการพัฒนา เพราะเราไปยอมรับว่าทิศทางการพัฒนาเช่นนั้นต้องเป็นจริง โดยไม่จำเป็นต้องพิสูจน์ด้วยซ้ำไป ทั้งๆ ที่ความรู้เหล่านี้อาจจะตั้งอยู่บนฐานคิดที่มาจากความรู้แบบเดียว คือความรู้แบบวิทยาศาสตร์เป็นหลักก็ตาม

ที่จริงแล้ว ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ก็ไม่ได้หมายความว่ามีความรู้ที่ไม่ถูกต้องไปเสียทั้งหมด วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ก็มีด้านดีของความมีเหตุผล แต่ฐานของความรู้ที่เราเชื่อว่าเป็นความจริงโดยไม่ตั้งคำถาม ลึกลงๆ แล้วมาจากวิธีคิดที่เรียกว่า วิธีคิดแบบวิวัฒนาการ ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัยชาร์ล ดาร์วิน ผู้คิดทฤษฎีวิวัฒนาการด้านชีวภาพ และ

ต่อมาทฤษฎีนี้ก็ถูกนำมาใช้กับวิชาสังคมศาสตร์ จนเราคิดว่าสังคมต้องมีวิวัฒนาการ วิธีคิดแบบนี้เป็นวิวัฒนาการแบบเส้นตรง คือจากสัตว์เซลล์เดียวเป็นสัตว์หลายเซลล์ จากสังคมที่เรียบง่ายหรือสังคมชนบทต้องวิวัฒนาการเปลี่ยนเป็นสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น วิธีคิดแบบนี้ฝังรากลึกมาก จนแทบจะไม่มีใครตั้งคำถาม จวบจนปัจจุบันที่ครบรอบ ๒๐๐ ปีของชาร์ล ดาร์วิน ก็ยังไม่เคยมีใครตั้งคำถาม เพราะเชื่อว่าเป็นความจริง ความคิดแบบนี้จึงทำให้เราตกอยู่ภายใต้วิถีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาไปตามหลักของความรู้ดังกล่าว ในจุดนี้เองทำให้เราไม่สนใจกับเรื่องของความรู้ เพราะเราคิดว่าความรู้เป็นสิ่งที่มียอยู่แล้ว และเป็นสิ่งที่ยอมรับว่าเป็นความจริงด้วย ความเข้าใจเช่นนี้เป็นปัญหาอย่างยิ่งในความคิดด้านการพัฒนาของสังคมเปลี่ยนผ่าน ซึ่งต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ อย่างซับซ้อน

ถ้าเราคิดว่าความรู้เป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วและเป็นความรู้ที่เป็นความจริง จนไม่มีการตั้งคำถามก็จะเป็นปัญหามาก เพราะวงการวิชาการ การศึกษาและสังคมกำลังจะเปลี่ยนแปลงมากยิ่งขึ้น แต่เรากลับไม่สนใจเรื่องของความรู้ ไม่ตั้งคำถามกับความรู้ กลับไปเชื่อว่าความรู้เป็นสิ่งที่มียอยู่แล้ว ภาษาอังกฤษเรียกความเชื่อเช่นนี้ว่า ความรู้เป็นสิ่งที่มียอยู่แล้ว (Given) ทำให้เราไม่ตั้งคำถาม วิชาเรขาคณิตเรียกว่า Axiom คือสิ่งที่เห็นจริงแล้วโดยไม่ต้องพิสูจน์ เราก็เลยไม่คิดจะทำอะไรกับเรื่องของความรู้ทั้งสิ้น ปล่อยให้ความรู้นำไป คิดว่าเป็นจริงอย่างนั้น ความเข้าใจเหล่านี้ถือเป็นสถานการณ์ที่กำลังเป็นปัญหาอยู่ในขณะนี้ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นปัญหาของความคิดเชิงเดี่ยว

ผมจะขอหยิบยกเรื่องของพื้นที่ความรู้ขึ้นมาสังเคราะห์ เพื่อที่จะช่วยให้เกิดจินตนาการใหม่ว่า ความรู้ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วหรือเป็นความจริง ผมได้เติมคำว่าพื้นที่เข้าไปเป็นพื้นที่ความรู้ เพื่อที่จะชี้ให้เห็น

ว่า เรื่องของความรู้มันต้องการพื้นที่ พื้นที่ในที่นี้อาจจะหมายถึงเวทีทางความคิดก็ได้ แต่จริงๆ แล้วผมหมายถึงประเด็นถกเถียงในการเคลื่อนไหวทางสังคมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เราต้องเริ่มจากการมองว่าความรู้มันเป็นพลวัต คือการเคลื่อนไหว ความรู้จึงไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่แล้ว แต่ความรู้ต้องมีการขับเคลื่อน เวลาที่มีการเคลื่อนไหวสิ่งที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการเคลื่อนไหว คือต้องมีทั้งกระบวนการและการปฏิบัติการ เพื่อสร้างสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการสร้างความรู้หรือสร้างสิ่งที่คิดว่าเป็นเครื่องมือหรือเป็นกลไก ในการขับเคลื่อนเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นผมจึงคิดว่า เรื่องพื้นที่ความรู้มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะว่าได้แฝงมิติของการเคลื่อนไหว และกระบวนการ รวมทั้งการสร้างจินตนาการใหม่ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

ก่อนที่จะพูดถึงเรื่องพื้นที่ของความรู้โดยละเอียดต่อไปนั้น ผมขอเกริ่นนำให้เห็นเสียก่อนว่า ในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงมักจะเกี่ยวข้องกับเรื่องของการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้าง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็น Transformation ไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่เป็นไปได้โดยไม่มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้าง ถ้าเราไม่เปลี่ยนโครงสร้าง เราก็คงอยู่เหมือนเดิม ถ้าหากเราต้องการจะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้จริงๆ เราก็คงต้องปรับเปลี่ยนโครงสร้างอย่างจริงจังมากขึ้น

คำว่าโครงสร้างถือเป็นคำที่ค่อนข้างจะมีลักษณะเป็นนามธรรมสูง เวลาพูดกันไป เราก็คงไม่รู้ว่าโครงสร้างหมายถึงอะไร ในความคิดของผมแล้ว การปรับเปลี่ยนโครงสร้างในที่นี้หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่ต้องเกิดการปรับเปลี่ยนกลไกหรือสถาบันทางสังคมบางอย่าง ในปัจจุบันนี้เวลามีปัญหาที่ต้องการจะแก้ไข เรามักจะไม่สนใจกับการปรับเปลี่ยนเชิงสถาบันเท่าใดนัก จริงๆ แล้วเรามักนิยมใช้มรดกเดิม หรือสถาบันเดิมๆ ในการแก้ปัญหา ถ้าเราลองสังเกตดู เวลาที่เรามีปัญหาอะไรในปัจจุบัน

นี้แล้วต้องการจะหาคนแก้ไข เรามักจะพูดถึง บ้าน วัด และโรงเรียน หรือ บวร คือการใช้สถาบันเดิมๆ ในปัจจุบันอาจจะเพิ่มชุมชนเข้ามาอีก ก็เป็นบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน เพื่อนำมาใช้แก้ปัญหา ผมจึงอยาก จะขอตั้งคำถามว่า เวลานี้วัดก็มีปัญหาความเสื่อมเสียให้เห็นอยู่มากมาย บ้านก็มีการหย่าร้างเพิ่มมากขึ้น เรายังจะพึ่งสถาบันเดิมๆ เหล่านี้อยู่อีก ได้หรือไม่ ส่วนโรงเรียนนั้น ถึงแม้ว่าจะเปลี่ยนให้มาเรียนฟรีแล้วก็ยังเกิด ปัญหาอยู่มาก ชุมชนส่วนใหญ่เองก็ยังอ่อนแอ พุดต่างๆ ก็คือว่า ถ้าเรา จะพึ่งพาหรือหากินกับมรดกของเก่าอยู่ร่ำไป การเปลี่ยนแปลงก็จะไม่ เกิดขึ้น เพราะเรายังไม่ได้ปรับเปลี่ยนโครงสร้าง ซึ่งอาจจะไม่เหมาะสม กับการแก้ปัญหาใหม่ๆ ได้อีกต่อไป ในสังคมที่ไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว แต่กำลัง เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการโลกาภิวัตน์มากขึ้น

การปรับเปลี่ยนโครงสร้างจะเกี่ยวข้องกับการสร้างสถาบันใหม่ๆ เพิ่มขึ้น เพราะสังคมทั่วไปจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่แล้ว สถาบันที่มีอยู่ เดิมโดยลำพังอาจจะไม่มีพลังเพียงพอที่จะทำทันกับปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะปัญหาได้ล่วงหน้าไปแล้ว สังคมไทยในปัจจุบันก็ไม่ได้อยู่เพียง ลำพัง แต่อยู่ในบริบทของสังคมโลก เราจะอยู่เฉยๆ อย่างเดิมก็ไม่ได้แล้ว เพราะประเทศอื่นก็จะชักนำเราให้เปลี่ยนไปอยู่นั่นเอง การเปลี่ยนแปลง ทั้งหลายได้ล้ำหน้าไปมากแล้ว แต่สถาบันที่มีอยู่ในสังคมมีไม่เพียงพอ ไม่เท่าทันสถานการณ์ การพัฒนาจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างหรือ เกิดการสร้างสถาบันใหม่ๆ ขึ้นมา เราอาจจะเรียกในเชิงสังคมวิทยา- มานุษยวิทยาว่า **กลไกเชิงสถาบันต้องมีการปรับเปลี่ยนหรือสร้างขึ้น ใหม่** เพราะกลไกเชิงสถาบันเหล่านี้เป็นเงื่อนไขหรือเป็นเครื่องมือสำคัญ ในการนำไปสู่เป้าหมาย ไม่ว่าเราจะเรียกการพัฒนานั้นว่าอะไร จะเรียก ว่าความสุขมวลรวมประชาชาติ หรือจะเรียกว่าการพัฒนาอย่างเป็นธรรม การพัฒนาอย่างยั่งยืน ไม่ว่าจะเรียกอะไรก็สุดแล้วแต่ เราจะไม่สามารถ

ถึงเป้าหมายเหล่านั้นได้ เพราะขาดกลไกที่จะนำไปสู่จุดหมายเหล่านั้น ในการเปลี่ยนแปลงตามระเบียบโครงสร้างก็ต้องพัฒนาหรือสร้างกลไกเชิงสถาบันให้เป็นบรรทัดฐาน ในการจะขับเคลื่อนสังคมไปสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์เหล่านั้นอยู่นั่นเอง

แต่กลไกเชิงสถาบันเหล่านี้ไม่ได้ดำรงอยู่แล้ว เพื่อที่จะให้เราไปซื้อหามาได้ หากเป็นสิ่งที่ยังไม่ได้มีอยู่ในสังคมของเรา ประเด็นที่ตามมา ก็คือว่า เราจะทำอย่างไร เราจึงจะช่วยกันสร้างสถาบันเหล่านี้ขึ้นมาได้ แล้วก็ก็เป็นสถาบันที่ทันสมัย ทันการณ์ ทันกับการเปลี่ยนแปลง และสามารถช่วยแก้ปัญหาได้ จนทำให้เกิดการขับเคลื่อนหรือการจัดการที่นำไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้ เรื่องเหล่านี้จึงเป็นประเด็นสำคัญที่ผมคิดว่ายังเป็นปัญหาอยู่ตลอดเวลาที่ผ่านมา เพราะสังคมไทยในปัจจุบันนี้กำลังตกอยู่ในช่วงของการปรับเปลี่ยนโครงสร้างต่างๆ อย่างรวดเร็ว จากพลังผลักดันด้านหนึ่งจากกระบวนการโลกาภิวัตน์ ขณะที่คนในสังคมส่วนใหญ่มองกลับยังมองไม่เห็นปัญหาทั้งหลายที่ตามมา

1. ปัญหาที่มองไม่เห็นในความยกย่อนของการปรับโครงสร้างชนบท

การเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ในสังคมไทยในปัจจุบันนี้ อาจกล่าวได้ว่ามีผลต่อการปรับโครงสร้างสังคมในหลายๆ ส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับโครงสร้างชนบท แต่คนส่วนใหญ่กลับมองไม่เห็นผู้คนที่หลากหลายในชนบท และปัญหาต่างๆ ที่ตามมา ก็เพราะในกระบวนการปรับโครงสร้างชนบทนั้นมีความซับซ้อนยุ่งอย่างมากมาย ในกรณีของการเป็นคณงานรับจ้างในชนบท เราจะพบว่าคนงานต้องพึ่งพาความสัมพันธ์ต่างๆ อย่างซับซ้อน นอกจากความสัมพันธ์ตามตรรกของระบบตลาดแล้ว หากคนงานเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมอาหาร

ก็ต้องตกอยู่ใต้ระบบอุปถัมภ์ แม้แต่การรับเหมาช่วงเองงานไปทำที่บ้าน ก็มีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์หลายอย่างซ้อนอยู่ แต่ในความซับซ้อนด้านความสัมพันธ์ทางการผลิตและการใช้แรงงานเหล่านี้ ยังไร้กลไกเชิงสถาบัน อื่นๆ ที่มากำกับดูแลและถ่วงดุลให้เกิดความสัมพันธ์ที่เป็นธรรมระหว่างผู้เกี่ยวข้องกลุ่มต่างๆ ในระบบการผลิต โดยเฉพาะกลุ่มผู้ใช้แรงงาน ทั้งคนงานและชาวนา จนกระทั่งทำให้เกิดปัญหาที่มองไม่เห็นอย่างหนึ่ง ที่ภาษาทางเศรษฐศาสตร์เรียกว่าเกิดค่าเช่ารูปแบบต่างๆ สูงมาก (High Rent) ในลักษณะที่เป็นส่วนเกิน (Surplus) ซึ่งถูกดูดซับออกมาจากการใช้แรงงาน ผ่านกลไกของความสัมพันธ์ทั้งในระบบตลาดและระบบอุปถัมภ์เหล่านี้

นอกจากความซับซ้อนแล้ว กระบวนการปรับโครงสร้างชนบทยังมีลักษณะยกย่อนกลับไปกลับมาอย่างยุ่งเหยิง แม้แต่กระบวนการเป็นชาวนา (Peasantization) ก็ยกย่อนไปมา จากเดิมเราเคยเข้าใจกันว่าชาวนาถูกเบียดขับให้กลายเป็นคนงานแล้ว (De-Peasantization) แต่ปรากฏว่าตอนนี้กลับเกิดกระบวนการที่ชาวนาหันกลับมาเป็นชาวนาอีก (Re-Peasantization) ซึ่งทำให้กระบวนการสองอย่างที่สวนทางกัน กำลังเกิดขึ้นซ้อนๆ กันอยู่ในชนบทพื้นที่เดียวกัน

กระบวนการย้อนกลับไปมาเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่า ภายใต้การเชื่อมโยงของท้องถิ่นกับกระบวนการโลกาภิวัตน์มีเหตุการณ์ที่กลับตาลปัตรไปมา จนกระทั่งวุ่นวาย ซึ่งเราไม่เข้าใจและมองไม่เห็น เพราะเราชอบอธิบายแบบเหมารวมทั่วไป (Generalization) ให้เป็นแบบนั้นแบบนี้ แต่ความเป็นจริงกลับพลิกไปพลิกมา ขึ้นอยู่กับว่าเรามองตอนไหน มองในบริบทไหน จากการที่ผมได้ฟังรายงานการศึกษาภาคสนามของนักศึกษาพบว่าบางกรณีเป็นแบบนี้ในที่หนึ่ง แต่อีกกรณีหนึ่งกลับตาลปัตร เราก็สงสัยว่าทำไมชนบทจึงเกิดกระบวนการสองอย่างย้อนกลับและสวนทางกันเอง ก็พบว่าเกิดขึ้นคนละบริบทกัน คนละเงื่อนไข ทำให้ไม่สามารถอธิบาย

อย่างเหมารวมได้ เราจึงต้องศึกษากรณีเฉพาะเจาะจงให้มากขึ้น

ในหมู่บ้านกรณีศึกษาของนักศึกษาคนหนึ่ง ที่กำลังวิจัยภาคสนาม อยู่ที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านที่เป็นคนงานในโรงงานอุตสาหกรรมอาหารมักจะถูกตีตราให้เป็นคนมีสังกัดไปแล้ว เวลามีการจัดงานประเพณีต่างๆ ในหมู่บ้าน คนงานเหล่านี้จะต้องใส่ชุดเพื่อแสดงว่าเป็นคนสังกัดโรงงานไหน ในการเดินเข้าชบวนแห่แห่นในชุมชน ชีวิตคนขายแรงงานจึงเป็นชีวิตที่เหมือนกับไร้ตัวตน เพราะพวกเขาในฐานะเป็นเพียงคนของบริษัทใดบริษัทหนึ่งเท่านั้น ตัวตนที่แท้จริงของพวกเขาหายไป ความเป็นชาวนาหายไป ส่วนการเป็นคนงานก็เป็นเพียงสินค้าชนิดหนึ่งที่สามารถซื้อขายกันได้ สภาวะเช่นนี้ถือเป็นปัญหาหนึ่งที่มองไม่เห็น เพราะเรามองไม่เห็นตัวตนของคนงาน พวกเขาจึงมีสภาพไม่ต่างจากมนุษย์ล่องหน อีกทั้งคนงานเหล่านี้มักจะเปลี่ยนงานบ่อยมาก แม้พวกเขาจะควบคุมวินัยในการทำงานของตนเอง ผ่านการปกครอง ชีวญาณได้ดีสักปานใดก็ตาม แต่เมื่อเขาต้องมาทำงานในห้องเย็นที่เย็นมากๆ เพื่อแช่แข็งอาหารส่งออกนอก แต่ละคนต้องทำงานอยู่ในห้องเย็นนานมากระหว่างแปดถึงสิบชั่วโมง คนงานที่เกิดในเมืองร้อนคงทนได้ไม่นาน พวกเขาจึงต้องเปลี่ยนงานบ่อยเสียจนไร้ตัวตนที่ชัดเจน จากการย้ายงานไปมาทำให้ไร้สังกัดชัดเจน และมีสภาพไม่ต่างจากการเป็นคนงานนอกระบบนั่นเอง

ในหมู่บ้านกรณีศึกษาของนักศึกษาอีกคนหนึ่งในอำเภอเดียวกันและอยู่ไม่ห่างจากหมู่บ้านแรกนัก เรากลับพบกระบวนการปรับโครงสร้างชนบทในลักษณะตรงกันข้าม แทนที่ชาวบ้านจะถูกผลักดันให้กลายเป็นคนงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมในชนบท ชาวบ้านที่นี้หันกลับมาเป็นชาวนากันใหม่ แต่การหันกลับมาเป็นชาวนาครั้งนี้ไม่ได้เป็นชาวนาแบบเดิม ซึ่งหมายความว่าไม่ได้เป็นชาวนารายย่อยที่มีอำนาจในการ

ตัดสินใจในการผลิตอย่างอิสระอีกต่อไป ชาวนาในหมู่บ้านนี้จะปลูกมันฝรั่งส่งให้กับบริษัทเลย ที่แปรรูปเป็นมันฝรั่งอบกรอบ ในอดีตหมู่บ้านนี้เคยมีโรงบ่มไบยาสูบ แต่ตอนนี้โรงงานอบกรอบมันฝรั่งได้เข้ามาตั้งแทนที่ และเข้ามารับซื้อมันฝรั่งจากชาวบ้านโดยตรง ด้วยการจัดความสัมพันธ์ระหว่างโรงงานและชาวนาแบบพันธะสัญญา ซึ่งทำให้ชาวนามีความมั่นคงในการขายผลผลิต แต่ชาวนาก็กลายเป็นผู้ผลิตที่อยู่ในกำกับของนายทุนมากขึ้น และตกอยู่ในสภาพที่ไม่ต่างจากการเป็นคนงานรับจ้าง เมื่อประเมินจากมูลค่าที่ได้รับจากการขายผลผลิต ทั้งๆ ที่ชาวนาเหล่านี้จะยังคงเป็นเจ้าของที่นาอยู่ก็ตาม สถานภาพและบทบาทที่ก้ำกึ่งระหว่างการเป็นชาวนากับคนงานรับจ้างที่ไม่ชัดเจนเช่นนี้เองทำให้พวกเขาเป็นอีกกรณีหนึ่งของปัญหาที่มองไม่เห็น หรือไม่มีตัวตนที่ชัดเจน ที่อาจเรียกได้ว่าเป็นมนุษย์ล่องหนได้อีกเช่นเดียวกัน

แม้ชาวบ้านส่วนหนึ่งจะเลือกกลับไปเป็นชาวนาใหม่อีกครั้ง แต่พวกเขาจะไม่มีอิสระอีกต่อไป เพราะต้องกลายเป็นชาวนาที่ปลูกพืชภายใต้บงการของตลาดโลกมากขึ้น เดี่ยวนี้ชาวนาในเชียงใหม่และเชียงรายจำนวนหนึ่งไม่ได้ปลูกข้าวไทยกันแล้ว แต่หันมาปลูกข้าวญี่ปุ่น ซึ่งส่วนหนึ่งนำมาใช้ทำเหล้าสาเกส่งไปขายประเทศญี่ปุ่น เราจึงไม่สามารถมองชาวนาแบบโรแมนติคหรือเพ้อฝันต่อไปได้ เพราะชาวบ้านไม่ได้เป็นชาวนาแบบเดิมอีกแล้ว พวกเขาจะหันมาปลูกพืชตามบงการของตลาดที่ให้ราคาสูงเพื่อแสวงหาประโยชน์จากตลาดให้ได้มากที่สุด แต่ก็อาจจะต้องเปลี่ยนพืชที่ปลูกบ่อยมาก และอาจจะไม่ได้ผลตอบแทนเต็มที่ หากคาดการณ์ราคาตลาดผิดพลาด ซึ่งเกิดขึ้นได้บ่อยครั้ง จนชาวนาบางส่วนก็ต้องเลิกเพาะปลูก และหันไปหาทางเลือกอื่นๆ เช่น เข้าร่วมผลิตอุตสาหกรรมอาหาร โดยประกอบกิจการโรงเลี้ยงไก่ไข่นานาชาติใหญ่ เป็นต้น แต่ก็อาจจะต้องทนอยู่กับความเสี่ยงในตลาดที่มีมากขึ้นไม่แตกต่างกันมากนัก

การปรับโครงสร้างชนบทในปัจจุบันจึงแตกดอกออกผลไปกันหลากหลายทิศทาง ทั้งนี้เพราะกระบวนการโลกาภิวัตน์ยังไม่สามารถกำหนดและควบคุมการผลิตทั้งหมดได้ ขณะเดียวกันก็ไม่ได้ยึดโยงหรือผูกติดกับสถาบันในท้องถิ่นอย่างตายตัว ซึ่งเท่ากับเปิดพื้นที่ให้มีการต่อรองได้ ชาวบ้านบางส่วนจึงสามารถหวนกลับมาเป็นชาวนาเกษตรอินทรีย์ เพื่อตอบสนองความต้องการของชนชั้นกลาง ด้วยการผลิตข้าวให้ปลอดจากสารเคมีที่เป็นพิษต่างๆ

เมื่อผมไปเยี่ยมพื้นที่วิจัยสนามของนักศึกษาอีกคนหนึ่งที่จังหวัดยโสธร ผมได้พบชาวบ้านที่ตำบลกุดชุมพวายามหันกลับไปทำนาข้าวเกษตรอินทรีย์กันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน และรวมตัวกันเป็นเครือข่ายจนสามารถต่อรองกับรัฐ และได้เงินทุนมาสร้างโรงสีขนาดใหญ่ของชาวนาเอง ในด้านหนึ่งชาวากลุ่มนี้ถือว่าเดินไปตามบงการของวาทกรรมสิ่งแวดล้อมโลก ในอีกด้านหนึ่งพวกเขาก็พยายามดิ้นรนต่อรองกับตลาดโลกด้วย แม้จะผลิตข้าวอินทรีย์ แต่ว่าการผลิตแบบนี้ก็ต้องพึ่งพาสีตลาด ขณะที่ชาวนายังมีอำนาจต่อรองไม่มากนัก เพราะต้องถูกกำกับควบคุมด้วยการต้องมีใบรับรอง (Certify) ซึ่งออกโดยองค์กรนานาชาติ เพื่อรับประกันว่าเป็นข้าวอินทรีย์จริง กว่าจะได้รับใบรับรองชาวนาต้องปลูกภายใต้การควบคุมอย่างเข้มงวดถึง 5-6 ปี เพื่อให้เชื่อแน่ว่าปลอดสารเคมี ชาวนาจึงต้องเผชิญกับความเสียหายอย่างมาก เพราะไม่แน่ว่าจะได้ใบรับรอง ขณะเดียวกันก็อาจจะขายข้าวได้ราคาไม่ต่างจากข้าวทั่วไปทั้งๆ ที่ต้องแบกรับต้นทุนมากขึ้น ชาวนาในระบบการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์จึงยังต้องตกอยู่ในสภาวะลูกผีลูกคนเช่นเดียวกัน

ในชุมชนเดียวกันนั้นยังมีชาวบ้านบางส่วนเลือกหันหลังให้ตลาดและหันกลับมาเป็นชาวนาพึ่งตนเอง ในกรณีที่มีเงื่อนไขเพียงพอ เพราะการจะเลือกแนวทางนี้ชาวนาต้องมีนาอย่างน้อย 20 ไร่ เพื่อแบ่งไว้ขูดบ่อ

และทำกิจกรรมผสมผสานอื่นๆ แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 50 ไม่มีที่ดินทำกิน ผู้ที่จะเลือกทางเดินแบบนี้ได้จะมีอยู่เพียงไม่กี่ราย การเป็นชานาพึ่งตนเองก็ลุ่มๆ ดอนๆ เช่นเดียวกัน เพราะชานาถูกเบียดขับออกจากที่ดินหรือทรัพยากรไปเกือบหมดแล้ว ส่วนที่เหลือก็มีน้อยเต็มที มีนายน้อยเกินกว่าที่จะกลับไปเป็นชานาพึ่งตนเองได้ทั้งหมด พวกเขาจึงยังหนีไม่พ้นความเสี่ยงในระบบตลาดอยู่นั่นเอง

ความพยายามของชาวบ้านในชนบทที่จะต่อรองกับตลาด ทำให้พวกเขาต้องเลือกปรับแนวทางในการอยู่ร่วมกับระบบตลาดอย่างหลากหลายและต่อเนื่อง ในกรณีของหมู่บ้านแม่คำปอง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านเคยเลือกที่จะเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์แบบเปิดให้นักท่องเที่ยวมาพักในบ้านของชาวบ้าน (Home Stay) กรณีนี้อาจจะเป็นทางเลือกใหม่ของชนบท ส่วนหนึ่งของการให้บริการ ชาวบ้านต้องขายสินค้าวัฒนธรรมต่างๆ ตั้งแต่การทำพิธีสู่ขวัญให้นักท่องเที่ยวชม ตอนเย็นก็จัดให้นักท่องเที่ยวกินขันโตก และให้บริการขี่จักรยาน แต่ปัจจุบันก็ปรากฏว่าชาวบ้านที่นี่ได้เลิกประกอบธุรกิจการท่องเที่ยวไปแล้ว เพราะนักท่องเที่ยวเริ่มไม่ตื่นเต้นแล้วกับสินค้าวัฒนธรรม การให้บริการด้านการท่องเที่ยวก็ต้องปรับเปลี่ยนไปเรื่อยๆ เพราะนักท่องเที่ยวเริ่มเบื่อ และเขาก็มีทางเลือกมาก แม้ชาวบ้านจะมีกลยุทธ์ในการปรับตัวกับตลาดอย่างหลากหลาย แต่ว่าแต่ละอย่างก็เสี่ยงพอๆ กัน โดยไม่รู้ว่าจะไปรอดหรือไม่

อาจกล่าวได้ว่าปัญหาที่มองไม่เห็นต่างๆ นั้นมีลักษณะ 3 ประการหลักคือ

ประการแรก โครงสร้างการผลิตในชนบทแฝงค่าเช่าหรือการดูดซับส่วนเกินไว้สูงมาก (*High Rent*) จากการศึกษาถูกกีดกันไม่ให้เข้าถึงทรัพยากร ขณะที่ไร่กลไกเชิงสถาบันอื่นๆ ควบคุมและถ่วงดุลตลาด

ตลอดจนมีการครอบงำอุดมการณ์และความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน จนทำให้มองไม่เห็นการทำงานของกลไกตลาดอย่างชัดเจน และส่งผลให้เกิดค่าเช่าแอบแฝงเต็มไปหมด

ประการที่สอง ปัญหาที่ตามมายังทำให้เกิดความเสี่ยงสูงในการดำเนินชีวิต (High Risk) ไม่ว่าจะเป็นความเสี่ยงในแง่ของราคาการผลิต ค่าจ้างแรงงาน รวมทั้งการที่อุตสาหกรรมเข้ามาก็ปล่อยสารพิษและสร้างมลภาวะต่างๆ มากมายที่มีอันตรายต่อการดำรงชีวิต

ประการสุดท้าย ชาวบ้านเริ่มสูญเสียตัวตน (High Loss) หรืออยู่ในสภาพที่ไร้ตัวตน ซึ่งหมายถึง การไร้อำนาจในการควบคุมชีวิตตนเอง และไร้ศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ เพราะมีชีวิตแบบลูกผีลูกคน ปรับเปลี่ยนไปมาระหว่างการเป็นชาวนาแบบพันธะสัญญาและการเป็นแรงงานนอกระบบ ที่อยู่ภายใต้กำกับของกระบวนการโลกาภิวัตน์และตลาดแบบเสรีนิยมใหม่

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ กระบวนการปรับเปลี่ยนโครงสร้างชนบทที่กำลังดำเนินอยู่ในสังคมชนบทไทยขณะนี้มองไม่เห็นคน ด้วยเหตุนี้เอง คนที่เป็นแรงงาน จึงเป็นแต่เพียงแรงงานนอกระบบ ซึ่งเปรียบเสมือนมนุษย์ล่องหนที่ไร้ตัวตน ถึงแม้ร่างกายจะเป็นคนอยู่ แต่ก็เหมือนเป็นมนุษย์ล่องหน เพราะไม่มีใครเห็นตัวตนของเขา ชาวบ้านจึงไม่รู้จักตัวตนของเขาว่าเป็นอย่างไร เมื่อเขาไร้อำนาจต่อรอง เพราะขาดกลไกเชิงสถาบันอื่นๆ ที่จะมาช่วยสร้างความเข้มแข็งในการต่อรองกับพลังทางเศรษฐกิจไร้พรมแดนต่างๆ ซึ่งได้ถาโถมเข้ามาในชนบทอย่างเข้มข้น แรงงานรับจ้างจึงไร้ความมั่นคงในการดำรงชีวิต รวมถึงการไร้ความมั่นคงทางด้านสภาพแวดล้อมที่เกิดจากมลภาวะอุตสาหกรรม ในขณะที่อุตสาหกรรมได้เข้ามาตั้งอยู่ในชนบทและในหมู่บ้านแล้ว ซึ่งไม่ใช่เป็นเพียงวิสาหกิจชุมชนเท่านั้น เราอาจจะเรียกกว่าเป็นอุตสาหกรรมในชนบท

(Rural Industry) ก็ได้ เพราะไม่ได้มีลักษณะเป็นเพียงหัตถกรรม อีกแล้ว แต่เป็นอุตสาหกรรมทั้งในเชิงเทคโนโลยีและการจัดการเต็มรูปแบบ เลยก็ว่าได้

2. การสังเคราะห์พื้นที่ความรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้าง และกลไกเชิงสถาบัน

ในบริบทของการปรับโครงสร้างสังคมอย่างรวดเร็วนี้เอง ผมจึงพยายามจะนำเสนอความคิดเรื่องพื้นที่ความรู้ เพื่อช่วยให้สังคมของเรามีความสามารถในการปรับตัวอย่างรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงได้ ด้วยการสร้างกลไกเชิงสถาบันใหม่ๆ ขึ้นมากำกับทิศทางการเปลี่ยนแปลง มากกว่าจะปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรมเช่นที่ผ่านมา

ในการสังเคราะห์เรื่องพื้นที่ของความรู้ครั้งนี้ ผมจะอาศัยประสบการณ์ที่เคยศึกษาเรื่องการพัฒนาในพื้นที่ชนบทและพื้นที่สูงของไทยมากกว่า 30 ปี เพื่อช่วยในวิเคราะห์ให้เห็นว่า เราจะสร้างกลไกเชิงสถาบันต่างๆ เหล่านี้ขึ้นมาได้อย่างไร และกลไกเชิงสถาบันเช่นนี้จะมีความลักษณะอย่างไร ซึ่งจำเป็นอย่างไรที่จะต้องมาสังเคราะห์พื้นที่ความรู้ เพราะว่าพื้นที่ความรู้ไม่ได้มีอยู่แล้ว ความคิดที่ยอมรับความจริงว่ามีอยู่แล้วทั้งหลายนั้น จะไม่ช่วยให้เกิดการสร้างกลไกที่เหมาะสมสำหรับสังคมของเรา เราจึงต้องการพื้นที่ความรู้ต่างๆ เพื่อช่วยให้เกิดการขับเคลื่อนหรือการเคลื่อนไหว ในการสร้างกลไกเชิงสถาบันต่างๆ ขึ้นมาใหม่

ในเบื้องต้นนั้น เราจะต้องเริ่มจากการไม่ยอมรับหรือไม่เชื่อว่า ความรู้มีอยู่แล้ว เพราะการที่เราเชื่อว่าความรู้มีอยู่แล้วจะนำไปสู่การครอบงำในเรื่องของความรู้ ดังเช่นชุดความรู้ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ในภาคเหนือ การทำไร่ในพื้นที่สูงของชาวบ้านเรียกว่าไร่หมุนเวียน แต่ว่าคนในสังคมทั่วไปเรียกว่าไร่เลื่อนลอย คำว่าไร่เลื่อนลอยเป็นการ

ครอบงำเชิงความรู้ พอพูดถึงไร้เลื่อนลอยก็มีนัยว่าไม่ดี ไม่อยู่กับที่ เลื่อนลอย คำแบบนี้เรียกว่าความรู้เชิงครอบงำ หากสังคมไม่ตั้งคำถาม ยอมรับกันไปเรื่อยๆ เลื่อนลอยก็เลื่อนลอย และใช้สอนต่อๆ กันไปอย่างนั้น ตั้งแต่ชั้น ป.1 จนถึงชั้นมหาวิทยาลัย จบปริญญาเอกแล้วก็ยังมองว่าไร้เลื่อนลอยอยู่ การที่เป็นอย่างนี้เพราะเราถูกครอบงำ จนไม่ตั้งคำถามอะไรทั้งสิ้น บางคนทีพูดยังไม่รู้เลยว่าไร้เช่นนี้มีลักษณะจริงๆ อย่างไร ก็ใช้คำว่าเลื่อนลอย จนเป็นคำตอบสำเร็จรูป คำทำนองนี้จึงเป็นความรู้แบบครอบงำ

ผมศึกษาเรื่องไร้หมุนเวียนมา 30 ปี ยังไม่พบว่าการทำไร้ของชาวเขามีความเลื่อนลอย หากมีเฉพาะการหมุนเวียนหลายแบบ ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนในการจัดการพื้นที่ให้เหมาะสมกับเงื่อนไขของระบบนิเวศนั้นๆ เพราะการจัดการหมุนเวียนโดยมีการเปิดใช้พื้นที่ป่าและปล่อยให้พื้นที่นั้นกลับไปเป็นป่า หลังจากนั้นก็กลับไปใช้พื้นที่นั้นใหม่ได้ในช่วงเวลา 5-6 ปี ในอดีตเคยใช้เวลาพักดินถึง 10 ปี แต่ตอนนี้รัฐกำลังบังคับให้เหลือแค่ 3 ปี หรือ 2 ปี การสร้างแรงกดดันให้ลตรอบหมุนเวียนให้สั้นลงได้ก่อให้เกิดผลกระทบมากมายตามมา จนหลายชุมชนต้องแบกรับความเสี่ยงในการดำรงชีวิตมากขึ้น หรือต้องหันไปพึ่งพาสังคมภายนอกมากขึ้น การบังคับให้ชาวบ้านลตรอบหมุนเวียนจึงถือเป็นการใช้ความรู้แบบครอบงำด้วยการอ้างการอนุรักษ์ธรรมชาติ ขณะที่ไม่ได้ใช้ความรู้บนพื้นฐานของความตั้งใจดี เพราะได้แฝงวาระซ่อนเร้นในการช่วงชิงและการกีดกันชาวบ้านออกจากการใช้พื้นที่ป่า การใช้ความรู้แบบครอบงำนี้จึงแฝงนัยในเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างหนึ่ง

ในขณะที่รัฐบอกว่าไร้หมุนเวียน หรือที่เรียกว่าไร้เลื่อนลอย เป็นรูปแบบการผลิตที่ไม่เหมาะสมที่จะอยู่ร่วมกับป่า เพราะทำลายป่า รัฐกลับสนับสนุนให้มีการทำเกษตรเชิงพาณิชย์บนที่สูง เพื่อเปิดโอกาส

ให้คนอื่นจากภายนอกเข้าไปใช้พื้นที่เดียวกันได้ บนฐานคิดที่ว่าเกษตรเชิงพาณิชย์บนที่สูงทำได้ เพราะใช้ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ เรียกว่าเป็นการเกษตรแบบวิทยาศาสตร์คือใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง อีกทั้งยังเรียกการเปลี่ยนจากไร่มุมนเวียนมาเป็นเกษตรแบบสมัยใหม่บนที่สูงว่าเป็นการพัฒนา การอ้างความรู้เช่นนี้จึงมีนัยครอบงำแอบแฝงอยู่ เพราะไม่ใช่การใช้ความรู้บนพื้นฐานของความตั้งใจดี หากมีลักษณะของความพยายามที่จะไปช่วงชิงทรัพยากร ด้วยการใช้ความรู้เป็นข้ออ้างเพื่อไปกีดกันคนอื่น และให้ตนเองมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรนั้นแทนที่

ในปัจจุบันนี้การเกษตรบนที่สูงมีหลายอย่าง ทั้งที่เป็นการเกษตรเชิงพาณิชย์ปลูกพืชเมืองหนาวที่คนในเมืองชอบบริโภค เช่น กาแฟ ชา หรือแมคคาดีเมียันท์ แต่พอชาวบ้านปลูกไร่มุมนเวียนกลับบอกว่าปลูกไม่ได้เป็นการทำลายป่า ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการไปวิพากษ์วิจารณ์ความรู้แบบท้องถิ่นที่ใช้อยู่นี้ว่าล้าสมัย ด้อยพัฒนา หรือว่าอยู่ในระดับการพัฒนาที่น้อยกว่า เพราะโดยพื้นฐานวิธีคิดแบบครอบงำ เราจะคิดว่าเราต้องใช้ความรู้ที่พัฒนามากกว่าตามความคิดแบบวิวัฒนาการเชิงเดียว เราจึงคิดว่าความรู้ที่มีอยู่เดิมนั้นด้อยพัฒนามากว่า เราจึงต้องนำเอาความรู้ชนิดใหม่มาใช้ เพราะเป็นความรู้สูงกว่า ชับซ้อนกว่า และดีกว่า ความเข้าใจเหล่านี้ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงเดียว แต่จริงๆ แล้วยังไม่ใช่ว่ามันยังมีนัยของความพยายามที่จะกีดกันสิทธิของคนที่ทำอยู่เดิม เพื่อนำการเกษตรชนิดใหม่เข้ามาแทนที่ ตรงนี้เองที่เป็นปัญหาของการใช้ความรู้แบบเชิงเดียว เราจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องหันไปมองความรู้แบบอื่นบ้าง นั่นก็คือความรู้เชิงซ้อน หรือพื้นที่ของความรู้ เพื่อที่จะสื่อความหมายหรือทำให้เกิดความเข้าใจว่า ความรู้ไม่ได้เป็นสิ่งที่มียู่แล้ว และไม่จำเป็นต้องมีความรู้อย่างเดียว อาจจะมีความรู้หลายอย่างเกิดขึ้นได้

ความรู้เชิงเดี่ยวเป็นความคิดที่ผู้คนไม่เห็นด้วยเป็นจำนวนมาก แต่แทนที่จะพูดถึงเรื่องพื้นที่ความรู้อย่างที่ผมพยายามจะนำเสนอในที่นี้ ผู้คนส่วนใหญ่กลับตอบโต้ความรู้เชิงเดี่ยวด้วยความรู้พื้นบ้าน ความรู้ท้องถิ่น คล้ายๆ กับการหาความรู้อีกชนิดหนึ่งมาต่อสู้กับความรู้ชนิดที่มีอยู่เดิม กลายเป็นว่าความรู้มีเพียงสองด้าน ด้านหนึ่งคือความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ความรู้สมัยใหม่ ความรู้ตะวันตก กับอีกด้านหนึ่งคือความรู้ท้องถิ่น ความรู้พื้นบ้าน หรือความรู้แบบชาติพันธุ์ จนกลายเป็นว่ามีความรู้สองชั่วที่ตรงข้ามกัน ซึ่งผมเรียกลักษณะวิธีคิดแบบนี้ว่าความคิดแบบคู่ตรงกันข้าม คือมองแยกออกเป็นสองทาง ตรงกันข้ามกันมาปะทะกัน การมองไปในทำนองที่ทำให้ความรู้ 2 ชุดมาปะทะกันนั้น ดูเหมือนจะดี แต่จริงๆ แล้วมีปัญหา เพราะจะนำไปสู่สถานะที่ผมเรียกว่าการติดกับดักของความคิดแบบคู่ตรงข้าม เพราะบางคนไม่เชื่อความรู้แบบวิทยาศาสตร์ก็หันไปเชื่อความรู้แบบท้องถิ่น จนถึงกับเห็นว่าความรู้ท้องถิ่นควรจะเป็นความรู้ที่มาแทนที่ความรู้แบบแรก

ที่จริงแล้ว เราขาดความรู้ไม่ได้ทั้ง 2 แบบ ความพยายามที่จะมองความรู้เป็นแบบคู่ตรงข้ามกันทำให้เราติดกับดักความคิดแบบนี้ การติดกับดักก็หมายความว่าคิดนอกกรอบไม่ได้ เมื่อเราจะคิดครั้งใดเราก็อยู่ในกับดักของทั้ง 2 อย่างนี้ ทำให้เกิดความคิดแบบตายตัว เพราะเราคิดว่าความรู้แบบวิทยาศาสตร์มีอยู่แล้ว ความรู้แบบท้องถิ่นก็มีอยู่แล้ว เพียงแต่เมื่อเราลืมไป เราก็ไปค้นหาความรู้แบบท้องถิ่นกลับมาใหม่ จริงๆ แล้วไม่ว่าความรู้แบบวิทยาศาสตร์หรือความรู้แบบท้องถิ่นต่างก็ไม่สามารถเป็นความรู้ที่สามารถเขียนไว้เป็นตำราอย่างตายตัว แมแต่นักวิทยาศาสตร์ก็ยังคงค้นคว้าวิจัยอยู่ตลอดเวลา และชาวบ้านก็เชื่อว่าจะมีความรู้ อยู่แล้ว ถ้าเขาไม่ฝึกปฏิบัติ ไม่ใช่ พวกเขาจะไม่มีความรู้เช่นกัน กล่าวคือความรู้ไม่ใช่ความคิดที่ปรากฏอยู่แล้ว ความรู้ล้วนแล้วแต่มีอยู่ได้ท่ามกลาง

การปฏิบัติกร คือต้องใช้ต้องทำจึงจะเกิดขึ้นมาได้ ไม่ใช่อยู่เฉยๆ ก็มีอยู่แล้ว และเราก็ไม่สามารถไปหาซื้อแบบสำเร็จรูป การติดอยู่กับความรู้แบบที่เป็นคู่ตรงกันข้ามหรือการติดอยู่กับความรู้ที่ครอบงำก็ดี จึงล้วนแล้วแต่เป็นปัญหาที่ทำให้ไม่สามารถที่จะสร้างสถาบันใหม่ๆ ขึ้นมา เพื่อจัดการและปรับสภาพชีวิตของเราให้นำไปสู่เป้าหมายที่ต้องการได้

ความคิดเรื่องของพื้นที่ความรู้จึงเป็นประเด็นสำคัญในการที่จะเปิดเวทีการถกเถียง เพื่อทำให้เราหลุดออกจากกรอบของการถูครอบงำหรือการติดกับดักของคู่ตรงข้ามได้ ข้อถกเถียงตรงนี้จึงต้องการชี้ว่า ทำไมเราจึงต้องหันมาให้ความสนใจกับเรื่องของพื้นที่ความรู้

3. การเมืองของอัตลักษณ์ในพื้นที่ของความรู้

ในขณะที่การปรับโครงสร้างสังคมทำให้เรามักมองไม่เห็นคนกลุ่มใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นตามมา โดยเฉพาะในชนบท จนพวกเขา มีสภาพเป็นเพียงมนุษย์ล่องหน ในสภาวะเช่นนี้เอง การจะถกเถียงเรื่องพื้นที่ของความรู้ จึงต้องเชื่อมโยงกับการเมืองของอัตลักษณ์ เราจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องนำความคิดเรื่อง อัตลักษณ์ หรือ Identity มาพิจารณาประกอบด้วย เพื่อเน้นย้ำให้เรามองการเปลี่ยนแปลงที่มีคนเป็นศูนย์กลางในฐานะผู้ปฏิบัติการหลัก

เมื่อก่อนนี้เรามักจะแปล Identity ว่า เอกลักษณ์ คือมีภาพลักษณ์อย่างเดียว แต่เวลานี้เราเปลี่ยนมาแปลว่า อัตลักษณ์ ซึ่งหมายความว่า ลักษณะของตัวตนของผู้คนไม่ได้มีอย่างเดียว แต่ขึ้นอยู่กับว่าผู้คนจะแสดงอัตลักษณ์นั้นอย่างไร และไม่ใช่มองจากมุมมองคนอื่น แต่มองจากมุมมองของคนทีแสดงอัตลักษณ์นั่นเอง เช่น อัตลักษณ์ของคนบนที่สูง อัตลักษณ์คนจน อัตลักษณ์ของคนด้อยโอกาส อัตลักษณ์คนชายขอบ

ต้องให้คนเหล่านั้นแสดงออกมาเองว่า พวกเขาต้องการบอกคนอื่นว่าเขาเป็นใคร

เวลาที่เรารู้ถึงพื้นที่ความรู้ เราจำเป็นต้องคิดเรื่องอัตลักษณ์ด้วย เพราะความคิดเรื่องนี้จะช่วยให้เราสนใจกับผู้กระทำการด้วย ทั้งนี้เพราะพื้นที่ความรู้ลอยอยู่บนพื้นที่ว่างเปล่าไม่ได้ แต่ต้องมีคนทำ เรียกว่าผู้กระทำการ คือไม่ใช่อยู่เฉยๆ ถ้าพูดถึงคนอาจจะอยู่เฉยๆ ก็ได้ แต่ผู้กระทำการหรือคนนั้นต้องไม่อยู่เฉย คนต้องกระทำการหรือต้องปฏิบัติการอะไรสักอย่างหนึ่ง การปฏิบัติการประการแรกคือต้องแสดงตัวเองว่าเป็นใคร เพราะถ้าเขายังไม่รู้ว่าเขาเป็นใคร เขาก็ไม่สามารถที่จะสร้างความรู้ได้ เพราะความรู้ที่จะสร้างบนพื้นที่ของความรู้เหล่านี้ต้องสร้างบนเงื่อนไขของความสัมพันธ์ต่างๆ อย่างหลากหลาย

ดังที่ได้ยกตัวอย่างเรื่องของไร่หมุนเวียนไปแล้ว ในกรณีเช่นนี้ ถ้าปล่อยให้ผู้คนต่างๆ เข้าใจว่าเป็นไร่เลื่อนลอยก็จะไม่เกิดการตั้งคำถามและไม่เกิดพื้นที่ความรู้ขึ้นมาได้ หากสมมติว่าเมื่อไรชาวเขาลุกขึ้นมาบอกว่า ฉันไม่ได้ทำไร่เลื่อนลอย ฉันทำไร่หมุนเวียนต่างหาก ก็จะเกิดการช่วงชิงความหมายของการทำไร่ขึ้นมาทันที ซึ่งทำให้เกิดพื้นที่ความรู้ เพราะคนเริ่มสนใจแล้วว่าการทำไร่ไม่ใช่เป็นการทำลายป่าหรือตัดไม้ และเกิดพื้นที่ความรู้หลายอย่างตรงนั้นขึ้นมา เพราะชาวเขาช่วงชิงความหมายว่าการทำไร่ของเขาไม่ใช่เลื่อนลอยแต่เป็นการทำไร่หมุนเวียน

การหมุนเวียนในปัจจุบันนี้อาจจะใช้คำอื่น เช่น นักวิชาการใช้คำว่า วนเกษตร คนส่วนใหญ่กลับยอมรับ หมายความว่าเมื่อก่อนบอกว่าการเกษตรไม่ควรจะอยู่ในป่า เมื่อไร่หมุนเวียนเป็นสิ่งที่ไปทำในป่า เราก็บอกว่าการเกษตรไม่ควรอยู่ในป่า ครั้นเมื่อนักวิชาการบอกว่าวนเกษตรทำได้ วนเกษตรแปลว่าเกษตรอยู่ในป่าได้ ทำไมคนจึงยอมรับ ที่คนยอมรับตรงนี้ก็เพราะว่า วนเกษตรคือการปลูกพืชแบบผสมผสาน ผสมเอาต้นไม้ไปปลูกในป่า

จริงๆ แล้ว การทำไร่หมุนเวียนก็ไม่ต่างจากวนเกษตร กล่าวคือพื้นที่ไร่ในบางครั้งก็เป็นป่า บางครั้งเป็นพื้นที่การเกษตร แล้วแต่ว่าตกอยู่ในช่วงไหน ถ้าเราไปดูช่วงที่เขาตัดต้นไม้ออกไปก็พื้นที่การเกษตร แต่ช่วงที่เขาปล่อยให้พื้นที่นั้นฟื้นตัวใหม่ก็เกิดป่ากลับขึ้นมาแทนที่ แต่เรามักจะไปดูเฉพาะช่วงที่เขาเผาป่าเท่านั้น การดูแบบนี้จึงไม่ได้ดูเป็นองค์รวม ไม่ได้ดูเป็นภาพรวม คือดูเฉพาะที่ เฉพาะจุด ทำให้เราเข้าใจผิดคิดว่าการเกษตรแบบนี้ทำลายป่า

ในการช่วงชิงความหมายทำให้เกิดความพยายามที่จะบอกให้คนอื่นรู้ว่า การเกษตรแบบนี้ไม่ได้ทำลายป่า แต่มีมิติอย่างอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น การปรับปรุงดินโดยไม่ใช้ปุ๋ยเคมี เพราะเมื่อปล่อยให้ไร่กลับไปเป็นป่า ดินก็ฟื้นคืนชีพขึ้นมาใหม่ หรือมีการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ เพื่อต้องการชี้ให้เห็นว่า การที่ชาวเขาเข้าไปช่วงชิงความหมาย ไม่ใช่ช่วงชิงเฉพาะคำพูด แต่ต้องมีปฏิบัติการ และต้องมีความเคลื่อนไหวเพื่อชี้ให้เห็นว่าไร่หมุนเวียนมีคุณูปการอย่างไรบ้างในการทำให้คนอยู่กับป่าได้ เป็นต้น

ฉะนั้นมิติของความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ของความรู้ก็คือ การที่จะต้องมีการช่วงชิงความหมายเพื่อให้เกิดการต่อสู้หรือการปฏิบัติการ สื่อสารให้คนอื่นได้รู้ว่าในพื้นที่ของการปฏิบัติการมีความรู้ชนิดอื่นที่ซ่อนหรือแฝงอยู่อย่างไบบ้าง ไม่ใช่ความรู้ชนิดที่เป็นปรากฏการณ์หรือมองเห็นได้เท่านั้น ความรู้มีหลายชั้น มีหลายระดับที่แฝงอยู่หลายๆ ชั้นอยู่ในพื้นที่เดียวกันนั้น ซึ่งเป็นพื้นที่เชิงซ้อน ไม่ใช่เป็นมิติเดียวที่เป็นภาพปรากฏเท่านั้น แต่มีหลายความคิดแฝงซ่อนอยู่ในนั้นด้วย มิติต่างๆ เหล่านี้เป็นลักษณะสำคัญที่ซ้อนกันอยู่ในเรื่องของพื้นที่ของความรู้ เมื่อมองจากความสัมพันธ์เรื่องของการช่วงชิงความหมายที่ไม่ใช่ความสัมพันธ์ชนิดเดียว หากแต่มีความสัมพันธ์ชนิดอื่นๆ ผสมอยู่อีก

การต่อรองเพื่อการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ในพื้นที่ความรู้จะ เกี่ยวข้องกับการต่อรองเพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ในการ ต่อย่างต่อรองเพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เหล่านี้จะเกิดความพยายามที่จะ สร้างความหมายใหม่ นอกเหนือจากมีการช่วงชิงความหมายแล้วก็จะมี การสร้างความหมายใหม่เพื่อเอามาต่อรอง ยกตัวอย่างความหมายเรื่อง ของสิทธิสามารถนำมาใช้ต่อรองได้ เพราะเมื่อก่อนเวลาเรามองเรื่องของ สิทธิจะมองเฉพาะเรื่องของสิทธิปัจเจกชน สิทธิส่วนรวม สิทธิของรัฐ คือมองสิทธิในมุมมองเชิงเดี่ยวเพียงอย่างเดียว

4. สิทธิเชิงเดี่ยวและสิทธิเชิงซ้อน สู่การจัดการทรัพยากรแบบ มีส่วนร่วม

จากการที่ผมได้เคยศึกษาเรื่องการจัดการป่าชุมชนมากกว่า 20 ปี ผมพบว่ากลุ่มคนที่เคลื่อนไหวเพื่อที่จะเรียกร้องสิทธิในการจัดการป่าชุมชน ไม่ได้มองสิทธิเป็นสิทธิเชิงเดี่ยวคือสิทธิแบบเดี่ยว แต่มองสิทธิหลายสิทธิ ซ้อนกันอยู่ได้ ซึ่งผมเองก็ยกตัวอย่างหลายครั้งแล้ว สิทธิเชิงซ้อนเหล่านี้ ไม่ได้เป็นสิทธิตามตำราหรือเราจะมองเห็นได้ แต่อยู่ในรูปของปฏิบัติการ ที่เป็นจริง และอยู่ในระดับท้องถิ่นต่างๆ ผมได้พบกับสิทธิเช่นนี้มาด้วย ตัวเอง จนบางคนมองว่าแนวความคิดของผมเป็นทฤษฎีไข่มดแดงไปแล้ว กล่าวคือ

ดั้งเดิมผมเป็นคนอยู่ในเมือง แต่ตอนย้ายไปอยู่เชียงใหม่ ผมไป ซ้อบ้านอยู่ในชนบท ผมก็ไม่ค่อยเข้าใจชีวิตชาวบ้าน พอผมเข้าบ้านผม ก็ปิดประตูแบบคนเมืองทั่วๆ ไป แต่ในหมู่บ้าน ชาวบ้านเขาไม่สนใจ พอผมปิดประตูเขาก็เปิดทันที และเข้ามาเก็บโน้นเก็บนี้ เก็บของต่างๆ ในบ้าน สิ่งที่เขามาเก็บมากที่สุด คือ ไข่มดแดง เก็บทุกอย่างที่เขาจะเก็บ ได้ในธรรมชาติ

ตอนที่ไปอยู่ใหม่ๆ ผมก็ไม่กล้าไปต่อว่าเขา เพราะว่าผมเป็นคนมาจากที่อื่น ผมกลัวชาวบ้านจะโกรธเอา เมื่ออยู่มาหลายๆ ปี จนคุ้นเคยกันมากขึ้น ผมเลยถามเขาว่า “ลุงทำไมมาเก็บของในบ้านผม” แกก็สอนผมว่า “อาจารย์ที่ผมมาเก็บนี้ ผมเก็บเฉพาะไข่มดแดง ลูกมะม่วงผมไม่ได้เก็บ เพราะอาจารย์ปลูกต้นมะม่วง ลูกมะม่วงเป็นของอาจารย์ ก็ถูกแล้ว แต่สำหรับไข่มดแดงนั้น ผมขอถามว่าอาจารย์เลี้ยงมดแดงหรือเปล่า” ผมก็นึกออกว่า อ้อ ไม่ใช่ เราก็ไม่ได้เลี้ยงมดแดง เพราะเป็นสิ่งที่มียูตามธรรมชาติ

หมายความว่า มะม่วงต้นเดียวสามารถมีสิทธิหลายอย่างซ้อนกันอยู่ได้ ทั้งสิทธิส่วนตัวก็คือสิทธิในลูกมะม่วง ซึ่งถือเป็นสิทธิของผมเพราะผมเป็นคนปลูก ส่วนสิทธิในไข่มดแดงเป็นสิทธิการใช้ของคนในชุมชนเพราะมีอยู่แล้วในธรรมชาติ พุดง่ายๆ ทำไมมะม่วงต้นเดียวมีสิทธิ 2 อย่างซ้อนกันอยู่ คือมีเรื่องของสิทธิซ้อนกันได้ด้วย ความรู้ซ้อนกันอยู่ในนั้น แต่เรามองเห็นแค่เชิงเดียว เราจึงมองความเป็นเจ้าของทั้งหมดยึดเอาต้นมะม่วงเป็นของเราทั้งหมด สำหรับชาวบ้านเขามองว่าเขา มีสิทธิการใช้ซ้อนอยู่ในต้นมะม่วงด้วย

ในนาก็เหมือนกัน ชาวบ้านไม่ได้สร้างรั้วตอนปลูกข้าว ข้าวเป็นของคนที่ปลูกในนา นั้น แต่ถามว่า “ปลา เขียด กบ ในนา ไข่ของเจ้าของนาหรือไม่” คนอื่นก็เข้าไปเก็บได้ แถมเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว คนที่ไม่ใช่เจ้าของนายังเอาวัวควายไปเลี้ยงในที่นาของคนอื่นก็ยั้งได้ สิทธิมีหลายอย่างซ้อนกัน แต่เราไม่รู้ เพราะเราเชื่อในความคิดของทฤษฎีวิวัฒนาการมาเป็นเวลานาน เราจึงมองไม่เห็นว่สิทธิซ้อนกันอย่างไร เราอยู่ภายใต้กับดักของความคิดแบบครอบงำมาตลอดเวลา เรามองอะไรซ้อนๆ กันไม่ออก เพราะคิดอย่างเดียวเท่าที่เห็น มุมมองเหล่านี้เป็นปัญหาทำให้การที่จะสร้างกลไกเชิงสถาบันใหม่เกิดขึ้นไม่ได้ เรายังยึดติดกับดักสถาบัน

อยู่แค่บารเท่านั้น เพราะสติปัญญาถูกครอบงำหมดแล้ว หรือไม่ก็ติดกับดักทางความคิดของคู่ตรงกันข้าม เพราะฉะนั้นปัญญาใดๆ ที่แปลกแตกต่างไปกว่านั้นเราจะมองไม่เห็น ตรงนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ว่า เราจะสร้างกลไกเชิงสถาบันเพื่อปรับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชนบท เพื่อก่อให้เกิดการร่วมมือในการจัดการทรัพยากรอย่างไร ในเมื่อเรามองอะไรเชิงเดียวไปหมด สิทธิก็มองเป็นของส่วนตัว หรือบางคนจะมองเป็นของส่วนรวมไปหมด แต่ยังไม่เห็นสิทธิอย่างอื่นๆ นอกเหนือจากนี้

การที่จะมองเห็นสิทธิว่าซ่อนทับอยู่ในที่เดียวกันได้จึงเป็นความรู้ อีกชุดหนึ่งที่เรายังไม่คุ้นเคย ทำให้เรายังนำมาคิดสร้างสถาบันใหม่ๆ ไม่ได้ ความรู้ชุดใหม่ที่จริงก็ได้ใหม่เสียทีเดียว เพราะมืออยู่ในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน แต่ว่าเราต้องนำมาปฏิบัติกร เช่น การนำมาใช้ต่อรอง จึงจะก่อให้เกิดสถาบันใหม่ๆ ขึ้นมาได้ จากการศึกษาพบว่ามีความรู้เชิงซ่อนเหล่านี้อยู่ในชีวิตของผู้คนในที่ต่างๆ และนำมาสู่การที่เราต้องนำไปปฏิบัติการเคลื่อนไหว นอกเหนือจากการช่วงชิงความหมายเพื่อเอาไปต่อรอง ในเมื่อชาวบ้านเข้าใจความรู้นี้พวกเขาก็สามารถนำเอามาใช้ต่อรอง เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนเชิงสถาบันแบบใหม่ในการสร้างสถาบันที่เรียกว่า การจัดการป่าชุมชน นั่นก็คือการจัดการกลไกเชิงสถาบันแบบใหม่ ซึ่งมีสิทธิหลายๆ อย่างซ่อนกันอยู่ได้

ขณะนี้กฎหมายป่าชุมชนยังไม่ผ่านการพิจารณาจากสภาผู้แทนฯ เพราะยังติดปัญหาอยู่อีกมากมาย คนส่วนใหญ่ไม่เข้าใจ เพราะคิดว่าชาวบ้านตัดไม้อยู่แล้วจะไปยกป่าให้ชาวบ้านทำไม ป่าก็จะถูกทำลายมากขึ้นอีก ทั้งนี้คนส่วนใหญ่ยังมีความเข้าใจตามความคิดเชิงเดี่ยวอยู่

จริงๆ แล้ว**การจัดการป่าชุมชน ถือเป็นกลไกเชิงสถาบันประเภทหนึ่ง** ที่จะทำให้เกิดการจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรม ทำให้เกิดการพัฒนาในลักษณะที่ยั่งยืนมากยิ่งขึ้น แต่ปัจจุบันยังเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะเรามอง

จากมุมมองเชิงเดี่ยว ทั้งๆ ที่การจัดการป่าชุมชนไม่ใช่เป็นการจัดการเชิงเดี่ยวหากเป็นการจัดการเชิงซ้อน กล่าวคือมีความคิดที่ให้คนหลายฝ่ายเข้ามาร่วมมือจัดการ รวมทั้งใช้สิทธิหลายชนิดซ้อนอยู่ในที่นั้นด้วย

การจัดการป่าชุมชนจึงเป็นการจัดการแบบมีส่วนร่วม หมายความว่าหลายฝ่ายร่วมกันจัดการ ไม่ใช่เป็นการยกป่าให้ชาวบ้านฝ่ายเดียว เพราะจะยกให้ชาวบ้านเฉพาะสิทธิการจัดการและการใช้ประโยชน์เท่านั้น กล่าวโดยสรุปคือ การจัดการป่าและการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นสิทธิของคนท้องถิ่นที่อยู่ที่นี่ แต่สิทธิในความเป็นเจ้าของป่ายังเป็นของรัฐอยู่อย่างเดิม เราต้องแยกสิทธิความเป็นเจ้าของออกจากสิทธิในการจัดการและการใช้ประโยชน์ เมื่อแยก 2 สิทธิออกมาแล้วก็ให้สิทธิเหล่านั้นไปอยู่กับผู้ปฏิบัติการคนละกลุ่มกัน กล่าวคือมีผู้ปฏิบัติการหลายฝ่ายเข้ามาร่วมมือ ชาวบ้านต้องร่วมกับรัฐโดยแต่ละภาคส่วนมีสิทธิกันคนละอย่าง

นอกจากนี้ การจัดการป่าชุมชนยังมีสิทธิอีกชนิดหนึ่งที่เรียกว่า **สิทธิการตรวจสอบและถ่วงดุล** เพราะถ้าหากให้สิทธิรัฐจัดการเพียงลำพังอย่างที่เป็นอยู่ในเวลานี้ รัฐจัดการป่าไม้มาก 100 ปี พื้นที่ป่าไม้ทั้งประเทศจากที่เคยมี 60% ปัจจุบันเหลือเพียง 20% หากให้สิทธิชาวบ้านจัดการป่าแบบเบ็ดเสร็จก็ไม่แน่ว่าป่าไม้จะถูกทำลาย ดังเช่นที่รัฐจัดการหรือไม่ ถ้าหากไม่มีการตรวจสอบและถ่วงดุล

ด้วยเหตุนี้เองสิทธิในการตรวจสอบและถ่วงดุลควรมอบให้กับองค์กรอิสระ ได้แก่ คนในเมืองหรือกลุ่มภาคประชาสังคมอื่นๆ เช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน มีสิทธิเข้าไปดูแลป่าชุมชนด้วย โดยที่สิทธินั้นไม่ใช่การใช้และการจัดการ แต่เป็นสิทธิการตรวจสอบและถ่วงดุล กล่าวโดยสรุปในการจัดการป่าชุมชนจะประกอบด้วย สิทธิหลายสิทธิซ้อนกันอยู่และมีผู้คนเข้ามาเกี่ยวข้องของหลายกลุ่ม โดยได้รับสิทธิคนละชนิด เพื่อให้สิทธิที่แตกต่างกันเกิดการตรวจสอบและถ่วงดุลซึ่งกันและกัน โดยไม่ยอมให้

ใครหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีสิทธิใดสิทธิหนึ่งเบ็ดเสร็จเด็ดขาดสมบูรณ์ไปแต่เพียงผู้เดียว การให้สิทธิเบ็ดเสร็จเด็ดขาดหรือสิทธิเชิงเดี่ยวจะนำไปสู่การละเมิด แต่ถ้าหากมีการตรวจสอบก็จะสามารถถ่วงดุลซึ่งกันและกันเพื่อไม่ให้เกิดการละเมิดขึ้นได้

ผมคิดว่าการจัดการสมัยใหม่จะไปฝากความหวังไว้กับคนดี และคิดว่าคนดีจะดีตลอดไปคงจะเป็นไปไม่ได้ เราจะบอกว่ารัฐดีหรือจะบอกว่าชาวบ้านดี ก็อาจไม่ดีตลอดไป อาจมีวันหนึ่งที่เปลี่ยนไปไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่จะเกิดขึ้นคงจะไปบอกว่า เราฝากความหวังไว้กับคนที่มีคุณธรรมสูงหรือคนดีเป็นไปไม่ได้ เพราะว่าการเปลี่ยนแปลงใดๆ นั้นต้องการเงื่อนไข เงื่อนไขที่สำคัญที่สุดคือ กลไกเชิงสถาบันที่จะมีการตรวจสอบที่ทำให้คนแม้ไม่ดีก็ต้องทำดี หรือดีอยู่แล้วก็ต้องมีคนตรวจสอบเพื่อจะได้ไม่มีวันใดที่คนนั้นจะไปทำชั่วได้ กลไกตรวจสอบเหล่านี้จะต้องสร้างขึ้นใหม่

ป่าชุมชนจึงเป็นตัวอย่างหนึ่งของการจัดการทรัพยากรที่แสดงให้เห็นว่ามีพื้นที่ของความรู้ การเกิดขึ้นของป่าชุมชนไม่ใช่ความรู้ที่เรารู้อยู่แล้ว แต่เป็นผลจากการที่เคลื่อนไหวในพื้นที่ของการต่อสู้ การช่วงชิงความหมายระหว่างป่าของรัฐกับป่าของชุมชนชาวบ้าน การต่อรองในเรื่องสิทธิได้นำไปสู่การสร้างกลไกที่เกิดการตรวจสอบถ่วงดุลได้ คล้ายๆ กับการสร้างกลไกเชิงสถาบันขึ้นมาให้เป็นพื้นที่ของความรู้ชนิดใหม่ เพื่อใช้ในการขับเคลื่อนสังคมให้เปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง โครงสร้างในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพราะการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอดีตเป็นการจัดการเชิงเดี่ยว คือการจัดการที่ให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งดูแลทรัพยากรชนิดนั้น ในแบบที่เป็นเสมือนอาณาจักรของตนเอง เช่น กรมป่าไม้ดูแลป่า กรมชลประทานดูแลน้ำ กรมป่าไม้คิดว่าป่าที่เขาดูแลเป็นอาณาจักรของเขาคนเดียว จนทำให้การจัดการนั้นขาดการมีส่วนร่วม

การเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบันเหล่านี้เป็นการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างในการจัดการทรัพยากรโดยการมีส่วนร่วม แทนที่จะเป็นการจัดการเชิงเดี่ยว ซึ่งจะนำมาสู่การจัดการเชิงซ้อนเปิดพื้นที่ให้มีการคิดค้นวิธีการจัดการ พร้อมทั้งนำมาสู่การคิดเรื่องสิทธิที่ไม่ใช่สิทธิเดี่ยวและนำไปสู่การพัฒนาสิทธิเชิงซ้อนขึ้นมา สิทธิเช่นนี้ไม่สามารถเกิดขึ้นได้เอง หากต้องมีการขับเคลื่อน และด้วยการเคลื่อนไหวเป็นเวลา 20 ปีกว่าที่ผ่านมา จึงเกิดพื้นที่ความรู้ที่ขึ้นมาได้

ถ้าไม่มีพื้นที่ความรู้ การเคลื่อนไหวก็จะไม่เกิดสิ่งที่ผมนำเสนอมานี้ได้ การที่จะขับเคลื่อนเพื่อสร้างสถาบันใหม่ๆ หรือกลไกเชิงสถาบันใหม่ๆ ก็ต้องเปิดพื้นที่ให้มีความเคลื่อนไหว ภายใต้ความเข้าใจที่ว่า มีลักษณะเชิงซ้อนอยู่ ฉะนั้นเราต้องไม่เชื่อว่าความคิดใดเป็นความจริงอย่างเดียว เพราะการเปิดพื้นที่ให้เกิดการต่อรองและการช่วงชิงความหมาย การแสวงหาลักษณะการตรวจสอบถ่วงดุลกันได้ ในสังคมประชาธิปไตย เป็นไปไม่ได้ที่จะปล่อยให้ใครคนใดคนหนึ่ง ไม่ว่าจะเสียงข้างมากหรือเสียงข้างน้อยก็ตาม มีสิทธิแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ถ้าขาดการตรวจสอบถ่วงดุลแล้วนี้ สถาบันที่สร้างขึ้นมาก็คงล้มเหลวตลอดเวลา และไม่สามารถผลักดันหรือนำไปสู่เป้าหมายที่ต้องการได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความสุข ความเป็นธรรม ความยั่งยืน เพราะไม่มีกลไกที่จะผลักดันหรือขับเคลื่อนให้เราไปสู่เป้าหมายนั้นได้

5. กลไกเชิงสถาบันในบริบทของระบบตลาดแบบทุนนิยมเสรีนิยมใหม่

ในขณะที่เราพูดถึงการปฏิรูปสังคมกันมาก ถ้าจะว่าไปแล้วต่างก็เป็นประเด็นเกี่ยวข้องกับเรื่องของการปรับกลไกเชิงสถาบันทางสังคมนั่นเอง เพราะว่ากลไกเชิงสถาบันที่ผมพูดนั้นเป็นแนวความคิดเชิงนาม

ธรรมรวมๆ ในความจริงแล้วประกอบด้วยลักษณะเชิงโครงสร้างหลายอย่าง เช่น โครงสร้างภาษี ระบบสิทธิ กรรมสิทธิ์ต่างๆ ก็เป็นกลไกเชิงสถาบันชนิดหนึ่ง ระบบสวัสดิการ และแม้แต่กระบวนการยุติธรรมก็ถือว่าเป็นกลไกเชิงซ้อนอีกชนิดหนึ่ง ทั้งหมดนี้เป็นกลไกเชิงสถาบันทั้งสิ้น แต่กลไกเชิงสถาบันทั้งหลายที่เราพูดถึงในทุกวันนี้ เรามองแต่ตลาดเป็นพลังขับเคลื่อนหลัก ที่เรียกว่า Market-Driven Mechanism ทั้งสิ้น ตามหลักการของระบบตลาดแบบทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ ซึ่งเชื่อว่าตลาดสามารถทำงานได้ด้วยตัวเอง แต่วิกฤตเศรษฐกิจการเงินในอเมริกาเมื่อเร็วๆ นี้ สอนบทเรียนให้เราเห็นว่าหากปล่อยให้ตลาดเสรีมากเกินไปก็จะก่อให้เกิดปัญหามากมายตามมา เพราะเราปล่อยให้ตลาดเป็นตัวขับเคลื่อนและกลไกเชิงสถาบันแต่เพียงกลไกเดียว ผมไม่ได้หมายความว่าให้ตัดตลาดทิ้งไป หากต้องการชี้ให้เห็นว่าตลาดเหล่านี้ก็เหมือนกับเสียดูและไม่เข้าใครออกใคร แต่ส่วนใหญ่จะไปเข้าหรือให้ประโยชน์กับคนที่มีความมั่งคั่งเสียมากกว่า เราจึงควรใช้อย่างระมัดระวัง ด้วยการควบคุมให้ดี

การที่ผมพูดว่ากลไกเชิงซ้อนเหล่านี้ จริงๆ แล้วเป็นกลไกเชิงสถาบันที่ต้องนำเข้ามากำกับและควบคุม โดยไม่ปล่อยให้ตลาดทำงานแต่เพียงด้านเดียว ด้วยความพยายามดึงให้ส่วนอื่นๆ ของสังคมเข้ามาร่วมกำกับและดูแลตลาดด้วย ที่ผ่านๆ มาเรามักจะเน้นระบบตลาดทุนนิยมเพียงครึ่งเดียว เฉพาะในด้านที่ให้ความสำคัญกับตลาดเสรี ขณะที่ไม่สนใจด้านของความเป็นธรรม ระบบตลาดทุนนิยมของเราจึงเสรีแต่ไม่แฟร์ เราคงจะต้องหันมาให้ความสำคัญกับอีกครึ่งหนึ่งให้มากขึ้น เช่น เราคงต้องหันมาหาหนทางลดการดูดซับส่วนเกินออกไป ส่วนการจะไปลดส่วนเกินได้อย่างไรนั้นอาจเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก เพราะต้องผลักดันให้เกิดกลไกเชิงสถาบันต่างๆ ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นมาตรการ เช่น ต้องมีภาษีที่ดินอัตราก้าวหน้า หรือภาษีทรัพย์สิน นี่คือการตัดลดส่วนเกิน

ทางหนึ่ง อีกมาตรการหนึ่งทางเศรษฐกิจที่สำคัญ เช่นว่า Capital Gain Tax ภาษีประเภทนี้ก็จะไปลดส่วนเกิน ในเรื่องของอำนาจในการซื้อที่ดินต่างๆ ได้

การจัดการของกลไกเหล่านี้ เราจะมอบให้รัฐหรือมอบไว้ให้กับตลาดเท่านั้นไม่ได้ แต่จะต้องให้ภาคประชาสังคม หรือภาคสังคมอื่นๆ เข้ามามีส่วนร่วม เช่น การมอบอำนาจการเก็บภาษีที่ดินไว้กับท้องถิ่น ก็แสดงว่าเราไม่ได้ฝากทุกอย่างไว้กับกลไกตลาดเพียงอย่างเดียว การสร้างกลไกเชิงซ้อนเช่นนี้สามารถทำได้หลายอย่าง แต่หลักการสำคัญก็คือ ต้องไม่ปล่อยให้กลไกใดกลไกหนึ่งทำงานเบ็ดเสร็จเด็ดขาดเพียงผู้เดียวเท่านั้นเอง

ข้อถกเถียงที่ว่ากลไกเชิงสถาบันเหล่านี้อาจทำให้มองสิทธิไม่ชัดเจน หรือซ้อนทับกัน จนอาจทำให้คนไม่กล้าลงทุน จริงๆ แล้ว คนไม่กล้ามาลงทุนในทุกวันนี้ไม่ใช่เพราะสิทธิไม่ชัดเจน แต่เพราะว่าเมื่อเขาลงทุนไปแล้ว เขาอาจจะไม่ได้รับประโยชน์คุ้มค่าจากการลงทุนนั้นมากกว่า เราจึงต้องมีคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคมมาตรวจสอบดูแล้วว่า การลงทุนเหล่านั้นให้ประโยชน์แก่ผู้ลงทุนเพียงผู้เดียว หรือว่าการลงทุนนั้นสามารถกระจายผลประโยชน์ไปสู่ส่วนอื่นๆ ของสังคมได้ด้วย การลงทุนทุกอย่างไม่ใช่จะเกิดผลดีเสมอไป บางครั้งอาจเป็นเพียงประโยชน์เฉพาะตัว แต่การลงทุนหลายๆ อย่างเกิดประโยชน์แก่ทั้งผู้ลงทุนและต่อสังคมโดยรวม ในประเด็นนี้ต้องการกลไกอื่นๆ นอกจากกลไกตลาดมาช่วยในการกำกับดูแลเพื่อให้การขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจและสังคมอื่นๆ เป็นไปลักษณะที่จะนำไปสู่การกระจายความมั่งคั่ง มากกว่าการกระจุกตัวของรายได้ดังที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้

สิทธิเชิงซ้อนนั้นเป็นแนวความคิดที่น่าจะมีส่วนช่วยให้เกิดการจัดการเชิงซ้อน และทำให้ผลประโยชน์ไม่ตกอยู่กับส่วนบุคคลเพียงผู้เดียว โดยอาศัยประโยชน์จากกลไกตลาด แต่จะช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วม และช่วยให้การลงทุนเหล่านั้นนำไปสู่การกระจายความมั่งคั่งมากขึ้น ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการพัฒนาอุตสาหกรรมมากขึ้น อาจจะทำให้เกิดมลภาวะ เราก็ต้องออกกฎหมายโดยให้รัฐเข้าไปกำกับดูแล เช่น ภาษีมลพิษ (Pollution Tax) เพื่อให้ตลาดทำงานดีขึ้น บนความเข้าใจที่ว่า ถ้าหากตลาดทำงานไม่ดีก็ไม่มีใครกล้าลงทุนเช่นกัน

จริงๆ แล้ว การจัดการเชิงซ้อนนั้นคงไม่ใช่ให้รัฐกำกับตลาดอย่างเดียว ยังจะต้องให้ชุมชนสังคมหรือกลไกส่วนอื่นๆ มีส่วนร่วมด้วย เช่น ถ้าหากว่าการลงทุนในอุตสาหกรรมที่ทำให้เกิดมลภาวะมากขึ้น คนไทยจะมีการเคลื่อนไหว เช่น กรณีการสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหิน เมื่อคนในชุมชนออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านการลงทุนก็ทำไม่ได้เหมือนกัน ดังนั้นแทนที่ชุมชนจะต้องออกมาเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านโรงไฟฟ้าถ่านหินอยู่ร่ำไปอย่างเช่นทุกวันนี้ เราต้องสร้างกลไกเชิงซ้อนเช่นนี้ขึ้นมาให้มีอำนาจตามกฎหมายด้วยการกำหนดให้สิทธิชุมชนที่ไม่ใช่สิทธิในเชิงเดี่ยว โดยให้ชุมชนมีสิทธิร่วมกันเป็นผู้เสียหายได้ การลงทุนใดๆ ต้องขอความเห็นชอบจากชุมชนก่อน ชุมชนก็จะสามารถเข้าไปมีบทบาทในการกำกับดูแลให้การลงทุนนั้นคำนึงถึงผลกระทบภายนอกด้วย หากมีกลไกเช่นนี้เกิดขึ้นก็จะทำให้ตลาดทำงานอย่างรับผิดชอบต่อสังคมได้ดีกว่า

ตามนัยดังกล่าว การปฏิรูปที่ดินจึงไม่ได้หมายถึงการปฏิรูปเฉพาะระบบกรรมสิทธิ์จริงๆ แล้วการปฏิรูปที่ดินยังหมายรวมถึง การปฏิรูปการใช้ที่ดินด้วย (Land Use Reform) ซึ่งผมคิดว่าน่าจะมีความสำคัญมากยิ่งขึ้นในอนาคต ถึงแม้เอกชนจะมีกรรมสิทธิ์ของตนเอง แต่ถ้าหากชุมชนไม่ยอมให้ใช้ทรัพยากรตามกรรมสิทธิ์ที่มีอยู่ก็ต้องมีการออก

กฎหมายและออกกฎเกณฑ์มาบังคับกรรมสิทธิ์นั้นอีกทีหนึ่ง เพื่อยกเว้นไม่ให้ผู้ถือสิทธิสามารถใช้กรรมสิทธิ์ได้ ในกรณีที่กรรมสิทธิ์ของเอกชนนั้นไปสร้างผลกระทบกับคนอื่น กรณีตัวอย่างก็คือ กฎหมายผังเมือง ซึ่งเป็นการใช้หลักการของสิทธิเชิงซ้อนอยู่แล้วด้วยการกำหนดให้คนที่อยู่ในเมืองห้ามเผาขยะ แม้จะเป็นการกระทำบนที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเขาเอง เพราะอาจเกิดไฟไหม้บ้านคนอื่น กฎหมายเช่นนี้ก็เคยออกมาใช้นานแล้ว

ในประเทศอเมริกาก็เคยมีการออกกฎหมาย Public Accommodation Law ในสมัยเมื่อเกือบร้อยปีมาแล้ว ขณะที่อเมริกายังไม่มีประธานาธิบดีผิวสีอย่างนี้ ในขณะที่นั้นคนผิวสีจะไปพักแรมในโรงแรมของคนผิวขาว บางทีเจ้าของโรงแรมจะไม่ยอมให้พัก กฎหมายนี้จึงกำหนดว่า ถึงแม้คุณเป็นเจ้าของโรงแรมก็จริงแต่คุณไม่มีสิทธิปฏิเสธผู้ให้บริการ ซึ่งหมายความว่า คุณเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในโรงแรมก็จริง แต่คุณไม่สามารถบังคับสิทธิได้สมบูรณ์เด็ดเสร็จ เพราะกฎหมายเปิดให้สังคมสามารถบังคับสิทธิซ้อนทับลงไปได้อีกด้วย

ในบริบทของระบบตลาดแบบเสรีนิยมใหม่ เราจึงไม่อาจปล่อยให้ค่านึงถึงแต่สิทธิเชิงเดี่ยวเพียงอย่างเดียวได้ เพราะจะทำให้ตลาดไร้ความรับผิดชอบต่อสังคม ขณะเดียวกันการสร้างกลไกเชิงสถาบันต่างๆ ก็ต้องคิดอย่างครอบคลุมไปในหลายๆ มิติ การออกมาตรการเชิงนโยบายอย่างหนึ่งก็ต้องออกมาเป็นชุด ไม่ใช่ปล่อยให้หน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งออกนโยบายเพียงส่วนเดียวแต่ไม่ได้ดูส่วนอื่นๆ ด้วย ก็จะไปเปิดช่องว่างให้เอกชนหรือตลาดแสวงหาประโยชน์จากนโยบายนั้นได้เสมอ กลไกเชิงสถาบันจึงต้องตั้งอยู่บนความคิดที่ว่า จะทำอย่างไรก็แล้วแต่ จะต้องให้ภาคสังคม ท้องถิ่น และชุมชนเข้ามามีส่วนในการตรวจสอบการจัดการนั้นด้วยเสมอ ขณะนี้ยังถือเป็นปัญหาเพราะสังคมไทยยังไม่เปิดรับวิธีการ

จัดการเชิงโครงสร้างที่เน้นการมีส่วนร่วมระหว่างภาคส่วนต่างๆ ในสังคม อย่างเพียงพอ เพราะยังคงให้ความสำคัญกับการจัดการเชิงเดี่ยว ประเด็น เช่นนี้จึงถือเป็นเพียงจินตนาการใหม่ ส่วนจะมีมาตรการหรือมีการขับเคลื่อน ให้ไปเป็นการจัดการได้จริงอย่างไรบ้างนั้น คงจะต้องขบคิดกันต่อไป ผ่านการศึกษาวิจัยอย่างถ่องแท้

บทส่งท้าย

การอภิปรายข้างต้นนั้น ผมได้พยายามนำเสนอแนวความคิดที่ น่าจะช่วยสร้างจินตนาการใหม่ ในฐานะเป็นตัวเชื่อมโยงประเด็นปัญหา ต่างๆ เข้าด้วยกัน ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 3 แนวคิดหลักคือ พื้นที่ความรู้ กลไกเชิงสถาบัน และอัตลักษณ์ โดยนำมาสังเคราะห์ความเคลื่อนไหว ของสังคมในระยะเปลี่ยนผ่าน ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างด้านต่างๆ อย่างซับซ้อน จนเกิดปัญหาการมองข้ามหรือมองไม่เห็นคนกลุ่มใหม่ๆ ในสังคม อีกทั้งยังกีดกันให้พวกเขากลายเป็นมนุษย์ล่องหนและไร้บทบาท ในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้ก็เพื่อแสวงหาความเข้าใจใน การปรับโครงสร้างสังคมที่พร้อมจะเปิดให้คนกลุ่มต่างๆ มีส่วนร่วมอย่าง จริงจัง ในการกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงให้มีความหลากหลาย มากขึ้น

พื้นที่ของความรู้จะช่วยเปิดการเรียนรู้ที่จะช่วยชักนำให้เกิด การจัดการแบบใหม่ๆ ซึ่งถือเป็นการสร้างกลไกเชิงสถาบันอย่างหนึ่ง ใน ลักษณะที่เรียกว่าการจัดการแบบมีส่วนร่วม ทั้งภาคเมืองและภาคชนบท ทั้งภาคสังคม ท้องถิ่น และชุมชน เพราะการจัดการ เช่น กรณีของ ป่าชุมชนนั้น หน่วยใดหน่วยหนึ่งหน่วยเดียวไม่สามารถทำได้เองคนเดียว ไม่ว่าจะป็นหน่วยของภาครัฐหรือภาคชุมชน หากยังต้องการภาคประชา สังคมให้มีส่วนร่วมด้วยเพื่อให้เกิดการตรวจสอบ ความเข้าใจเหล่านี้

ไม่สามารถเกิดขึ้นเองได้ เพราะต้องการผู้ปฏิบัติการและต้องการ การขับเคลื่อน การเคลื่อนไหวจากสังคม ทั้งการต่อรอง การช่วงชิง ความหมาย และสร้างกลไกเชิงสถาบันแบบใหม่ๆ

การที่ผมฝากให้คิดเรื่องของพื้นที่ความรู้ ก็เพื่อที่จะแสดงให้เห็น ว่า การนำเอาจินตนาการแบบใหม่หรือการปรับกระบวนการทัศนียภาพนั้น ถ้าเรายังยึดติดอยู่กับความรู้เชิงเดี่ยว ความรู้แบบวิวัฒนาการหรือความรู้แบบกับดักคู่ตรงข้ามอยู่เรื่อยไป ก็ยากที่จะเข้าใจถึงการสร้างเงื่อนไขใหม่ๆ เพื่อการปรับเปลี่ยนเชิงสถาบัน ที่จะนำไปสู่การสร้างรูปแบบกลไกเชิงสถาบันใหม่ๆ เพื่อการจัดการทรัพยากรที่จะนำไปสู่การร่วมมือและการขับเคลื่อนทางสังคม และการเปลี่ยนโครงสร้างใหม่เพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่เราจะเลือกความสุข ความเป็นธรรมหรือการพัฒนาที่ยั่งยืนใดๆ ก็ได้ ทั้งนี้ แต่ที่ยังทำไม่ได้ขนาดนี้ เพราะเรายังขาดเงื่อนไขหรือกลไกดังกล่าว

ผมคิดว่าถ้าเราพยายามทำเข้าใจกับจินตนาการใหม่ๆ หรือความคิดใหม่ๆ เหล่านี้ ด้วยการเข้ามาช่วยกันคิดในเรื่องของพื้นที่ความรู้ ในมุมมองของผม แนวคิดเช่นนี้ถือว่าเป็นเพียงตัวช่วยคิด ตัวช่วยเชื่อมโยง ประเด็น แต่คงไม่ใช่เป็นคำตอบสำเร็จรูป แม้เราจะรู้จักพื้นที่ความรู้แต่เราก็จะยังไม่รู้ว่ามีปัญหาอะไรชัดเจน จนกว่าเราจะเข้าไปร่วมมือปฏิบัติการอยู่ในนั้นเราจึงจะเกิดความรู้ขึ้นมา ตรงนี้เองที่แสดงให้เห็นว่า แนวคิดไม่ใช่คำตอบสำเร็จรูปแต่เป็นเพียงตัวช่วย คือช่วยให้เราคิดแบบใหม่ คิดในมุมใหม่ ผมคิดว่าสังคมไทยต้องการจินตนาการหรือวิธีคิดแบบใหม่ๆ อีกมาก เพื่อช่วยผลักดันให้เกิดการปรับเปลี่ยนโครงสร้างในการพัฒนาอย่างแท้จริง ปัญหาของคนส่วนใหญ่มักเกิดมาจากการที่เราชอบคำตอบสำเร็จรูป แล้วเราชอบยึดติดกับความรู้ที่มักจะตายตัว อันที่จริงไม่มีความรู้ไหนที่ตายตัวจึงเกิดปัญหา ซึ่งทั้งหมดนั้น เราจะต้องร่วมกัน เคลื่อนไหวหรือแลกเปลี่ยนความรู้เพื่อสร้างสติปัญญาใหม่ๆ ให้สังคม

ผมคิดว่า เราคงต้องเริ่มจากการตั้งประเด็นคำถาม เมื่อตั้งประเด็นร่วมกันแล้ว การขับเคลื่อนในประเด็นเหล่านั้นจึงจะเกิดปัญญาและเกิดความรู้ รวมทั้งมีสติพอที่จะนำเอามาใช้ในการอยู่ร่วมกันได้ เพราะไม่มีคำตอบสำเร็จรูป แต่ในสังคมไทยเรายังไม่เปิดพื้นที่ให้คนได้ปฏิบัติการร่วมกันในเรื่องเหล่านี้ ในกรณีของพื้นที่ความรู้เรื่องป่าชุมชนที่กล่าวมานั้น ไม่ได้แปลว่าเป็นตัวอย่างของความรู้ที่สำเร็จรูป แต่เป็นบทเรียนที่แสดงให้เห็นว่า การเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชนเปิดพื้นที่ให้คนกลุ่มต่างๆ เข้าไปสร้างความรู้ สร้างกติกาเพื่อเปิดพื้นที่ แต่เวลานี้เมื่อมีคนเปิดพื้นที่เพื่อตั้งประเด็น กลับมีคนบางกลุ่มพยายามจะไปปิดประเด็น จึงเกิดปัญหาเกิดความขัดแย้ง อันที่จริงแล้วความขัดแย้งไม่ใช่ปัญหา เราไม่ควรมองความขัดแย้งเฉพาะในแง่ลบ การไม่มีความขัดแย้งต่างหากที่เป็นปัญหา เพราะแสดงว่ามีการครอบงำสูง การมีความขัดแย้งกันมากก็หมายความว่าคนกำลังดิ้นรนต่อสู้เพื่อแสวงหาทางออกกันอยู่ แต่สังคมไทยยังไม่มีทางออกก็เลยเกิดความขัดแย้งสูง เพราะเราไม่พยายามแก้ปัญหาก็กลุ่มชนต่างๆ พยายามตั้งประเด็นขึ้นมา แต่เรากลับปล่อยให้เกิดช่องว่างในสังคมมากเกินไป

ดังนั้นเราจึงควรศึกษาเรื่องการเปิดพื้นที่ความรู้ให้มากขึ้น เพื่อให้กลุ่มชนต่างๆ ได้แสดงอัตลักษณ์ และเข้ามาร่วมกันแลกเปลี่ยนความรู้ และสร้างปัญญาขึ้นมาแก้ปัญหของตนเองให้ได้ เพราะสังคมไทยก็ยังคงติดกับคำตอบสำเร็จรูปกันอยู่ ทั้งๆ ที่เป็นไปไม่ได้ แต่เราก็กังคั้นกันอยู่ ซึ่งถือเป็นปัญหาของความมีดบอดทางปัญญาอย่างยิ่ง เราจึงต้องตั้งสติและตั้งประเด็นคำถามให้มากขึ้น เพื่อให้กลุ่มชนส่วนต่างๆ เข้าไปมีส่วนร่วมในทุกๆ เรื่อง เราต้องร่วมกันเข้าไปช่วยกันออกแบบกลไกเชิงสถาบันให้เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ เพราะว่าถ้าเราไม่ช่วยกันออกแบบเองคนอื่นก็จะออกมากำหนดรูปแบบกลไกสำเร็จรูปให้ เราก็คงจะไม่พอใจ

อีก แล้วทำไมกลุ่มชนต่างๆ จึงไม่ลุกขึ้นมาออกแบบเสียเองด้วยการมาร่วมกันผลักดันสร้างพื้นที่ความรู้ เพื่อให้เราสามารถกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงของเราเอง ผมเองก็คงไม่สามารถให้คำตอบสำเร็จรูปได้พื้นที่ความรู้ที่กล่าวมานี้ก็ไม่ใช่คำตอบสำเร็จรูปเช่นกัน หากมีลักษณะคล้ายๆ กับความเคลื่อนไหว เราคงจะต้องร่วมกันเคลื่อนไหว จึงจะเกิดความรู้ที่สามารถนำไปสู่การผลักดันการเปลี่ยนแปลงให้เกิดการสร้างกลไกเชิงสถาบันใหม่ๆ ได้อย่างแท้จริง

“คณะราษฎร...อาวุโส”: บทวิพากษ์ผ่านอานันท์ ชนบทใหม่ กับปัญหาเชิงโครงสร้าง

ยุคติ มุกดาวิจิตร

เกริ่นนำ

ขณะนี้บ้านเมืองเรา หรือถ้าจะพูดในสำนวนของอาจารย์อานันท์ก็คือ “พื้นที่ความรู้” ของเรา กำลังจะตกอยู่ในอำนาจของ “คณะราษฎร...อาวุโส”

ไม่เพียงแต่คณะราษฎรอาวุโสจะมีอายุเทียบได้กับเป็นปู่เป็นตาของคณะราษฎรเมื่อก่อการปฏิวัติในปี 2475 แต่คณะราษฎรอาวุโสเหล่านี้ยังมีแนวคิดเก่าแก่ย้อนหลังไปก่อนหน้าคณะราษฎรเมื่อ 2475 ไปอีกหลายสิบปี บางคนบอกว่าคณะราษฎรอาวุโสอาจจะกำลังทำให้ประเทศไทยย้อนหลังกลับไปเป็นประชาธิปไตยก่อนตุลาคม 2516 แต่ผมกำลังสงสัยว่าคณะราษฎรอาวุโสกำลังจะทำให้สังคมไทยย้อนกลับไปถึงก่อน รศ.112

ผมไม่ได้ต้องการพูดถึงคณะราษฎรอาวุโสเพื่อประชดประชันอะไร แต่เพื่อชี้ให้เห็นในเชิงวิชาการว่า ผลงานของอ.อานันท์แสดงจุดยืนทางวิชาการที่ดูก้าวหน้ายิ่งกว่าคณะราษฎรอาวุโสยิ่งนัก

ดังที่ อ.อานันท์เสนอว่า บ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน เป็นสถาบันเก่าๆ ที่ “ไม่เหมาะสมกับการแก้ปัญหาใหม่ๆ ได้อีกต่อไปในสังคมที่ไม่ได้อยู่โดดเดี่ยว แต่กำลังเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการโลกาภิวัตน์มากขึ้น”

ดังนั้นอาจารย์จึงเสนอว่า “การปรับเปลี่ยนโครงสร้างจะเกี่ยวข้องกับการสร้างสถาบันใหม่ๆ เพิ่มขึ้น ... สถาบันที่มีอยู่เดิมโดยลำพังอาจจะไม่มีพลังเพียงพอที่จะเท่าทันกับปัญหาที่เกิดขึ้น” (หน้า 3)

อย่างไรก็ดี แรกทีเดียวเมื่ออ่านถึงตรงนี้ ผมตื่นตันว่าอาจารย์กำลังจะเสนออะไรที่ท้าทาย “สถาบันเก่าๆ” อย่างแน่นอน แต่ อ.อานันท์ ก็ไม่ได้แตะต้อง “สถาบันเก่าๆ” หลายสถาบันที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อปัญหาเชิงเดี่ยวเชิงซ้อนอะไรของอาจารย์ เปล่า ผมไม่ได้กำลังจะกล่าวถึงสถาบันนั้นอย่างเดี่ยวๆ แต่จะกล่าวถึงสถาบันนั้นอย่างเชิงซ้อน เพราะลำพัง “สถาบันนั้น” (โออาร์อี) อยู่ไม่ได้ไปนานแล้ว หากไม่มีสถาบันอื่นๆ ที่ค้ำจุนระบบอำนาจนิยมอยู่

ฉะนั้น ผมคิดว่าหากจะวิพากษ์การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างให้ถึงที่สุด ก็ต้องวิพากษ์ให้ถึงอำนาจที่ครอบงำสังคมไทยอยู่ทั้งหมด ลำพังการพิจารณาการล่มสลายหรือเปลี่ยนแปลงไปของสถาบันเก่าๆ ในชนบทยังไม่เพียงพอ ยังต้องเข้าใจเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่ขัดขวางการเปลี่ยนแปลง และต้องเข้าใจพลังการเปลี่ยนแปลงให้ชัดเจน

หากจะติดตามอาจารย์อานันท์ และคิดเกินหรือถกเถียงกับอาจารย์ในกรอบที่อาจารย์วางไว้ ผมคิดว่าพื้นที่ความรู้ที่ครอบงำสังคมไทยไม่ใช่เรื่องสิทธิเชิงเดี่ยว แต่มันคือตัวสิทธิเชิงซ้อน และความรู้เชิงซ้อน ที่ก่อปัญหาทั้งสังคมไทยมาตลอด

สังคมไทยยังไม่เคยมีสิทธิเชิงเดี่ยวเลย

ขอกลับมายังข้อเสนอของอ.อานันท์อีกที โดยหลักการของกฎหมายและการปฏิบัติ ผมเห็นด้วยกับแนวทางป่าชุมชนที่อาจารย์เสนอ แต่ไม่เห็นด้วยกับแนวการวิเคราะห์เรื่องสิทธิเชิงซ้อน

การที่อ.อานันท์ใช้กรณีการทำไร่หมุนเวียนมาอธิบายเรื่องสิทธิชี้ให้เห็นว่า อ.อานันท์ยังไม่ได้แตะปัญหาเชิงโครงสร้างดังกล่าวอย่างแท้จริง

ผมไม่แน่ใจว่ากรณีการทำไร่หมุนเวียนจะสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการเข้าใจ และนำไปสู่การค้นหาแนวทางแก้ปัญหากรณีอื่นๆ ที่ อ.อานันท์ยกมาตอนต้นของบทความ (อย่างเรื่องกรณีที่ชาวนากลายไปเป็นคนใช้แรงงาน และการหวนกลับไปเป็นชาวนา) ได้ดีแค่ไหน เรื่อง “สิทธิเชิงซ้อน” ของไร่หมุนเวียนเป็นปัญหาเฉพาะเกินไปหรือเปล่า เนื่องจาก

หนึ่ง คนในพื้นที่ไร่หมุนเวียนในยุครัฐ-ชาติอาจมีอำนาจต่อรองน้อยกว่าคนที่ทำเกษตรพื้นราบ (ตรงกันข้ามกับที่ Scott 2009 ว่าว่าคนบนที่สูงมีอำนาจต่อรองมากกว่า)

สอง การรุกรานของรัฐต่อคนบนที่สูง แสดงอยู่แล้วถึงการมีความคิดเรื่องสิทธิเชิงซ้อนของรัฐ เพราะคนมีอำนาจต่อรองน้อย รัฐก็รังแกมากกว่า

เรื่องสิทธิจึงอาจไม่ใช่ปัญหาเรื่องความเป็น “เชิงเดี่ยว” ของการคิดเรื่องสิทธิ เพราะอันที่จริงรัฐ-ชาติไทยยังไม่เคยมีสิทธิเชิงเดี่ยว เพราะยังไม่เคยมีมาตรฐานเดียว มีแต่สองมาตรฐาน หรืออีกนัยหนึ่งคือไม่เคยให้สิทธิแบบเดียวกัน อย่างเสมอเหมือนกันมาโดยตลอดของการมีรัฐ-ชาติขึ้นมา การใช้อำนาจอย่างเรื่องป่าและการใช้ป่าจึงเป็นการใช้อำนาจกับผู้ด้อยอำนาจอย่างเดียว ไม่ได้ใช้กับทุกคนเสมอเหมือนกัน

ไม่ต้องเอาอะไรหรอก สิทธิเชิงซ้อนที่เห็นได้ชัดคือกรณีเขายายเที่ยง (ที่ละเว้นความผิดกับคนตีบางกลุ่มได้) และกรณีเขาแพง (ที่ที่ดินงอกได้หากคนนั้นมีอำนาจพิเศษ (ในสำนวนของ “จอห์น วิญญู” แห่ง iHere))

ฉะนั้น การวิเคราะห์เรื่องสิทธิเชิงเดี่ยวหรือเชิงซ้อน ก็ยังไม่ดี วิเคราะห์ถึงปัญหาเชิงโครงสร้างอย่างแท้จริงเลย ปัญหาของโครงสร้างอำนาจและเรื่องสิทธิในสังคมไทยไม่ได้อยู่ที่การที่เรามีสิทธิเชิงเดี่ยว แต่เพราะมันมีสิทธิเชิงซ้อนที่ใช้ไม่เสมอเหมือนกันระหว่างคนมีอำนาจกับผู้ด้อยอำนาจ

ชนบทใหม่

ส่วนตัวอย่างเรื่องการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตในชนบทก็เช่นกัน อาจารย์อานันท์ยังคงวิพากษ์ระบบตลาดและระบบอุปถัมภ์ (หน้า 4) ด้วยวิธีคิดแบบเก่า ที่ยังมองว่าผู้คนในระบบเหล่านี้ล้วนถูกกระทำในด้านต่างๆ (ถูกขูดรีด ดูดซับส่วนเกิน) อยู่ฝ่ายเดียว หรืออีกนัยหนึ่งคือ เป็นผู้กระทำการอย่างเฉื่อยชา

แม้ว่าอาจารย์จะกล่าวว่า “คนต้องกระทำการ” (หน้า 10) แต่อาจารย์ก็ยังไม่ได้พยายามมองหาการกระทำการของคนในระบบตลาดและระบบอุปถัมภ์อย่างแท้จริงเลย

ต่อตัวอย่างของอาจารย์ ที่ว่าด้วยชาวนาและผู้ใช้แรงงานในระบบทุนนิยมและการเข้าสู่ระบบอุปถัมภ์อย่างใหม่ อาจารย์คงไม่ลืมตัวอย่างจากทั้งการศึกษาชาวนาและกรรมกรในที่ต่างๆ (มาเลเซีย Scott 1985; Ong 1987; โบลิเวีย Nash 1993; และญี่ปุ่น Kondo 1998?) ที่ชี้ให้เห็นว่า **แม้ในระบบทุนนิยม การครอบงำ การควบคุมไม่ได้เป็นไปโดยเบ็ดเสร็จเด็ดขาด มีการขัดขืน ต่อต้าน ต่อรองกับระบบอยู่ตลอดเวลา การกลับไปเป็นชาวนาและการเป็นผู้ใช้แรงงาน จึงไม่ได้จำเป็นต้องอยู่ในภาวะถูกขูดรีด high rent, เผชิญกับ high risk, และตกในบ่วงของ high loss (p.7) เสมอไป**

ในแง่นี้ ผมจึงมองการเปลี่ยนแปลงของชนบทไทยแตกต่างไปจากที่อาจารย์อานันท์มอง “ชนบทใหม่” ในทัศนะของผมแตกต่างไปจากที่อ.อานันท์เห็น ผมมีตัวอย่างสามตัวอย่างจะเล่าให้ฟังสักเล็กน้อย

หนึ่ง คือตัวอย่างการปฏิเสธรูปแบบอุปถัมภ์แบบเก่า กรณีที่เจ้าพ่อเปลี่ยนโฉมหน้าไป

สอง คือตัวอย่างของหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดชัยภูมิ

สาม คือตัวอย่างของมอเตอร์ไซค์รับจ้างในกทม. ที่ระบบมาเฟีย ถูกทำลาย และถูกทำลาย ต่อรองด้วยตลอดเวลา (จากงานของ Claudio Sopranzetti)

และหากไปดูจากตัวอย่างอาจารย์เอง (pp. 5-6) ผมตีความ ไปอย่างอื่นได้อีกเช่นกัน

อย่างการเลือกกลับมาเป็นชาวนา ก็มองได้ว่าเขามีทางเลือก มากขึ้นเช่นกัน การเกษตรในระบบพันธะสัญญาที่เปลี่ยนวิถีของการอุปถัมภ์ ที่ทำให้เจ้าพ่อท้องถิ่นเดิมถูกทำลาย พื้นที่ทางการเมืองก็จะต้องเปลี่ยนไป กรณีที่โยธธรรของอาจารย์ก็คล้ายที่ชัยภูมิที่ผมเจอมา ซึ่งแสดงว่าชาวนา ค้นหากทางเลือกใหม่ๆ พวกเขาไม่ได้จำนนหรือถูกครอบงำจากใคร เขา พยายามดิ้นรนต่อรองเพื่อการอยู่ในระบบตลาด

ปัญหาใหญ่ไม่ได้อยู่ที่เรื่องข้อมูล แต่อยู่ที่กรอบการมองหรือที่ อาจารย์เรียกว่า “วาทกรรม” แทนที่จะนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า 1 high rent, 2 high risk, 3 high loss (หน้า 7) กรอบการมองชนบทใหม่ของผม วางอยู่บนความเข้าใจเรื่อง agency และ resistance ที่แตกต่างกับ อาจารย์อานันท์ รวมทั้งความหวังต่อการเปลี่ยนแปลงที่ผมมองว่ามัน น่าจะเป็น the long revolution, structures of feeling (Williams 1977m 19--; Scott 1985) มากกว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่าง ฉับพลัน อย่างที่ราษฎรอาวุโสบางท่านอยากเห็นก่อนจะสิ้นอายุขัย

แม้ว่าความเข้าใจเกี่ยวกังวลเรื่องการต่อต้านชัดเจนเป็นสิ่งที่ดี สลับ ซับซ้อน ไม่รู้ใครกันแน่ที่เป็นคนเห็นว่าเกิดการต่อต้านขึ้นหรือไม่ แต่ อย่างไรก็ดี หากเรามองเฉพาะการเป็นผู้กระทำการของชาวนาและผู้ใช้ แรงงาน เราก็น่าจะเห็นตรงกันว่า พวกเขาไม่ได้ถูกครอบงำ ถูกขูดรีด จากระบบทุนนิยมฝ่ายเดียวได้ง่ายๆ

การเมืองในชนบทใหม่: สถาบันใหม่ๆ ในชนบทไทย

อย่างไรก็ดี โครงสร้างประการหนึ่งที่อาจารย์อานันท์ไม่ได้กล่าวถึง คือโครงสร้างของการเมืองในระบบรัฐสภาและการเลือกตั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลือกตั้งในการปกครองท้องถิ่น อย่างอบต. อบจ. และเทศบาล พื้นที่ทางการเมืองในลักษณะนี้เปิดมากขึ้นเรื่อยๆ เข้ามาแทนที่การเมืองของการปกครองส่วนภูมิภาคแบบมหาดไทยมากขึ้น และมีความหมายต่อผู้คนมากขึ้นเรื่อยๆ เหตุหนึ่งที่สำคัญเพราะอบต. มีงบประมาณให้บริหารเองอย่างแท้จริง ตั้งแต่ปี 2542?

คนในต่างจังหวัดรู้จักการเมืองท้องถิ่นดีกว่าคนในกรุงเทพฯ

แต่สถาบันทางสังคมใหม่ในลักษณะนี้ ระบบการเมืองแบบนี้ ถูกมองโดยบางคนในคณะราษฎรอาวุโสว่าเป็นเพียงพิธีกรรมที่ไม่มี ความหมายมากนัก เป็นสิ่งที่ประเทศไทยถูกบีบให้ทำ เป็นสิ่งที่ประเทศ ยากจนอย่างเรายังไม่พร้อม เป็นสิ่งที่จะต้องถูกควบคุม มีสภาผู้ดีเป็น พี่เลี้ยง เป็นระบบที่ทำให้ผู้อุปถัมภ์เข้าไปในสภา ไม่ใช่ผู้แทน (ดูคำให้ สัมภาษณ์ของ อ.อศิน รัตพัฒน ในรายการ Intelligence โดย Voice TV ออกอากาศเมื่อสัปดาห์ที่ผ่านมา)

นั่นคือ “วาทกรรม” ในความหมายของอ.อานันท์ คือ “ความรู้ ที่มีอำนาจในการนิยามให้เชื่อว่าเป็นความจริงเพียงอย่างเดียว เราจึงทำตามกันไปอย่างนั้นโดยไม่ได้ตั้งคำถาม” (p. 1) คณะราษฎรอาวุโสก็จึงไม่ต่างจากนักพัฒนาในแนวทางกระแสหลัก ที่กำลังใช้ความเชื่อของตนเองครอบงำสังคมไทยอยู่ ด้วยการบอกว่าความเชื่อตนเองนั้น given หรือ “ความรู้เป็นสิ่งที่มืออยู่แล้ว” อย่างที่ อ.อานันท์ว่า (หน้า 2)

แต่หากมองในกรอบของการเป็นผู้กระทำการ ชาวชนบทไม่ได้อยู่ ได้การอุปถัมภ์อย่างเฉื่อยชา ความเปลี่ยนแปลงของอำนาจอิทธิพล ในต่างจังหวัด ในท้องถิ่น แม้กระทั่งในภาคที่เป็น “ท้องถิ่น” หรือ “ภาค

ชนบทในกรุงเทพ” อย่างในชุมชนแออัด ในกลุ่มผู้ใช้แรงงาน ผู้ประกอบอาชีพอิสระ ขณะนี้เกิดการตื่นตัวของผู้กระทำการทางสังคมมากขึ้นเรื่อยๆ เช่น กรณีนายกอบต.ที่พุทธมณฑล กรณีมอเตอร์ไซค์รับจ้างดังกล่าว กรณีผู้ใช้แรงงานที่ต่อต้านการถูกไล่ออกจากงาน (ไทร์อัป) ยังไม่ต้องพูดถึงกรณีสมัชชาคนจน กรณีหินกรูด กรณีอื่นๆ อีกมากมาย

นอกจากนั้นยังมี “ชนชั้นกลางใหม่” ในต่างจังหวัด กรณีการเกิดขึ้นของชนชั้นกลางในท้องถิ่น พวกวิฑูชุมชน และปัญญาชนใหม่ในต่างจังหวัด รวมทั้งกรณีการเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ของคนเสื้อแดง

สิ่งเหล่านี้ทำให้การเมืองของการเลือกตั้งทั้งในระดับท้องถิ่น และการเลือกตั้งระดับชาติกำลังเปลี่ยนไปด้วย ดังนั้น จึงเกิดปรากฏการณ์ที่ว่า ไม่เคยมีครั้งใดในประวัติศาสตร์ไทยที่มีการต่อต้านการรัฐประหารและเรียกร้องรัฐธรรมนูญกลับมา อย่างการเรียกร้องของคนเสื้อแดง

และดังนั้น การเลือกตั้งจึงไม่ได้วางอยู่บนระบบอุปถัมภ์แบบเก่าอีกต่อไป และอำนาจอิทธิพลก็จะถูกทำลายจากอำนาจของผู้ลงคะแนนเสียงมากขึ้นเรื่อยๆ การเลือกตั้งจะไม่ได้ถูกจัดตั้งได้ง่ายดายเหมือนเมื่อ 30-40 ปีที่แล้ว

ขอบันทึกตรงนี้ว่า โปรดอย่าบอกว่า การเคลื่อนไหวของคนเสื้อแดง ไม่บริสุทธิ์เหมือนการเคลื่อนไหวของนักศึกษา เพราะการเคลื่อนไหวทางการเมืองย่อมมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอยู่ทั้งสิ้น ถ้าฟังอุดมการณ์ ไม่มีความหมายอะไร คงไม่ต้องเถียงกันว่าผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของการเคลื่อนไหวของนักศึกษาในอดีตคืออะไร เพราะเห็นๆ กันอยู่ว่า ชนชั้นทางเศรษฐกิจใดที่ได้ผลประโยชน์ และกลายมาเป็นชนชั้นกลางระดับสูงที่ครอบงำเศรษฐกิจและการเมือง ตลอดจนถึงวงความเจริญของระบอบประชาธิปไตยอยู่จนทุกวันนี้

สรุป: อะไรคือปัญหาเชิงโครงสร้างที่แท้จริง

ผมเห็นด้วยกับที่อาจารย์กล่าวว่า การตั้งคำถามกับการเปลี่ยนแปลง หรือการพัฒนา ต้องตั้งคำถามกับความรู้ (หน้า 2-3) เพียงแต่ผมมอง ความรู้ที่ว่านี่ต่างออกไปจากที่อาจารย์อ่านนันทมอง และผมยังมอง “ความรู้” ในสังคมไทยว่ามีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปอย่างสำคัญ ขณะที่อาจารย์อ่านนันทจับคู่วิาทะระหว่างความรู้ทางวิทยาศาสตร์ กับความรู้เชิงซ้อนของชาวบ้าน ผมกลับคิดว่าประเด็นความรู้เชิงเดี่ยว แบบวิทยาศาสตร์อาจไม่ใช่ปัญหาทางการเมืองของพื้นที่ความรู้ในสังคมไทยปัจจุบัน

ปัญหาของความรู้ในปัจจุบันเกิดจากการที่สังคมไทยปัจจุบันเป็น สังคมของผู้รู้และผู้ดี เป็นสังคมของผู้ดีที่รู้มาก รู้รอบ รู้ลึก แต่ไม่ยอม ให้คนอื่นรู้ ไม่ยอมรับความรู้แบบอื่น อันนี้ก็อาจจะจะเป็นความรู้เชิงเดี่ยว อีกแบบหนึ่ง ผมกำลังพูดถึงความรู้เชิงเดี่ยวแบบของคณะราษฎร...อาวุโส ความรู้เชิงเดี่ยวของคณะราษฎรอาวุโสไม่เคยมีที่ทางในสังคมไทยมาก่อน เดิมที ความรู้แบบนี้อยู่ในกลุ่มของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เป็นความรู้แบบที่เสกสรรคึกกันมาว่าเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญา ชาวบ้าน วัฒนธรรมชุมชน ความรู้แบบนี้ต่อสู้เพื่อแย่งชิงอำนาจกับ ความรู้แบบการพัฒนาระยะหลังมาตั้งแต่ทศวรรษ 2520 หลังป่าแตก หลังการเคลื่อนไหวของขบวนการคอมมิวนิสต์สิ้นสุดลง

แต่ในปัจจุบัน ความรู้ลักษณะนี้กำลังกลายเป็นความรู้กระแสหลัก ในสังคมไทย ความรู้แบบนี้กลายเป็นคู่แข่งสำคัญในเชิงเชิงอัตลักษณ์และ อุดมการณ์ ที่ขบเคี้ยวกับความรู้เพื่อพัฒนาประเทศไปในกระแสโลกาภิวัตน์ (Glassman et al. 2008) ความรู้แบบนี้เป็นฐานให้กับการต่อสู้ของ ขบวนการพันธมิตรฯ (เสื้อเหลือง) ความรู้แบบนี้มีพลังทางสังคมของ สถาบันกษัตริย์ นักวิชาการอาวุโส (ที่มีอำนาจมากเพราะคุมงบประมาณ

ของ NGOs ที่ว่าราชอาณาจักร) สื่อมวลชนกระแสหลัก นักวิชาการและชนชั้นกลางผู้โหยหาอดีต (ที่มีไว้เพื่อยัดเยียดให้คนอื่น) ตลอดจนผู้ร่วมขบวนการ “ภาคประชาชน” เป็นฐานสนับสนุนทางการเมืองอย่างสำคัญ คนเหล่านี้กำลังสร้างความรู้เชิงเดี่ยวแบบหนึ่ง เพื่อการกอบกู้ชาติ กอบกู้ชุมชนในอุดมคติของพวกเขา ให้รอดพ้นจากอำนาจทุนนิยมและโลกาภิวัตน์ที่พวกเขาเกลียดกลัวและเกลือกกลัวด้วยตลอดเวลา

คนเหล่านี้คือส่วนหนึ่งของปัญหาเชิงโครงสร้าง คือส่วนสำคัญที่ค้ำจุนให้ตัวปัญหายังคงอยู่ คือเครือข่าย “โออาร์อี” (ขอใช้วิธีพูดแบบอาจารย์เกษียร) ที่ถ่วงไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง

(ผมสงสัยว่า คณะราษฎร...อาวโสคือกลุ่มคนที่สร้างสิทธิเชิงซ้อนที่รื้อโอกาสแทรกแซงหรือมีอำนาจ)

ปัญหาเชิงโครงสร้างดังกล่าว ทำให้ระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทนยังไม่เคยได้รับโอกาสที่จะพัฒนาอย่างจริงจัง ซ้ำร้าย ปัญหาเชิงโครงสร้างดังกล่าวกำลังจะทำลายการเมืองแบบตัวแทน ด้วยการสร้างตัวแทนแบบใหม่ขึ้นมา คือสภาองค์กรชุมชน ตัวแทนแบบนี้จะเป็นตัวแทนที่ทำลายระบบตัวแทน เพราะเป็นตัวแทนที่อ้างความดี เป็นตัวแทนที่ไม่ยอมรับการตรวจสอบ เป็นตัวแทนที่วางอยู่บนระบบอุปถัมภ์อีกลักษณะหนึ่ง

ผมขอตั้งข้อสังเกตว่า คณะราษฎรอาวโส นั้นไม่ได้ต่อต้านระบบอุปถัมภ์ เพียงแต่อยากให้ระบบอุปถัมภ์ที่มีแต่คนดีๆ แบบพวกท่านเท่านั้นเข้าไปปกครองประเทศ ระบบอุปถัมภ์แบบอื่นที่เขาไม่เลือกพวกท่าน เป็นระบบอุปถัมภ์แบบไม่ดี

กระบวนการค้นกับ การแสวงหาความรู้ทางสังคม

ศ.ดร.ชาย โพธิ์สิตา

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

เกริ่นนำ

กาเรายอมรับว่า การวิจัยคือกระบวนการแสวงหาความจริงหรือความรู้ มีคำถามที่เราจะต้องหาคำตอบอยู่อย่างน้อย 3 ข้อ คือ (1) อะไรคือความจริงหรือความรู้ และความจริงหรือความรู้มีธรรมชาติเป็นอย่างไร (2) ผู้แสวงหาความจริงหรือความรู้ (knower) กับคนหรือสิ่งที่เขาศึกษา (the known) ควรมีความเกี่ยวข้องกันอย่างไร และ (3) เราจะมีวิธีอะไร อย่างไร จึงจะเข้าถึงความจริงหรือความรู้ได้

ทั้ง 3 ข้อนี้เป็นคำถามเชิงปรัชญา ถ้าจะทำความเข้าใจกันอย่างเพียงพอ เราคงต้องการผู้เชี่ยวชาญด้านปรัชญาและด้านทฤษฎีอันว่าด้วยความรู้โดยเฉพาะมาให้ความกระจ่าง แต่ในฐานะที่ไม่ใช่ทั้งนักปรัชญาและไม่ใช่นักผู้เชี่ยวชาญด้านทฤษฎีความรู้ ผู้เขียนจะพยายามจำกัดตัวเองอยู่เฉพาะในเรื่องของการวิจัย กล่าวคือ จะพยายามอภิปราย 3 ประเด็นนี้โดยเชื่อมโยงกับเรื่องของการวิจัยเป็นหลัก

เพื่อเป็นการตั้งต้นการอภิปราย จะขอทำความเข้าใจก่อนว่าสิ่งที่เรเรียกว่าความรู้ (knowledge) ที่เราให้ความสนใจในการทำวิจัย และที่จะเป็นเรื่องสำคัญในการอภิปรายต่อไปนี้ คือสิ่งเดียวกับที่นักปรัชญา

เรียกว่า *ความเป็นจริง* หรือ *สิ่งเป็นจริง* (reality)² ในบทความนี้ผู้เขียนจะใช้ 2 คำนี้แทนกันและในความหมายเดียวกัน ในบางที่อาจใช้ทั้งสองคำคู่กันไป

ศาสตร์ทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ สังคมศาสตร์ หรือมนุษยศาสตร์ ล้วนแต่มุ่งทำความเข้าใจในแง่มุมต่างๆ เกี่ยวกับธรรมชาติ สังคม และตัวมนุษย์เอง ผลของความพยายามเหล่านั้นคือการเพิ่มขึ้นของวิทยาการตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ข้อนี้ไม่ต้องสงสัยที่อาจจะเหลือเป็นคำถามอยู่ก็คือประเด็นที่ว่า วิทยาการหรือความรู้ที่เพิ่มขึ้นนั้นเป็นความรู้ประเภทไหน เป็นความรู้ชั้นสูงสุดประเภท “คำตอบสุดท้าย” คือมีเพียงหนึ่งเดียวและเป็นสากล หรือว่าเป็นความรู้ที่ยังขึ้นอยู่กับบริบท ซึ่งต้องแสวงหาคำตอบที่น่าพอใจกว่าต่อไป แต่เรื่องนี้ก็เป็นสิ่งที่คนในแต่ละวงวิชาการพอสรุปเองได้อยู่แล้ว อย่างน้อยการสำรวจสถานะล่าสุดของความก้าวหน้าในสาขาวิชานั้นๆ ก็คงพอบอกได้ในระดับหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะผลลัพธ์ของการแสวงหาความรู้ที่ผ่านมา หรือที่จะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต จะเป็นคำตอบสุดท้ายหรือไม่ ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับเราในที่นี้อยู่ที่ว่า ในกระบวนการทำความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติ สังคม และตัวมนุษย์นั้น นักวิจัยผู้แสวงหาความรู้ (inquirer) มีวิธีคิดและมโนทัศน์เกี่ยวกับโลกและความเป็นจริงหรือสิ่งเป็นจริงอย่างไร นี่คือการประเด็นที่นำเราไปสู่เรื่องของกระบวนการทัศน์ในการวิจัย (research paradigm) ซึ่งจะเป็ประเด็นอภิปรายหลักของบทความนี้

² พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา ของราชบัณฑิตยสถาน (พิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2548) ให้นิยาม *knowledge* (ความรู้) เพียงสั้นๆ ว่า คือ “องค์ประกอบ 1 ใน 3 ส่วน ของกระบวนการรับรู้ หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้รู้ (knower) กับสิ่งที่ถูกรู้ (known)” ขณะเดียวกัน *พจนานุกรมฯ* ก็ให้นิยาม *reality* เป็น 2 ความหมาย คือ 1) *ความเป็นจริง* หมายถึงภาวะที่มีอยู่จริง ภาวะที่เป็นอย่างนั้นแน่แท้ ไม่กลับกลายเป็นอย่างอื่น 2) *สิ่งเป็นจริง* หมายถึงสิ่งที่มีอยู่จริง ซึ่งอาจจะรู้ได้ หรือไม่อาจรู้ได้ ทางประสาทสัมผัส

กระบวนทัศน์การวิจัย

จนถึงบัดนี้ คำว่า “กระบวนทัศน์” (paradigm) คงไม่ใช่คำใหม่สำหรับผู้ที่อยู่ในวงการวิชาการเท่าไรนัก โดยเฉพาะในแวดวงการศึกษา แต่ก็ไม่ใช่เรื่องแปลก ถ้าหากหลายคนในวงการเหล่านั้นจะไม่สามารถบอกได้ชัดๆ ว่ากระบวนทัศน์คืออะไร เพราะแม้แต่นักปรัชญาแห่งศาสตร์ อย่าง Thomas Kuhn (1922-1996) ซึ่งเป็นคนที่ทำให้คำว่า “กระบวนทัศน์” มีชีวิตชีวาขึ้นมาในวงการศาสตร์ต่างๆ (จากหนังสือ *The Structure of Scientific Revolution* (1970, พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. 1962 และอีกหลายครั้งในเวลาต่อมา) ยังใช้คำนี้ในความหมายต่างๆ กัน ไม่น้อยกว่า 21 ความหมาย (ตามรายงานของ Masterman, 1970 อ้างใน Guba, 1990) การที่คำๆ นี้ไม่มีนิยามที่แน่นอนตายตัวอาจจะเป็นเพราะว่ามโนทัศน์เรื่องนี้ยังไม่ลงตัวเท่าที่ควร หรืออาจเป็นไปได้ว่าธรรมชาติของกระบวนทัศน์เป็นเช่นนั้นเอง คือคลุมเครือ ไม่ชัดเจน แต่ก็ไม่เป็นข้อจำกัดแต่อย่างใด เพราะเท่ากับเปิดโอกาสให้เรากำหนดนิยามเอาตามที่เราคิดว่าเหมาะสมกับแนวคิดและการใช้งานของเราได้ และความจริงก็มีหลายคนทำเช่นนั้น ดังจะเห็นว่ามีนิยามที่แตกต่างกันหลายหลายจากนักวิชาการหลายคน

ในที่นี้จะขอยกเอานิยามของนักเขียน 2 คนมาพิจารณา คนแรกเป็นนักวิจัยเชิงคุณภาพที่สนใจด้านการประเมินผล คือ Michael Quinn Patton³ ซึ่งมองว่า กระบวนทัศน์คือ โลกทัศน์หรือแนวคิดทั่วไป และวิธีการที่คนใช้ในการทำความเข้าใจโลก กระบวนทัศน์เป็นเครื่องช่วยชี้ทางให้แก่คนที่ยึดถือมันว่า อะไรสำคัญ อะไรถูกต้องและมีเหตุมีผล

³ Michael Quinn Patton เคยดำรงตำแหน่งนายกสมาคมการประเมินผลอเมริกัน (American Evaluation Association) เขาเขียนตำราเชิงคุณภาพว่าด้วยการประเมินผลหลายเล่ม รวมทั้งเล่มที่อ้างถึงในที่นี้ด้วย

เป็นบรรทัดฐานที่วางแนวทางให้ผู้ปฏิบัติรู้ว่า ในปัญหาที่เขาเผชิญอยู่นั้น เขาควรทำอะไร อย่างไร โดยไม่ต้องเสียเวลาไปค้นหาเหตุผลหรือคำอธิบายก่อนว่า ทำไมจึงทำสิ่งนั้น และทำไมจึงทำอย่างนั้น ทั้งนี้เพราะ กระบวนทัศน์วาง วิธีคิด และ กรอบการอธิบาย ไว้ให้เราเสร็จสรรพแล้ว (Patton 1990: 37)

อย่างไรก็ตาม ที่ว่ามานี้ไม่ได้หมายความว่าคนเราจะไม่คิดต่าง หรือทำต่างไปจากบรรทัดฐาน หรือกรอบของกระบวนทัศน์เลย ความจริงเราก็ได้ประจักษ์กันอยู่แล้วว่า คนที่คิดนอกกรอบและทำนอกกรอบนั้น มีอยู่ไม่น้อยในทุกยุคทุกสมัย จะว่าไปแล้วการคิดนอกกรอบและทำนอกกรอบนั้น บ่อยครั้งได้นำไปสู่ความก้าวหน้าใหม่ๆ ในศาสตร์ต่างๆ Thomas Kuhn เรียกการคิดและการทำงานนอกกรอบทำนองนี้ว่า เป็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (paradigm shift) ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับ “การปฏิวัติ” หรือความก้าวหน้าภายในศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็ นวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ หรือสังคมศาสตร์ก็ตาม

นักวิชาการอีกคนหนึ่งคือ Egon G. Guba ผู้มีภูมิหลังทางด้านการ ศึกษาและคร่ำหวอดมากับเรื่องของสถิติและการวิจัยเชิงปริมาณ แต่ ตอนหลังหันมาสมาทานแนวทางเชิงคุณภาพ Guba นิยามกระบวนทัศน์ ง่ายๆ ว่า คือ “ชุดของความเชื่อขั้นพื้นฐาน ที่เป็นแนวทางให้แก่การกระทำ ไม่ว่าจะเป็ นในเรื่องต่างๆ ไปในชีวิตประจำวัน หรือในการแสวงหาความรู้ อย่างเป็นระบบระเบียบก็ตาม” (Guba, 1990: 17)

ในทางความหมายแล้วนิยามของ Patton กับของ Guba ที่ยก มาเป็นตัวอย่างข้างต้นไม่ได้ต่างกัน และคงเพียงพอที่จะช่วยให้เรามอง เห็นว่า กระบวนทัศน์คืออะไร และมันทำหน้าที่อะไร

แต่ถ้าจะสังเคราะห์จากนิยามความหมายข้างต้น บวกกับสิ่งที่ รวบรวมได้จากการสำรวจเรื่องเดียวกันในแหล่งอื่นแล้ว ผู้เขียนอยากจะ

สรุปว่า กระบวนทัศน์คือชุดของความเชื่อ โลกทัศน์ แนวคิด มโนทัศน์ ค่านิยม ความเข้าใจรับรู้ รวมไปถึงการปฏิบัติ ที่คนกลุ่มหนึ่ง หรือชุมชนหนึ่ง (เช่น ชุมชนทางวิชาการด้านใดด้านหนึ่ง) มีร่วมกัน สิ่งเหล่านี้ได้สะสมและตกผลึกจนกลายเป็นแบบแผนหรือเป็นกรอบ สำหรับการคิดและการกระทำเกี่ยวกับโลกและความจริง กระบวนทัศน์ทำหน้าที่ 2 อย่างไปพร้อมกัน คือในด้านหนึ่งทำหน้าที่วางกรอบที่คนในกลุ่มหรือในชุมชนใช้อ้างอิงและประเมินการกระทำต่างๆ ว่าถูกหรือใช้การได้หรือไม่ อีกด้านหนึ่งกระบวนทัศน์ทำหน้าที่บอกว่าบุคคลควรตั้งคำถามเกี่ยวกับอะไร และควรทำอะไร อย่างไร จึงจะเกิดผลสำเร็จที่ยอมรับได้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

ตามความหมายของนิยามข้างต้น เราอาจยกตัวอย่างเพื่อให้เห็นภาพชัดขึ้นว่า สิ่งที่ชาวสวนทำในการทำสวนของเขาย่อมสะท้อนโลกทัศน์ ความเชื่อ และความเข้าใจรับรู้ของเขาเกี่ยวกับธรรมชาติของพืชสวน นอกจากนี้ยังสะท้อนโลกทัศน์และมโนทัศน์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างตัวเขากับพืชในสวน และวิธีการทำสวนที่เขาควรจะใช้ด้วย ในเรื่องการวิจัยก็ทำนองเดียวกัน สิ่งที่นักวิจัยทำในงานของเขา นับตั้งแต่การเลือกประเด็นและตั้งโจทย์การวิจัย ไปจนถึงการดำเนินการวิจัย และผลที่เกิดจากงานวิจัยของเขา ก็สะท้อนให้เห็นความเชื่อ โลกทัศน์ มโนทัศน์ ค่านิยม และแนวคิดทั้งหมดของนักวิจัย เราเรียกความเชื่อ โลกทัศน์ ฯลฯ ที่ทำหน้าที่วางกรอบและแนวทางในการทำสิ่งต่างๆ นั้นว่า “กระบวนทัศน์”

มีคำถามว่า ในทางการวิจัย ความเชื่อหรือโลกทัศน์ เป็นต้นที่ว่านั้น เป็นความเชื่อหรือโลกทัศน์ในเรื่องอะไร และสิ่งเหล่านั้นสำคัญขนาดไหน ถึงได้มีผลต่อการทำงานของนักวิจัยและผลการวิจัยของเขา คำตอบต่อคำถามนี้มีความสำคัญถึงขนาดที่อาจถือว่าเป็นหัวใจของ

กระบวนทัศน์เดียว

ก่อนที่จะตอบคำถามข้างต้น ผู้เขียนเห็นว่าควรกล่าวถึงข้อเท็จจริง 2 ประการในเรื่องกระบวนทัศน์การวิจัยก่อน คือ

(1) บรรดาความเชื่อ โลกทัศน์ มโนทัศน์ ความเข้าใจรับรู้ และการปฏิบัติ ที่ถือว่าเป็นกระบวนทัศน์นั้น ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาลอยๆ จากสุญญากาศ แต่เกิดขึ้นและตั้งอยู่บนฐานของทฤษฎี กฎเกณฑ์ หรือแนวคิดที่ผ่านการทดสอบจนเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้ว ภายในกลุ่มหรือในชุมชน (เช่น ชุมชนทางวิชาการ เป็นต้น) อย่างน้อยก็ในระดับหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ กระบวนทัศน์กับทฤษฎีจึงแยกออกจากกันได้ยาก แต่ก็ต้องเข้าใจว่า กระบวนทัศน์การวิจัยไม่ใช่ทฤษฎีที่นักวิจัยจะเอาเป็นกรอบในการทำความเข้าใจ หรือเอามาเป็นกรอบแนวคิดที่อธิบายประเด็นการวิจัย กระบวนทัศน์เป็นเพียงสิ่งที่บอกนักวิจัยว่า ความจริง (reality) หรือข้อมูลที่จะควรนำมาเป็นวัตถุในการวิจัยนั้นมีหน้าตาเป็นอย่างไร และควรจะทำอะไร อย่างไร จึงจะเข้าถึงความจริงเหล่านั้นได้ ในแง่นี้ สิ่งที่กระบวนทัศน์ให้นักวิจัยไม่ใช่คำอธิบาย แต่เป็นสิ่งที่มึนยในเชิงวิธีวิทยา มากกว่า

กล่าวโดยย่อ กระบวนทัศน์การวิจัยไม่ใช่ทฤษฎี แต่มีฐานอยู่บนทฤษฎี ทุกทฤษฎีย่อมบอกใบ้อยู่ในตัวของมันไม่มากก็น้อยว่า กระบวนทัศน์หรือจุดยืนเกี่ยวกับประเด็นที่ควรจะทำวิจัย และความจริงหรือข้อมูลตลอดจนวิธีที่จะใช้ในการทำวิจัยควรเป็นอะไร อย่างไร โดยนัยนี้ นักวิจัยที่ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างชายกับหญิงในสังคม โดยใช้ทฤษฎีสตรีนิยม (feminism) ย่อมจะมีมโนทัศน์เกี่ยวกับโจทย์การวิจัย ข้อมูล (ความจริง) ที่ต้องการ และวิธีดำเนินการวิจัย แตกต่างจากนักวิจัยอีกคนหนึ่งที่ศึกษาเรื่องเดียวกัน โดยใช้แนวคิดอื่น เช่น แนวคิดเชิงวัฒนธรรม เป็นต้น

(2) เพราะข้อเท็จจริงที่กล่าวมาข้างต้น กระบวนทัศน์การวิจัยจึงไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียวแต่มีได้หลากหลาย เนื่องจากกระบวนทัศน์การวิจัยสะท้อนแนวคิด หรือมุมมองทางทฤษฎี ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว มีอยู่หลากหลาย นั่นเอง

หลากหลายกระบวนทัศน์

ในส่วนที่เพิ่งผ่านมา ผู้เขียนตั้งคำถามที่ยังไม่ได้ตอบไว้ว่า ความเชื่อหรือโลกทัศน์ที่ว่า เป็นกระบวนทัศน์การวิจัยนั้นเป็นความเชื่อหรือโลกทัศน์เกี่ยวกับเรื่องอะไร และสิ่งเหล่านั้นสำคัญขนาดไหน ตรงนี้จะขอตอบคำถามนั้น

คำตอบอย่างตรงไปตรงมาก็คือ **ความเชื่อหรือโลกทัศน์ที่ว่านั้นเป็นความเชื่อ/โลกทัศน์เกี่ยวกับความเป็นจริงหรือสิ่งเป็นจริง (reality)** เหตุผลก็คือว่า ถ้าการวิจัยเป็นกระบวนการแสวงหาความจริง (หรือความรู้) กระบวนทัศน์การวิจัยก็จะเกี่ยวกับเรื่องอื่นไปไม่ได้ นอกจากเรื่องของความจริง ดังนั้น เราอาจจะกล่าวเสียใหม่ก็ได้ว่า กระบวนทัศน์การวิจัย ก็คือเรื่องของความเชื่อหรือจุดยืนเกี่ยวกับความจริง รวมถึงแนวทางที่จะเข้าถึงและจัดการกับความจริง เพื่อบรรลุถึงเป้าหมายของการวิจัย โดยทั่วไป ความเชื่อหรือจุดยืนที่ว่านั้นเกี่ยวกับ 3 ประเด็นที่ตั้งเป็นคำถามไว้ในย่อหน้าแรกของบทความนี้ และจะขอทวนอีกครั้งดังนี้

(1) ประเด็นเรื่องธรรมชาติของความจริง/ความรู้ (ภาววิทยา-ontology) คำถามสำคัญในเรื่องนี้คือ ความจริง/ความรู้ (ซึ่งเป็นวัตถุสืบสำคัญสำหรับการวิจัย) มีธรรมชาติเป็นอย่างไร ความจริงมีอยู่หรือไม่ และมีอยู่ในสถานะอย่างไร (nature of reality)

(2) ประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้แสวงหาความจริง/ความรู้กับคนหรือสิ่งที่ถูกรู้ (ญาณวิทยา-epistemology) คำถามสำคัญคือ

ผู้แสวงหาความจริง/ความรู้ กับคนหรือสิ่งที่ถูกศึกษาควรมีความสัมพันธ์กันอย่างไร (relationship between knower and the known)

(3) ประเด็นเรื่องวิธีแสวงหาความจริง/ความรู้ (วิธีวิทยา-methodology)⁴ คำถามสำคัญในประเด็นนี้คือ ผู้แสวงหาความจริง/ความรู้ควรใช้วิธีการอะไร จึงจะเข้าถึงความจริง/ความรู้ได้ดีที่สุด

คำตอบที่บอกถึงความเชื่อหรือจุดยืนในทั้ง 3 ประเด็นนี้ จะบอกให้เราทราบว่า กระบวนทัศน์การวิจัยที่ว่ามีอยู่หลากหลายนั้นต่างกันอย่างไร อนึ่ง ในเมื่อมีกระบวนทัศน์ที่แตกต่างหลากหลาย เราก็อนุมานได้ว่านักวิจัยที่สมาทานกระบวนทัศน์ต่างกัน (proponent of different paradigms) ย่อมจะมีกระบวนการทำวิจัยและผลที่ได้จากการทำวิจัยต่างกันด้วย แม้จะเป็นการศึกษาเรื่องเดียวกันก็ตาม (Guba, 1990; Lincoln and Guba, 2000)

โดยนัยนี้ ความเชื่อหรือจุดยืนเกี่ยวกับความจริง/ความรู้จึงมีความสำคัญมาก เพราะไม่เพียงแต่จะบอกนักวิจัยว่า สิ่งที่เขาควรจะศึกษาคืออะไร และวัตถุประสงค์ในการศึกษาของเขาควรมีหน้าตาเป็นเช่นไรเท่านั้น แต่ยังบอกให้ทราบด้วยว่า วิธีการศึกษาของเขาควรเป็นเช่นใด

⁴ ภาววิทยา (ontology) และ ญาณวิทยา (epistemology) ที่ใช้ในบทความนี้ เป็นคำที่ยืมมาจากสาขาวิชาปรัชญา ส่วนคำ วิธีวิทยา (methodology) นั้นใช้กันอย่างกว้างขวางแล้วในแวดวงการศึกษา ในความหมายที่เคร่งครัดแล้ว ภาววิทยา และ ญาณวิทยา เป็นมโนทัศน์ที่ใช้ในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าความจริง (reality) หรือความรู้ (knowledge) แต่ในมิติที่ต่างกัน ภาววิทยาเน้นความเข้าใจธรรมชาติของความจริง/ความรู้ ขณะที่ญาณวิทยาเน้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้แสวงหาความจริง/ความรู้ กับสิ่งที่ถูกรู้หรือถูกศึกษา อย่างไรก็ตาม เท่าที่สังเกต ดูเหมือนว่านักเขียนหลายท่านพอใจที่จะใช้คำเดียวเท่านั้น คือใช้ ญาณวิทยา ในการพูดถึงประเด็นทั้งหมดเกี่ยวกับความจริง/ความรู้ โดยรวมความหมายในแง่ของภาววิทยาและญาณวิทยาอยู่ในคำ ญาณวิทยา นี้เลย (เช่น Becker, 1996; Denzin, 1996) อาจด้วยเหตุนี้กระมังที่เราจะได้พบคำ “ญาณวิทยา” บ่อยกว่า “ภาววิทยา” ในงานเขียนทั่วไป

ด้วย ในการอภิปรายกระบวนทัศน์การวิจัยแบบต่างๆ ต่อไปนี้ ผู้เขียนจะขออิมเอากการจัดกลุ่มกระบวนทัศน์ตามที่ Egon Guba ให้ไว้ในงานเขียนของเขา (Guba, 1990) มาใช้ เพราะเห็นว่าสามารถครอบคลุมกระบวนทัศน์สำคัญๆ ในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ได้ค่อนข้างดี กระบวนทัศน์เหล่านี้คือ

1. ปฏิฐานนิยม (positivism)
2. ปฏิฐานนิยมยุคหลัง (postpositivism)
3. ทฤษฎีวิพากษ์ (critical theory)
4. คตินิยมการสร้าง (constructivism)

จุดยืนที่แตกต่าง

1. ปฏิฐานนิยม (positivism)

ปฏิฐานนิยม (positivism) คือชุดของแนวคิด ความเชื่อ และปรัชญา ที่วางรากฐานการศึกษาด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ (scientific method) ซึ่งใช้ทั่วไปทั้งในวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ และศาสตร์เกี่ยวกับมนุษย์และสังคมมาตั้งแต่เริ่มมีการศึกษาอย่างเป็นแบบแผนในศาสตร์แขนงนั้นๆ ประวัติแนวคิดปฏิฐานนิยมอาจสืบย้อนไปได้ไกลถึงสมัยกรีกโบราณ แต่มาได้รับความสำคัญมากขึ้นในช่วงยุคสว่าง (the Enlightenment ปรากฏชัดในยุโรปราวศตวรรษที่ 18) ซึ่งให้ความสำคัญแก่ความมีเหตุผลบนพื้นฐานของปรัชญาประจักษ์นิยม (empiricism) อย่างไรก็ตาม ปฏิฐานนิยมในวิทยาศาสตร์และในศาสตร์อื่นๆ เพิ่งพัฒนาขึ้นชัดเจนในต้นศตวรรษที่ 19 โดยนักปรัชญาทางสังคมวิทยาชื่อ August Comte (1798-1857)

กล่าวในแง่ธรรมชาติของความจริง (ภาววิทยา หรือ ontology, ความหมายที่เข้าใจข้างต้น) ปฏิฐานนิยมเชื่อว่า **ความจริง (reality) เป็นสิ่งที่มีอยู่โดยตัวของมันเอง และมีคุณสมบัติเป็นภาววิสัย (objective)** หมายความว่า การมีอยู่ เป็นอยู่ ของความจริงนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับสิ่งอื่น มันมีอยู่ เป็นอยู่เช่นนั้นด้วยตัวมันเอง แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่สามารถเข้าถึงได้ ความจริงมีคุณสมบัติเป็นสากล (reality is universal) และเป็นเหมือนกฎ (law-like reality) ที่มีหนึ่งเดียวเท่านั้น (single reality) ดังนั้นจึงใช้ได้เหมือนกันในทุกที่ทุกเวลา (Guba and Lincoln, 1994; Lincoln and Guba, 2000; Schwandt, 2001; Holloway, 1997) จุดยืนทางภาววิทยานี้นำไปสู่ความเชื่อทางญาณวิทยา (คือความเชื่อเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างผู้แสวงหาความจริงและคนหรือสิ่งที่ถูกศึกษา) และวิธีวิทยา ดังจะขยายความต่อไป

ความเชื่อในธรรมชาติของความจริงดังที่กล่าวข้างต้น ในทางปรัชญาถือว่าเป็นความเชื่อแบบ “**สัจนิยม**” (realism)⁵ บางท่านเรียกว่า “**สัจนิยมสามัญ**” (naïve realism) เพราะเป็นทัศนคติที่มองความจริงแบบที่ง่ายๆ ง่ายๆ ตรงไปตรงมา (Schwandt, 2001) แต่ในทางสังคมศาสตร์ทัศนคติเช่นนี้มักจะถูกท้าทายและถูกวิพากษ์ แม้จากผู้ที่สมานานปฏิฐานนิยมด้วยตนเอง

⁵ พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา ของราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของสัจนิยม (realism) ไว้ 3 นัย คือ (1) หมายถึงทัศนคติที่ถือว่า สิ่งสากลมีอยู่จริง ตรงกันข้ามกับ *นามนิยม* (nominalism) (2) หมายถึงทัศนคติที่ถือว่า สิ่งทั้งหลายมีอยู่จริง และมีอยู่ได้ด้วยตัวเอง ไม่ว่าเราจะรับรู้หรือไม่ก็ตาม ตรงกันข้ามกับ *จิตนิยมแบบเบิร์กสกี* ที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่นั้น มีอยู่จริงด้วยการรับรู้ ซึ่งอาจเป็นการรับรู้ของมนุษย์หรือพระเป็นเจ้าก็ได้ (3) หมายถึงทัศนคติที่ถือว่า มนุษย์อาจรู้สิ่งต่างๆ ได้ตามความเป็นจริงของสิ่งนั้นๆ ตรงกันข้ามกับ *จิตนิยมแบบคานต์* ที่ถือว่ามนุษย์ไม่สามารถรู้สิ่งต่างๆ ได้ ตามความเป็นจริงของสิ่งนั้นๆ สัจนิยมที่ใช้ในที่นี้ตรงกับความหมายในข้อที่ (2)

ภววิทยาแนวสัจนิยม (realist ontology) มีอิทธิพลต่อการทำวิจัยใน 3 มิติที่สำคัญ ประการแรก เพราะเชื่อว่าความจริงมีอยู่ด้วยตัวของมันเอง (reality exists out there) หน้าที่ของการวิจัยจะเป็นอื่นไปไม่ได้ นอกจากต้องมุ่งค้นหาและเปิดเผยความจริงนั้น และดังที่กล่าวแล้ว ธรรมชาติของความจริง (ในทัศนะของสัจนิยม) คือเป็นสากล มีหนึ่งเดียว และมีคุณสมบัติเป็นเหมือนกฎ กล่าวคือเป็นจริงและใช้ได้ทุกที่ทุกเวลา ทัศนะเช่นนี้ ในทางปฏิบัติย่อหมายถึงความว่า นักวิจัยจะต้องมีเป้าหมายเพื่อมุ่งหาความจริง/ความรู้ประเภทที่จะใช้เพื่อการ “พยากรณ์” และ “ควบคุม” ได้เป็นสำคัญ ดังเช่นการแสวงหาความรู้ที่ทำกันทั่วไปในทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ แม้ในทางสังคมศาสตร์ การวิจัยที่ดำเนินการด้วยกระบวนการทัศน์ปฏิฐานนิยมนี้ ก็มีจุดมุ่งหมายทำนองเดียวกัน ดังจะเห็นได้จาก ความพยายามที่จะพิสูจน์ความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล (causal analysis) ของตัวแปรต่างๆ เป็นต้น

ประการที่สอง ทัศนะที่ว่า ความจริงมีธรรมชาติเป็นภววิสัย คือไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งอื่นหรือบริบทอื่นนั้น มีนัยทางญาณวิทยาว่า ผู้แสวงหาความจริง/ความรู้ กับความจริง/ความรู้ที่ถูกแสวงหา เป็นอิสระต่อกัน กล่าวในทางปฏิบัติก็คือ ความสัมพันธ์ใดๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างนักวิจัยกับความจริงหรือข้อมูล (รวมทั้งคนที่ให้ข้อมูล) จะต้องอยู่ในลักษณะที่ไม่กระทบกระเทือนหรือลดความเป็นภววิสัย (objectivity) ของความจริงหรือข้อมูลนั้น ปฏิบัติการเช่นนี้คือหัวใจของญาณวิทยาแบบสัจนิยม (realist epistemology) ซึ่งหมายความว่านักวิจัยต้องทำตัวเสมือนเป็นผู้สังเกตการณ์ที่มองผ่านกระจกที่มองเห็นได้ด้านเดียว วางตัวเป็นกลางไม่เข้าไปเกี่ยวข้องด้วยประการใดๆ แต่จะทำเช่นนั้นได้อย่างไร นั่นเป็นเรื่องของวิธีวิทยา

ประการที่สาม ด้วยทัศนะทางภววิทยาและญาณวิทยาดังที่กล่าวมา นักวิจัยที่สมานานปฏิฐานนิยมมีทางเลือกทางวิธีวิทยาเพียงอย่าง

เดียว นั่นคือต้องใช้แนวทางการศึกษา (approach) ที่จะทำให้นักวิจัยสามารถควบคุมและกำจัดสิ่งรบกวนจากภายนอก รวมทั้งบรรดาค่านิยม (values) หรืออคติ (bias) ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ตัวอย่างที่ดีที่สุดของปฏิบัติการเช่นนั้น คือการทำวิจัยในห้องทดลองเหมือนอย่างที่ทำนักวิจัยทางวิทยาศาสตร์ทำกัน แต่ในสังคมศาสตร์ไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ จึงหาแนวทางที่ “ใกล้เคียง” มาเป็นทางเลือก และดังที่เราคุ้นเคยกันไป แนวทางนั้นก็คือแนวทางเชิงปริมาณ (quantitative approach) หรือการวิจัยเชิงสำรวจ นั่นเอง

2. ปฏิฐานนิยมยุคหลัง (postpositivism)

เพราะอิทธิพลที่มาจากแรงของคตินิยมแบบวิทยาศาสตร์ (scientism) การทำวิจัยภายใต้กระบวนทัศน์ปฏิฐานนิยมจึงยังคงเป็นกระแสหลักในการแสวงหาความจริง/ความรู้ทางสังคมศาสตร์มาจนถึงปัจจุบันนี้ แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่าแนวทางแบบนี้จะไม่มีช่องโหว่และไม่ถูกวิพากษ์ แม้จากนักสังคมศาสตร์ที่สมาทานปฏิฐานนิยมด้วยตัวเอง ผลผลิตอย่างหนึ่งของการวิพากษ์ปฏิฐานนิยมในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 20 คือ เกิดมีปฏิฐานนิยมแนวใหม่ภายใต้ “ยี่ห้อ” ที่ต่างกันไป ทั้งหมดมุ่งเพื่อกำจัดจุดอ่อนของปฏิฐานนิยมในการแสวงหาความรู้ทางสังคมศาสตร์ หนึ่งในนั้นคือสำนักคิดที่เรียกกันในเวลาต่อมาว่า “ปฏิฐานนิยมยุคหลัง” (postpositivism) นักคิดแนวหน้าในกลุ่มนี้รวมถึง Karl Popper (1902-1994) และ Thomas Kuhn (1922-1996) อย่างไรก็ตาม ปฏิฐานนิยมยุคหลังยังคงถือว่า จุดมุ่งหมายหลักของการแสวงหาความรู้ของศาสตร์ทั้งหลาย คือการหาความจริง เพื่อที่จะสามารถพยากรณ์และควบคุมส่วนที่ไม่พึงปรารถนาของธรรมชาติและสังคมได้ เช่นเดียวกับในปฏิฐานนิยม (ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกว่าปฏิฐานนิยมกระแสหลัก เพื่อให้ต่างจากปฏิฐานนิยมยุคหลัง)

ในสายตาของปฏิฐานนิยมยุคหลัง ปัญหาสำคัญของปฏิฐานนิยมกระแสหลัก คือความไม่สมดุล (imbalances) ในประเด็นหลักๆ อย่างน้อย 4 ประเด็น ในกระบวนการทำวิจัย และประเด็นเหล่านี้คือจุดอ่อนที่ปฏิฐานนิยมยุคหลังพยายามกำจัดออกไป

1. **ความไม่สมดุลกันระหว่างความเคร่งครัด หรือความเข้มงวด ด้านระเบียบวิธี (methodological rigor) กับความถูกต้องใช้ได้ของข้อมูลและผลการศึกษา (relevance)** การวิจัยภายใต้กระบวนการทัศนปฏิฐานนิยมกระแสหลักมักจะเน้นอย่างแรกมากจนอย่างหลังด้อยไป ปฏิฐานนิยมยุคหลังเห็นว่า แม้การเคร่งครัดในระเบียบวิธีจะมีความสำคัญ แต่ถ้าข้อมูลไม่ตรงประเด็นหรือใช้ไม่ได้กับเรื่องที่ต้องการศึกษาก็ไร้ประโยชน์ ดังนั้น ถ้าให้เลือกเอาระหว่างความเคร่งครัดในระเบียบวิธีกับการได้ข้อมูลที่ถูกต้องและผลการศึกษาที่ใช้ได้ ปฏิฐานนิยมยุคหลังให้ความน้ำหนักแก่อย่างหลังมากกว่า

2. **ความไม่สมดุลกันระหว่างความแม่นยำคมชัดของการวัด (precision) กับข้อมูลที่มีความรุ่มรวยหลากหลาย (richness)** อย่างแรกคือความแม่นยำคมชัดของการวัดนั้นเป็นจุดมุ่งหมายหลักของการทำวิจัยเพื่อการพยากรณ์และการควบคุม ตามแนวทางของปฏิฐานนิยมกระแสหลัก ซึ่งอิงอยู่กับสัจนิยมสามัญและภวนิยมสมบูรณแบบ จึงไม่แปลกที่การแสวงหาความรู้ที่เน้นการพยากรณ์และการควบคุมจะมีลักษณะเป็นการศึกษาที่ใช้ข้อมูลเชิงปริมาณเป็นหลัก เพราะข้อมูลเชิงปริมาณสามารถให้ความแม่นยำของสิ่งที่วัดได้มากกว่า แต่ปฏิฐานนิยมยุคหลังมองว่า การวิจัยต้องให้ความสำคัญแก่ความแม่นยำคมชัดในการวัด เท่าๆ กับการเข้าถึงข้อมูลที่มีความรุ่มรวยหลากหลาย ดังนั้น จึงไม่รังเกียจที่จะรวมเอาวิธีการศึกษาเชิงคุณภาพเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการแสวงหาความรู้ทางสังคมศาสตร์ด้วย

3. *ความไม่สมดุลกันระหว่างความ“อลังการ” ของการศึกษา (elegance) กับความสามารถในการนำผลไปประยุกต์ใช้ในระดับพื้นที่ (applicability)* การวิจัยที่มุ่งเป้าไปเพื่อการพยากรณ์และการควบคุม จำเป็นต้องใช้ทฤษฎีใหญ่ๆ ใหญ่ๆ ประเภท grand theory หรืออย่างน้อยก็เริ่มด้วยทฤษฎีหรือแนวคิดอันใดอันหนึ่ง เป็นการวิจัยที่ใช้กลุ่มตัวอย่างขนาดใหญ่ ที่เลือกมาเพื่อเป็นตัวแทน เพื่อให้ผลการวิจัยสามารถนำไปใช้ได้ในระดับกว้าง (generalizability) นี่เป็นลักษณะของการวิจัยตามแนวทางปฏิฐานนิยมกระแสหลัก แต่ผลจากการวิจัยเช่นนั้นมักไม่เหมาะที่จะนำไปใช้ในระดับท้องถิ่น ปฏิฐานนิยมยุคหลังเห็นว่าการวิจัยควรสร้างทฤษฎีที่มีฐานมาจากสภาพท้องถิ่นโดยตรง นั่นคือ ดำเนินการศึกษาโดยไม่เอาทฤษฎีที่มีอยู่ก่อนเป็นจุดตั้งต้น นั่นหมายความว่าทฤษฎีเป็น “ผลลัพธ์” หรือสิ่งที่เกิดจากการวิจัย ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มาก่อนการวิจัย (grounded theory approach ที่พัฒนาขึ้นมาในระยะหลัง ก็ดูเหมือนต้องการจะตอบสนองประเด็นนี้)

4. *ความไม่สมดุลกันระหว่างการทำวิจัยเพื่อการค้นพบ (discovery) กับการทำวิจัยเพื่อการพิสูจน์ยืนยัน (verification)* การทำวิจัยโดยใช้ปฏิฐานนิยมกระแสหลักเป็นจุดยืนมักจะเน้นการพิสูจน์ว่าแนวคิดที่เอามาเป็นมุมมองในการศึกษานั้นได้รับการพิสูจน์ว่าจริงหรือไม่จริง แต่ปฏิฐานนิยมยุคหลังเห็นว่า ถ้าทำแค่นั้นก็ได้ผลเพียงครั้งเดียว เพราะแท้จริงแล้ว ความก้าวหน้าของศาสตร์ทั้งหลายขึ้นอยู่กับ การค้นพบด้วยวิธีการที่สร้างสรรค์มากกว่า ดังนั้นการวิจัยจึงควรให้ความสำคัญทั้งสองอย่าง แต่นักวิจัยต้องกำหนดว่าในการทำวิจัยแต่ละครั้ง งานของตนจะเป็นการค้นหาละเอียดๆ หรือต้องการพิสูจน์เพื่อยืนยันหรือเพื่อยืนยันข้อเสนอมุมมองหรือแนวคิดที่มีมาก่อน

ด้วยความตระหนักในประเด็นปัญหาข้างต้น ปฏิฐานนิยมยุคหลัง จึงปรับจุดยืนทางภววิทยาของตนจากสัญนิยมสามัญ (naïve realism ดูข้างต้น) เป็น “สัญนิยมเชิงวิพากษ์” (critical realism) โดยสาระสำคัญแล้ว ปฏิฐานนิยมยุคหลังยังมีมุมมองเกี่ยวกับความจริงคล้าย (แต่ไม่เหมือน) กับปฏิฐานนิยมกระแสหลัก กล่าวคือ ยังเชื่อว่าความจริงมีอยู่เป็นอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติด้วยตัวของมันเอง แต่ส่วนที่ต่างจากปฏิฐานนิยมกระแสหลักก็คือ ปฏิฐานนิยมยุคหลังเห็นว่า มนุษย์ไม่สามารถรับรู้และเข้าใจความจริงได้อย่างสมบูรณ์ โดยผ่านประสาทสัมผัส และพุทธิปัญญาอันจำกัดของตน ดังนั้น สิ่งที่นักวิจัยควรทำในการแสวงหาความจริง/ความรู้คือ ต้องทำการแสวงหาอย่างวิพากษ์ คือวิพากษ์ทั้งในส่วนที่อาจเป็นข้อจำกัดของตัวเอง และที่เป็นข้อจำกัดซึ่งอาจมาจากภายนอก

ในแง่ญาณวิทยา แม้ปฏิฐานนิยมยุคหลังจะถือว่า ความจริงมีธรรมชาติเป็นภววิสัย (เหมือนปฏิฐานนิยมกระแสหลัก) แต่ก็ยอมรับว่า ในกระบวนการแสวงหาความจริงนั้น เป็นไปไม่ได้เลยที่นักวิจัยจะก้าวออกมาจากกับดักทางค่านิยมและอคติของตัวเอง และเป็นไปได้ยากที่จะดำเนินการวิจัยอย่างเป็นกลางจริงๆ เพราะนักวิจัยย่อมมีค่านิยม มีความโน้มเอียง และมีภูมิหลัง ที่อาจมีผลต่อการดำรงภววิสัยในการทำวิจัยได้อย่างน้อยก็ในระดับหนึ่ง ทั้งนี้ มิใช่ต้องกล่าวถึงอคติส่วนตัวของนักวิจัยทั้งในทางทฤษฎี วัฒนธรรม และค่านิยมทางการเมือง ซึ่งก็สามารถส่งผลต่อภววิสัยได้เช่นกัน

ปฏิฐานนิยมยุคหลังจึงยอมรับว่า ภววิสัยนั้นมีประโยชน์ตรงที่เป็นแนวคิดที่คอยกำกับให้ผู้แสวงหาความรู้มีความตระหนักอยู่เสมอ แต่เวลาปฏิบัติจริงอาจไม่สามารถบรรลุถึงได้อย่างสมบูรณ์ ถึงกระนั้น ผู้แสวงหาความรู้ก็ต้องพยายาม “เข้าใกล้ความเป็นภววิสัย” ให้ได้มาก

ที่สุด โดยการทำกิจกรรมการวิจัยทุกขั้นตอนให้โปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ และยึดหลักการวิพากษ์ เพื่อให้มีการตรวจสอบผลการวิจัย ทั้งการตรวจสอบภายใน (ตรวจสอบความถูกต้องในทุกขั้นตอนของการทำวิจัย) และการตรวจสอบภายนอกจากผู้เชี่ยวชาญ

ในด้านวิธีวิทยา ปฏิฐานนิยมยุคหลังยอมรับว่า ในเมื่อโลกทางประสาทสัมผัสและพลังปัญญาของมนุษย์มีขีดจำกัดในการที่จะเข้าใจรับรู้ความจริง วิธีที่จะเข้าถึงและเข้าใจความจริงให้ได้ดีที่สุดคือต้องใช้หลายวิธี หลายแนวคิด ในกระบวนการแสวงหาความรู้ และใช้สิ่งเหล่านั้นอย่างวิพากษ์ (critical multiplism--วิพากษ์หลากวิธี) การทำเช่นนี้ ในทางปฏิบัติก็คือการใช้วิธี triangulation ซึ่งหมายถึงการใช้ข้อมูลหลายประเภท ใช้นักวิจัยหลายคน ใช้หลายแนวคิดทฤษฎี หรือใช้หลายวิธีการในการแสวงหาความรู้เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง (รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับ triangulation ในปฏิบัติการวิจัย ดู Denzin, 1978)

กล่าวโดยสรุป ปฏิฐานนิยมยุคหลังเชื่อว่า ความจริงมีอยู่ด้วยตัวมันเองตามกฎธรรมชาติ แต่มนุษย์ไม่สามารถรับรู้เข้าใจได้อย่างสมบูรณ์ ยอมรับว่าทฤษฎีเป็นสิ่งที่ดีแต่มีข้อจำกัดในการปฏิบัติ เพราะนักวิจัยยากที่จะทำการวิจัยอย่างเป็นกลางได้อย่างแท้จริง ดังนั้น จึงต้องตรวจสอบและวิพากษ์ในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย ด้วยมุมมองและท่าทีแบบนี้ ปฏิฐานนิยมยุคหลังจึงค่อนข้างเปิดกว้างในด้านวิธีวิทยา แม้ว่าการวิจัยที่ใช้แนวทางเชิงปริมาณจะยังคงเป็นกระแสหลัก แต่การแสวงหาความรู้ด้วยแนวทางเชิงคุณภาพก็มีพื้นที่มากขึ้น ขณะเดียวกัน การใช้หลายวิธี ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ในการแสวงหาความรู้ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ก็เป็นนวัตกรรมที่ได้รับความสนใจด้วยเช่นกัน

3. ทฤษฎีวิพากษ์ (critical theory)

ทฤษฎีวิพากษ์ (critical theory) เป็นคำที่รวมเอาบรรดาแนวคิดทางสังคมและกระบวนการทัศน์ที่วิพากษ์ความเชื่อเรื่องการเมืองที่ไม่มีค่านิยมเข้าไปเกี่ยวข้อง (value-free) ในกระบวนการแสวงหาความรู้ ดังที่ยึดถือกันโดยพวกที่สมานานปฏิฐานนิยมกระแสหลัก ทฤษฎีวิพากษ์พุ่งเป้าการวิพากษ์ของพวกเขาไปที่ข้อจำกัดและจุดมุ่งหมายของการศึกษาวิจัยแบบจารีตนิยม คือการศึกษาวิจัยเพื่อความรู้หรือเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่ถูกศึกษาเป็นหลัก ซึ่งได้ครอบงำวิธีคิดและการแสวงหาความรู้ในศาสตร์ต่างๆ มาตั้งแต่ศตวรรษที่ 19

ทฤษฎีวิพากษ์ไม่ใช่แนวคิดทางสังคมอันใดอันหนึ่งเพียงอันเดียว แต่มีหลายแนวคิดที่มีลักษณะสำคัญร่วมกัน แนวคิดเหล่านี้มุ่งปลดปล่อยมนุษย์และสังคม (คนยากจน ผู้ใช้แรงงาน ผู้หญิง ชนกลุ่มน้อย คนชายขอบ ฯลฯ) จากสภาพที่ถูกกดขี่ เอารัดเอาเปรียบ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการเปลี่ยน (transformation) สำนึกที่ไม่ถูกต้อง (false consciousness) และสร้างสำนึกที่ถูกต้อง (true consciousness) เพื่อที่จะกระตุ้นการกระทำอันจะนำไปสู่การปลดปล่อยในที่สุด ทฤษฎีวิพากษ์ส่วนใหญ่มีลักษณะร่วมกัน ดังต่อไปนี้ (Agger 1998)

1. คำนปฏฐานนิยมกระแสหลักทุกรูปแบบ
2. มุ่งขจัดลัทธิครอบงำกดขี่และเอารัดเอาเปรียบคนกลุ่มหนึ่งโดยคนอีกกลุ่มหนึ่งในสังคม
3. ถือว่า การครอบงำกดขี่และเอารัดเอาเปรียบในสังคมนั้น มีรากเหง้าอยู่ในโครงสร้างของสังคมและผลิตซ้ำตัวมันเองโดยผ่านจิตสำนึกที่ผิด (false consciousness) ดังนั้นหน้าที่ของศาสตร์ คือต้องสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้อง (true consciousness) เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง

4. การเปลี่ยนแปลงต้องมาจากคนที่ต้องรับผลของการเปลี่ยนแปลงนั้นเท่านั้น ไม่ใช่ถูกกำหนดมาจากภายนอก

5. โครงสร้าง (structure) กับองค์การที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง (agency) มีความสัมพันธ์กับเชิงวิภาษ

6. โครงสร้างสังคมมีอิทธิพลต่อประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของเรา แต่ความรู้เกี่ยวกับโครงสร้างสังคมก็ช่วยให้เราเปลี่ยนเงื่อนไขทางสังคมได้

7. คำแนะนำคิดว่า การปลดปล่อยจากสภาพที่ครอบงำ กตซี และเอารัดเอาเปรียบ จะต้องแลกด้วยเสรีภาพของคนทั่วไป เจกเซน ในการปฏิวัติทางการเมือง แต่เห็นว่าการปฏิวัตินั้นจะต้องมาจากการต่อสู้ของประชาชนเอง ไม่ใช่จากการยึดอำนาจของกลุ่มชนชั้นปกครองที่มีอำนาจและอาวุธอยู่ในมือ

ด้วยลักษณะเช่นนี้ ทฤษฎีวิพากษ์จึงมีลักษณะเป็นแนวคิดทางการเมือง นักทฤษฎีวิพากษ์บางคนอาจทำงานวิจัยในลักษณะเป็นงานการเมือง แต่พวกเขาไม่ใช่นักการเมือง

ทฤษฎีวิพากษ์ถือกำเนิดมาจากนักคิดสำนักแฟรงค์เฟิร์ต (Frankfurt School) ในปี 1937 ตัวอย่างแนวคิดที่รวมอยู่ภายใต้ “ยี่ห้อ” ทฤษฎีวิพากษ์ เช่น ทฤษฎีมาร์กซ์ แนวใหม่ (neo-Marxism) ทฤษฎีแนวหลังสมัยใหม่ (postmodernism) ทฤษฎีพหุวัฒนธรรม (multiculturalism) และทฤษฎีสตรีนิยม (feminism) เป็นต้น

ทฤษฎีวิพากษ์ถือว่า การแสวงหาความรู้มิใช่การกระทำที่ปราศจากค่านิยม (not value-free) ค่านิยมนั้นเข้ามาเกี่ยวข้องตั้งแต่เริ่มต้น นับแต่การเลือกเรื่องที่ศึกษา ไปจนถึงการเลือกคน และพื้นที่ที่จะทำการศึกษา ทั้งนี้ ยังไม่นับรวมการเลือกมุมมองหรืออุดมการณ์ที่นักวิจัยจะใช้ในการศึกษานั้น กระบวนการวิจัยทั้งหมดจึงไม่ได้ปราศจากค่านิยม

(จะเรียกว่า “อคติ” ก็ได้) ทศณะดังกล่าวนี้สะท้อนออกมาชัดเจนในคำกล่าวที่ว่า “เราไม่สามารถมองเห็นธรรมชาติอย่างที่มีมันเป็นได้ หรืออย่างที่มีมันทำหน้าที่ของมันได้ เว้นเสียแต่ว่าเราจะมองดูมันผ่านทางหน้าต่างค่านิยมของเรา” (Guba, 1990: 24) มุมมองนี้นับว่าแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับมุมมองของปฏิฐานนิยมกระแสหลักและปฏิฐานนิยมยุคหลัง

การที่ทฤษฎีวิพากษ์ถือว่า ค่านิยม (value) เป็นส่วนที่แยกไม่ออกจากกระบวนการแสวงหาความรู้ นั้น ในทางปฏิบัติมีคำถามว่า ค่านิยมอะไร? และค่านิยมของใคร? ของนักวิจัยหรือของคนที่ถูกวิจัย หรือของนักการเมือง? ไม่ว่าคำตอบจะเป็นอะไร ค่านิยมที่เข้ามาเกี่ยวข้องนั้นอาจเป็นประโยชน์แก่คนจำนวนหนึ่ง ขณะที่อาจเป็นโทษกับคนอื่น มองในแง่นี้ การแสวงหาความรู้ ก็อาจกลายเป็นปฏิบัติการที่รับใช้อุดมการณ์ทางการเมือง อย่างใดอย่างหนึ่ง

มีข้อน่าสนใจว่า ด้วยจุดยืนเกี่ยวกับการแสวงหาความรู้ดังกล่าวมานักทฤษฎีวิพากษ์น่าจะมีความเชื่อทางภววิทยาที่ต่อต้านสังนิยม (คือไม่ยอมรับว่าความจริงมีอยู่ด้วยตัวมันเอง) แต่ก็มีผู้วิเคราะห์ว่า แท้จริงแล้วพวกเขาเชื่อในสังนิยมที่คล้ายกับของพวกเขาปฏิฐานนิยมกระแสหลัก คือยอมรับว่ามีสิ่งที่เรียกว่าความจริงที่เป็นภววิสัย (objective reality) ทั้งนี้เพราะนักทฤษฎีวิพากษ์ถือว่า การวิจัยต้องมีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยน “จิตสำนึกที่ผิด” และสร้าง “จิตสำนึกที่ถูก” ซึ่งแสดงว่า พวกเขาเชื่อในความมีอยู่อย่างเป็นภววิสัยของจิตสำนึกทั้งสองอย่างนั้น ในแง่นี้ นักทฤษฎีวิพากษ์จึงเป็นสังนิยมอีกจำพวกหนึ่ง แต่การที่พวกเขายอมรับว่าการวิจัยเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับค่านิยม ทำให้นักทฤษฎีวิพากษ์มีจุดยืนเชิงอัตวิสัย (subjective) คือยอมรับค่านิยมและการตีความของนักวิจัย อย่างน้อยก็ในระดับหนึ่ง

ในด้านวิธีวิทยา นักทฤษฎีวิพากษ์มีแนวทางที่ค่อนข้างชัดเจน พวกเขาเห็นว่า ถ้าการวิจัยมุ่งเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกของ

คนที่ถูกวิจัย แนวทางที่ชัดเจนควรมีลักษณะเป็นแบบ dialogic approach คือวิธีการ “สาทักจฉา” หรือจับเข่า “สนทนาธรรม” กันระหว่างนักวิจัย กับคนที่ถูกวิจัย โดยการสนทนาโต้ตอบกันไปมา จิตสำนึกที่ฝังจะถูกเปิดเผยและขจัดออกไป และผู้ถูกศึกษาจะเกิดจิตสำนึกที่ถูกในที่สุด วิธีการเช่นนี้ต้องการการมีส่วนร่วมทั้งของนักวิจัยและผู้ถูกวิจัย แนวทางการวิจัยแบบ participatory action research-PAR เป็นตัวอย่างอันหนึ่ง

4. คตินิยมการสร้าง (constructivism)

เท่าที่แสดงมาจะเห็นว่า ทั้งปฏิฐานนิยมยุคหลังและทฤษฎีวิพากษ์ ต่างก็ยังยึดโยงอยู่กับความเชื่อแบบปฏิฐานนิยมกระแสหลัก อย่างน้อยก็ในส่วนที่เกี่ยวกับธรรมชาติของความจริง/ความรู้ (ภาววิทยา) แต่คตินิยมการสร้าง (constructivism) ที่จะกล่าวต่อไปนี้ แตกต่างจากปฏิฐานนิยมกระแสหลัก และจาก 2 กลุ่มที่เหลือที่กล่าวมาแล้วข้างต้นอย่างสิ้นเชิง

คตินิยมการสร้าง กำเนิดขึ้นในฐานะเป็นทฤษฎีทางจิตวิทยาการศึกษาที่ว่าด้วยความรู้และการเรียนรู้ ทฤษฎีนี้พัฒนาขึ้นโดยนักจิตวิทยาพัฒนาการ (developmental psychologist) ชาวสวิสชื่อ ฌอน เพียเกต์ (Jean Piaget, 1896-1980) ในส่วนที่เกี่ยวกับความรู้คตินิยมการสร้างเสนอว่า ความรู้เป็นสิ่งที่คนเรา “สร้างขึ้น” (construction) โดยการนำเอาสิ่งใหม่หรือประสบการณ์ใหม่ที่เขาได้ประสบ ไปเทียบกับประสบการณ์เดิมที่เขามีอยู่ก่อน โดยไม่เปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประสบการณ์ที่มีอยู่เดิม บางท่านอธิบายว่า เวลาคนเรารับรู้อะไรนั้น จิต (mind) ของเราไม่ได้ copy เอาสิ่งนั้นมาทั้งดุ้นโดยไม่มี การเปลี่ยนแปลงในสิ่งนั้นเลย แต่จิตทำงานอย่างแข็งขันในการสำรวจและเปรียบเทียบสิ่งใหม่นั้นกับประสบการณ์เรื่องเดียวกัน หรือที่คล้ายกัน ซึ่งมีอยู่ก่อน แล้วจึงสร้างภาพของสิ่งใหม่นั้นขึ้นมา ภาพที่สร้างขึ้น (construction) นี้ คือความรู้ที่เรากลับใจ ซึ่งอาจจะไม่เหมือนกับ “สิ่ง” นั้นจริงๆ ก็ได้ และกระบวนการ

ทั้งหมดนี้อาจจะเกิดขึ้นโดยที่ผู้รู้อาจจะได้ตระหนักหรือไม่ได้ตระหนักก็ได้
 คตินิยมการสร้างที่ถูกนำมาใช้ในการศึกษาทางสังคมคือแนวคิดที่
 ถือว่า **ความรู้หรือความจริงทางสังคมเป็น “ภาพสร้าง” (construction)**
 ที่ปัจเจกบุคคลสร้างขึ้น ดังนั้น จึงสามารถมีได้หลากหลาย ขึ้นอยู่กับ
 ภูมิหลังและบริบทของผู้สร้าง โดยนัยนี้ ความจริงสำหรับการวิจัยก็คือ
 ภาพสร้างที่นักวิจัยและผู้ร่วมในการวิจัยมีส่วนร่วมกันสร้างขึ้นผ่าน
 การมีปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการวิจัย

คตินิยมการสร้างเห็นว่าการมีอยู่ (หรือไม่มีอยู่) ของความจริง
 ไม่ได้เป็นอิสระจากแนวคิดทฤษฎีที่นักวิจัยใช้ศึกษามัน และไม่ได้เป็นอิสระ
 จากตัวนักวิจัยที่ทำการศึกษามัน **ความจริงเป็นความจริงก็เฉพาะภายใน**
กรอบของวิธีคิด (ทฤษฎี) อันใดอันหนึ่งเกี่ยวกับความจริงนั้นเท่านั้น
 หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง **เราเห็นความจริงว่าเป็นความจริงอย่างนั้น ก็ต่อ**
เมื่อเรามองผ่านเลนส์ของทฤษฎีอันใดอันหนึ่งเท่านั้น ไม่ว่าจะโดยเปิดเผย
 หรือไม่เปิดเผยก็ตาม

นอกจากนี้คตินิยมการสร้างยังเห็นว่า ทฤษฎีนั้นให้แง่อย่างไร
 ก็ไม่มีทางได้รับการพิสูจน์และยอมรับอย่างสมบูรณ์ได้ **จริงอยู่ ทฤษฎี**
จำนวนมากอาจอธิบายข้อเท็จจริงจำนวนหนึ่งได้ แต่ถึงกระนั้น คำอธิบาย
ที่ไม่มีข้อยกเว้นหรือไม่มีความเห็นโต้แย้งเลยนั้นย่อมเป็นไปได้ ข้อเท็จ
จริงที่ว่าเราสังเกตเห็นเปิดล้านตัวมีสีขาว ก็ไม่ได้เป็นหลักฐานเพียงพอ
ที่จะสรุปว่าเปิดทุกตัวสีขาว ฉันทัดก็ฉันทัน

นัยของข้อที่กล่าวมาก็คือว่า **ความจริงไม่ใช่สิ่งที่ปราศจากค่านิยม**
 แต่ความจริงเป็นสิ่งที่**แปดเปื้อน**ด้วยค่านิยมเสมอ (value-laden reality)
 และด้วยตรรกเดียวกันนี้ การวิจัยก็ไม่ใช่สิ่งที่ปราศจากค่านิยม ถ้าความ
 จริงเป็นสิ่งที่เห็นได้โดยผ่านเลนส์ของทฤษฎี เราก็อาจจะเห็นมันได้โดย

ผ่านเลนส์ของค่านิยมของเราเช่นกัน โดยนัยนี้ ภาพสร้าง (construction) ของสิ่งเดียวกันจึงสามารถเป็นได้หลายแบบ ตามชนิดของเลนส์ที่เราใช้มองดูมัน

สุดท้าย นักทฤษฎีคตินิยมการสร้างยอมรับว่า เนื่องจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักวิจัยกับคนที่เขาศึกษา (ในทางสังคม) เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น การวิจัยย่อมได้รับผลกระทบจากปฏิสัมพันธ์นั้นเสมอ มากน้อยขึ้นอยู่กับสถานการณ์และความตระหนักของนักวิจัยแต่ละคน

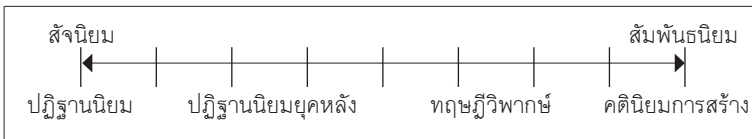
ด้วยทัศนะและการยอมรับดังที่กล่าวมา จุดยืนทางภววิทยาของคตินิยมการสร้างจึงมีลักษณะเป็นสัมพัทธนิยม (relativism) คือเห็นว่าการจริงไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียว แต่มีได้หลากหลาย ขึ้นอยู่กับคนและบริบทที่เกี่ยวข้อง จุดยืนอันนี้เป็นเหมือนกุญแจไปสู่การเปิดกว้างให้นักวิจัยสามารถหาภาพสร้างที่ดีกว่าและรอบคอบกว่าอยู่ตลอดเวลาในกระบวนการวิจัย ในทางญาณวิทยาคตินิยมการสร้างเน้นปฏิสัมพันธ์เชิงอัตวิสัย (subjective interaction) ระหว่างนักวิจัยกับคนที่ถูกวิจัย คือเน้นการมีปฏิสัมพันธ์ที่อยู่บนฐานแห่งความใกล้ชิดและไว้วางใจของทั้งสองฝ่าย ปฏิสัมพันธ์เช่นนี้จะเป็นกุญแจสำคัญที่จะเปิดทางเข้าไปสู่ความจริงในระดับลึกเพื่อได้ภาพสร้างที่ดีที่สุด ในด้านวิธีวิทยาคตินิยมการสร้างเปิดกว้างสำหรับทุกวิธี (ที่ไม่ละเมิดจริยธรรม) ที่สามารถช่วยให้ได้ภาพสร้างที่ดีและหลากหลาย นักวิจัยจะนำภาพสร้างเหล่านั้นมาเปรียบเทียบหาความเหมือนและความต่างที่สามารถนำไปสู่ข้อสรุปที่มีความหมายได้

สรุป: กระบวนทัศน์แบบไหนเหมาะสมกว่า?

กระบวนทั้ง 4 ที่กล่าวมามีสาระสำคัญที่อาจสรุปสั้นๆ ได้ดังในตารางต่อไปนี้

ประเด็น เปรียบเทียบ	ปฏิฐาน นิยม	ปฏิฐานนิยมยุค หลัง	ทฤษฎี วิพากษ์	คตินิยม การสร้าง
ภาววิทยา (ontology)	เชื่อแบบ สัจนิยมว่า ความจริงมีอยู่ ด้วยตัวมันเอง เป็นภาววิสัย เป็นกฎ ใช้ได้ ทั่วไป	เชื่อแบบสัจนิยม เชิงวิพากษ์ว่า ความจริงมีอยู่ ด้วยตัวเอง เป็น ภาววิสัย แต่เราไม่ อาจเข้าใจรับรู้มัน ได้อย่างสมบูรณ์ เพราะมนุษย์ มีข้อจำกัดทาง ประสาทสัมผัส และพลังปัญญา	เชื่อแบบสัจนิยม เชิงวิพากษ์ว่า จิตสำนึกที่ถูกต้อง มีอยู่จริงเป็นภาว วิสัย และสามารถ เข้าถึงได้	เชื่อแบบสัมพัทธนิยมว่า ความจริงเป็นสิ่งที่ถูก สร้างขึ้น (reality is constructed) ความจริง ในการวิจัยสะท้อนแนวคิด ทฤษฎีของนักวิจัย ความจริงเป็นความจริง ภายในมุมมองของทฤษฎี อย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ใช่สิ่งสากล
ญาณวิทยา (epistemology)	ผู้แสวงหา ความรู้ต้อง มุ่งค้นหากฎ ของโลก/ สิ่งเป็นจริง โดยปราศจาก คุณค่าหรืออคติ คือค้นหาอย่าง เป็นภาววิสัย (objective)	แม้เชื่อในภาววิสัย แต่ก็ยอมรับว่าภาว วิสัยสมบูรณ์เป็น ไปไม่ได้ ดังนั้น จึงควรทำ การวิจัยให้ใกล้ ระดับที่เป็นภาว วิสัยให้มากที่สุด	ยอมรับว่าการวิจัย เป็นกิจกรรมที่มีค่า นิยมหรืออคติ คือ มีความเป็นอัตวิสัย ไม่มากก็น้อย ความ จริงเป็นความจริง ก็แต่ภายในมุมมอง ของทฤษฎีอันใด อันหนึ่ง	ความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้แสวงหาความรู้ กับคน หรือสิ่งที่ถูกศึกษา เป็นส่วนสำคัญของการวิจัย ความสัมพันธ์ที่ดีคือกฎแจ สู่ข้อมูลที่ดี อัตวิสัยแม้ไม่ใช่ สิ่งที่พึงปรารถนา แต่ก็ยาก ที่จะควบคุมอย่างสมบูรณ์
วิธีวิทยา (methodology)	ใช้วิธีที่ผู้ แสวงหาความ รู้สามารถ ควบคุมอคติได้ เช่น วัดเป็น ปริมาณ หรือ ทำการทดลอง	ใช้หลายแนวทาง หลายวิธี รวมทั้ง แนวทางเชิง คุณภาพ	ใช้แนวทางเชิง คุณภาพ เช่น การ สนทนาได้ตอบ และการเล่าเรื่อง (narrative method)	เปิดกว้างสำหรับทุกวิธีที่ เป็นไปได้เพื่อได้ “ภาพ สร้าง” (construction) ที่ตี คมชัด และหลากหลาย

ถ้าเราเอากระบวนการทัศน์ทั้ง 4 ที่แสดงมาข้างต้น มาจัดเรียงบนเส้นระนาบ ตามจุดยืนทางภววิทยา เราจะเห็นภาพที่น่าสนใจ ในภาพนั้น จะมีปฏิฐานนิยมกระแสหลักที่เชื่อในความจริงแบบสัจนิยมอยู่ปลายสุดข้างหนึ่ง ขณะที่คตินิยมการสร้างที่ปฏิเสธสัจนิยมและมีทัศนะต่อความจริงแบบสัมพัทธนิยมอยู่ปลายสุดอีกข้างหนึ่ง ระหว่าง 2 ขั้วนี้ คือตำแหน่งของปฏิฐานนิยมยุคหลัง ซึ่งจะอยู่ค่อนไปทางปฏิฐานนิยมกระแสหลัก และทฤษฎีวิพากษ์ ซึ่งจะมีตำแหน่งค่อนไปทางคตินิยมการสร้าง ดังแสดงในรูปต่อไปนี้

มีคำถามว่า กระบวนทัศน์ใดดีกว่าหรือเหมาะสมกว่าสำหรับการแสวงหาความจริง/ความรู้ ทางสังคม ผู้เขียนไม่มีคำตอบแบบ “ฟันธง” สำหรับคำถามข้างต้น สิ่งที่น่าเสนอมาทั้งหมดนั้นเพียงแต่ต้องการจะบอกว่า มีแนวคิดและวิธีคิดอะไรบางอย่างที่อยู่เบื้องหลังวิธีวิทยาการท้าวิจัยที่แตกต่างกัน และทำไมนักวิจัยบางคนจึงทำอย่างที่เขาทำ ส่วนประเด็นที่ว่ากระบวนทัศน์แบบไหนและวิธีวิทยาอะไรดีกว่า เหมาะกว่านั้นในอดีตเมื่อประมาณ 3 ทศวรรษที่ผ่านมาก็ได้เคยเป็นประเด็นถกเถียงกันอย่างเอาเป็นเอาตายมาแล้วระหว่างค่ายปฏิฐานนิยมกับพวกที่เห็นต่าง (ในหมู่นักวิจัยทางสังคมอเมริกัน) ถึงขนาดมีผู้เรียกวิวาทะช่วงนั้นว่าเป็น “สงครามกระบวนทัศน์” หรือ paradigm war เลยทีเดียว (เช่น Howe, 1988; Gage, 1989; ชาย โปธิสิตา, 2552: 65-69 ได้บันทึกเรื่องราวของวิวาทะนี้ไว้โดยสังเขป) แต่การถกเถียงกันในสงครามกระบวนทัศน์นั้นก็ไม่ได้จบลงด้วยข้อสรุปที่บอกว่า กระบวนทัศน์ไหนเหมาะสม

สำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์ ปฏิฐานนิยมก็ยังคงเป็นปฏิฐานนิยมอย่างมั่นคง เช่นเดียวกับพวกที่เห็นต่าง ยังดีอยู่บ้างที่มีผู้พยายาม “ประนีประนอม” (เช่น Datta, 1994) ด้วยการเสนอว่า กระบวนทัศน์ทุกอย่างใช้ได้ทั้งนั้น เช่นเดียวกับวิถีวิทยาที่มากับกระบวนทัศน์นั้นๆ จะเป็นเชิงปริมาณหรือเชิงคุณภาพ ถ้าใช้ให้ถูกต้องตามวัตถุประสงค์ และใช้ให้เต็มศักยภาพของมันแล้ว ก็ดีและสำเร็จประโยชน์ได้ทั้งนั้น

เอกสารอ้างอิง

- Agger, B. 1998. *Critical Social Theories: An Introduction*. Boulder, Colorado: Westernview Press.
- Becker, H. S. 1996. The Epistemology of Qualitative Research. In R. Jessor, A. Colby, and R. A. Shweder (Eds.), *Ethnography and Hyman Development: Context and Meaning in Social Inquiry* (pp. 53-71). Chicago: The University of Chicago Press.
- Datta, L. 1994. The Paradigm Wars: A Basis for Peaceful Coexistence and Beyond. In C. S. Reichardt and S. F. Rallis (Eds.), *The Qualitative-Quantitative Debate: New Perspectives* (pp. 23-36). San Francisco: Jossey-Bass.
- Denzin, N. K. 1978. *The Research Act: A Theoretical Introduction to Sociological Methods*. New York: McGraw-Hill.
- Denzin, N. K. 1996. The Epistemological Crisis in the Human Disciplines: Letting the Old Do the Work of the New. In R. Jessor, A. Colby, and R. A. Shweder (Eds.), *Ethnography and Hyman Development: Context and Meaning in Social Inquiry* (pp. 127-151). Chicago: The University of Chicago Press.
- Gage, N. L. 1989. The Paradigm Wars and Their Aftermath: A “Historical” Sketch of Research on Teaching Since 1989. *Educational Researcher*, 18(7): 4-10.
- Guba, E. G. 1990. The Alternative Paradigm Dialog. In E. G. Guba (Ed.) *The Paradigm Dialog* (pp. 17-27). Newbury Park, CA: Sage.

- Guba, E. G. and Lincoln, Y. S. 1994. Competing Paradigms in Qualitative Research. In N. K. Denzin and Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research* (pp. 105-117). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Holloway, I. 1997. *Basic Concepts for Qualitative Research*. London: Blackwell Science.
- Howe, K. R. 1988. Against the Quantitative-Qualitative Incompatibility Thesis or Dogmas Die Hard. *Educational Researcher*, 17 : 10-16.
- Kuhn, T. S. 1970. *The Structure of Scientific Revolution*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lincoln, Y. S. and Guba, E. G. 2000. Paradigmatic Controversies, Contradictions, and Emerging Confluences. In N. K. Denzin and Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research*, Second Edition (pp. 163-188). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Patton, M. Q. 1990. *Qualitative Evaluation and Research Methods*. Second Edition. Newbury Park, CA: Sage.
- Schwandt, T. A. 2001. *Dictionary of Qualitative Inquiry* (Second Edition). Thousand Oaks, CA: Sage.
- ชาย โพธิ์สิตา. 2552. *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- ราชบัณฑิตยสถาน. 2548. *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.

การเมืองกับความเสี่ยงอันตราย ท่ามกลางทิศทางการมุ่งสู่ปรองดอง-ปฏิรูป⁶

ศ.ดร.สุริชัย หวันแก้ว

สังคมเสี่ยงภัย ข้อจำกัดของภาคการเมือง รัฐ และความจำเป็น ของบทบาทภาคสังคม

ในโลกที่มีความไม่แน่นอนใน ปัจจุบัน การบริหารจัดการความเสี่ยง เป็นหลักการที่ทางวิชาการและธุรกิจยอมรับกันอย่างกว้างขวาง ดูจะเป็น เรื่องปกติธรรมดาที่จะถือกันว่าบทบาทหน้าที่ในการกำกับดูแลและ การบริหารจัดการความเสี่ยง (Risk Management) ควรจะเป็นเรื่องของภาครัฐ ภาคราชการและภาคธุรกิจ

อย่างไรก็ดี ในระยะถัดมาได้เกิดความตระหนักมากขึ้นในระดับ วงการนโยบายการพัฒนาระหว่างประเทศและเวทีสหประชาชาติว่า การมอบบทบาทให้แก่รัฐเป็นผู้กำกับดูแลแต่ฝ่ายเดียวนั้นมีจุดอ่อนที่ต้อง แก่ไข จึงจำเป็นจะต้องกระจายให้บทบาทการกำกับดูแลโดยภาคธุรกิจ เอกชนและโดยเฉพาะบริษัทข้ามชาติด้วย ต่อมาในระยะหลังมานี้ได้ เกิดความสนใจและใส่ใจต่อการพัฒนา กลไกกำกับดูแลแบบภาคีเอกชน- สาธารณะและภาคชุมชนกันมากขึ้น

⁶ เผยแพร่ครั้งแรกใน มติชนรายวัน. วันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ. 2553, น. 6.

ท่ามกลางภาวะความรุนแรงทางการเมืองในกรุงเทพฯ ในช่วง เมษายน-พฤษภาคม 53 นั้น ปรากฏว่า ภาครัฐและกลไกรัฐตกอยู่ใน สภาพที่ขาดสมรรถนะเพียงพอที่จะปกป้องความรุนแรงที่มาในรูปแบบ ต่างๆ แก่ชุมชนได้

สภาพการณ์ดังกล่าวทำให้สังคมและชุมชนทุกหน่วย โดยเฉพาะ ในเมืองต้องตื่นบรรเทาบริหารความเสี่ยงและจัดการชีวิตตนให้มั่นคงปลอดภัย เท่าที่จะทำได้

ชุมชนและประชาชนที่มีประสบการณ์โดยตรงจึงรู้สึกและเกิดความตระหนักว่า เราต้องร่วมชะตากรรมอันเดียวกัน เราจึงกล่าวได้ว่า วิถีปฏิบัติเป็นโอกาสและเงื่อนไขแก่การเกิดขึ้นของสำนึกในการกำกับดูแล ความเสี่ยงอันตรายโดยชุมชนและสังคม

เมื่อประชาชนตัวเล็กตัวน้อย ตกเป็น “อาชญากร”

จริงอยู่ประเทศไทยมองข้ามปัญหาโลกร้อน อีกต่อไปไม่ได้ แต่เหตุใดเล่าในประเด็นคดีผู้ก่อความเสียหายให้โลกร้อนนั้น (ก) ทางราชการ จึงเลือกภาคเกษตรกรรมก่อนภาคอุตสาหกรรม เช่น ฝ่ายโรงงานที่ก่อ ปัญหาที่มามากที่สุด และ (ข) เหตุใดจึงเลือกฟ้องเกษตรกรชาวไร่ตัวเล็ก ตัวน้อย เช่น ที่พิทลุงและเพชรบูรณ์ ว่าเป็นผู้ก่อความเสียหายทั้งๆ ที่ ปัญหาความเสียหายจากภาคอุตสาหกรรมมีมานานกว่าและขนาดใหญ่ โดกกว่า

1. ฐานะ และบทบาทของภาคเกษตรกรรม และเกษตรกร รายย่อยเมื่อเทียบกับภาคอุตสาหกรรมในโลกทรรศน์ของการพัฒนาของ ชนชั้นนำ หรือเกษตรยั่งยืน เทียบกับอุตสาหกรรมนิยม

2. พลละกำลังของคู่อริ เกษตรกรไม่มีทางสู้จึงหมิ่นเหม่ต่อ การผลักให้เป็น “อาชญากร” โดยง่าย? (Victimization of the poor)

3. ความอ่อนแอทางวิชาการด้านนิเวศวิทยา การเกษตรและสังคมวิทยาชนบท เมื่อเทียบกับบางสาขาที่เป็นฐานการสนับสนุนแก่การฟ้องร้องเอาผิดต่อชาวบ้าน

เมื่อนักเรียน/เยาวชนตกเป็นเหยื่อของกระแสอารมณ์ และ ขบวนการทาคอนพิคมาลงโทษ

1. การเกิดกรณี “น้องก้านธูป” และการเอ็นท์ฯ มหาวิทยาลัยศิลปากรไม่ได้ กับกระแสขบวนการล่าแม่มดที่เติบโตรวดเร็วผ่านสื่อสมัยใหม่

2. การเผาโรงเรียนมหิดลวิทยานุสรณ์กับกระแสการตัดสินที่พุ่งเป้าตรงไปที่ตัวเด็ก

3. ปัญหาสิทธิเด็กและความเป็นธรรม : ความรุนแรงทางสังคมและวัฒนธรรมที่ขยายตัวด้วยสื่อใหม่ในสถานศึกษาและในสังคม

4. สถานศึกษาถูกรุกจากกระแสตัดสินความผิดสำเร็จรูป ท่าทีของผู้ใหญ่ในสถาบันและเพื่อนฝูง

5. บทบาทของสื่อและสาธารณะ จริงอยู่ความคิดและพฤติกรรมของเด็กอาจมีปัญหายู้ง้าง แต่เหตุใดความสนใจจึงพุ่งเป้าไปที่ตัวเด็ก และขยายภาพความผิดจนเปิดทางแก่การแสดงอารมณ์อย่างรุนแรงเช่นนี้

6. ท่าทีของฝ่ายนโยบาย : การเพิกเฉยต่อความรุนแรงทางสังคม/วัฒนธรรมที่พุ่งเป้าไปที่เด็กตัวเล็กตัวน้อย และพลเมืองคนเล็กคนน้อย

กระแสปรองดอง และการปฏิรูปสังคมการเมือง

มีความตื่นตัวต่อกระแสปฏิรูปกันมาก แม้แต่ฝ่ายที่คัดค้าน เช่น พธม. คนที่ไม่เห็นด้วยกับกระแสปรองดอง เพราะเห็นว่าไม่มีสาระมีแต่

การเมือง (ดร.อาทิตย์ อุไรรัตน์) ก็ยังเห็นความสำคัญของการปฏิรูปด้านต่างๆ ที่สำคัญ แต่คำถามที่สำคัญน่าจะ ได้แก่

1) พลังปฏิรูปสังคมการเมืองจะอยู่ที่ใด
 2) แต่ปฏิรูปจะนำโดยใคร พรรคการเมืองหรือ ถึงแม้จะเห็นด้วยบ้างก็ตามแต่ฝ่ายการเมือง ปัจจุบันจะมีความชอบธรรมและอยู่ยืนยาวเพียงไรกัน

3) อาศัยความรู้ของใคร

กระแสการปฏิรูปจึงไม่ควรปล่อยให้เป็นการพยายามของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เพราะเท่าที่ผ่านมาก็อาจกลับมาสូវวงเดิม คือ ประองตองของใคร เพื่อใคร โดยใคร ทำให้การปฏิรูปกลายเป็นสิ่งแปลกปลอมที่อุบัติขึ้นใหม่ในสังคม ดังนั้น การปฏิรูปที่มีพลังและความชอบธรรมจึงน่าจะต้อง (1) นำโดยเจ้าทุกข์ ประชาชนเจ้าของปัญหา เป็นผู้ขับเคลื่อนการปฏิรูปได้เหมาะสมกว่า (2) ขับเคลื่อนนำโดยภาคสังคมและชุมชน และสนับสนุนโดยเครือข่ายวิชาการ (3) เป็นขบวนการที่เป็นอิสระจากการเมือง แต่มีการปฏิสัมพันธ์กับวงการการเมืองและวงการราชการ การพัฒนาที่ต้องการปฏิรูปตัวเองไปด้วย

บทบาทรัฐบาลภายหลังจัดตั้งกรรมการต่างๆ ตามโรดแมป

(1) ยังขาดความจริงจังในการสร้างบรรยากาศความปรองดองเพื่อเอื้ออำนวยแก่การระดมความร่วมมือเพื่ออนาคตร่วมกัน ปัญหาคือยังไม่ลดเงื่อนไขเชิงลบและเพิ่มเงื่อนไขเชิงบวกเท่าที่ควร

- ฟังปฏิรูปตัวเองและวิธีทำงานเพื่อแก้ปัญหาความยากจนให้ตรงประเด็นและมีประสิทธิภาพ
- เร่งสร้างความเข้าใจ มากกว่าที่จะหาความชอบธรรมให้กับตนเองเพื่อทำลายฝ่ายตรงข้าม “ลดละ” วิวาทะแบบโต้ว่าตีแต่รับฟังและดำเนินการแก้ไข

- เน้นการมองเชิงโครงสร้าง มากกว่าแก้ไขสถานการณ์แบบผ่านๆ ไปวันๆ เพราะปัญหานั้นมีความซ้อนทับกัน และมีอาจใช้การแก้ปัญหาโดยการแก้ไขแบบมิติเดียวได้
- ปฏิรูประบบราชการตามกลุ่มปัญหา แทนที่จะปฏิรูประชาการเพียงตอบสนองตัวชี้วัดที่ไม่ข้องเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาประชาชนหรือปล่อยให้ตามใจเสนาบดีเจ้ากระทรวง
- การมองที่พยายามตีขลุมโดยผลักดันผู้ตรงข้ามให้กลายเป็น “ผู้ก่อการร้าย” หรือ “คนผิด” จนทำให้ความสัมพันธ์ที่จะเชื่อมต่อ “ขาดสะบั้น”
- ขาดความตระหนักถึงผลร้ายจากการพึ่งพาเครื่องมือด้านความมั่นคงในรูปของ พ.ร.ก.ฉุกเฉินที่มีต่อบรรยากาศการเมือง และโดยเฉพาะการพึ่งพากลไกราชการ รวมศูนย์ให้จัดระเบียบการเมืองอย่างเคร่งครัดแต่คับแคบ ทำให้กระทบต่อสิทธิเสรีภาพในระดับท้องถิ่นอย่างมาก

(2) ยังคิดแยกส่วนมากกว่าคิดเชิงบูรณาการ จึงขาดความพยายามเชื่อมโยงกับทุนเดิม (กฎเหล็ก 9 ข้อ, การแก้ปัญหาทรัพยากร ฯลฯ) หรือเชื่อมโยงกับ “ทุนเดิม” ของการบริหารราชการที่ผ่านมา เช่น คณะกรรมการติดตามแก้ไขปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชน

(3) ยังขาดการทบทวนนโยบายและทิศทางการพัฒนาที่สวนทางกับกระแสปฏิรูปที่ยืดเอาปัญหาของประชาชนระดับล่าง และสิทธิมนุษยชนเป็นหนทางนำ

(4) ดังนั้น ในทิศทางนโยบายจึงปล่อยให้ท่าทีของฝ่ายการเมืองขาดการประสาน และขาดเอกภาพในการกำกับกระทรวงกรม กล่าวคือ เพิกเฉยใส่เกียร์ว่างต่อกระแสเรียกร้องการปรองดองและปฏิรูป

(5) ยังเป็นกระแสปรองดองที่เน้นระดับบนลงล่าง (top-down) อยู่มาก และให้ความสำคัญแก่ศูนย์กลางกรุงเทพฯ โดยขาดการดำเนินงานให้ภาคการเมืองและราชการมีบทบาทเชิงบวกในการเอื้ออำนวยต่อกระบวนการที่สร้างบรรยากาศปรองดองเกิดขึ้นในภาคส่วนสังคมทั่วทุกพื้นที่

(6) ยังขาดการใส่ใจต่อผลกระทบในรูปแบบใหม่ๆ ที่มีได้ปรากฏเป็นเรื่องการเมืองที่โดดเด่นชัดแจ้ง โดยเฉพาะกระแสความรุนแรงทางวัฒนธรรมและกระแสผลักดันให้เด็กหรือคนตัวเล็กตัวน้อยกลายเป็นผู้กระทำความผิด/อาชญากร

วิธีการศึกษาเรื่องเล่า: จุดเปลี่ยนของการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์⁷

ศ.ดร.นภากรณ์ ทะวานนท์

บทคัดย่อ

ตรงกับข้ามกับการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ที่ทำกันมาจนเป็นระเบียบแบบแผน โดยกล่าวอ้างในเรื่องของความเป็นกลาง วัตถุวิสัย และข้อเท็จจริง การวิจัยเรื่องเล่าให้ความสนใจกับการที่บุคคลให้ความหมายกับประสบการณ์ที่ผ่านเข้ามาในชีวิต และมองว่าการวิจัยจะสามารถเคลื่อนไปสู่ความคิดที่ว่าความจริงถูกสร้างด้วยกระบวนการทางสังคม มนุษย์ใช้เรื่องเล่าและเรื่องราวที่สร้างขึ้นในการจัดระเบียบประสบการณ์ออกมาเป็นบท ตอน หรือฉากต่างๆ วิธีการศึกษาเรื่องเล่าสนับสนุนให้ความจริงซึ่งมีความหลากหลายปรากฏออกมาเป็นที่รับรู้ และให้กรอบสำหรับทำความเข้าใจกับความหมายนั้น นอกจากนี้ วิธีการศึกษาเรื่องเล่ายังให้ความสำคัญกับผู้เล่าเรื่องซึ่งมีประสบการณ์ที่นักวิจัยให้ความสนใจ ในฐานะเป็นผู้ร่วมวิจัยที่เป็นผู้รู้มีความสามารถ และสามารถสะท้อนตัวตนออกมา แทนการมองผู้เล่าว่าเป็นวัตถุเพื่อการศึกษาระบบการวิจัย วิธีการศึกษาเรื่องเล่าได้เปิดประเด็นใหม่ในการวิจัย และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากในการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์

⁷ เผยแพร่ครั้งแรกใน วารสารสังคมลุ่มแม่น้ำโขง, ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม) 2552.

Abstract

In contrast to conventional social science research that claims to be neutral, objective and factual, narrative research focuses on how people give meaning to their live experiences and moves research inquiry towards the idea that all knowledge is socially constructed. Through narrative and storytelling, people organize their experiences into meaningful episodes. The approach encourages a plurality of truths to become known as well as provides a frame for understanding the meanings and normative values behind it. It also acknowledges the tellers whose experiences the researchers are interested in as knowledgeable, capable and reflexive participants rather than being research objects in the research process. Narrative approach has opened up valuable new lines of inquiry and put forward a radical change in social science research.

การเกิดขึ้นของสังคมศาสตร์ในช่วงของการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากฐานคติแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งต้องการหาคำอธิบายเชิงสาเหตุด้วยการค้นพบกฎเกณฑ์หรือทฤษฎีที่จะนำมาใช้อธิบายการเกิดขึ้นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้มนุษย์สามารถจัดการและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติได้ตามที่ต้องการ สังคมศาสตร์ที่เกิดขึ้นในยุคนี้เชื่อว่า หลักคิดของการแสวงหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์สามารถนำมาใช้กับการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมเช่นกัน โดยมองว่าควรอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมด้วยกฎหรือทฤษฎีที่เป็นคำอธิบายเชิงสาเหตุ รวมทั้งให้ความสำคัญกับการแสวงหาความรู้ด้วยวิธีการที่จะ

ทำให้ได้ความรู้ที่มีความเป็นกลาง มีการตรวจสอบกับข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างรอบคอบด้วยวิธีที่เชื่อถือได้ และในกระบวนการแสวงหาความรู้นักวิจัยจะต้องไม่นำเรื่องของคุณค่าและความรู้สึกเข้ามาเกี่ยวข้อง วิธีคิดนี้ได้นำไปสู่การคิดค้นวิธีวิทยาในการศึกษาทางด้านสังคมศาสตร์ ที่เชื่อว่า จะนำไปสู่การค้นพบความรู้อันเป็นกฎหรือทฤษฎีที่มีความเป็นสากล และสามารถให้คำอธิบายเกี่ยวกับพฤติกรรมและการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคมได้อย่างชัดเจน

ความเชื่อว่าพฤติกรรมของมนุษย์และปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นความจริงที่ดำรงอยู่ และนักวิจัยสามารถศึกษาความจริงเหล่านี้ได้อย่างกระจ่างชัด ไม่ต่างจากที่เรามองเห็นวัตถุต่างๆ นำไปสู่ความเชื่อที่ว่าความรู้ที่ได้มาจากการศึกษาวิจัยข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างรอบคอบและถูกหลักวิธี เป็นความรู้ที่เป็นกลางปราศจากอคติ มีความเป็นสากล และนำไปสู่การวิจัยที่เป็นการผลิตความรู้จากกรอบหรือฐานคติเชิงทฤษฎีที่มีมาก่อน โดยมุ่งเน้นที่การเพิ่มส่วนที่นักวิจัยมองว่าจะช่วยให้ทฤษฎีมีความคมชัด และใช้คาดทำนายสิ่งต่างๆ ได้แม่นยำมากขึ้น ทั้งนี้มีความเชื่อกันว่า วิธีปฏิบัติเช่นนี้เป็นกระบวนการสะสมความรู้ซึ่งมีความสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งให้กับความรู้ทางด้านสังคมศาสตร์ โดยการวิจัยที่มุ่งเน้นการตรวจสอบหรือทดสอบสมมติฐานได้รับการยอมรับ และนำมาใช้ในฐานะที่เป็นวิธีวิทยาของการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์สาขาต่างๆ อย่างกว้างขวาง

อะไรคือคุณค่าของความรู้ทางสังคมศาสตร์ คำตอบต่อคำถามนี้ จำเป็นต้องย้อนกลับไปที่ดินกำเนิดของการสร้างความรู้ทางสังคมศาสตร์ ซึ่งมีเจตจำนงสำคัญประการหนึ่งคือ เพื่อทำให้สังคมมีความสงบเรียบร้อย มีเสถียรภาพ ดังนั้นหากสามารถค้นพบกฎของสังคม หรือสิ่งที่เป็นสาเหตุของความวุ่นวายได้ มนุษย์ก็จะสามารถควบคุมสังคมได้ตามต้องการ

การพยายามค้นหาแบบแผนแห่งความเป็นปกติของพฤติกรรมมนุษย์ และแบบแผนของสังคมที่พึงปรารถนาจึงเป็นเป้าหมายสำคัญของการสร้างความรู้ทางด้านสังคมศาสตร์ ความพยายามสืบสานและสร้างเสริมความรู้ต่างๆ เหล่านี้ มีผลอย่างสำคัญต่อการทำให้คนทั่วไปเชื่อในความรู้ที่นำเสนอ และตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของความรู้ที่จำกัด และวนเวียนอยู่กับการหาคำอธิบายเกี่ยวกับพฤติกรรมที่ไม่เป็นไปตามแบบแผนหรือข้อกำหนดของสังคม หรือคำอธิบายเกี่ยวกับสังคมหรือการจัดระเบียบสังคม หรือโครงสร้างทางสังคมที่ไม่สามารถจัดการ/บังคับให้คนทำตามกฎเกณฑ์กติกามีอยู่ และทำให้สังคมมีความวุ่นวาย

คำถามที่มีต่อหลักการ คุณค่า กฎ ระเบียบ และวิถีปฏิบัติที่คนในสังคมส่วนใหญ่ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ เกิดขึ้นจากสถานการณ์ที่นักวิชาการและคนจำนวนหนึ่งเริ่มตระหนักว่า ชีวิตของคนจำนวนมากได้รับผลกระทบอย่างมากจากกฎเกณฑ์ กติกา และการจัดระเบียบสังคม ที่ทำให้บุคคลถูกทำให้กลายเป็นผู้เปียงเบน เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาสังคม หรือไม่เป็นที่ยอมรับในสังคม และในหลายๆ กรณีไม่สามารถยืนยันหรืออ้างความเป็นตัวของตัวเองอย่างที่ต้องการได้ เช่น กรณีของเกย์ ทอม เลสเบียน กะเทย ที่ถูกมองว่าเป็นผู้เปียงเบนทางเพศ หรือกรณีของคนพิการที่ถูกทำให้เป็นผู้ป่วย หรือผู้ไร้ความสามารถที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในสังคมได้อย่างเต็มที่ หรือกรณีของหญิงโสดที่ถูกทำให้เป็นผู้ที่ไม่มีผู้ชายต้องการ หรือแม่เลี้ยงเดี่ยวที่ถูกทำให้เป็นผู้ที่ไม่ประสบความสำเร็จในชีวิตครอบครัว ตลอดจนคุณสมบัติของการปฏิบัติอุตสาหกรรมและการเชิดชูแนวคิดในเรื่องความทันสมัย ได้ทำให้คนจำนวนมากต้องออกไปอยู่นอกกรอบของวาทกรรมของความเป็นปกติ (Normative Discourse) ผ่านสิ่งที่เรียกว่าเรื่องเล่าหลัก (Grand Narrative) ทำให้คนบางกลุ่มบางพวกได้ครอบครองเอกสิทธิ์ทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นการให้คุณค่า ความคิด

ความเชื่อ และวิถีชีวิต ซึ่งเป็นที่ยอมรับ แต่ในขณะที่เดียวกันก็กดทับและปิดกั้นเรื่องเล่าอันหลากหลายที่อยู่นอกกรอบของเรื่องเล่าหลักไม่ให้เข้ามาสู่พื้นที่ทางสังคม

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอจุดเปลี่ยนของฐานคิดของการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ โดยใช้มุมมองของวิธีการศึกษาเรื่องเล่า (Narrative Approach) ซึ่งมีรากฐานความคิดจากกระบวนการทัศนสร้างสรรค์สังคม วิธีการศึกษาเรื่องเล่าปฏิเสธความเชื่อในความเป็นวัตถุวิสัยของความจริง ตั้งข้อสงสัยกับความเชื่อในเรื่องความเป็นกลางหรือการปราศจากอคติของความรู้ รวมทั้งตั้งคำถามกับวิธีวิทยาการวิจัยที่ยังคงวนเวียนอยู่กับการสร้างความรู้ต่อยอดจากความรู้ชุดเดิม ซึ่งเท่ากับเป็นการผลิตซ้ำความคิดความเชื่อที่วางอยู่บนพื้นฐานของการสร้างกฎเกณฑ์แห่งความเป็นปกติ ทั้งในส่วนของแบบแผนของพฤติกรรม และโครงสร้างสังคม

วิธีการศึกษาเรื่องเล่ากับการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์

ลักษณะที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ คือ การเล่าและฟังเรื่องราว มนุษย์ใช้เรื่องเล่าเพื่อสื่อสารและทำความเข้าใจกับบุคคลและเหตุการณ์ มนุษย์คิด ผัน จดจำ สร้างความหวัง คาดหวัง เชื่อ วางแผน เรียนรู้ โดยอาศัยเรื่องเล่า (Harady, 1968 in Conle, 2000 : 254) ในการดำเนินชีวิต บุคคลจะมีเหตุการณ์ต่างๆ ผ่านเข้ามามากมาย โดยเมื่อมีเหตุการณ์เกิดขึ้นในชีวิต บุคคลจะมีการตีความสิ่งที่เกิดขึ้นโดยอาจใช้จินตนาการ ภาพในใจ ความคิด ความเชื่อ ความรู้สึก ความอ่อนไหว ความปรารถนา เพื่อสร้างความหมายให้กับสิ่งที่เกิดขึ้น เกิดเป็นสิ่งที่เรียกว่าประสบการณ์ของบุคคลนั้น ดังนั้น ประสบการณ์จึงต่างจากสิ่งที่เกิดขึ้นจริง เพราะได้ผ่านการตีความของบุคคลนั้นๆ แต่ละบุคคลต่าง

มีประสบการณ์และปฏิสัมพันธ์กับโลกรอบๆ ตัวและกับตนเองอยู่ตลอดเวลา เหตุการณ์เหล่านี้มีลักษณะเป็นเครือข่ายโยงใยที่ซับซ้อนจนยากที่จะเข้าใจได้ การจัดระเบียบประสบการณ์ที่ผ่านมาในรูปของเรื่องเล่าที่มีความหมายเป็นวิธีการเดียวที่บุคคลสามารถจะเข้าใจชีวิตของตนเองอย่างเป็นระบบได้

เรื่องเล่าจึงเป็นการบอกเล่าหรือการทบทวนประสบการณ์หรือวิธีการหาทางออกของปัญหา หรือการรับรู้ชีวิตตนเองอย่างเป็นระบบ บุคคลสร้างเรื่องราวของตนอยู่ตลอดเวลา โดยผู้เล่าเรื่องมองว่าเรื่องราวที่นำมาเล่ามีความสมเหตุสมผล ทั้งสำหรับตัวผู้เล่าและสำหรับผู้อื่นด้วยการเล่าถึงประสบการณ์ของตนเองอาจเป็นการแสดงออกถึงการคัดค้านหรือสนับสนุนรูปแบบทางสังคมของอำนาจที่ดำรงอยู่ในสังคมของผู้เล่า เรื่อง เรื่องราวต่างๆ ที่บุคคลเกี่ยวกับตนเองได้รับอิทธิพลจากชั้นส่วนต่างๆ ของอัตลักษณ์ของบุคคลนั้นๆ เช่น เพศ อายุชาติพันธุ์ ฐานะสภาวะทางร่างกาย ฯลฯ เรื่องเล่าจึงสะท้อนระบบความสัมพันธ์หรือโลกทางสังคมที่บุคคลดำรงชีวิตอยู่ (Sharkey, 2004)

การวิจัยทางสังคมศาสตร์มองว่าเรื่องราว (story) ที่ประกอบขึ้นเป็นเรื่องเล่าเป็นตัวบท (text) มีความซับซ้อน ซึ่งจำเป็นต้องนำมาตีความ ทั้งในส่วนที่เรื่องราวต่างๆ ถูกเล่าไปตามขนบที่เป็นอยู่ของสังคม และในส่วนของกรต่อรองกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ดำรงอยู่ในหลายๆ กรณีเรื่องเล่าเป็นวิธีการที่บุคคลท้าทายอุดมการณ์หรือความเชื่อทางสังคมที่กดทับเรื่องหนึ่งเรื่องใดไว้ เรื่องเล่าสร้างแบบจำลองของอัตลักษณ์และความเป็นบุคคลให้กับสมาชิกในสังคม (Conle, 2000) ในการสร้างเรื่องราว บุคคลเชื่อมโยงตนเองกับคนอื่นๆ และกับประวัติศาสตร์ของตนเอง เรื่องราวจึงเป็นเสมือนผืนผ้าที่ถักทอด้วยเวลา สถานที่ ลักษณะเฉพาะของตัวบุคคล และแม้แต่ข้อเสนอแนะว่าคุณควรจะทำอย่างไรต่อไป

เรื่องราวที่ถูกถักทอขึ้นนี้ให้ภาพแห่งจินตนาการ มายาคติ และคำเปรียบเปรย ที่ประสานไปกับความคิดในทางศีลธรรมของผู้เล่า และสะท้อนสิ่งที่ผู้เล่ารู้และถูกรับรู้โดยคนอื่น ๆ (Sharkkey, 2004 : 497) ดังนั้นการจะทำความเข้าใจกับชีวิตของบุคคลในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรมจึงต้องให้ความสนใจกับเรื่องราวที่สร้างจากเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นของบุคคล ซึ่งถูกนำมาถักทอผ่านการเล่าเรื่อง อันจะช่วยให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับตัวบุคคลและบริบททางวัฒนธรรมที่แวดล้อมเหตุการณ์นั้นๆ เรื่องเล่าจึงถูกมองว่าเป็นวิธีการสำคัญในการสร้างความรู้ทางสังคมศาสตร์

แม้ว่าการเล่าเรื่องจะเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของมนุษย์ แต่การนำเรื่องเล่าเข้ามาสู่แวดวงการศึกษาทางด้านสังคมศาสตร์ เริ่มขึ้นอย่างชัดเจนเมื่อต้นทศวรรษที่ 2520 ซึ่งมีการเปิดประเด็นเกี่ยวกับนัยสำคัญของเรื่องเล่า นักวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ควรให้ความเอาใจใส่และให้ความสำคัญอย่างจริงจัง แทนการกดทับหรือละเลยเรื่องเล่าเหล่านั้น นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงความสำคัญของเรื่องเล่าทั้งในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์และเป็นวิธีการในการนำเสนอความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับโลกทางสังคม นับจากช่วงนี้เป็นต้นมา ความสนใจในการนำวิธีการศึกษาเรื่องเล่าเข้ามาสู่การวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ก็มีมากขึ้นอย่างต่อเนื่องจนถึงช่วงทศวรรษที่ 2530 ซึ่งมีการผลิตวารสารทางวิชาการชื่อ *The Journal Narrative of life History* ในสหรัฐอเมริกา หรือที่รู้จักกันในปัจจุบันว่า *Narrative Inquiry* และในเวลาต่อมาก็มีการผลิตผลงานทางวิชาการที่ใช้วิธีการศึกษาเรื่องเล่าออกมามากขึ้น จนถึงปัจจุบันวิธีการศึกษาเรื่องเล่าได้รับการนำไปใช้ในแวดวงวิชาการสาขาต่างๆ ทางด้านสังคมศาสตร์อย่างกว้างขวาง (Eliot, 2005)

เรื่องเล่าเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นโดยกระบวนการทางสังคม

เรื่องเล่าอาจถือเป็นทางออกของปัญหาของมนุษย์ ซึ่งมักตั้งคำถามว่า “เราจะบอกเล่าสิ่งที่เรารู้ได้อย่างไร” นักวิชาการที่สนใจเรื่องเล่าจำนวนมากให้ความสำคัญกับบริบทขณะเล่าเรื่อง และบทบาทของผู้ฟังที่มีต่อการสร้างเรื่องราวของผู้เล่า การเล่าเรื่องผ่านภาษา ให้ความสำคัญกับการกระทำร่วมกัน (Joint Action) ระหว่างผู้เล่าเรื่องและผู้ฟัง ในการเล่าเรื่องผู้เล่าต้องการพื้นที่ของการสนทนา (Conversation Space) เพื่อให้สามารถเล่าเรื่องให้อีกคนหนึ่งฟัง การสนทนาที่เป็นมิตร คนที่ร่วมในการสนทนาจะมีการแลกเปลี่ยนการสนทนา การวิเคราะห์การสนทนา (Conversation Analysis) สนใจการต่อรองที่เกิดขึ้นในกระบวนการสนทนา ในบริบทที่แตกต่างกัน คนที่อยู่ในการสนทนาจะต้องตัดสินใจว่าจะสามารถสื่อสารข้อมูลให้ดีที่สุดได้อย่างไร ซึ่งส่วนหนึ่งก็อยู่ที่การประเมินสถานการณ์ด้วยว่าผู้ฟังต้องการฟังอะไร การให้รายละเอียดบางอย่างอาจเป็นความเสี่ยงสำหรับผู้เล่า ดังนั้นผู้เล่าอาจหลีกเลี่ยงจะเล่าถึงเหตุการณ์บางเรื่อง บรรยายากศของการแบ่งปันความรู้สึกในการสนทนา จึงมีความสำคัญต่อเรื่องราว ขณะที่ผู้เล่าหรือพื้นที่ความทรงจำทำาที่ของผู้ฟังจึงมีความสำคัญ

เรื่องเล่าแต่ละเรื่องมีความเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม การให้ความหมายกับการกระทำ ความรู้สึก (เช่น ความเหงา ความกลัว ความกังวล ความโกรธ) และทัศนคติต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นเรื่องราวเล่าสะท้อนของคนอื่นๆ ในสังคมและวัฒนธรรมนั้นๆ บุคคลมองตนเองในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมผ่านวิธีการที่เรื่องถูกนำมาเล่า และผ่านเนื้อหาของสิ่งที่นำมาเล่า เรื่องราวต่างๆ ได้รับการทบทวนและนำมาเล่าใหม่อีกครั้ง มนุษย์ถูกหล่อหลอมโดยเรื่องเล่าที่เกิดขึ้นในชีวิตของแต่ละบุคคลและโดยเรื่องเล่าของชุมชนหรือกลุ่มคนหรือสังคมนั้นๆ กับสิ่งต่างๆ ของผู้เล่า

เรื่องเล่าประกอบด้วยชุดของเรื่องราว ในชีวิตของคนมีเรื่องราวต่างๆ ผ่านเข้ามามากมาย คนจะเลือกเรื่องราวที่ตนเองมองว่ามีความสำคัญ จดจำ และนำมาเล่าใหม่โดยวางโครงเรื่องเล่าต่างๆ เรื่องเล่าจึงไม่ใช่สิ่งที่สร้างขึ้นจากชีวิตที่มีลักษณะของวัตถุวิสัย (Objective Reconstruction) แต่เรื่องเล่าเป็นชีวิตที่คนรับรู้ ดังนั้น เรื่องเล่าจึงได้มาจากประสบการณ์ชีวิตของผู้เล่า และประกอบด้วยเรื่องราวที่ถูกเลือกมาเล่า (Webster & Mertova, 2007) ชีวิตของคนประกอบสร้างขึ้นมาจากเรื่องราวต่างๆ มากมาย เรื่องราวเป็นตัวบอกว่าอดีตของเราเป็นอย่างไร และเป็นสิ่งที่บอกเรา ปัจจุบันเราเป็นใคร และจะดำเนินชีวิตไปในอนาคตอย่างไร เรื่องราวจึงเป็นสิ่งยืนยันว่าเราเป็นใคร (Harris, 2007 : 111-115) เรื่องราวต่างๆ ถูกสร้างขึ้นจากจินตนาการ ประสบการณ์ส่วนตัว และการใช้ถ้อยคำต่างๆ การเล่าเรื่องราวเป็นการถักทอชีวิตของบุคคลขึ้นมา และเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความสมเหตุสมผลให้กับประสบการณ์ชีวิตของบุคคล รวมทั้งช่วยให้บุคคลตระหนักว่าตนเองไปได้กับวัฒนธรรมของตนเองและเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมอื่นๆ อย่างไร การฟังและการบอกเล่าเรื่องราวช่วยให้บุคคลเข้าใจตนเองและเข้าใจผู้อื่น ไม่ว่าจะปฏิกิริยาตอบสนองที่คนมีต่อเรื่องต่างๆ ไปที่คนทำกันเป็นประจำ หรือเรื่องที่ไม่คุ้นเคย เรื่องราวต่างๆ ที่บุคคลสร้างขึ้นเป็นการจัดระเบียบประสบการณ์ซึ่งมีอยู่มากมายและสับสนให้เป็นรูปเป็นร่าง เป็นการวางโครงเรื่องโดยนำเหตุการณ์ต่างๆ มาจัดเรียงลำดับ แต่แน่นอนว่า การกระทำเช่นนี้อาจไม่เป็นอย่างไรบ่งชี้แน่นอนเนื่องจากความไม่ลงรอยกันระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ของเรื่องราว เช่น ตัวตนของบุคคล ความตั้งใจ วิธีการ เป้าหมาย และบริบท ดังนั้น เรื่องราวต่างๆ จึงมีหลายความหมาย และความหมายของเรื่องราวคือสิ่งที่เป็นการรวมความสนใจของการวิจัยไม่ใช่ตัวเหตุการณ์ในการศึกษาเรื่องเล่าจึงมิได้มองเรื่องราวต่างๆ ในลักษณะของวัตถุวิสัย

ที่มีรูปลักษณะชัดเจนว่าคืออะไร ดังนั้น เรื่องราวจึงเป็นการสร้างความหมายทางสังคม และการศึกษาเรื่องราวจึงต้องแยกแยะระหว่าง “การคิดเกี่ยวกับเรื่องราว” (thinking about the story) กับ “คิดไปพร้อมๆ กับเรื่องราว” (thinking with story) และแยกแยะระหว่าง เรื่องราวในฐานะที่เป็นเนื้อหา (content) และเรื่องราวในฐานะที่เป็นกระบวนการ (Bleakley, 2005 : 534-540) เรื่องเล่าแสดงให้เห็นว่าประสบการณ์ของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และความเข้าใจในตัวบุคคลและเหตุการณ์ก็เปลี่ยนด้วย

วิธีการศึกษาเรื่องเล่า

วิธีการศึกษาเรื่องเล่าให้ความสำคัญกับการแสดงออกด้วยภาษา และการสื่อสารต่างๆ ที่คนใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น นิทาน นิยายปริမ်ปราก ภาพวาด ดนตรี ฯลฯ ซึ่งเป็นการบอกเล่าถึงสิ่งที่ผู้เล่าปรารถนาจะให้ ผู้ฟังได้รับรู้ การสร้างเรื่องราวถือเป็นการผลิตวาทกรรมอย่างหนึ่ง ในการเล่าเรื่องราว เหตุการณ์และการกระทำถูกนำมาเชื่อมโยงกับการจัดระเบียบผ่านการวางโครงร่างของเรื่อง ซึ่งเป็นแบบแผนของมโนทัศน์ที่ความหมายของเหตุการณ์ต่างๆ ถูกสร้างขึ้นมาโดยผู้เล่าภายใต้บริบทหนึ่งๆ เรื่องราวถูกสร้างขึ้นจะมีจุดเริ่มต้น ช่วงกลาง และจุดจบของเรื่อง เรื่องเล่าเป็นวิธีการที่ทำให้คนสามารถจับภาพประสบการณ์ที่เกิดโดยใช้ภาษา ซึ่งประกอบด้วยประโยคต่างๆ เพื่อแสดงลำดับของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ เรื่องเล่ายังมีโครงเรื่อง (plot) ซึ่งเป็นตัวกำกับการจัดลำดับ ประโยคและเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น การวางโครงเรื่องมีส่วนสำคัญในการทำให้เหตุการณ์ต่างๆ มีความหมายตามที่ผู้เล่าเรื่องต้องการ โดยทั่วไปเรื่องราวมักเกี่ยวข้องกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของผู้เล่าเรื่อง โดยมีเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้น และติดตามด้วยการ

มีเหตุการณ์ที่คนไม่ได้คาดหวังหรือคาดคิดมาก่อนเกิดขึ้น และทำให้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาในตอนแรกเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่คาดไว้ หรือขาดดุลยภาพ หรืออาจมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะบางประการของบุคคล โคร่งเรื่องมักเป็นการลำดับเหตุการณ์หนึ่งไปสู่เหตุการณ์หนึ่ง และแม้ว่าการศึกษาสาเหตุหรือคำอธิบายจะมีได้เป็นประเด็นสำคัญของการศึกษาเรื่องเล่า แต่เราก็ไม่อาจจะเลยความเข้าใจในเชิงเหตุการณ์ต่างๆ เรื่องเล่านำเสนอเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และตามด้วยเหตุการณ์ต่อมา ภายใต้บริบททางสังคมนั้นๆ

ดังนั้น ลักษณะสำคัญของเรื่องเล่า คือ เรื่องเล่าจะต้องบอกถึงลำดับของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จากเหตุการณ์หนึ่งสู่เหตุการณ์หนึ่ง (Temporal Ordering) และเรื่องเล่ามีความหมายสำหรับผู้เล่า โดยการเล่าเรื่องจะคำนึงว่า กำลังเล่าเรื่องให้ใครฟัง เรื่องเล่าจึงเป็นการกระทำทางสังคมและเคลื่อนไหวไปตามบริบททางสังคมของผู้เล่า (Elliot, 2005 : 1049-1075) การศึกษาเรื่องเล่าจึงเป็นความพยายามเข้าถึงความทรงจำที่เป็นการผสมผสานระหว่างสิ่งที่ผู้เล่าเชื่อว่าเกิดขึ้น (facts) และผู้เล่ามองว่าสิ่งนั้นมีความหมายอย่างไรกับบุคคลที่เกี่ยวข้อง (facilities) และตัวเล่าเรื่องซึ่งเป็นความจริงสำหรับผู้เล่า (Narrative Truth) เรื่องเล่าจึงสะท้อนทั้งข้อเท็จจริง และความหมายที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น ดังนั้นสิ่งที่เราเรียกว่า เรื่องราวที่เป็นจริง (True Stories) จึงมีนัยถึงเรื่องราวที่คนเชื่อว่าเป็นจริง (stories that are believed) การศึกษาเรื่องเล่าจึงเป็นสิ่งที่ซับซ้อน เริ่มจากการมีเหตุการณ์เกิดขึ้นในชีวิตของผู้เล่า โดยผู้เล่าตีความและเลือกเก็บไว้ในความทรงจำ กลายเป็นประสบการณ์ชีวิตของผู้เล่า ซึ่งผู้นำมาบอกเล่าอีกครั้ง ในขณะที่นักวิจัยกับผู้เล่าเรื่องสนทนากันเรื่องราวต่างๆ ได้ถูกสร้างขึ้นมาจากปฏิสัมพันธ์และความเข้าใจที่เกิดขึ้นระหว่างกัน จากนั้นนักวิจัยจึงได้นำเรื่องเล่ามาตีความและเขียนเป็น

เรื่องราวผ่านกระบวนการที่เรียกว่า การวิเคราะห์เรื่องเล่า (Moen, 2006 : 1-6)

วิธีการศึกษาเรื่องเล่าให้กรอบการมองที่ช่วยให้นักวิจัยสามารถเข้าถึงประสบการณ์ของบุคคลผ่านเรื่องราว มนุษย์ไม่เพียงแต่จะเป็นผู้เล่าเรื่องต่างๆ แต่มนุษย์ก็ยังตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของเรื่องเล่าของตนเองของผู้อื่น คนมองสิ่งที่เกิดขึ้นกับตนเองที่ผ่านเรื่องเล่า และพยายามดำรงชีวิตตามเรื่องเล่าที่ตนเองจดจำหรือรู้ฟุ้งขึ้นมา เรื่องเล่าเป็นบันทึกประสบการณ์ของมนุษย์ที่ถูกสร้างขึ้นผ่านเรื่องราวที่ถูกนำกลับมาเล่าใหม่ วิธีการศึกษาเรื่องเล่าจึงเหมาะกับการศึกษาความซับซ้อนของชีวิต เพราะเรื่องเล่าเปิดพื้นที่ให้คนสามารถนำเรื่องต่างๆ กลับมาเล่าใหม่อีกครั้ง คนมองความสมเหตุสมผลในชีวิตของตนเองตามเรื่องเล่าที่มีอยู่ การดำเนินชีวิตของคนไม่อาจแยกออกจากชีวิตที่ถูกนำมาบอกเล่า ดังนั้นความเข้าใจชีวิตจึงไม่ใช่การตั้งคำถามว่าชีวิตเป็นอย่างไร แต่ว่าเป็นการตั้งคำถามว่าชีวิตได้รับการตีความ และตีความใหม่ว่าอย่างไร และชีวิตได้รับการนำมาเล่าและเล่าใหม่อีกอย่างไร

การศึกษาเรื่องเล่าพยายามจับภาพของเรื่องราวทั้งหมด แทนการมุ่งไปที่การทำความเข้าใจเฉพาะในหัวข้อที่ศึกษาหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ณ จุดๆ หนึ่งรวมทั้งเป็นการศึกษาในรูปแบบของการเล่าเรื่องราวที่เกี่ยวข้องทั้งกับเรื่องราวส่วนตัวของตัวผู้เล่าและเรื่องราวของสังคม วิธีการศึกษาเรื่องเล่ามิใช่เป็นเพียงการให้ความสนใจกับโครงสร้างของเรื่องที่น่าสนใจและดึงดูดใจให้คล้อยตาม แต่เป็นความพยายามในการเข้าถึงสิ่งซึ่งอยู่เบื้องหลังหรือความเชื่อพื้นฐานที่เป็นตัวกำหนดการวางโครงเรื่องเล่า โดยนัยนี้วิธีการศึกษาเรื่องเล่าจึงนำเสนอมุมมองใหม่ว่าการวิจัยเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นหรือการนำเรื่องราวส่วนตัวและเรื่องราวของสังคมกลับมาใหม่อีกครั้ง (Webster & Mertova, 2007) เหตุการณ์

แต่ละเหตุการณ์เป็นสิ่งสำคัญสำหรับชีวิตของแต่ละบุคคล เพราะเหตุการณ์นั้นๆ ให้ความหมายว่าเราเป็นใคร โดยเรื่องเล่าซึ่งเป็นตัวแทนและให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้ได้ให้โครงสร้างสำหรับความเข้าใจและสื่อความหมายนี้ออกมา (Neisser & Fivush, 1994, in Webster & Mertova, 2007 : 4)

วิธีการศึกษาเรื่องเล่า ไม่พยายามมีข้อสรุปเกี่ยวกับความแน่นอนและไม่เชื่อในความจริงแท้ (exact truth) เพราะเรื่องราวซึ่งมีพลังอำนาจทำให้เราคล้อยตามไม่ได้เกิดจากการที่เราสามารถตรวจสอบสิ่งนั้นได้ แต่เป็นเพราะมันนำ “ความจริง” มาให้เรารับรู้ บุคคลสร้างความสมเหตุสมผลของชีวิตด้วยการสร้างเรื่องเล่าเพื่ออธิบายประสบการณ์ของตนเอง ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นการสร้างความจริงตามแบบที่บุคคลนั้นมองเห็นหรือรับรู้ (Subjective Reality) เกี่ยวกับสิ่งที่เกิดขึ้น เรื่องเล่าให้ความหมายด้วยการเล่า และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างความคิดต่างๆ และกระทำไปตามความคิดนั้น โครงร่างของเรื่องเล่า (Narrative Plot) เป็นตัวเชื่อมชุดของการกระทำ ให้เหตุผล และสร้างความคาดหวังจากกระทำนั้นๆ แนวคิดของเรื่องเล่าให้ความสนใจกับวิธีการที่คนใช้ภาษาในฐานะเป็นวาทกรรม ทั้งเพื่อทำความเข้าใจและสร้างความสมเหตุสมผลให้กับชีวิตของตนเอง และเพื่อตีความการกระทำระหว่างกัน ดังนั้น ในการศึกษาเรื่องเล่า นักวิจัยจึงให้ความสนใจศึกษาวาทกรรมนั้นเหล่านั้น เพื่อให้สามารถเข้าถึงเหตุผลที่คนกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด โดยนัยนี้ในการวิเคราะห์เรื่องเล่า นักวิจัยจึงมิได้มุ่งไปที่การพยายามตรวจสอบให้ได้ว่าข้อความหรือสิ่งที่คนพูดถึงเป็นความจริงหรือไม่ แต่เป็นการพยายามหาความหมายจากคำพูดหรือข้อความที่คนเลือกใช้ หรืออีกนัยหนึ่งเป็นความสนใจว่าตัวบท (text) สร้างความหมายขึ้นมาอย่างไร แต่สิ่งที่ต้องคำนึงถึงก็คือ บางครั้งความเข้าใจของมนุษย์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ไม่จำเป็นต้องแสดงออก

มาให้ลักษณะของคำพูดข้อความหรือตัวบท ที่สามารถฟัง สังเกต หรือ อ่านได้อย่างชัดเจน แต่เป็นสิ่งที่คนเข้าใจร่วมกันและมีผลถึงการกระทำ ดังนั้น การศึกษาบริบทซึ่งตัวบทถูกสร้างขึ้น สามารถช่วยให้เข้าใจ ความหมายที่ไม่ได้แสดงออกมาทางตัวบทอย่างชัดเจนได้ การสร้างเรื่อง เล่าเป็นหัวใจสำคัญของการจัดระบบ วิธีการศึกษาเรื่องเล่าจึงให้ความสำคัญกับการที่บุคคลนำเสนอความจริงที่ซ้อนทับกันซึ่งมาจากมุมมอง ของผู้เล่า และเป็นความจริงที่มีความเชื่อมโยงกัน โดยนักวิจัยพยายาม จับความหลากหลายและซับซ้อนของวาทกรรมที่ต่างช่วงซึ่งกันเข้ามาใน ตัวเรื่องเล่า (Hansen, 2006 : 1049-1075)

การมองเรื่องเล่าผ่านตัวบทในฐานะเป็นวาทกรรม ได้ขยายออกไปสู่การให้ความสนใจกับเรื่องราวของชีวิตแต่ละบุคคล และสิ่งที่บุคคล ได้แสดงออกมา หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการมองชีวิตของบุคคลในฐานะเป็น เรื่องราว ไม่ใช่ตัวบทแบบต่างๆ ไป ซึ่งเป็นการมองว่าเรื่องเล่าเป็นวาทกรรม แบบหนึ่งที่เหตุการณ์และการกระทำถูกนำมาร้อยเรียงหรือเชื่อมโยงกัน โดยการใช้องค์กรวางโครงเรื่อง (emplot) โครงเรื่องเป็นแบบแผนของ มโนทัศน์ (Conceptual Scheme) ซึ่งความหมายของเหตุการณ์ซึ่งสร้างขึ้นในบริบทนั้นถูกนำมาเสนอ เรื่องเล่าถูกนำมาใช้ว่าหมายถึงเรื่องราว ซึ่งสะท้อนโลกทัศน์ทางวัฒนธรรมหรืออุดมการณ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกนำมา สร้างความชอบธรรมให้กับสิ่งที่บุคคลมองว่ามีคุณค่าและเป้าหมายที่ตั้งไว้ นักวิจัยจะให้ความสนใจกับเรื่องราวที่เชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น หรืออ้างอิงว่าเกิดขึ้น ดังนั้น จึงอาจนิยามเรื่องราวว่าหมายถึง “เรื่องเล่า ซึ่งเกิดจากการวางโครงเรื่อง” (Emplotted Narrative) ก็ได้ เรื่องเล่า เชื่อมโยงสิ่งที่เกิดขึ้นในลักษณะของบทหรือตอน (episode) ของชีวิต เรื่องเล่าของเรื่องราว (Storied Narrative) เป็นการแสดงออกทาง ภาษาที่สามารถบอกถึงความซับซ้อนของการกระทำของมนุษย์ ที่เกิดขึ้น

ในลักษณะของเหตุการณ์ที่ถูกนำมาเชื่อมโยงกันของลำดับเหตุการณ์ โอกาสที่จะเกิดขึ้น และการเปลี่ยนแปลงของปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และบริบทของสิ่งแวดล้อม เรื่องราวอาจถูกนำเสนอในรูปแบบของ ประวัติชีวิต อัตชีวประวัติ กรณีศึกษา รายงานเกี่ยวกับสิ่งที่คนจดจำได้ ก็ได้ เป้าหมายอย่างหนึ่งของมนุษย์เป็นการสร้างความชัดเจน หรือคลี่คลายสถานการณ์ที่ยังไม่เรียบร้อยหรือเสร็จสมบูรณ์ เมื่อเรื่องราวถูกสร้างขึ้น บุคคลได้นำสิ่งต่างๆ ที่อาจมีอยู่มากมายในอดีตมาจัดระเบียบและเชื่อมโยง เพื่อให้ตนเองและผู้ฟังเกิดความเข้าใจสิ่งที่เป็นอย่างในปัจจุบัน เป็นพื้นฐานสำหรับการมองออกไปในอนาคต ประเด็นสำคัญคือมนุษย์ไม่ได้สร้างเรื่องเล่าโดยเชื่อมโยงเฉพาะเหตุการณ์กับเหตุการณ์เท่านั้น แต่มนุษย์วางโครงเรื่องของเหตุการณ์ต่างๆ โดยเชื่อมโยงกับโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมที่ตนเองดำรงอยู่ โครงเรื่องจึงหมายถึงเรื่องเล่าซึ่งเป็นเรื่องราวที่คนเข้าใจ และบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับการตัดสินใจหรือทางเลือกของชีวิตที่ผ่านมา โครงเรื่องจึงทำหน้าที่เป็นตัวประกอบสร้างเหตุการณ์ให้เป็นเรื่องราวโดย (1) กำหนดช่วงเวลา ที่เรื่องราวเกิดขึ้นและจบลง ช่วงเวลานี้จะสั้นหรือว่ายาวแค่ไหนก็ได้ (2) ให้หลักเกณฑ์ในการเลือกเหตุการณ์ที่จะนำมาไว้ในเรื่องราว (3) จัดลำดับเหตุการณ์ลักษณะของภาพเคลื่อนไหว ที่คลี่คลายจากจุดเริ่มต้นไปสู่บทสรุปของเรื่อง และ (4) ให้ความหมายกับเหตุการณ์ต่างๆ ว่ามีส่วนสำคัญในการก่อรูปของเรื่องราวที่สร้างขึ้น

การเข้าถึงเรื่องเล่า

การเข้าถึงเรื่องเล่าอาจใช้การจับเหตุการณ์วิกฤติ (Critical Events) ที่อยู่ในเรื่องราวต่างๆ ของประสบการณ์ เรื่องเล่าให้รายละเอียดของสถานที่ เวลา ลักษณะต่างๆ ที่ช่วยให้นักวิจัยสามารถระบุเหตุการณ์

วิกฤติได้ ความทรงจำเกี่ยวกับเหตุการณ์วิกฤติที่เกิดขึ้นช่วยให้บุคคลปรับตัว และเคลื่อนไปสู่การนำเหตุการณ์วิกฤตินี้ไปใช้กับสถานการณ์ใหม่ๆ เนื่องจากเหตุการณ์เหล่านี้เป็นเหตุการณ์สำคัญของชีวิตบุคคล การใช้เหตุการณ์เหล่านี้เป็นจุดรวมความสนใจ หลักของการวิจัยช่วยให้ผู้วิจัยสามารถกำหนดประเด็นหลักในการวิเคราะห์ได้ (Event-driving Approach)

เหตุการณ์วิกฤติเป็นเหตุการณ์ที่นำการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมาสู่ตัวบุคคล เหตุการณ์เหล่านี้ไม่ได้ถูกวางแผนไว้ล่วงหน้า ไม่ได้คาดหวังว่าจะเกิดขึ้น และเป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่ภายใต้การควบคุมของบุคคล ทุกคนมีเหตุการณ์วิกฤติหรือเหตุการณ์สำคัญในชีวิต เรื่องราวเป็นตัวบอกถึงเหตุการณ์สำคัญหรือเหตุการณ์วิกฤติซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นถูกนำมาบอกแก่ผู้ฟัง เหตุการณ์วิกฤติจึงถูกสื่อสารจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง คนจะกลั่นกรองเหตุการณ์ที่สำคัญออกมา เหตุการณ์เหล่านี้มีความสำคัญสำหรับการวิเคราะห์เรื่องเล่า ในขณะที่บุคคลรื้อฟื้นประสบการณ์ บุคคลที่ได้คลี่เรื่องราวออกมา ดังนั้น เรื่องราวจึงมีความเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ที่เป็นความทรงจำ เหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้มีได้ดำรงอยู่อย่างว่างเปล่า แต่ผลที่ติดตามมาจากเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นทำให้บุคคลเกิดความเข้าใจใหม่ๆ โดยที่บุคคลจะมีสิ่งต่างๆ เกิดขึ้นในชีวิตมากมาย จึงมีเพียงบางเหตุการณ์เท่านั้นที่คนรู้สึกว่ามีมีความสำคัญและมีพื้นที่อยู่ในความทรงจำ ส่วนเหตุการณ์อื่นๆ อาจลบลบเลื่อนไปตามเวลาและไม่อาจรื้อฟื้นกลับมาได้ (Webster & Mertova, 2007 : 71-88)

เหตุการณ์วิกฤติซึ่งถูกนำมาบอกเล่าในรูปแบบของเรื่องราว แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจ ทักษะ หรือโลกทัศน์ของบุคคลที่บอกเล่า เหตุการณ์วิกฤติอาจเป็นเหตุการณ์ที่กระทบต่อชีวิตการทำงาน อาจมีเรื่องของความเจ็บปวดทางด้านจิตใจ หรือเป็นสิ่งที่ทำให้คนรู้สึกว่าตกอยู่ในอันตรายหรือความเสี่ยง (เช่น โรคร้ายไข้เจ็บ การถูกคุกคาม

ทางร่างกาย การถูกคุกคามทางด้านจิตใจ) การถูกทำให้รู้สึกว่าจะเสียศักดิ์ศรี ถูกกลบหลู่ หรือเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดผลในทางบวก เช่น ความประทับใจ ความภาคภูมิใจ ความสุข โดยรวมสิ่งที่จะถือถือว่าเป็นเหตุการณ์วิกฤติจะต้องมีผลในทางลบหรือทางบวกต่อตัวผู้เล่า และเป็นเหตุการณ์ที่เปลี่ยนประสบการณ์ของผู้เล่า และบุคคลจะสามารถระบุเหตุการณ์นี้ได้ว่ามีผลอย่างไรก็เมื่อเหตุการณ์นั้นผ่านไปแล้ว ดังนั้น จึงเป็นไปได้ที่การคาดทำนายหรือวางแผนที่จะสังเกตเหตุการณ์วิกฤติที่เกิดขึ้นในชีวิตมนุษย์ เมื่อเกิดเหตุการณ์วิกฤติขึ้นและเวลาผ่านไป บุคคลจะค่อยๆ ทบทวน จัดระบบ และละทิ้งรายละเอียดบางอย่างที่คิดว่าไม่สำคัญออกไป และคงไว้ซึ่งส่วนที่มีความสำคัญ เหตุการณ์วิกฤติมีส่วนสำคัญต่อความเข้าใจในสิ่งต่าง วิธีการมองโลก ของผู้เล่า และเป็นตัวกำกับผู้เล่าว่าควรจะทำอะไร อย่างไร ในอนาคต

เหตุการณ์ต่างๆ มีผลต่อผู้เล่าไม่เหมือนกัน ดังนั้น จึงมีใช้ว่าเฉพาะเหตุการณ์วิกฤติเท่านั้นที่มีผลต่อชีวิตบุคคล เหตุการณ์ที่อาจไม่ใช่เหตุการณ์วิกฤติก็มีผลต่อการกระทำของบุคคลเช่นกัน แต่เราอาจให้น้ำหนักของเหตุการณ์ว่าเป็นวิกฤติสำหรับบุคคลในมากน้อยแค่ไหน โดยพูดว่า ช่วงเวลาระหว่างเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับเวลาที่ผู้เล่ารื้อฟื้นกลับมาเล่าอีกครั้ง ยังมีช่วงเวลานานเท่าไร และมีผลต่อตัวผู้เล่ามาตลอดช่วงระยะเวลาอันยาวนาน อาจถือได้ว่าเหตุการณ์นั้นเป็นเหตุการณ์วิกฤติสำหรับผู้เล่า (Webster & Mertova, 2007 : 71-88)

สำหรับนักวิจัย การเข้าถึงเหตุการณ์วิกฤติของบุคคลเป็นวิธีการที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจและความสมเหตุสมผลของข้อมูล ซึ่งมีความซับซ้อนโดยมีตัวบุคคลเป็นศูนย์กลางในการเข้าถึงเรื่องราวต่างๆ ซึ่งที่ต้องคำนึงถึงก็คือแม้เหตุการณ์วิกฤติจะมีความสำคัญ และช่วยให้นักวิจัยเข้าถึงสิ่งต่างๆ ที่อยู่เบื้องหลังความคิด การกระทำ หรือการตัดสินใจ

ของคุณคน สิ่งเหล่านี้มีใช้สิ่งที่จะปรากฏให้เห็นอย่างง่าย ๆ แต่ต้องอาศัยวิธีวิทยาซึ่งมีความไวต่อการเข้าถึงชีวิตของคุณคนซึ่งซับซ้อน และมีสิ่งต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น ในการเข้าถึงชีวิตของแม่ซึ่งมีลูกเป็นเด็กสมองพิการ อาจเริ่มด้วยคำถามว่า หากย้อนกลับไปในช่วงที่ลูกอายุ 1 ปี ยังพอทำอะไรได้บ้าง พอจะเล่าถึงความรู้สึกในขณะนั้นได้หรือไม่ (เช่น ความเครียด ความวิตกกังวล) เหตุการณ์นั้นมีผลอย่างไรต่อผู้เล่าเรื่องบ้างคนอื่นๆ (เช่น พ่อของเด็ก พ่อแม่ ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านของผู้เล่า) เข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวผู้เล่าในขณะนั้นอย่างไร พอจะเปรียบเทียบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับอะไรได้บ้างหรือไม่ และจนถึงทุกวันนี้ผู้เล่ามองเหตุการณ์นั้นอย่างไร เหตุการณ์นั้นมีผลต่อตัวผู้เล่าในทุกวันนี้อย่างไร และความเข้าใจในเหตุการณ์นั้นเปลี่ยนไปอย่างไร หัวข้อสนทนาในลักษณะนี้ได้รับการหยิบยกเข้ามาสู่การสนทนาอย่างค่อยเป็นค่อยไปและเปิดโอกาสให้ผู้เล่าร้อยพันและทบทวนความทรงจำ

การวิเคราะห์เรื่องเล่า

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า เรื่องเล่าเป็นดั่งบท (text) ซึ่งประกอบด้วยประโยคต่างๆ ที่ถูกนำมาเชื่อมโยงหรือร้อยเรียงในรูปของถ้อยแถลง (statement) ซึ่งถือเป็นวาทกรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งในทางการวิจัยสังคมศาสตร์ เรื่องเล่าที่นำมาใช้ศึกษามักใช้บทสนทนาซึ่งได้จากการถอดเทปคำสัมภาษณ์ บทสัมภาษณ์ในที่สาธารณะ บทสนทนาในชีวิตประจำวัน บทสนทนาระหว่างผู้เชี่ยวชาญกับผู้รับบริการ (เช่น แพทย์กับคนไข้) การเข้าถึงเรื่องเล่าในลักษณะนี้ให้ความสำคัญกับการแสดงออกที่ดำรงอยู่ในชีวิตประจำวันภายใต้บริบทหนึ่งๆ ในการวิจัยทางสังคมศาสตร์เรียกข้อมูลในลักษณะนี้ว่าดั่งบทของเรื่องเล่า (Narrative Text) (Polkinghorne, 1995 : 5-23)

การวิเคราะห์เรื่องเล่า เป็นการตีความของนักวิจัย โดยอาศัยทั้งโลกทัศน์ของผู้วิจัย ประสบการณ์และพื้นฐานทางทฤษฎี เพื่อการเข้าถึงเรื่องเล่าเรื่องราว (Storied Narrative) ที่ผู้เล่าเรื่องต้องนำเสนอ ซึ่งอาจทำได้ 2 แบบ แบบแรกเป็นการยกเรื่องเล่ามาวิเคราะห์ (Analysis of Narrative) และการสร้างเรื่องเล่า การนำเรื่องเล่ามาวิเคราะห์มักใช้ข้อมูลจากเรื่องเล่าของเรื่องราวหลายๆ เรื่อง และเกิดขึ้นกับบุคคลหลายๆ คนมาสร้างเป็นมโนทัศน์ต่างๆ และเชื่อมโยงมโนทัศน์เข้าด้วยกันตามประเด็นของเรื่องที่กำลังศึกษา บางครั้งจึงเรียกการวิเคราะห์แบบนี้ว่าการวิเคราะห์เพื่อการสร้างตัวแบบ (Paradigmatic Analysis) หรือเพื่อสร้างทฤษฎี วิธีการดังกล่าวนี้วางอยู่บนหลักการวิเคราะห์แบบอุปนัย (inductive) ซึ่งเป็นการสร้างข้อเสนอทางทฤษฎีจากข้อมูล โดยอาศัยความไวเชิงทฤษฎี (Theoretical Sensitivity) การตีความ และการให้ความหมายกับข้อมูล

การวิเคราะห์เรื่องเล่าอีกแบบหนึ่งเรียกว่า การวิเคราะห์เพื่อสร้างเรื่องเล่า (Narrative Analysis) เป็นการวิเคราะห์โดยให้นักวิจัยนำองค์ประกอบหรือส่วนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็เหตุการณ์หรือเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับบุคคล ความหมาย และตีความเพื่อสร้างเป็นเรื่องเล่า แทนการแยกเรื่องราวออกเป็นส่วนๆ เพื่อนำเสนอเป็นในลักษณะของประเด็นที่เป็นจุดสนใจของนักวิจัย อย่างในกรณีของการนำเรื่องเล่ามาวิเคราะห์ ซึ่งบางครั้งการใช้คำว่าวิเคราะห์อาจไม่เหมาะสมกับวิธีการศึกษาเรื่องเล่าแบบนี้เท่าใดนัก บางทีจึงมีการใช้คำว่า การสร้างเรื่องราวจากข้อมูล (the configuration of data) มากกว่า โดยการเชื่อมโยงเหตุการณ์และการกระทำต้องอาศัยโครงเรื่อง เมื่อโครงร่างของเรื่องได้ก่อรูปขึ้นมา เหตุการณ์ที่มีความสำคัญที่เป็นตัวคลี่คลายเรื่องราวจะปรากฏออกมา การเกิดขึ้นของโครงเรื่องจะเป็นตัวบอกนักวิจัยว่า มีเหตุการณ์หรือองค์ประกอบใด

บ้างที่ควรจะนำเข้ามาสู่เรื่องราว ไม่ใช่ว่าข้อมูลทั้งหมดมีความจำเป็นสำหรับการสร้างเรื่องราว ข้อมูลซึ่งไม่ได้ขัดแย้งกับโครงเรื่องและไม่ได้มีส่วนช่วยในการสร้างเรื่องราวขึ้นมา อาจไม่จำเป็นต้องนำมาเป็นส่วนหนึ่งของผลการวิจัย เพราะประสบการณ์ของมนุษย์มีมากมาย การนำสิ่งเหล่านี้มาสู่การสร้างเป็นเรื่องราวต้องอาศัยการจัดระเบียบที่มากกว่าการจัดระเบียบที่เกิดขึ้นในประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละวันของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่ากระบวนการนี้จะใช้การบังคับให้เหตุการณ์หรือเรื่องราวต่างๆ เข้ามาสู่โครงเรื่องที่นักวิจัยกำหนดได้ล่วงหน้า เรื่องราวที่เป็นผลงานชิ้นสุดท้ายของนักวิจัยจะสอดคล้องกับข้อมูล แต่ขณะเดียวกันก็ต้องจัดระเบียบและให้ความหมายที่ไม่ปรากฏอยู่ในตัวข้อมูลด้วย นักวิจัยใช้ความรู้ในสาขาของตนเองช่วยในการตีความคำพูด การกระทำ และเรื่องราวในฐานะเป็นข้อมูล ดังนั้น นักวิจัยจะต้องเสนอทั้งเหตุการณ์และข้อถกเถียง เพื่อสนับสนุนความเป็นไปได้ของเรื่องราวที่นักวิจัยได้สร้างขึ้น

เป้าหมายสำคัญของการวิเคราะห์เรื่องราว ไม่ใช่การผลิตสิ่งที่ผู้วิจัยได้เห็นหรือรับรู้ แต่เป็นการสร้างกรอบที่มีพลวัตในการนำองค์ประกอบของข้อมูลมาร้อยเรียงหรือถักทอในลักษณะที่น่าสนใจ ซึ่งสะท้อนออกมาจากตัวนักวิจัยในฐานะที่เป็นผู้เข้าไปแบ่งปันประสบการณ์กับผู้เล่าเรื่อง โดยนักวิจัยสามารถให้ภาพของเรื่องราวที่สอดคล้องประสานกันระหว่างบริบทกับส่วนต่างๆ ของข้อมูลที่จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าถึงและเข้าใจเรื่องที่นักวิจัยต้องการนำเสนอออกมาสู่ผู้อ่าน

ตัวตนของผู้วิจัยและผู้เล่าเรื่องในการศึกษาเรื่องเล่า

วิธีการศึกษาเรื่องเล่าให้ความสนใจว่า บุคคลเข้าใจตนเองและประสบการณ์ของตนเองอย่างไร ซึ่งเป็นการเคลื่อนจากการค้นหา

ความจริงแบบวัตถุวิสัยไปสู่การเข้าถึงความจริง ซึ่งผ่านการตีความของผู้เป็นเจ้าของประสบการณ์ (Subjective Reality) รวมทั้งยังให้ความสนใจกับประสบการณ์ของผู้วิจัยที่จะมีผลต่อการตีความสิ่งที่ได้รับฟัง (Self-critical Reflexivity) ซึ่งความหมายการที่ประสบการณ์ของผู้วิจัย (เช่น ในฐานะที่เป็นผู้หญิง เป็นเกย์ เป็นเลสเบี้ยน หรือเป็นผู้ที่เคยถูกกระทำรุนแรง หรือเคยเป็นนักเรียนที่เรียนที่ถูกกลั่นแกล้งบ่อยๆ เป็นผู้ต้องขัง) เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความจริง หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการปฏิเสธเส้นแบ่งระหว่างการเป็นผู้วิจัยหรือผู้รู้ (the knowers) กับสิ่งที่วิจัย (Research Subjects) หรือสิ่งที่รู้ (the know) และมีได้มองว่าปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับผู้ที่เป็นเจ้าของประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญของอคติในการวิจัย หรือมีส่วนทำให้ผลการวิจัยบิดเบือนไปจากสิ่งที่ควรเป็น การมองตัวเองว่าเป็นใคร มีจุดยืนอย่างไร ถูกหล่อหลอมมาอย่างไรเป็นรากฐานสำคัญที่จะนำไปสู่การเข้าใจเรื่องราวของผู้อื่น (Alvermann, 2000) การสะท้อนตัวตนของนักวิจัย คือการเปิดเผยพื้นฐานในเชิงคุณค่าของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการวิจัย (Savin-Baden, 2004 : 365-378) นอกจากนี้ ความรู้สึกของนักวิจัย เช่น ความเศร้า ความสะเทือนใจ ความไม่สบายใจ ความกังวลใจ หรือความสนใจของผู้วิจัยในกระบวนการวิจัย ก็ถือเป็นส่วนที่ผู้วิจัยได้ใส่ทัศนะ ความรู้สึก หรือตัวตน เข้าไปสู่กระบวนการวิจัย (Author Subjective) และมีส่วนสำคัญต่อการตีความและเป็นการร่วมสร้างความจริงกับผู้เล่าเรื่องด้วย

หลักการสำคัญในการพูดคุยหรือสนทนากับผู้เล่าเรื่อง คือ ความสัมพันธ์ที่มีพื้นฐานของความเข้าใจ ความเสมอภาค ไม่มีการบังคับ กดดัน ให้พูด ไม่ตัดสินผิดถูก ทั้งผู้วิจัยและผู้เล่าเรื่องอยู่ในบรรยากาศของความสบายใจในการพูดคุยแลกเปลี่ยน นักวิจัยไม่ใช่ผู้ถาม และผู้เล่าเป็นผู้ตอบ แต่เป็นบรรยากาศของการเอื้ออำนวยให้เรื่องราวต่างๆ ได้รับการทบทวน

รำลึกถึง และสื่อสารผ่านสิ่งที่เป็นเรื่องเล่า อย่างไรก็ตาม ในสภาวะการณ์ที่เป็นการสนทนาระหว่างนักวิจัยกับผู้เล่าเรื่อง ย่อมมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจเกิดขึ้นอย่างปฏิเสธไม่ได้ ในหลายๆ กรณีบรรยากาศของการพูดคุยอาจทำให้ผู้เล่าเรื่องกลายเป็นวัตถุเพื่อการศึกษาสำหรับนักวิจัย อย่างไรก็ตาม อำนาจเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น และอาจมีการสับเปลี่ยนไปมาระหว่างนักวิจัยและผู้เล่าเรื่องได้ (Alex & Hammarstrom, 2007 : 169-176) การที่นักวิจัยพยายามมองสถานการณ์หรือโน้ตทัศน์ที่เกิดขึ้นในขณะที่พูดคุยจากมุมมองที่หลากหลาย ซึ่งเป็นกระบวนการของการสะท้อนกลับ (reflexivity) จะช่วยให้ นักวิจัยตระหนักถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในขณะที่พูดคุย และมีผลต่อการปรับท่าทีในการพูดคุยใหม่ เพื่อให้เกิดบรรยากาศที่เสมอภาคมากขึ้น ทุกคนล้วนมีมุมมองที่หลากหลายต่อเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ดังนั้น สิ่งที่ผู้เล่านำมาเล่าจึงขึ้นอยู่กับบริบทผู้ฟัง และความต้องการของผู้เล่าเรื่อง ความไวต่อสถานการณ์ และความยืดหยุ่นขณะพูดคุยของนักวิจัย จึงมีส่วนสำคัญต่อการสร้างบรรยากาศของความเสมอภาคและมีผลต่อเรื่องราวที่ผู้เล่านำมาบอกเล่า โดยนักวิจัยจึงเป็นผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างเรื่องราว (Co-created Narratives) และท่าทีของนักวิจัยในกระบวนการวิจัยควรได้ถูกนำมาสะท้อนกลับในการวิเคราะห์และตีความเรื่องเล่าเช่นกัน

คำถามสำคัญในเชิงจริยธรรมของการวิจัยที่มีต่อผู้เล่าเรื่องที่สำคัญก็คือ การกลับมาเล่าเรื่องใหม่อีกครั้งมีผลต่อตัวผู้เล่าเรื่องอย่างไร การเล่าเรื่องได้รับการมองว่าการเล่าเรื่องราวของตนเองไม่ใช่การสะท้อนปัญหาทางด้านจิตวิทยาของบุคคลที่เป็นทางออกของปัญหาภายในจิตใจของบุคคล การใช้วิธีการของเรื่องเล่าที่นักวิจัยฟังด้วยความเข้าใจ และพยายามให้ผู้เล่าเรื่องแยกปัญหาที่เกิดขึ้นออกจากตนเอง โดยมองว่าเป็นสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ล้วนประกอบสร้างมาจากสิ่งต่างๆ มากมายที่ผู้เล่า

เรื่องเองไม่อาจควบคุมได้ เช่น ความคิด ความเชื่อ สถานะของผู้เล่า ในความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้เล่าเรื่อง กับบุคคลที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ด้านต่างๆ ซึ่งเป็นการทำให้ผู้เล่าเรื่อง สามารถแยกปัญหาที่เกิดขึ้นเองจากตนเอง โหมโทษตนเอง (externalizing the problems) การนำเรื่องราวกับมาร้อยเรียงและเล่าใหม่อีกครั้ง จึงเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เล่าเรื่องได้จัดระบบข้อมูลและเหตุการณ์ต่างๆ ในชีวิตของตนเองขึ้นมาใหม่อีกครั้ง (re-authoring) ผ่านเรื่องเล่า จึงได้แนวคิดในเรื่องของการบำบัดผ่านเรื่องเล่า (Narrative Therapy) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มองว่า แต่ละบุคคล คือ “ผู้เชี่ยวชาญ” ในชีวิตของตนเอง มีทักษะความสามารถ ความเชื่อ ค่านิยม ความตั้งใจ และศักยภาพ ที่จะลดอิทธิพลของปัญหาที่มีต่อตนเอง (Payne, 2006) การบำบัด ผ่านเรื่องเล่าไม่ใช่การปฏิเสธไม่รับรู้ปัญหา หรือหาข้อแก้ตัว หรือโทษ ผู้อื่น แต่เป็นการมองปัญหาต่างๆ อย่างรู้เท่าทัน และพยายามรับมือกับ ปัญหาด้วยตนเอง การให้ผู้เล่าเรื่องแยกปัญหาออกจากตนเองเปรียบเสมือน การที่ผู้เล่าสามารถเลือกใช้เลนส์ของกล้องถ่ายภาพเรื่องราวที่นำมาเล่า ได้รับผลกระทบจากเลนส์ที่ผู้เล่าเลือกใช้และการปรับโฟกัสของเลนส์ การบำบัดผ่านเรื่องเล่าเป็นการช่วยให้ผู้เล่าได้ปรับเลนส์ใหม่ (refocus) และช่วยให้ผู้เล่าสามารถปรับการมองและการรับรู้ ช่วยให้ผู้เล่าเกิด กำลังใจ เกิดพลังและมีความเคารพในตนเอง เป็นการเรียกคืนตัวเอง (self) ที่ถูกลดทอนลงให้กลับคืนมา

จุดเปลี่ยนของการวิจัยด้านสังคมศาสตร์

ผู้เขียนได้นำวิธีการศึกษาเรื่องเล่ามาใช้ในการวิจัย และได้โอกาส เข้าถึงชีวิตของคนที่มีประสบการณ์ชีวิตหลายหลาก ประสบการณ์เหล่านี้ ได้ถูกนำมาถักทอเป็นเรื่องราวที่คนน้อยมากอาจเคยได้ยิน หรืออาจ

ไม่ได้รับรู้ว่ามีเรื่องราวเช่นนี้อยู่ในสังคม การได้โอกาสเข้าถึงประสบการณ์ชีวิตและได้เรียนรู้ถึงพลังแห่งเรื่องเล่า ที่ได้เปิดพื้นที่ให้กับการก่อรูปของความจริงและความรู้ที่มาจากเสียงของผู้ที่เคยถูกทำให้เป็นเสียงเงียบ ความกระตือรือร้นและความเต็มใจที่จะแบ่งปันประสบการณ์ของผู้เล่า ดังตัวอย่างของผู้ต้องขังหญิงที่ผ่านประสบการณ์ของการถูกตัดสินว่าเป็นผู้กระทำความผิด และต้องมาใช้ชีวิตในเรือนจำ ซึ่งก่อนเข้ามาสู่เรือนจำ ผู้เล่าต้องทนทุกข์ทรมานจากการรับความรุนแรงจากสามี ทั้งร่างกายและจิตใจ จนในที่สุดที่นำไปสู่เหตุการณ์ของการใช้มีดแทงสามีจนเสียชีวิต เรื่องราวที่ถูกลำเล้าจากเหตุการณ์หนึ่งไปสู่เหตุการณ์หนึ่ง จากการที่สามีเริ่มดื่มเหล้ามากขึ้นๆ จนไม่ทำอะไรเลย ปล่อยให้เรื่องราวการทำมาหากินดูแลลูกเป็นภาระอันหนักอึ้งสำหรับผู้เล่า การปลุกผู้เล่าให้ลุกขึ้นมาในตอนดึกหลังจากเมาเต็มที่ เพื่อให้มานั่งฟังตนเองพูดจาแบบคนเมา หยาบคายเป็นเวลานานๆ การบังคับให้ผู้เล่านอนอยู่ใต้ผ้าห่มเดียวกัน ทั้งที่ตนเองไม่ได้อาบน้ำ ร่างกายมีแต่กลิ่นเหม็น และเพียงแคผู้เล่ายกผ้าถุงขึ้นมาปิดหน้า สามีก็ลุกขึ้นอาละวาด ทบตี บางครั้งสามีถึงกับเอามือออกมาแทงผ้าห่มซึ่งเป็นผ้าคลุมจนฉีกขาด ผู้เล่าตกอยู่ในสภาวะการณืเช่นนี้มา 20 ปี และเคยพยายามคิดหนีไปจากสามี แต่สามีอาละวาดจับพ่อแม่ของผู้เล่า ฆ่าว่าจะฆ่า เหตุการณ์ต่างๆ เหล่านี้ถูกนำมาเรียงร้อยโดยผู้เล่าเกือบไม่ได้หยุดคิดเลย ผู้เขียนได้สัมผัสถึงความหดหู่ใจ ความเครียด ความอดทน ความว้าวุ่นใจ และความหมายที่ผู้เล่ามีต่อเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตของตนเองได้อย่างลึกซึ้ง และได้ตระหนักถึงพลังของเรื่องเล่าในฐานะที่เป็นวิธีวิพากษ์ที่ให้คุณค่ากับเสียงของผู้เล่า ทำให้การวิจัยหลุดพ้นจากกรอบกติกาที่ปิดกั้นไม่ให้คุณค่ากับเสียงของผู้เล่า เรื่องราวของตนในแบบที่อยากเล่า วิธีการศึกษาเรื่องเล่าให้ความเคารพปัจเจกบุคคลที่มีความเป็นอิสระในการกำหนดกรอบโครงเรื่องราว

ชีวิตตนเอง ความจริงตามการรับรู้ของผู้เล่าช่วยให้ทั้งผู้เล่าและผู้ฟัง ได้ตระหนักถึงความเชื่อมโยงของเรื่องราวในชีวิตของคุณคณกับบริบททางวัฒนธรรมและสังคม และทำให้บุคคลได้สร้างเรื่องราวของตนเองจากมุมมองที่ต่างไปจากเดิม การเล่าเรื่องเป็นการศึกษาเรื่องเล่าได้เปลี่ยนสถานะของคุณคณในฐานะที่เป็นผู้ถูกกระทำในกระบวนการวิจัย ไปสู่การเป็นผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยอย่างเสมอภาค

วิธีการศึกษาเรื่องเล่าสะท้อนจุดเปลี่ยนของการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ภายใต้กระบวนทัศน์ปฏิฐานนิยม ซึ่งเชื่อในการดำรงอยู่ของความจริงและความเป็นสากลของความรู้ และให้ความสำคัญกับวิธีวิจัยจะต้องมีความเป็นกลาง ไม่นำความรู้สึกส่วนตัวเข้าไปเกี่ยวข้องในกระบวนการวิจัย วิธีการศึกษาเรื่องเล่าซึ่งอยู่ภายใต้กระบวนทัศน์สร้างสรรค์สังคม เชื่อว่าความจริงถูกสร้างขึ้นมาจากกระบวนการทางสังคมในบริบทสังคมและวัฒนธรรมที่มีความหลากหลาย ความจริงจึงเลื่อนไหลไปตามการตีความจากประสบการณ์ที่บุคคลมีต่อสิ่งต่างๆ และจากการคาดหมายว่าคนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องคิดอย่างไร วิธีการศึกษาเปิดพื้นที่ให้ความจริงซึ่งอยู่หลากหลายปรากฏออกมาและเป็นที่รับรู้ และให้กรอบสำหรับทำความเข้าใจกับความหมายและคุณค่าเชิงบรรทัดฐานซึ่งอยู่เบื้องหลังการให้ความหมายนั้น นอกจากนี้ วิธีการศึกษาเรื่องเล่ายังให้ความสำคัญกับผู้เล่าเรื่อง ในฐานะเป็นผู้ร่วมวิจัยที่เป็นผู้รู้ มีความสามารถ และสามารถสะท้อนตัวตนออกมา แทนการมองว่านักวิจัยเป็นผู้มีสิทธิอำนาจในการเป็นผู้กำหนดว่า อะไรคือสิ่งที่ควรสนใจศึกษาและให้ความสำคัญ และอะไรคือสิ่งที่เรียกว่าเป็นความรู้ วิธีการศึกษาเรื่องเล่าได้เปิดประเด็นใหม่ในการวิจัย และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากในการเข้าถึงความจริงและการสร้างความรู้ในทางสังคมศาสตร์

บรรณานุกรม

- Alex, Lena and Hammarstrom, Anne. 2007. Shift in power during an interview situation: Methodological reflections inspired by Foucault and Bourdieu. *Nursing Inquiry*, 15(2), 169-176.
- Alvermann, Donna C. 2000. *Narrative approaches*. Reading Online, 5(4). Retrieved from http://www.readingonline.org/articles/art_index.asp?HREF=/articles/handbook/alvermann/index.html.
- Bleakey, Alan. 2005. Stories as data, data as stories: Making sense of narrative inquiry in clinical education. *Medical Education*, 39, 534-540.
- Conle, Carola. 2000. Narrative Inquiry: Research tool and medium for professional development. *European Journal of Teacher Education*, 23(1), 50-63.
- Elliot, Jane. 2005. *Using narrative in social research*. London: Sage.
- Hansen, Hans. 2006. The Ethnonarrative approach. *Human Relations*, 59(8), 1049-1075.
- Harris, Renard B. 200). Blending narratives: A Storytelling strategy for social studies. *The Social Studies*, May/June, 111-115.
- Moen, Torill. 2006. Reflection on narrative approach. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(4), 1-16.
- Payne, Marin. 2006. *Narrative therapy*. second edition. London: Sage.
- Polkinghorne, Donald. 1995. Narrative configuration in qualitative analysis in Hatch, Amos J. and Wisniewski, Richard. (Eds). *Life History and Narrative*. London: The Falmer Press.
- Sharkey, Judy. 2004. Live stories don't tell: Exploring the untold in autobiographies. *Curriculum Inquiry*, 34(4), 495-512.
- Savin-Baden, Maggi. 2004. Achieving reflexivity: Moving researchers from analysis to interpretation in collaborative inquiry. *Journal of Social Work Practice*, 18(3), 365-378.
- Webster, Leonard and Mertova, Patricie. 2007. *Using narrative inquiry as a research method*. London: Routledge Tayler & Francis Group

“ความรู้” ในแบบสมเกียรติ ตั้งนโม แห่ง ม.เที่ยงคืน⁸

สมชาย ปรีชาศิลปกุล

สมเกียรติ ตั้งนโม อาจไม่ได้เป็นปัญญาชนชื่อเสียงโด่งดังคับบ้านคับเมือง แต่ในท่ามกลางบรรดาผู้สนใจใฝ่หาความรู้ รวมถึงผู้ที่สนใจความเคลื่อนไหวทางการเมืองจำนวนไม่น้อยคงเคยได้ยินชื่อของเขาบ้าง ในฐานะบุคคลหนึ่งที่มีส่วนอย่างสำคัญ ทั้งในแง่ของการสร้างฐานความรู้ที่ทันสมัยและกว้างขวางบนสื่ออินเทอร์เน็ตจากการก่อตั้งเว็บไซต์ มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน (<http://www.midnightuniv.org>) และในฐานะสมาชิกคนสำคัญของมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน ซึ่งมีส่วนร่วมต่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองในประเด็นที่มุ่งเน้นถึงสิทธิเสรีภาพของประชาชน และการสร้างสังคมประชาธิปไตยมาอย่างต่อเนื่อง

สมเกียรติ ได้จากพวกเราทั้งหมดไปอย่างสงบแล้วเมื่อเช้าวันอังคารที่ 6 กรกฎาคม 2553 (6 เดือนตั้งแต่ได้บอกผมว่ามีก้อนอะไรกลมๆ อยู่ที่ตรงท้องของเขา) โดยได้ทิ้งอะไรหลายอย่างไว้ให้เป็นอนุสติแก่พวกเราทั้งในด้านที่ควรนำมาไตร่ตรอง ขบคิด

เฉพาะอย่างยิ่งในด้านของ “ความรู้” อันเป็นสิ่งที่อาจกล่าวได้ว่า เป็นสิ่งที่มีความหมายและความสำคัญเป็นอย่างมาก ในช่วงการมีชีวิตอยู่ของอาจารย์สมเกียรติ เขาเป็นคนที่แสดงให้เห็นถึงความกระตือรือร้น

⁸ เผยแพร่ใน <http://www.prachatai.com/journal/2010/07/30414>

ในการแสวงหาความรู้อย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ใครที่เป็นคนใกล้ชิดคงจะ
ได้ฟังเรื่องราวทางวิชาการใหม่ๆ จากปากของอาจารย์สมเกียรติอย่าง
สม่ำเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่ได้อ่านงานหรือรับฟังการ
บรรยาย อภิปรายใดๆ เสร็จและมีความประทับใจ จนทำให้เราต้องไป
ติดตามอ่านงานที่ได้ถูกกล่าวถึง

อาจารย์สมเกียรติเป็นคนที่น่าสนใจในการแปลงงานวิชาการอย่างยิ่ง
จะเห็นได้ว่างานจำนวนมากของเขาเป็นผลงานการนำความรู้จากตะวันตก
มาสู่สังคมไทย อันเป็นสิ่งที่ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับความรู้มากเท่าไร
ความใฝ่ฝันของเขาซึ่งยังไม่ประสบความสำเร็จก็คือ การจัดตั้งโครงการ
แปลตาม “อำเภอใจ” เขาได้ขอให้ผมลองช่วยหาทุนมาสนับสนุนการแปล
ที่จะขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของเขาโดยไม่มีกำหนดเนื้อหาก่อนไว้
ล่วงหน้า ซึ่งแน่นอนว่าคงยากจะหาแหล่งทุนใดมาสนับสนุนได้เป็นอย่าง
แน่แท้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่แหล่งทุนทั้งจากภายในและภายนอก
ประเทศล้วนต้องอยู่ภายใต้ระบบการควบคุมคุณภาพ เฉกเช่นโรงงาน
ผลิตปลากระป๋อง การให้ทุนจึงเต็มไปด้วยเงื่อนไข ข้อตกลง คำถาม
การวิจัย หรืออะไรประมาณนี้ที่ชัดเจน

(แม้จะไม่มีใครให้การสนับสนุนต่อโครงการแปลตามอำเภอใจ
แต่อาจารย์สมเกียรติในเวลาก่อนหน้าเป็นคนบดเคี้ยววิจิตรศิลป์และก่อน
ที่จะรู้ว่าป่วยเป็นโรคมะเร็ง ก็ยังทำงานแปลอย่างสม่ำเสมออย่างน้อย
วันละ 6 หน้า)

แต่ความรู้ชนิดไหนที่อาจารย์สมเกียรติสนใจ

เขาให้ความสำคัญกับความรู้ในแบบที่สังคมกระแสหลักไม่ใส่ใจ
ให้ความสนใจ ความรู้ในแบบที่แตกต่างจากกระแสหลัก ความรู้ที่เป็น
การโต้แย้ง หรือแม้กระทั่งเป็นอริกับความรู้กระแสหลัก คือสิ่งที่เขาให้

ความสนใจเป็นอย่างมาก เมื่อผมได้พูดถึงแนวคิดเรื่องการตีแผ่ต่อกฎหมายเมื่อประมาณ 10 ปีที่แล้วในยามที่เพิ่งรู้จักกัน อาจารย์สมเกียรติให้ความสนใจเป็นอย่างมาก ซึ่งต่อมาในภายหลังจึงเข้าใจว่าเพราะอยู่ในทิศทางของความรู้ที่เขาสนใจ

หากมีเวลาลองไล่เรียงงานของอาจารย์สมเกียรติ บางคนที่ไม่คุ้นเคยอาจมีงงอยู่บ้างกับงานเขียนหลายชิ้น เช่น แนวคิดหลังอาณานิคม (Post-colonialism), ความรู้ช้า (Slow knowledge), ลิขซ้าย (Copyleft), วัฒนธรรมทางสายตาหรือ Visual Culture (สำหรับเรื่องนี้เข้าใจว่าเป็นประเด็นที่อาจารย์สมเกียรติมีความภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่งในการนำเสนอตอนที่เริ่มอ่านเริ่มแปลเรื่องนี้ใหม่ๆ ทุกครั้งในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเมือง สังคม วัฒนธรรม การช้อปปิ้ง การแต่งกาย ล้วนจะต้องมีแนวการวิเคราะห์แบบ Visual Culture โผล่มาด้วยทุกครั้ง)

เขามีความสุขกับการเดินทางไปในโลกแห่งความรู้ การอ่านและการคิดของเขาไม่ใช่เพียงเพราะต้องทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ลูกศิษย์เราทุกคนที่อยู่ใกล้ชิดคงตระหนักดีได้ว่าการทำงานของอาจารย์สมเกียรติคือชีวิตที่เต็มไปด้วยความเพลิดเพลิน (ทั้งนี้ความสำราญใจประการหนึ่งที่รับรู้กันดีก็คืออาหารมันๆ ประเภทข้าวขาหมู หรืออะไรที่มีรสหวานจัด ตบท้ายด้วยเป๊ปซี่เย็นๆ) แม้ว่าเวลาทำงานอย่างเพลิดเพลินของเขาอาจไม่เหมือนมนุษย์ธรรมดาทั่วไปมากเท่าไร เว็บไซต์มหาวิทยาลัยเที่ยงคืนนั้นเป็นการลงแรงของอาจารย์สมเกียรติในห้วงเวลาที่มนุษย์ต่างพากันนอนพักผ่อนเป็นส่วนใหญ่ ตั้งแต่หลังเที่ยงคืนมาจนถึงเกือบรุ่งสาง

แต่ไม่ใช่เพียงเพื่อตอบสนองต่อความกระหายอยากในความรู้ อาจารย์สมเกียรติดังให้ความสำคัญกับการใช้ความรู้ในการสนับสนุนคนตัวเล็กๆ ในสังคมให้ยืนหยัดขึ้นต่อสู้เพื่อความเป็นธรรม เขาจึงมิได้เพียงนั่งป่าวประกาศสัจธรรมอยู่หน้าจอคอมพิวเตอร์เท่านั้น มีโครงการ

หลายอย่างที่ถูกเสนอขึ้นในระหว่างพวกเรา (มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน) นำอาจารย์สมเกียรติออกไปในสถานที่ต่างๆ บ้านกรุด บ่อนอก ที่ประจวบคีรีขันธ์ เขื่อนปากมูล อุบลราชธานี สหภาพแรงงานที่นิคมอุตสาหกรรมลำพูน บ้านปางแดง เชียงใหม่ และอีกหลายแห่ง อันทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่กว้างขวางมากขึ้น

การเผยแพร่ความรู้ต่อสังคมนับเป็นอีกเรื่องที่มีความสำคัญ สมเกียรติได้แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นต่อการคิดและพูดอย่างเสรีมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ จึงไม่ต้องแปลกใจที่ในเว็บไซต์มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน เขาได้ประกาศไว้อย่างชัดเจนว่าสามารถนำบทความไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ภายใต้ระบบ Copyleft (อันเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับ Copyright)

โดยที่แทบไม่ต้องกล่าวถึงการต่อสู้อำนาจทางการเมือง อันเป็นบทบาทที่เห็นได้บ่อยครั้ง แม้ว่าความเห็นของอาจารย์สมเกียรติอาจไม่เหมือน แตกต่าง หรือแม้กระทั่งอยู่ตรงกันข้ามกับเสียงส่วนใหญ่หรือเสียงของผู้มีอำนาจก็ตาม จึงไม่ต้องแปลกใจที่เขาจะเป็นคนหนึ่งที่สนับสนุนให้มีการยกเลิกกฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ (อันนำมาสู่การกล่าวหาว่าเขาไม่จงรักภักดีภายหลังดำรงตำแหน่งคณบดีคณะวิจิตรศิลป์ แทบไม่น่าเชื่อว่าช็อกกล่าวหานี้สามารถทำงานได้ แม้ภายในสถาบันการศึกษาระดับสูงของสังคม) ไม่ใช่ด้วยเหตุผลว่าต้องการล้มล้างสถาบันกษัตริย์ แต่เป็นเพราะกฎหมายนี้ได้ทำให้คนต้องปิดปากและถูกปิดปากอย่างไม่เป็นธรรมจากอำนาจรัฐ

เมื่อถูกอำนาจรัฐสั่งปิดเว็บไซต์มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน อาจารย์สมเกียรติเลือกที่จะต่อสู้ด้วยกระบวนการทางกฎหมายมากกว่าจะไปแอบเปิดเว็บไซต์ในชื่ออื่น เพื่อหลบหลีกการตรวจจับของรัฐบาล แม้การกระทำในแบบหลังจะง่ายกว่ามากนัก แต่เพื่อยืนยันถึงความถูกต้องและเสรีภาพ

ในการแสดงความคิดเห็น แม้อาจลำบากมากกว่าก็เป็นทางที่อาจารย์สมเกียรติได้เลือก

ความกล้าหาญในการยืนยันถึงสิ่งที่เป็นความถูกต้องจากความรู้ จึงมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าตัวความรู้มันด้วยชีวิตของอาจารย์สมเกียรติ จึงควบคุมไปกับความรู้ แต่ความรู้ของอาจารย์สมเกียรติไม่ใช่เป็นการพร่ำบ่นในชั้นเรียนเพื่อนำไปสู่ใบปริญญาของผู้เรียน หากเป็นความรู้ที่เต็มไปด้วยพลังแห่งการต่อสู้ และความรู้ที่มีความหมายต่อคนในสังคม อันเป็นสิ่งที่เรามักไม่ค่อยได้เห็นกันมากสักเท่าไรในห้วงเวลาปัจจุบัน

หากจะพอบอกได้ว่า อะไรคือสิ่งที่อาจารย์สมเกียรติได้ทิ้งไว้เบื้องหลัง การยืนยันในความรู้ตามแบบที่ได้ดำเนินชีวิตมาโดยตลอดของเขาก็เป็นสิ่งที่ท้าทายต่อความเข้าใจในเรื่อง “ความรู้” ของปัญญาชน และคนในมหาวิทยาลัยในสังคมไทยอย่างสำคัญ